

Analiza prawno-porównawcza ustroju korporacyjnego
wolnych zawodów prawniczych oraz rynku usług prawniczych
w wybranych państwach, w kontekście regulacji i rynku w Polsce
z uwzględnieniem dostępności obywateli do tych usług

Anna Chodorowska (Francja), Xymena Dyduch (Hiszpania),
Piotr Kapusta (Szwajcaria), Aleksandra Lisicka (Niemcy), Michał Masior
(redakcja, Hiszpania, Niemcy, Anglia i Walia, USA),
Aleksandra Pawełko (USA)

Spis treści

Wprowadzenie	9
A. Zawód adwokata (<i>Rechtsanwalt</i>) w Niemczech	15
I. Ustrój korporacyjny	15
I.1. Wprowadzenie	15
I.2. Rys historyczny	17
I.3. Prawne podstawy wykonywania zawodu	18
I.4. Najważniejsze reformy w ostatnich latach	19
I.5. Zakres praw wyłącznych adwokatów	21
I.6. Specjalizacja adwokatów – tytuł Fachanwalt	23
I.7. Rola organizacji reprezentujących adwokatów	27
I.8. Nadzór nad zawodem adwokata	29
II. Reguły wejścia do zawodu adwokata	30
II.1. Wprowadzenie	30
II.2. Studia prawnicze	31
II.3. Egzaminy państwowe i referendariat	32
II.3.1. Pierwszy egzamin państwowy	32
II.3.2. Referendariat	32
II.3.3. Drugi egzamin państwowy	33
II.4. Kontrowersje związane z systemem kształcenia	33
III. Reguły wykonywania zawodu	34
III.1. Formy organizacyjnoprawne świadczenia usług prawnych	34
III.2. Dalsze doskonalenie zawodowe adwokatów	35
III.3. Reklama usług prawnych	36
IV. Podaż usług prawnych	36
V. Popyt na usługi prawne	40
V.1. Bezpłatna pomoc prawna	40
V.2. Popyt na usługi prawne	41
VI. Ceny usług prawnych	41
VI.1. Wprowadzenie	41

VI.2. Wynagrodzenie określone w ustawie RVG	42
VI.3. Koszty doradztwa pozasądowego	43
VI.4. Wynagrodzenie ustalane umownie	44
VI.5. Wskaźnik cen usług adwokackich, regulowanych i rynkowych	44
VII. Jakość usług prawnych	46
VII.1. Sądownictwo dyscyplinarne adwokatów	46
VII.2. Statystyki dotyczące jakości pracy adwokatów	47
VIII. Podsumowanie	48
 B. Analiza ustroju korporacyjnego wolnych zawodów prawniczych w Szwajcarii – nadawanie tytułu Fachanwalt w szwajcarskiej adwokaturze	 51
I. Organizacja adwokatury w Szwajcarii	51
II. „Fachanwalt” w systemie adwokatury w Szwajcarii	52
III. Warunki uzyskania tytułu „Fachanwalt”	54
III.1. Czynne członkostwo w Szwajcarskim Związku Adwokatury	54
III.2. Praktyczna działalność jako adwokat od co najmniej pięciu lat	55
III.3. Ponadprzeciętne doświadczenie praktyczne w danej specjalizacji	56
III.4. Wykształcenie specjalistyczne	56
III.5. Egzamin	57
III.6. Obowiązek poinformowania o zakazie wykonywania zawodu	57
III.7. Rozmowa kwalifikacyjna	57
IV. Uprawnienie do używania tytułu „Fachanwalt” po jego uzyskaniu	58
V. Podsumowanie	59
 C. Analiza ustroju korporacyjnego wolnych zawodów prawniczych we Francji	 61
I. Wykonywanie zawodu adwokata – aplikacja i szkolenia	61
II. Samorząd adwokacki	69
III. Krajowa Rada Adwokacka	73
IV. Inne zrzeszenia adwokatów	75
V. Adwokaci przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym	75
VI. Podstawa prawna	77
 D. Zawód adwokata (<i>abogado</i>) w Hiszpanii	 79
I. Ustrój korporacyjny adwokatury hiszpańskiej	79
I.1. Adwokaci	79
I.2. Prokuratorzy sądowi i pracownicy socjalni	80
I.3. Zakres praw wyłącznych adwokatów	82
I.4. Ustrój i rola adwokatury	84

II. Reguły wejścia do zawodu adwokata	85
III. Reguły wykonywania zawodu	87
III.1. Uwagi ogólne	87
III.2. Kontrowersje	87
III.3. Reguły reklamy	88
III.4. Plany modernizacji	89
IV. Podaż usług prawnych	90
V. Dochody prawników	95
VI. Popyt na usługi prawne i system bezpłatnej pomocy prawnej	98
VI.1. Uwagi ogólne	98
VI.2. System bezpłatnej pomocy prawnej	98
VII. Ceny usług prawnych	101
VIII. Jakość usług prawnych	103
IX. Podsumowanie i wnioski	104
E. Wolne zawody prawnicze w Anglii i Walii oraz reforma ich regulacji	107
I. Założenia systemu regulacyjnego wprowadzonego na podstawie <i>Legal Services Act 2007</i>	107
I.1. Wprowadzenie	107
I.2. Historyczne praktyki antykonkurencyjne adwokatów i radców	107
I.3. Cele i zasady nowej regulacji	109
I.4. Układ instytucjonalny	111
I.4.1. Legal Services Board	111
I.4.2. Legal Services Consumer Panel	112
I.4.3. Office of Legal Complaints – Legal Ombudsman	113
I.4.4. Rola akredytowanych regulatorów – reprezentacja	113
I.4.5. Rola niezależnych regulatorów – regulacja	115
I.5. Usługi prawne	116
I.5.1. Zastrzeżone usługi prawne	116
I.5.2. Usługi regulowane	118
I.5.2.1. Doradztwo w sprawach imigracyjnych	118
I.5.2.2. Doradztwo w sprawach kompensacji szkód	119
I.5.2.3. Doradztwo w sprawach niewypłacalności	119
I.5.3. Pozostałe usługi prawne	119
I.6. Zezwolenia dla podmiotów instytucjonalnych, w tym alternatywnych podmiotów biznesowych (ABS)	120
I.6.1. Wszystkie podmioty instytucjonalne	120
I.6.2. Alternatywne podmioty biznesowe (ABS)	121
II. Charakterystyka poszczególnych zawodów prawniczych	122

II.1. Barristers – adwokaci	122
II.1.1. Zawód	122
II.1.1.1. Charakter pracy	122
II.1.1.2. Licencja na używanie tytułu zawodowego	122
II.1.1.3. Formy wykonywania zawodu i izby	123
II.1.1.4. Pracownicy administracyjni izb	125
II.1.1.5. Zrzeszenia adwokackie	126
II.1.1.6. Okręgi	126
II.1.1.7. Specjalizacje	126
II.1.1.8. Historia zawodu	127
II.1.2. Reprezentacja – Bar Council	128
II.1.3. Nadzór – Bar Standards Board	128
II.1.3.1. Rola	128
II.1.3.2. Rozpatrywanie skarg	129
II.1.3.3. Planowanie strategiczne	129
II.1.3.4. Metodyka zarządzania ryzykiem przez BSB	130
II.1.4. Droga do zawodu adwokata	132
II.1.4.1. Współcześnie	132
II.1.4.2. Historycznie	136
II.1.5. Zezwolenia BSB dla podmiotów instytucjonalnych: upoważnionych i licencjonowanych	137
II.2. Solicitors – radcowie prawni	139
II.2.1. Zawód	139
II.2.1.1. Charakterystyka	139
II.2.1.2. Formy wykonywania zawodu	140
II.2.1.3. Historia	141
II.2.2. Reprezentacja – Law Society	141
II.2.3. Nadzór – Solicitors Regulation Authority	142
II.2.3.1. Wprowadzenie	142
II.2.3.2. Reguły etyki zawodowej	144
II.2.3.3. Środki nadzorcze	145
II.2.4. Droga do zawodu	148
II.2.4.1. Współcześnie	148
II.2.4.2. Historycznie	149
II.3. Notaries – notariusze	150
II.3.1. Zawód	150
II.3.2. Reprezentacja	151
II.3.3. Nadzór	152
II.3.4. Droga do zawodu	152

II.4. Legal executives – prawnicy-członkowie CILEx	153
II.4.1. Zawód	153
II.4.2. Reprezentacja	154
II.4.3. Nadzór	154
II.4.4. Droga do zawodu	155
II.5. Licensed conveyancers – prawnicy przenoszący prawa do nieruchomości	155
II.5.1. Zawód	155
II.5.2. Reprezentacja	155
II.5.3. Nadzór	155
II.5.4. Droga do zawodu	157
II.6. Patent attorneys – rzecznicy patentowi	158
II.6.1. Zawód	158
II.6.2. Reprezentacja	159
II.6.3. Nadzór	161
II.6.4. Droga do zawodu	161
II.7. Trade mark attorneys – rzecznicy znaków towarowych	162
II.7.1. Zawód	162
II.7.2. Reprezentacja	163
II.7.3. Nadzór	163
II.7.4. Droga do zawodu	163
II.8. Costs lawyers – prawnicy zajmujący się sporami o koszty	164
II.8.1. Zawód	164
II.8.2. Reprezentacja	165
II.8.3. Nadzór	165
II.8.4. Droga do zawodu	165
III. Charakterystyka rynku usług prawnych	166
III.1. Podaż usług	166
III.2. Popyt na usługi prawne	170
IV. Podsumowanie i wnioski	175
E. Zawód adwokata (<i>attorney</i>) w USA	179
I. Wprowadzenie	179
I.1. Zawód adwokata	179
I.2. Rola adwokatów	181
I.3. Zawód technika prawnego w stanie Waszyngton	183
II. Rola organizacji reprezentujących adwokatów	185
III. Nadzór nad zawodem adwokata	186
IV. Reguły wejścia do zawodu adwokata	187

V. Reguły wykonywania zawodu	189
V.1. Reguły reklamy	190
V.2. Formy organizacyjnoprawne	191
VI. Podaż usług prawnych	192
VI.1. Liczba adwokatów	192
VI.2. Zatrudnieni prawnicy	193
VI.3. Zdawalność Bar Examination	195
VI.4. Charakterystyka rynku	196
VII. Popyt na usługi prawne	197
VIII. Dochody prawników	201
IX. Podsumowanie i wnioski	202
Literatura	203
Zakończenie	205

Wprowadzenie

Niniejsza praca zasadniczo ma odpowiedzieć na trzy następujące pytania:

1. Jak uregulowany jest zawód adwokata (i jego odpowiedników) w innych jurysdykcjach? Regulacje zawodowe za OECD (*Product Market Regulations*¹) można podzielić na te dotyczące dostępu do zawodu i jego wykonywania. Im dłuższy okres przygotowania zawodowego, więcej jego etapów, mniejsza różnorodność ścieżek dostępu, im są one bardziej kosztowne, a kryteria selekcji uznaniowe, np. dla obcokrajowców – tym regulacje można uznać za bardziej rygorystyczne. Podobnie: im mniej form organizacyjnych, w jakich można wykonywać zawód, mniejsza swoboda współpracy z nie-prawnikami i innymi prawnikami, ustalania cen, reklamy, a większy zakres praw wyłącznych do wykonywania określonych czynności – tym warunki konkurencji są mniej wolnorynkowe. Te kryteria zostały uznane za najbardziej istotne ekonomicznie w zawodzie prawnika. Za każdym z nich kryje się instytucjonalna złożoność norm prawa powszechnie obowiązującego, norm ustalanych przed prawniczą grupą zawodową i norm społecznych, które w tej pracy można tylko starać się odkryć. Poza tym każdy kraj ma swoje specyficzne rozwiązania instytucjonalne, które wypada wskazać, identyfikując wpływ czynników ważnych na danym rynku.
2. Jak funkcjonuje rynek usług prawnych w wybranych krajach? Przybliżywszy różnorodność rozwiązań, układających się zasadniczo w dwa paradygmaty regulacji zawodu adwokata (niezależnej i profesjonalnej praktyki prawniczej w Niemczech, Hiszpanii i USA, a także w Polsce vs. stymulowaniu konkurencji i ochronie interesu klienta w Anglii i Walii)², warto ocenić ich efekty. Wartościami, które powinny być zaakceptowane jako miarodajne kryteria oceny, są: szeroki dostęp do sprawiedliwości, który realizuje się przy pomocy adwokatów, niskie ceny usług prawnych dla klientów (które zwykle nie idą w parze z wysokimi dochodami prawników) i dobra jakość usług. Szeroki dostęp do sądu można przybliżyć liczbą adwokatów na mieszkańca, dostępnością bezpłatnej pomocy prawnej, częstością reprezentacji w sądzie przy pomocy pełnomocnika,

¹ I. Koske, R. Bitetti, I. Wanner, O. Barbiero, *The 2013 update of the OECD's database on product market regulation*, OECD Economics Department Working Papers, 1200, 2015.

² Zob. N. Semple, *Legal Services Regulation at the Crossroads. Justitia's Legions*, Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA 2015, s. 84.

zróźnicowaniem adwokatów pod względem miejsca praktyki czy specjalizacji. Z kolei dobra jakość może być mierzona niską liczbą zasadnych skarg na prawników, małą liczbą postępowań dyscyplinarnych i satysfakcją klientów. Zamieszczone w pracy dane opisujące podane wielkości są co prawda fragmentaryczne ze względu na ich dostępność i ograniczoną objętość analizy, ale mogą dać wstępne pojęcie o sytuacji na poszczególnych rynkach.

3. Jakie wnioski dla Polski można wyciągnąć z tego porównania? Czy np. w innych krajach obowiązują równie restrykcyjne reguły marketingu usług prawnych co w Polsce, jakie podejście stosowano, a jakie jest teraz? Ogólniej: czy biorąc pod uwagę efektywność poszczególnych geograficznych rynków usług prawnych i instytucjonalne sposoby zaradzenia ich zawodnościom, są takie rozwiązania, które warto zaimplementować w Polsce: rozdzielić funkcje reprezentacyjne i regulacyjne organizacji prawniczych, stworzyć ścieżki specjalizacyjne dla adwokatów, stworzyć odrębny podmiot odpowiedzialny za inteligentną regulację rynku usług prawnych, wspierającą prawników np. w wykorzystaniu nowych rozwiązań technologicznych dla dobra klientów, zliberalizować reguły etyki zawodowej, uregulować segment usług prawnych, które mogą być świadczone przez każdego, zapewnić prawnikom większy wybór organizacji, do których chcą należeć, a klientom – z których chcą korzystać itp. Analiza poszczególnych krajów powinna być punktem wyjścia do takich przemyśleń, a w zakończeniu udzielono tylko niektórych odpowiedzi.

Dokonano wyboru sześciu jurysdykcji, reprezentatywnych dla krajów prawa stanowionego i prawa powszechnego. Wybór Francji i Niemiec wynika z wagi systemów prawnych w tych krajach dla Polski. Przykład jurysdykcji w Anglii i Walii jest ciekawy z uwagi na reformę regulacji rynku usług prawnych. Z kolei analiza regulacji zawodowych i rynku w Hiszpanii jest potrzebna choćby z uwagi na fakt, że podjęto tam reformy na rzecz zmniejszenia liczby adwokatów, rekordowej w Europie. Natomiast Stany Zjednoczone Ameryki są przykładem kraju, gdzie prawnik ma wysoki status społeczny, a sposób regulacji tego zawodu przypomina do pewnego stopnia model polski i gdzie, mimo bliskości prawnej i kulturowej do Wielkiej Brytanii, nie zdecydowano się na podobne reformy. Krótki opis reguł specjalizacji adwokatów w Szwajcarii uzupełnia analogiczny opis dla Niemiec.

Problem regulacji usług prawnych jest dość nowy i w każdym kraju wyglądało to inaczej. Historia zawodu prawnika naznaczona jest cyklem profesjonalizacji i deprofesjonalizacji – tzn. prawnicy stowarzyszali się i zdobywali kontrolę nad warunkami wykonywania swojego zawodu, ale też doświadczali prób jej ograniczenia. Niektóre próby zakończyły się sukcesem i władza organizacji prawniczych została ograniczona. Prawnicy w Anglii doświadczyli tego cyklu wcześniej niż prawnicy w innych krajach, tracąc kontrolę nad rynkiem³.

³ R.L. Abel, *Lawyers in Society: The Common Law World*, Berkeley 1988, s. 23.

Kontrola rynku przejawia się w dostępie do roli usługodawcy, może ona mieć różne natężenie w czasie. Prawnicy, już dysponujący pełnymi prawami do świadczenia swoich usług, mogą wpływać na liczbę usługodawców. Często odbywa się to pod pozorem zwiększenia jakości usług, ale niekoniecznie każde jej zwiększenie wymaga ograniczenia przyjęć do zawodu. W ekstremalnym przypadku mamy do czynienia z zamknięciem listy adwokatów (*numerus clausus*), co miało miejsce w Polsce w 1938 r. Mniejsza liczba usługodawców zwiększa prestiż społeczny przedstawicieli zawodu, ponieważ daje im dostęp do dobra rzadkiego, a rzadkość jest immanentną cechą statusu i środkiem do zwiększenia bogactwa. Kontrola pozwala też selekcjonować kandydatów do zawodu. Przedstawiciele zawodów mogą zatem dążyć do ograniczenia konkurencji, zarówno zewnętrznej, jak i wewnętrznej. R. Abel wylicza trzy narzędzia, które pozwalają prawnikom sterować rynkiem na swoje usługi. Poza kontrolą wielkości produkcji poprzez ograniczenie napływu nowych prawników i zmniejszeniem presji konkurencyjnej ze strony zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych graczy, jest to stymulowanie popytu⁴. Prawnicy mogą starać się o skomplikowanie procedur sądowych i stanowienie prawa, które zapewni im klientów⁵, ale częściej będą się raczej opowiadać (jak w Polsce) za tym, by samorząd przeprowadził kampanie wizerunkowe, lub aby państwo pomogło w pobudzeniu popytu na usługi prawne przez zwiększenie świadomości prawnej obywateli (w opinii 80% Polaków sytuacja, w której przydałaby im się pomoc prawna, zdarza się co najwyżej raz w roku⁶). W odpowiedzi tworzony jest system bezpłatnej pomocy prawnej, klinik uniwersyteckich i promowana jest zasada pomocy *pro bono* w samorządach prawniczych. Jednakże czynniki wpływające na popyt na usługi prawne nie dają się co do zasady łatwo manipulować, bo mają swoje źródło w kulturze i gospodarce, a nie w prawie i instytucjach, np. powszechność rozwodów, przestępstw, rozwój bądź upadek poszczególnych branż. By zatem pokonać barierę popytową, warto raczej uelastyczyć reguły świadczenia usług prawnych.

Na rynku usług prawnych przedmiotem transakcji jest pomoc prawna. Zainteresowani, otrzymując wsparcie prawnika, zapewniają sobie większe szanse, by skutecznie ochronić swoje prawa i wolności np. w sądzie (art. 45 Konstytucji RP⁷). Sprawiedliwość może jednak dużo kosztować, a i tak klient może mieć poczucie, że nie stało się jej zadość i będzie niezadowolony z usług prawnika. Pomoc prawna przybiera zwykle postać komercyjnej usługi, która może polegać na otrzymaniu porady prawnej, opinii prawnej, sporządzeniu dokumentu mającego wywołać skutki prawne czy na reprezentacji klienta przed sądem lub urzędem.

⁴ R.L. Abel, *Lawyers...*, s. 24.

⁵ Przykład skomplikowanej ustawy z 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1221 ze zm.).

⁶ Ariadna, *Diagnoza świadomości prawnej Polaków 2016*, http://zpp.net.pl/upload/omt9ag_09.03.2016Nie-wiadomoprakw2016.pdf (dostęp 27.06.2018 r.).

⁷ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.

Wymaga więc wiedzy i doświadczenia ze strony usługodawcy, którym są najczęściej wykwalifikowani prawnicy. W Polsce funkcję tę pełnią przede wszystkim radcowie prawni i adwokaci.

Spółeczeństwa w państwach praworządnych wymagają dostępu do taniej i profesjonalnej pomocy prawnej, przynajmniej w sprawach powszechnych. Dostępność oznacza łatwość jej uzyskania, gdziekolwiek jest ona potrzebna. Profesjonalizm tej pomocy wymaga, by usługodawca, prawnik, wykonał swoją pracę, nie narażając klienta na negatywne konsekwencje, zwiększając szanse na pomyślną zmianę jego sytuacji prawnej z uwzględnieniem szczegółów, które mogą mieć znaczenie.

Usługi prawne są ważne nie tylko dla podmiotów praw (osób, organizacji), ale także dla całego społeczeństwa, dla którego prawo jest wspólnym dobrem. Efektywny rynek, na którym ma miejsce maksymalna teoretycznie liczba transakcji między klientem skłonny zapłacić określoną sumę za usługę a usługodawcą, który jest chętny ją za tę sumę wyświadczyć, jest więc cennym narzędziem w realizacji ww. wartości. To wymaga ustanowienia pewnych reguł, które dotyczyć mogą zarówno strony podaźowej, jak i strony popytowej. Nad ich przestrzeganiem obecnie czuwają samorządy. Na przestrzeni lat, w różnych krajach wykształciły się różne sposoby ich uregulowania w zależności od tego, jak przebiegał proces stopniowej ich profesjonalizacji i jaką zdolność do odpowiedzialności na to miały państwa. Dlatego rolę zawodów prawniczych należy definiować w odniesieniu do roli państwa⁸.

Analiza funkcjonowania rynku usług prawnych ma znaczenie w kontekście szerszej dyskusji o roli usług w dynamizowaniu rozwoju gospodarczego, tworzeniu miejsc pracy, zwiększaniu produktywności, innowacyjności (np. dzięki szerszemu wykorzystaniu nowych technologii) i pobudzaniu inwestycji. W opracowaniach Komisji Europejskiej, OECD i Banku Światowego wskazuje się, że największy potencjał w tym względzie mają kraje o najbardziej restrykcyjnych regułach świadczenia usług, a usługi prawne zwykle regulowane są kompleksowo. Usługi prawne, podobnie jak inne usługi komercyjne, np. finansowe, rachunkowe, transportowe czy komunikacyjne, odgrywają ważną rolę w gospodarce. Jedną z barier w reformach regulacji jest zwykle brak informacji o kosztach i korzyściach różnych rozwiązań regulacyjnych⁹ – którą to barierę niniejsza analiza ma pomóc przełamać.

Wartość dodana usług profesjonalnych, naukowych i technicznych (kategoria M w PKD) w PKB Polski jest zdecydowanie niższa (3,5% – 2014 r.) niż w Unii Europejskiej (4,6%), USA (7,5%), Australii (6,6%) czy Nowej Zelandii (8,3%), co pokazuje, jaki potencjał wzrostu ma ten sektor w Polsce i UE¹⁰. Usługi te, w tym prawne, wpływają na produktywność wszystkich

⁸ A. Boon, *Professionalism under the Legal Services Act 2007*, „International Journal of the Legal Profession” 2010, t. 17, nr 3, s. 196.

⁹ Zob. Bank Światowy. *EU Regular Economic Report 3. Growth, jobs and integration: services to the rescue*, World Bank Publications 2016, <http://pubdocs.worldbank.org/en/930531475587494592/EU-RER-3-Services-to-the-Rescue.pdf> (dostęp 20.06.2018 r.).

¹⁰ Do podkreślenia znaczenia ekonomicznego usług profesjonalnych służą projekty wskaźników: *Product Market Regulations OECD* i *Services Trade Restrictiveness Index* Banku Światowego.

czynników produkcji, a zatem odpowiadają za mnożnik wzrostu gospodarczego względem istniejących zasobów pracy i kapitału. Wkład usług prawnych w poszczególnych komponentach dochodu narodowego jest następujący: stanowią koszt (dobro pośrednie) w procesie produkcji innych dóbr w firmach, w tym na eksport, a także przedmiot konsumpcji osób indywidualnych i podmiotów instytucjonalnych. Ponadto pomagają firmom w uruchomieniu eksportu¹¹.

By zatem zwiększyć wartość dodaną usług prawnych, można w większym stopniu wykorzystać dostępne na tym rynku innowacje (nie tylko o charakterze organizacyjnym), takie jak usługi online, rankingi i recenzje usług prawników. Usługi mogą być poddawane fragmentaryzacji, dzielone na mniejsze części o niższym koszcie dla klienta. Zestandaryzowane czynności składające się na ogólną usługę mogą być outsoursowane¹². Poza tym czynności składające się na pomoc prawną mogą być automatyzowane, co pozwoli zwiększyć skalę produkcji usług bez konieczności wzrostu liczby usługodawców. Pytanie, jakie rozwiązania instytucjonalne mogą wesprzeć unowocześnienie branży i zwiększyć tworzoną w jej ramach wartość dodaną – zarówno w rozumieniu ekonomicznym, jak i społecznym?

¹¹ Wartość usług profesjonalnych, naukowych i technicznych w wartości eksportu w Polsce to 3,7% w 2014 r.

¹² Zob. OECD, *Disruptive innovation and legal services*, June 2016, <http://www.oecd.org/competition/disruptive-innovations-in-legal-services.htm> (dostęp 27.06.2018 r.).

A. Zawód adwokata (*Rechtsanwalt*) w Niemczech

I. Ustrój korporacyjny

I.1. Wprowadzenie

Świadczenie pomocy prawnej w Niemczech zastrzeżone jest tylko dla adwokatów (tj. osób z tytułem *Rechtsanwalt*)¹³. Od tej zasady są dwa wyjątki omówione poniżej: pomoc świadczona przez małą grupę doradców prawnych i dozwolone prawnie pozasądowe usługi prawne.

Forma wykonywania pracy przez adwokatów jest różna: pracują zarówno jako prawnicy korporacyjni, prowadzą własne kancelarie, jak też świadczą pomoc prawną za pośrednictwem spółek, których są współnikami, udziałowcami albo akcjonariuszami. Zarówno adwokaci, jak i ich spółki są członkami izb adwokackich.

Od 2016 r. wyróżnia się też „adwokatów korporacyjnych” (*Syndikusrechtsanwalt*), pozostających w stałym stosunku pracy¹⁴. Nie mają oni prawa do zastępstwa procesowego (§ 46 Federalnego Regulaminu Adwokackiego, „BRAO”¹⁵). By uzyskać ten tytuł, spełnili oni wszystkie wymogi dla adwokatów. Niektórzy z nich mają zarówno tytuł adwokata, jak i „adwokata korporacyjnego” (*Rechtsanwalt und Syndikusrechtsanwalt*).

Członkami izby adwokackiej mogą być ponadto doradcy prawni (*Rechtsbeistand*), członkowie zarządu spółek adwokackich i same spółki z udziałem adwokatów, których przedmiotem jest pomoc prawna (§ 59c BRAO)¹⁶: z ograniczoną odpowiedzialnością (*Rechtsanwalts Gesellschaft mit beschränkter Haftung, RA-GmbH*), akcyjne (*Rechtsanwalts-Aktiengesellschaft, RA-AG*)

¹³ Zezwolenia dla podmiotów innych niż będące członkami izb adwokackich wygasły z końcem 2008 r. – § 1 ustawy – Przepisy wprowadzające do ustawy o usługach prawnych z 12.12.2007 r. (BGBl. I S. 2840, 2846) – Einführungsgesetz zum Rechtsdienstleistungsgesetz (RDGEG), <https://www.gesetze-im-internet.de/rdgeg/index.html> (dostęp: 14.04.2018 r.).

¹⁴ Ustawa o reorganizacji prawa adwokackiego i zmieniająca kodeks usług finansowych z 21.12.2015 r. – Gesetz zur Neuordnung des Rechts der Syndikusanwälte Gesetz zur Neuordnung des Rechts der Syndikusanwälte (BGBl. I 2015 S. 2517).

¹⁵ Bundesrechtsanwaltsordnung („BRAO”), czyli ustawa – Federalny Regulamin Adwokacki z 1.08.1959 r. (BGBl. I S. 3618), Pierwsza wersja BRAO była wielokrotnie nowelizowana. Tekst BRAO po angielsku: <https://www.brak.de/fuer-anwaelte/berufsrecht/> Tekst BRAO po niemiecku: <https://www.gesetze-im-internet.de/brao/index.html#BJNR005650959BJNE009803311> (dostęp 14.04.2018 r.).

¹⁶ Spółki mogą tworzyć adwokaci z rzecznikami patentowymi, doradcami podatkowymi (*Steuerberater*), agentami podatkowymi (*Steuerbevollmächtigte*), audytorami i biegłymi rewidentami, a także z prawnikami z innych krajów (§ 59a BRAO). Większość udziałów, praw głosu i członków zarządu w spółkach muszą mieć adwokaci (§ 59e i § 59f BRAO).

i z ograniczoną odpowiedzialnością dla przedsiębiorców (*Rechtsanwalts Unternehmergesellschaft [haftungsbeschränkt], RA-UG*)¹⁷. Adwokaci praktykują także w spółkach partnerskich (*Partnerschaftsgesellschaft, PartG*), ale te nie mogą być członkami izb adwokackich. 99,3% członków niemieckich izb adwokackich (164 656 spośród 165 857) stanowią osoby z tytułem adwokata (*Rechtsanwälte*), w tym korporacyjnego.

Tabela 1. Struktura członkostwa w niemieckich izbach adwokackich (stan na 1.01.2018 r.)

Tytuł, rodzaj	Liczba	Udział
Adwokaci (Rechtsanwalt)	150.602	90,80%
Adwokaci-„adwokaci korporacyjni” (Rechtsanwalt und Syndikusrechtsanwalt)	12.079	7,28%
„Adwokaci korporacyjni” (Syndikusrechtsanwalt)	1.975	1,19%
Doradcy prawni (Rechtsbeistand)	261	0,16%
Spółki z o.o. (RA-GmbH)	848	0,51%
Spółki akcyjne (RA-AG)	23	0,01%
Spółki z o.o. przedsiębiorców (RA-UG)	9	0,01%
Członkowie zarządu spółek adwokackich (art. 60 ust. 2 pkt 3 BRAO)	60	0,04%
Łącznie	165.857	100,00%

Źródło: Niemiecka Federalna Izba Adwokacka https://www.brak.de/w/files/o4_fuer_journalisten/statistiken/2018/mitglieder_klein_01-01-2018_cd.pdf (dostęp: 14.04.2018 r.).

Wyjątkiem od prawa świadczenia pomocy prawnej tylko przez adwokatów są usługi pozasądowej pomocy prawnej uregulowane w ustawie o usługach prawnych z 12.12.2007 r., *Rechtsdienstleistungsgesetz* („RDG”)¹⁸. Określa ona dość wąsko zakres podmiotowy i przedmiotowy osób uprawnionych do świadczenia pozasądowej pomocy prawnej, czyli każdej sprawy z problemem prawnym. Legalna jest bowiem bezpłatna pomoc prawna w sprawach rodzinnych, sąsiedzkich i temu podobnych, przez stowarzyszenia i spółdzielnie dla swoich członków, przedstawicieli sądów czy organizacje konsumenckie pod rygorem 5-letniego zakazu pomocy prawnej (§ 6–8 RDG). Taka pomoc nie podlega rejestracji. Poza tym legalna może być działalność w sprawach windykacyjnych, obowiązkowego ubezpieczenia emerytalnego i pomoc prawna podlegająca prawu obcemu (§ 10 RDG). Od usługodawców, niezależnie od tego, w jakiej formie prawnej działają, wymaga się doświadczenia w tych sprawach i rejestracji¹⁹ (§ 11 RDG). Niedochowanie tych wymogów wiąże się z sankcją zakazu dalszej

¹⁷ Warto wyjaśnić, że spółki adwokackie mogą reprezentować klientów w sądzie. W ich imieniu działają ich członkowie zarządu lub upoważnieni przedstawiciele mający odpowiednie uprawnienia zawodowe (§ 59l BRAO).

¹⁸ *Rechtsdienstleistungsgesetz* vom 12. Dezember 2007 (BGBl. I S. 2840), <https://www.gesetze-im-internet.de/rdg/> (dostęp: 14.04.2018 r.).

¹⁹ Obecnie zarejestrowanych jest 4449 podmiotów w całych Niemczech, a trzy mają zakaz działalności, zob. <http://www.rechtsdienstleistungsregister.de> (dostęp: 14.04.2018 r.).

działalności i grzywną do 50 tys. euro. W ustawie wyszczególniono też katalog czynności nieuznawanych za doradztwo prawne, tj.: opinie naukowe, arbitraż i mediacje, wypowiedzi dla mediów, porady prawne przedstawicieli pracowników dla pracowników.

Drugi wyjątek to wyżej wspomniani „doradcy prawni” (osoby z tytułem *Rechtsbeistand*), czyli osoby, które nabyły prawo do ograniczonego lub nieograniczonego świadczenia pomocy prawnej przed 1980 r.²⁰ na gruncie ustawy z 13.12.1935 r. – *Rechtsberatungsgesetz* („RBerG”)²¹, uchylonej 1.07.2008 r. z wejściem w życie RDG. Zachowują oni swoje prawa i mogą należeć do adwokatury.

Prawo i obowiązek zastępstwa procesowego przez adwokatów wynika z poszczególnych ustaw procesowych, np. § 78 niemieckiego kodeksu postępowania cywilnego (*Zivilprozessordnung* – „ZPO”)²².

I.2. Rys historyczny

Podstawową datą w historii niemieckiej adwokatury jest 1879 r., kiedy to zostały utworzone poszczególne izby adwokackie w Cesarstwie Niemieckim, jednak nie było jeszcze centralnego organu nadzorującego te izby ani zorganizowanej struktury reprezentującej izby adwokackie.

W 1935 r. powstała RRAK – z niem. *Reichsrechtsanwaltskammer* – Izba Adwokacka Rzeszy. Po II wojnie światowej zaczęły się tworzyć komisje w ramach regionalnych izb adwokackich, a dopiero w 1959 r. powstała Niemiecka Federalna Izba Adwokacka, *Bundesrechtsanwaltskammer* – „BRAK”²³ (następczyni RRAK). Wówczas BRAK była organem zwierzchnim nad 22 regionalnymi izbami adwokackimi. Po zjednoczeniu Niemiec 3.10.1990 r. liczba izb należących do BRAK zwiększyła się do 27 (dołączyły te ze wschodnich landów). Aktualnie jest 28 izb regionalnych.

W związku z rosnącym wpływem instytucji Unii Europejskiej na tworzenie prawa i decydowanie o kształcie adwokatury w krajach członkowskich BRAK wyszła naprzeciw oczekiwaniom niemieckich adwokatów i w 1991 r. otworzyła przedstawicielstwo w Brukseli. Tam na bieżąco monitorowane są przedsięwzięcia, projekty i inicjatywy legislacyjne dotyczące zawodu adwokata w Unii Europejskiej. Niemiecka Federalna Izba Adwokacka przedstawia perspektywę i reprezentuje interesy niemieckich prawników oraz nawiązuje kontakty z deputowanymi w Parlamencie Europejskim oraz przedstawicielami Komisji Europejskiej.

²⁰ Fünfte Gesetz zur Änderung der Bundesgebührenordnung für Rechtsanwälte vom 18. August 1980 (BGBl. I S. 1503).

²¹ Rechtsberatungsgesetz (RBerG) vom 13. Dezember 1935 (RGBl. I S. 1478). <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1935&page=1624&size=45> (dostęp: 14.04.2018 r.).

²² Zivilprozessordnung z 12.09.1950 r. (BGBl. I S. 3202; 2006 IS. 431; 2007 IS. 1781), <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (dostęp: 14.04.2018 r.).

²³ <http://www.brak.de/die-brak/organisation/die-geschichte-der-brak/> (dostęp: 26.03.2018 r.).

Od 2001 r. siedzibą BRAK jest Berlin, wcześniej było to Bonn. W 2009 r. BRAK obchodziła pięćdziesięciolecie.

Niemiecka Federalna Izba Adwokacka ma zagwarantowaną dużą niezależność od państwa. Sama stanowi prawo zawodowe dla adwokatów (*Berufsordnung* – BORA i *Fachanwaltsordnung* – FAO). Sporą różnicą w porównaniu do Polski jest to, że adwokaci udzielający się w samorządzie BRAK nie dostają wynagrodzenia – ich praca jest wyłącznie pracą honorową dla dobra społeczności adwokatów (dotyczy to m.in. adwokatów pracujących w sądach dyscyplinarnych, strukturach władz BRAK).

W Niemczech, inaczej niż w Polsce, nie ma podziału na zawód radcy prawnego i adwokata – jest tylko jedna kategoria łącząca cechy doradcy prawnego oraz pełnomocnika procesowego „*Rechtsanwalt*”. Są natomiast inne wolne zawody prawnicze, takie jak: notariusz, doradca podatkowy, rzecznik patentowy. Przedstawiciele ww. zawodów prawniczych, a także prokuratorzy, sędziowie i urzędnicy państwowi, mają jednak wspólną aplikację prawniczą: *Referendariat*. Wynika to z wymogu określonego w § 4 BRAO, zgodnie z którym adwokaci muszą mieć kwalifikacje odpowiednie dla urzędu sędziego w Niemczech albo kwalifikacje adwokata z innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej.

Inną jeszcze fundamentalną różnicą w porównaniu do Polski jest to, że w związku z federalnym ustrojem RFN istnieją pewne ograniczenia dla adwokatów, związane z możliwością występowania przed sądami w danym kraju związkowym (landzie) lub przed Federalnym Trybunałem Sprawiedliwości (*Bundesgerichtshof*, „BGH”). Wszelkie ograniczenia są zawarte w BRAO.

1.3. Prawne podstawy wykonywania zawodu

Regulacje wejścia do zawodu adwokata i jego wykonywania w Niemczech są bardziej restrykcyjne w porównaniu z innymi krajami w zakresie: zakresu wyłączności adwokatów do świadczenia pomocy prawnej, konieczności zdania egzaminów zawodowych i obowiązkowej przynależności prawników do izb adwokackich. Poza tym swoboda ustalania cen za usługi prawne w Niemczech podlega daleko idącym ograniczeniom. Okres edukacji zawodowej jest długi: osiem lat, a potem dwa lata praktyki zawodowej. Reżim ten jednak poddany jest presji liberalizacyjnej: po 1998 r. zniesiono limity przyjęć do zawodu i ograniczenia w wyborze formy organizacyjnej jego wykonywania²⁴.

W Niemczech adwokaci wykonują tzw. wolny zawód i zgodnie z § 1 BRAO mają zagwarantowaną niezależność (z niem.: *Der Rechtsanwalt ist ein unabhängiges Organ der Rechtspflege*). Federalny Regulamin Adwokatów jest podstawowym zbiorem zasad obowiązujących

²⁴ OECD, *OECD Product Market Regulation Statistics*.

adwokatów i został uchwalony przez Bundestag oraz Bundesrat (izby niemieckiego parlamentu) w 1959 r. Nowelizacji do BRAO może dokonywać parlament, natomiast samorząd sam nie decyduje o treści tego podstawowego dla niego aktu prawnego²⁵. Ostatnia nowelizacja BRAO miała miejsce 30.10.2017 r.²⁶ Poza nim aktami prawnymi regulującymi status tego wolnego zawodu są:

- *Berufsordnung für Rechtsanwälte* – „BORA” (regulamin zawodowy adwokatów)²⁷;
- *Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte* – „RVG” (ustawa o wynagrodzeniu adwokatów i adwokatek)²⁸;
- *Fachanwaltsordnung* – „FAO” (rozporządzenie o specjalizacjach adwokackich)²⁹;
- *Gesetz über die Tätigkeit europäischer Rechtsanwälte in Deutschland* – „EuRAG” (ustawa o wykonywaniu zawodu przez prawników europejskich w Niemczech)³⁰;
- *Berufsregeln der Rechtsanwälte der Europäischen Union* – „CCBE-Berufsregeln” (zasady zawodowe dotyczące adwokatów w Unii Europejskiej)³¹;
- *Berufsrechtliche Ergänzungen zum Geldwäschebekämpfungsgesetz* – „GwG” (zasady zawodowe uzupełniające ustawę o przeciwdziałaniu praniu brudnych pieniędzy)³²;
- *Verordnung über die Rechtsanwaltsverzeichnisse und die besonderen elektronischen Anwaltspostfächer* – „RAVPV” (rozporządzenie o wykazie adwokatów i szczególnych elektronicznych adwokackich skrytkach pocztowych)³³.

Kompleksowość regulacji w obszarze dostępu do zawodu, a przede wszystkim jego wykonywania, wynika z konstytucyjnej (§ 12 ustawy zasadniczej) konieczności uregulowania wszelkich form ograniczeń swobody wyboru zawodu w aktach prawa rangi ustawy.

Adwokaci należą do poszczególnych izb adwokackich zgodnie z ich właściwością miejscową.

I.4. Najważniejsze reformy w ostatnich latach

Podstawowy akt regulujący funkcjonowanie adwokatury, BRAO, został uchwalony w 1959 r., kiedy sytuacja polityczna była zupełnie inna niż dziś. Regulamin ten jest jednak regularnie nowelizowany i ustawodawca na bieżąco uwzględnia w przepisach postulaty adwokatów.

²⁵ <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/03/010/0301013.pdf> (dostęp: 13.03.2018 r.).

²⁶ <https://www.gesetze-im-internet.de/brao/BJNR005650959.html> (dostęp: 13.03.2018 r.).

²⁷ https://www.brak.de/w/files/02_fuer_anwaelte/berufsrecht/bora_stand_01.01.18.pdf (dostęp: 13.03.2018 r.).

²⁸ <https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/> (dostęp: 8.03.2018 r.).

²⁹ https://www.brak.de/w/files/02_fuer_anwaelte/berufsrecht/fao_stand_01.01.2018.pdf (dostęp: 8.03.2018 r.).

³⁰ <http://www.gesetze-im-internet.de/eurag/index.html> (dostęp: 8.03.2018 r.).

³¹ https://www.brak.de/w/files/02_fuer_anwaelte/Berufsregeln_Mai%202006_090615.pdf (dostęp: 9.03.2018 r.).

³² https://www.brak.de/w/files/02_fuer_anwaelte/berufsrecht/gwg_08_2012.pdf (dostęp: 14.03.2018 r.).

³³ <https://www.gesetze-im-internet.de/ravpv/index.html> (dostęp: 14.03.2018 r.).

Adwokaci praktykujący w NRD byli częścią odrębnego systemu prawnego. Podlegli Ministrowi Sprawiedliwości i nie cieszyli się taką niezależnością jak przedstawiciele tego wolnego zawodu w RFN. Po zjednoczeniu Niemiec adwokaci z NRD zostali „włączeni” do struktur BRAK w RFN i aktualnie na terenie całego państwa istnieje scentralizowany samorząd, na którego czele stoi BRAK.

Jedną z głównych zmian w ostatnich latach było zniesienie zakazu posiadania dwóch siedzib przez adwokatów – doszło do niej po wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej umożliwiającym wykonywanie zawodu adwokata prawnikom zagranicznym z państw członkowskich Unii Europejskiej³⁴. Dzięki temu niemieccy adwokaci mogą mieć więcej niż jedno biuro, a wcześniejsze ograniczenie dotyczące możliwości założenia przez adwokata drugiego biura za granicą zostało zniesione (§ 29a BRAO).

Kolejną zmianą jest wprowadzona (w wyjątkowych sytuacjach) możliwość uchylenia się przez adwokata od obowiązku rejestracji w innej izbie adwokackiej (*Rechtsanwaltskammer*) w razie, gdyby chciał on świadczyć pomoc prawną w innej izbie niż w tej, w której jest zarejestrowany (§ 29 BRAO). Otwarcie filii swojej kancelarii w okręgu innym niż miejsce położenia siedziby kancelarii wymaga bowiem zawiadomienia obu izb adwokackich – właściwych ze względu na miejsce położenia zarówno siedziby, jak i filii. Z kolei zmiana siedziby swojej kancelarii do innego okręgu wymaga członkostwa we właściwej miejscowo izbie (podobnie jak w Polsce).

Poza tym wprowadzono możliwość występowania przez adwokatów przed różnymi sądami. Wcześniej w sprawach cywilnych istniał wymóg, aby adwokaci mieszkali w okręgu sądu, w którym byli zarejestrowani – był to tzw. *Lokalisierungsgebot* albo *Lokalisierungsprinzip* określony w § 27 BRAO. Obecnie adwokat może występować także przed sądami innymi niż ten najbliższy geograficznie.

Związane z ograniczeniami w występowaniu przed sądami było też inne obostrzenie polegające na tym, że adwokaci mogli reprezentować klientów wyłącznie przed jednym rodzajem sądów, np. przed *Landgericht* – sądami krajowymi (tzw. *Singularzulassung*). Dopiero po kilku, zazwyczaj pięciu latach praktyki, ograniczona liczba adwokatów mogła zacząć występować przed innymi sądami wyższego szczebla (*Oberlandesgericht*). Czasem wiązało się to z utratą możliwości występowania przed sądami niższego szczebla. Negatywną konsekwencją tego podziału właściwości wśród adwokatów był ograniczony wybór adwokatów dla klientów i konieczność zatrudniania kolejnych adwokatów. Zarówno *Lokalisierungsgebot*, jak i *Singularzulassung* już nie obowiązują, a ich zniesienie znacznie rozszerzyło dostęp do pomocy adwokata. Adwokaci oczekują jednak dalszych zmian w sferze występowania przed sądami

³⁴ Wyrok Trybunału (wielka izba) z 19.09.2006 r., C-506/04, Graham J. Wilson przeciwko Ordre des avocats du barreau de Luxembourg, EU:C:2006:587.

różnych instancji, ponieważ wciąż nieliczna grupa może np. występować przed Federalnym Trybunałem Sprawiedliwości³⁵.

W końcu w ostatnich latach zostały też zliberalizowane przepisy dotyczące zakazu reklamy wśród adwokatów i teraz reklama z pewnymi ograniczeniami jest dopuszczalna.

I.5. Zakres praw wyłącznych adwokatów

Po zdaniu egzaminów adwokat musi zostać przyjęty do danej izby adwokackiej (lokalnej *Rechtsanwaltskammer*) i do jurysdykcji danego sądu lokalnego. Decyzję o przyjęciu wydaje Ministerstwo Sprawiedliwości lub administracja landu zajmująca się kwestiami wymiaru sprawiedliwości (*Landesjustizverwaltung*)³⁶. Przynależność do izby adwokackiej jest obowiązkiem każdego adwokata na podstawie § 60 BRAO. Adwokaci składają wniosek do sądu krajowego (*Landgericht*) o zezwolenie na występowanie przed sądem. Zazwyczaj otrzymują zgodę na występowanie przed lokalnym sądem rejonowym – *Amtsgericht* (sądem najniższego szczebla), czasem jednak otrzymują także zgodę na występowanie przed sądem wyższej instancji, czyli *Landgericht* (§ 23 BRAO).

W związku z tym, że RFN jest państwem federalnym, możliwość wykonywania przez adwokatów zawodu należy rozpatrywać nie tylko w kontekście rozróżnienia pomiędzy prawnikami z kwalifikacjami a osobami bez tytułu uprawniającego do pracy w zawodzie, ale również przez kryterium geograficzne. Po przeprowadzonych reformach adwokaci mogą prowadzić działalność oraz reprezentować klientów na terenie wszystkich landów, nawet jeżeli przynależą do izby adwokackiej położonej w innym landzie.

Wyjątkiem jest możliwość reprezentowania w sprawach cywilnych toczących się przed Federalnym Trybunałem Sprawiedliwości (BGH) – do tego są uprawnieni wyłącznie prawnicy posiadający odpowiednie zezwolenie do występowania przed tym sądem. Prawnicy mający to pozwolenie tworzą *Rechtsanwaltskammer*, czyli izbę adwokacką przy BGH. W BGH liczba adwokatów jest ściśle określona przez BRAO – obecnie na stronie BGH wymienionych jest tylko 42 adwokatów (sic!)³⁷, którzy mają prawo występować w sprawach przed Trybunałem. Szczegółowe regulacje dotyczące adwokatów występujących przed BGH zawarte są w § 164 i n. BRAO. Zgodnie z tym przepisami prawo do reprezentowania przed BGH może być udzielone jedynie przez Federalnego Ministra Sprawiedliwości po odpowiedniej selekcji kandydatów przez specjalny komitet (*Wahlausschuss*).

³⁵ N. Foster, S. Sule, *German Legal System and Laws*, Oxford University Press 2010, s. 94.

³⁶ Zgodnie z § 6–17 BRAO.

³⁷ http://www.bundesgerichtshof.de/DE/DasGericht/ExterneVerfahrensbeteiligte/ZugelasseneRechtsanwaelte/zugelasseneRechtsanwaelte_node.html (dostęp: 11.03.2018 r.).

Do zadań adwokatów będących w tej odrębnej izbie Federalnego Sądu Najwyższego należy m.in.³⁸:

- przyjmowanie nowych adwokatów i odbieranie pozwolenia na reprezentowanie przed BGH (w przypadku naruszeń prawa);
- udzielanie rad dotyczących obowiązków zawodowych adwokatom występującym przed sądami niższych instancji;
- prowadzenie mediacji w sporach pomiędzy adwokatami lub adwokatami i ich klientami;
- nadzorowanie odpowiedniego wykonywania obowiązków zawodowych przez adwokatów;
- przygotowywanie opinii eksperckich na żądanie *Landesjustizverwaltung*, tj. sądu lub władz danego landu.

Odnosnie do praw wyłącznych adwokatów, w sprawach cywilnych na podstawie niemieckiej ustawy regulującej postępowanie cywilne (§ 78 ZPO), strony sporu muszą być reprezentowane przez adwokata przed sądami krajowymi (*Landgericht*), wyższymi sądami krajowymi (*Oberlandesgericht*) i jeżeli w danym landzie jest sąd najwyższy, to również przed tym sądem. Zasady dotyczące reprezentacji przed Federalnym Trybunałem Sprawiedliwości zostały już opisane powyżej. Adwokat uprawniony do reprezentowania stron w danym sądzie może też reprezentować samego siebie.

Na podstawie § 79 ZPO strony mogą reprezentować same siebie w sądzie, jeżeli nie stoi to w sprzeczności z powyższymi zasadami. Strony mogą też mieć pełnomocników takich jak członków rodziny, organizacje chroniące konsumentów czy np. swoich pracowników (wszystkie przypadki zostały wymienione w § 79 ZPO).

Z kolei w prawie karnym oskarżeni o drobne sprawy również mogą się sami reprezentować, natomiast w poważniejszych sprawach niezbędny jest już udział obrońcy. Reguluje to § 140 niemieckiej procedury karnej, czyli *Strafprozessordnung* – „StPo”³⁹.

Obowiązkowy udział adwokata w sprawach karnych na podstawie § 140 StPo jest wymagany m.in. w następujących sytuacjach:

- jeżeli rozprawa w pierwszej instancji odbywa się przed wyższym sądem krajowym (*Oberlandesgericht*) albo sądem krajowym (*Landgericht*);
- jeżeli oskarżonemu zarzuca się popełnienie zbrodni;
- jeżeli postępowanie może się zakończyć tym, że oskarżony będzie miał zakaz wykonywania zawodu.

Sędzia może też wyznaczyć obrońcę z urzędu, jeżeli uzna, że zarzuty są poważne, a oskarżony nie jest w stanie się sam obronić.

³⁸ Wymogi dla adwokatów występujących przed BGH zostały określone w § 177 II BRAO.

³⁹ <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/> (dostęp: 18.03.2018 r.).

Jeszcze inaczej wygląda to w prawie administracyjnym – w postępowaniu administracyjnym nie trzeba mieć pełnomocnika (można reprezentować siebie samego). Jeżeli natomiast strona podejmie decyzję o ustanowieniu pełnomocnika – niekoniecznie musi być nim adwokat. Zgodnie z § 67 niemieckiej ustawy o postępowaniu administracyjnym (*Verwaltungsgerichtsordnung* – „VwGO”)⁴⁰, funkcję tę może także pełnić profesor prawa, doradca podatkowy, księgowy czy związek zawodowy. Wyjątkiem jest reprezentacja przed Federalnym Sądem Administracyjnym i Wyższym Sądem Administracyjnym – tutaj już obowiązują ściśle reguły tego dotyczące. Zgodnie z nimi przed sądem mogą występować jedynie adwokaci oraz profesorowie prawa (§ 67 pkt 4 VwGO).

1.6. Specjalizacja adwokatów – tytuł *Fachanwalt*

Swoistą cechą niemieckiego systemu prawnego jest istnienie tzw. wyspecjalizowanych adwokatów (*Fachanwalt*, np. *Fachanwalt für Steuerrecht* – adwokat wyspecjalizowany w prawie podatkowym). Skoro bowiem prawnicy na uniwersytecie i podczas „referendariatu” są kształceni na tyle ogólnie, by pracować w innych zawodach prawniczych niż adwokat, to specjalizacja ma za zadanie zasygnalizować klientom, że w określonej dziedzinie adwokat ma wystarczająco duże pojęcie.

Regulacje dotyczące adwokatów-specjalistów znajdują się w specjalnym akcie prawnym: *Fachanwaltsordnung* – „FAO” (rozporządzenie o specjalizacjach adwokackich) oraz w § 43c BRAO. *Fachanwaltsordnung* została wydana na podstawie § 59b ust. 2 BRAO, który upoważnia BRAK (Niemiecką Federalną Radę Adwokacką) m.in. do ustalenia zakresów specjalizacji, wymogów uzyskiwania tytułu specjalizacyjnego i reguł wykonywania zawodu przez adwokatów-specjalistów, które wiążą regionalne izby adwokackie. Zgodnie z FAO adwokat może zostać oficjalnie uznany za specjalistę w danej dziedzinie, jednak by w niej praktykować, nie potrzebuje takiego tytułu – może praktykować we wszystkich dziedzinach prawa już po zdobyciu tytułu adwokata *Rechtsanwalt*. Tytuł specjalizacyjny można otrzymać co najwyżej w trzech dziedzinach (§ 43c ust. 1 FAO).

Dyskusję na temat certyfikacji specjalistów w poszczególnych dziedzinach prawa rozpoczęto w Republice Weimarskiej po I wojnie światowej. Pierwsze reguły specjalizacji zostały wprowadzone już w 1930 r. i dotyczyły dziedzin zawierających liczne regulacje szczegółowe, tj.: prawa podatkowego, prawa własności intelektualnej, prawa własności przemysłowej, prawa konstytucyjnego, prawa administracyjnego, prawa pracy, prawa migracyjnego i prawa ubezpieczeń społecznych. Uznano, że zajmowanie się tą tematyką wymaga specjalistycznej

⁴⁰ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/index.html (dostęp: 18.03.2018 r.).

wiedzy i klienci powinni móc wybrać odpowiedniego prawnika⁴¹. Możliwość specjalizacji nie spotkała się wtedy z szerokim zainteresowaniem adwokatów. W czasach III Rzeszy, w 1935 r., została zniesiona, dozwolono tylko (w 1937 r.) na certyfikację z prawa podatkowego. Celem zawieszenia systemu była chęć pozbycia się żydowskich prawników. Dzisiaj obowiązujący reżim specjalizacji pochodzi z sierpnia 1991 r. Przed 1991 r. nie było wielu adwokatów-specjalistów. Reguły uzyskiwania specjalizacji były zmieniane także po 1991 r.⁴²

Najpierw decydującym kryterium wyodrębnienia specjalizacji była liczba szczegółowych przepisów w danej dziedzinie (kryterium prawne). W ostatnich latach jednak specjalizacje wyodrębnia się w większym zakresie z uwagi na kryterium faktyczne, tzn. ekonomicznej i społecznej specyfiki danych zagadnień, co znajduje wyraz w specjalizacjach np. z prawa: technologii informacyjnych, budowlanego i architektonicznego czy migracyjnego (ustanowionej w momencie kryzysu migracyjnego w 2015 r.). To ma znaczenie przy wymogach ich uzyskiwania. Każda specjalizacja uwzględnia też wpływ prawa europejskiego. Z uwagi na fakt, że granice specjalizacji nie przebiegają tylko po linii dogmatycznych podziałów między poszczególnymi gałęziami prawa, ale także po zakresie tematycznym problemów faktycznych, zakres wymogów uzyskiwania różnych specjalizacji nie jest wzajemnie rozłączny.

Prawnik, który chce uzyskać tytuł specjalizacyjny, musi się wykazać specjalistycznymi wiedzą i doświadczeniem, tzn. takimi, które wykraczają poza wymogi zwykłego kształcenia i doświadczenia praktycznego w pracy (§ 43c BRAO i § 2 FAO). Oceny tego dokonuje komisja egzaminacyjna składająca się z trzech adwokatów, wyłoniona przez zarząd izby adwokackiej (§ 17 FAO).

By udokumentować specjalistyczną wiedzę rozporządzenie o specjalizacjach adwokackich (FAO) sugeruje przedłożyć dowód udziału w specjalnym kursie przygotowującym adwokata do uzyskania tytułu specjalizacyjnego, chyba że jego specjalistyczna wiedza zostanie udokumentowana w inny sposób. Niemniej jednak większość adwokatów zalicza ten wymóg przez kurs. Kurs kosztuje zazwyczaj około 2 tys. euro. W każdej dziedzinie FAO zawiera katalog żądanych dowodów wiedzy, np. w zakresie prawa rodzinnego wymaga się dowodu posiadania specjalistycznej wiedzy z prawa materialnego małżeńskiego, rodzinnego, spadkowego, korporacyjnego, podatkowego, socjalnego, jak również z prawa procesowego, kosztów procesów, elementów prawnomiedzynarodowych dotyczących rodzin, a także umów z zakresu prawa rodzinnego (§ 12 FAO).

Odnosnie do kursów FAO wymaga tylko, by w ich ramach wnioskodawca zdał co najmniej trzy pisemne egzaminy z różnych obszarów zajęć, czas każdego z nich wynosił co najmniej

⁴¹ M. Fink, *Geschichte der juristischen Berufe zum Thema Die Entwicklung der deutschen Anwaltschaft seit 1871*, https://www.ruhr-uni-bochum.de/lm-muscheler/downloads/seminar09/Matthias_Fink_Die_Entwicklung_der_deutschen_Anwaltschaft_seit_1871.pdf (dostęp: 5.04.2018 r.).

⁴² S. Gries-Redeker, *Specialisation in Germany*, http://www.ccbe.eu/document/Specialisation/External_events/Katowice/2016_04_15_Agenda_of_Workshop_on_Lawyers_Specialisation_-_draft_version____.pdf (dostęp: 12.04.2018 r.).

pięć godzin, a sam kurs powinien trwać do 120 godzin (tylko w prawie podatkowym – 160 godzin, a w prawie upadłościowym – 180 godzin) (§ 4 FAO). Nie ma akredytowanych organizatorów kursu, organizator musi jedynie dopełnić ww. wymogów, stąd jest wiele prywatnych firm szkoleniowych⁴³.

Wymóg doświadczenia praktycznego oznacza, że wnioskodawca musi praktykować w zawodzie adwokata w danej dziedzinie przez co najmniej trzy lata z sześciu poprzedzających wniosek (§ 3 FAO). Dokumentuje to za pomocą listy spraw, które prowadził (np. 50 podatkowych, w tym 10 z postępowaniem sądowym czy 100 z prawa pracy, w tym 50 z postępowaniem sądowym). Komisja oceniająca akta może poszczególnym sprawom przypisać większą lub mniejszą wagę (§ 5 FAO).

Adwokat składa wniosek o tytuł specjalizacyjny do swojej izby adwokackiej, załączając zaświadczenie o ukończeniu kursu, wyniki egzaminów i listę prowadzonych spraw. Wniosek musi opłacić. Następnie przewodniczący komisji egzaminacyjnej dokonuje oceny formalnej, a jej członek-sprawozdawca – merytorycznej. Sprawozdawca decyduje też o potrzebie przeprowadzenia niejawnnej „dyskusji technicznej” z wnioskodawcą. Opinia sprawozdawcy o wniosku jest konsultowana z pozostałymi członkami komisji, którzy głosują nad przyjęciem bądź oddaleniem wniosku o przyznanie tytułu *Fachanwalt* (§ 24 FAO).

Adwokaci-specjaliści mają po uzyskaniu tytułu obowiązek dalszego doskonalenia w postaci udziału w co najmniej 15 godzinach płatnych kursów z danej dziedziny, które można zaliczyć także online albo przez działalność naukową. Koszty są zróżnicowane, mogą np. wynieść 140 euro za cztery godziny⁴⁴. Jeśli adwokat uchybi wymogowi doskonalenia zawodowego, może zostać pozbawiony tytułu *Fachanwalt*.

Tabela 2. Liczba adwokatów wyspecjalizowanych w poszczególnych dziedzinach prawa w 2017 r.

Specjalizacja	Liczba adwokatów	Udział	Rok wprowadzenia
Pracy	10.370	19,3%	1998
Rodzinne	9.516	17,7%	1989
Podatkowe	4.944	9,2%	1937
Budowlane i architektoniczne	3.884	7,2%	2006
Lokatorskie i mieszkaniowe	3.566	6,6%	2006
Karne	3.448	6,4%	1989
Spadkowe	2.846	5,3%	2006
Socjalne	1.829	3,4%	1998
Medyczne	1.818	3,4%	2006
Upadłościowe	1.663	3,1%	2000

⁴³ S. Gries-Redeker, *Specialisation...*; BRAK i stowarzyszenie izb adwokackich założyło jednak specjalny instytut i akademię: Deutsches Anwaltsinstitut i Deutsche Anwaltsakademie.

⁴⁴ . Gries-Redeker, *Specialisation...*

Specjalizacja	Liczba adwokatów	Udział	Rok wprowadzenia
Własności przemysłowej	1.656	3,1%	2007
Komunikacyjne	1.648	3,1%	2006
Administracyjne	1.553	2,9%	przed 1960
Ubezpieczeniowe	1.368	2,5%	2004
Handlowe i korporacyjne	1.130	2,1%	2007
Bankowe i rynku kapitałowego	1.073	2,0%	2008
Autorskie i medialne	556	1,0%	2007
Technologii informacyjnych	359	0,7%	2007
Transportowe i spedycyjne	201	0,4%	2006
Rolne	155	0,3%	2010
Zamówień	145	0,3%	2016
Międzynarodowe gospodarcze	124	0,2%	2015
Migracyjne	14	0,0%	2017
razem	53.866		

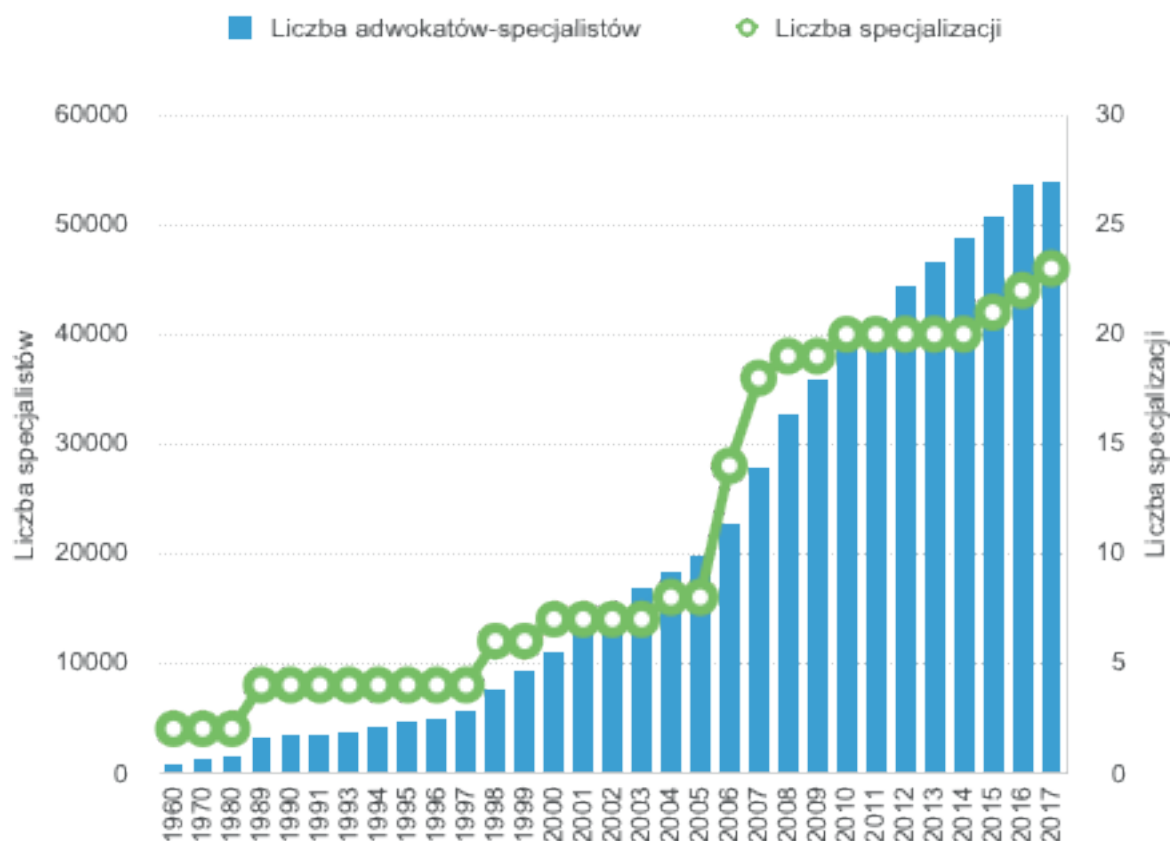
Źródło: Federalna Izba Adwokacka (*Bundesrechtsanwaltskammer*), http://www.brak.de/w/files/o4_fuer_journalisten/statistiken/2017/fa-statistik-zum-1.1.2017-entwicklung-tabelle-1.pdf (dostęp: 31.03.2018 r.).

Uzyskanie tytułu specjalizacyjnego opłaca się adwokatom – z badań wynika, że zarabiają za tę samą pracę więcej od adwokatów nieposiadających takiego tytułu⁴⁵. W szczególności specjalizacjami zainteresowani są młodzi prawnicy, którzy często od razu po uzyskaniu tytułu adwokackiego zapisują się na kurs specjalizacyjny.

Obecnie są 23 obszary, w których można uzyskać tytułu *Fachanwalt*. Do 1998 r. były tylko cztery, większość powstała między latami 2004 a 2009 i do dziś wyróżniane są kolejne, co świadczy o tym, że pomysł ten się sprawdził. W styczniu 2017 r. na terenie całych Niemiec było 53 866 adwokatów mających prawo posługiwać się tytułem adwokata-specjalisty. Stanowili więc oni 32,5% całkowitej liczby adwokatów i można spodziewać się dalszego wzrostu ich udziału, gdyż do tej pory ich liczba rosła szybciej niż łączna liczba adwokatów. Najbardziej popularne są specjalizacje z prawa pracy (19% adwokatów-specjalistów), prawa rodzinnego (18%) i prawa podatkowego (9%).

⁴⁵ https://www.soldaninstitut.de/uploads/media/AnwBlo7-o6_o1.pdf (dostęp: 5.04.2018 r.).

Wykres 1. Liczba przyznanych tytułów specjalizacyjnych *Fachanwalt* w określonej dziedzinie prawa oraz liczba specjalizacji w latach 1960–2017

Źródło: Federalna Izba Adwokacka (*Bundesrechtsanwaltskammer*), http://www.brak.de/w/files/o4_fuer_journalisten/statistiken/2017/fa-statistik-zum-1.1.2017-entwicklung-tabelle-1.pdf (dostęp: 31.03.2018 r.).

I.7. Rola organizacji reprezentujących adwokatów

W Niemczech, tak jak w Polsce, działa samorząd adwokacki – jest 28 izb adwokackich na terenie całych Niemiec (27 izb regionalnych i 1 izba adwokacka przy BGH). Każdy adwokat, żeby móc wykonywać zawód, musi należeć do swojej regionalnej izby adwokackiej. Przeważnie granice geograficzne okręgów izb adwokackich pokrywają się z granicami okręgów Wyższych Sądów Krajowych. Niemiecka Federalna Rada Adwokacka (BRAK) reprezentuje interesy adwokatów na poziomie federalnym – zrzesza nie poszczególnych adwokatów, ale 28 regionalnych izb adwokackich. Adwokaci są reprezentowani w BRAK pośrednio przez swoje izby⁴⁶.

Do zadań BRAK należy przedstawianie poglądów adwokatury w parlamencie, rządzie, opinii publicznej i sądom. Niemiecka Federalna Rada Adwokacka tworzy opinie prawne

⁴⁶ R. Lauda, *130 Jahre Aufgaben der Rechtsanwaltskammern*, BRAK-Mitteilungen 2008.

dotyczące zmian legislacyjnych, opinie dotyczące spraw dyscyplinarnych dla sądów i promuje ciągłe szkolenie się przez prawników. Na czele BRAK stoi prezydent wybierany przez Zgromadzenie Generalne adwokatów na cztery lata. Przewodzi on zebraniom i posiedzeniom prezydium oraz Zgromadzeniu Generalnemu adwokatów. Prezydent BRAK przedstawia też co roku Ministrowi Sprawiedliwości w Niemczech raport dotyczący aktywności BRAK⁴⁷.

Organem BRAK jest także Prezydium składające się z Prezydenta, co najmniej trzech wiceprezydentów oraz skarbnika. Członkowie Prezydium są wybierani przez Prezydentów regionalnych izb adwokackich, a ich kadencja wynosi cztery lata. Funkcje pełnione są honorowo, nie otrzymują oni wynagrodzenia. Obecnie Prezydium składa się z Prezydenta, czterech wiceprezydentów oraz skarbnika⁴⁸.

W BRAK jest również zarząd (*Geschäftsführung*), który pomaga w prowadzeniu spraw BRAK i wspiera na co dzień Prezydium oraz Zgromadzenie Generalne. Składa się z 19 adwokatów, spośród których 15 pracuje w biurze BRAK w Berlinie, a czterech w Brukseli⁴⁹.

W przeciwieństwie do komisji działających w Polsce przy Krajowej Radzie Radców Prawnych czy Naczelnej Radzie Adwokackiej zajmujących się przede wszystkim działalnością samorządową (radcowskie: komisja aplikacji, komisja etyki i wykonywania zawodu, komisja integracji czy adwokackie: komisja ds. edukacji prawnej, komisja legislacyjna czy zespół ds. kobiet itp.), przy niemieckiej BRAK pracuje ponad 30 komitetów specjalizacyjnych zajmujących się poszczególnymi dziedzinami prawa: np. komitet ds. prawa pracy czy komitet ds. procedury cywilnej⁵⁰. Ich zadaniem jest przede wszystkim wypowiadanie się na temat projektów ustaw z danej dziedziny oraz przygotowywanie opinii na prośbę Prezydium. Członkowie komitetów często występują jako eksperci w Ministerstwie lub w parlamencie. Członkowie komitetów są powoływani na cztery lata i również pracują nieodpłatnie⁵¹.

Kolejnym organem w ramach BRAK jest Zgromadzenie Ogólne adwokatów (*Hauptversammlung*). W ramach niego spotykają się przedstawiciele wszystkich regionalnych izb adwokackich. Reprezentują je prezydenci poszczególnych izb. Zgromadzenie Ogólne jest naczelnym organem BRAK i wyznacza kierunki polityczne tego samorządu. Zgodnie z ustawą Zgromadzenie Ogólne spotyka się co najmniej dwa razy w roku⁵². W ramach poszczególnych izb regionalnych działają rady wybrane na cztery lata przez wszystkich adwokatów z danej izby. Adwokaci w radach również pracują społecznie.

Ostatnim organem adwokatury, mającym istotne kompetencje legislacyjne, jest Zgromadzenie Statutowe (*Satzungsversammlung*). Jest tzw. parlamentem adwokatów i niezależnym organem ustawodawczym BRAK. Składa się z bezpośrednio wybranych przez adwokatów

⁴⁷ <http://www.brak.de/die-brak/organisation/praesident/> (dostęp: 19.03.2018 r.).

⁴⁸ <http://www.brak.de/die-brak/organisation/praesidium/> (dostęp: 19.03.2018 r.).

⁴⁹ <http://www.brak.de/die-brak/organisation/geschaeftsfuehrung/> (dostęp: 19.03.2018 r.).

⁵⁰ <http://www.brak.de/die-brak/organisation/ausschuesse/> (dostęp: 31.03.2018 r.).

⁵¹ <http://www.brak.de/die-brak/organisation/ausschuesse/> (dostęp: 19.03.2018 r.).

⁵² <http://www.brak.de/die-brak/organisation/hauptversammlung/> (dostęp: 19.03.2018 r.).

członków regionalnych izb adwokackich, prezydentów regionalnych izb adwokackich oraz Prezydenta BRAK. Każdy adwokat głosuje bezpośrednio na swojego reprezentanta w Zgromadzeniu Statutowym, wybory są tajne, równe i wolne. Członkowie Zgromadzenia Statutowego pełnią funkcję honorowo.

Niemiecka Federalna Rada Adwokacka podkreśla, że honorowa praca paruset prawników w ramach samorządu na rzecz innych adwokatów jest dużym osiągnięciem – wszystko opiera się na zaangażowaniu, pracy społecznej, a nie chęci zarobku na samorządzie. Adwokaci są rozliczani ze swojej pracy, a każdy adwokat może zadać pytanie o pracę danej izby adwokackiej. Samoregulacja i samokontrola są zapewnione również dzięki wewnętrznemu sądownictwu dyscyplinarnemu adwokatów.

I.8. Nadzór nad zawodem adwokata

Samorząd w Niemczech ma dość szeroki zakres kompetencji i możliwości samoregulacji. Fundamentem swobody samorządowej jest wyrok niemieckiego Federalnego Sądu Konstytucyjnego (*Bundesverfassungsgericht*, „BVerfG”) z 14.07.1987 r.⁵³, który wyznaczył linię orzeczniczą pod niezależność adwokatury. Podstawowym przepisem gwarantującym niezależność adwokatów jest § 1 BRAO, zgodnie z którym „*adwokat jest niezależnym organem wymiaru sprawiedliwości*”.

Na podstawie wspomnianego orzeczenia BVerfG z 1987 r., adwokatura zyskała uprawnienia do stanowienia prawa zawodowego. Stwierdzono w nim, że reguły odpowiedzialności zawodowej muszą mieć podstawę ustawową⁵⁴. Co do szczegółowych wytycznych decyduje jednak samorząd. Zgromadzenie Statutowe (*Satzungsversammlung*) w BRAK zyskało kompetencje legislacyjne i może samo określać zasady wykonywania zawodu adwokata zawarte w akcie BORA oraz wymogi dla specjalizujących się prawników (*Fachanwalt*) w akcie *Fachanwaltsordnung*. W BORA znajdują się regulacje uzupełniające podstawowy akt regulujący ustrój adwokatury – BRAO. Mimo pozostawienia części kompetencji legislacyjnych w gestii samorządu adwokackiego (FAO i BORA), podstawowy akt regulujący ustrój adwokatury i zasady wykonywania zawodu, czyli BRAO, jest uchwalany przez parlament niemiecki i może być nowelizowany również przez parlamentarzystów, a nie samorząd adwokacki.

Nadzór nad odpowiednim wykonywaniem zawodu adwokata sprawują poszczególne regionalne izby adwokackie. W ramach adwokatury funkcjonuje też sądownictwo dyscyplinarne.

⁵³ Zob. wyroki BVerfG z 14.07.1987 r., 1 BvR 537/81 i 1 BvR 195/87, BVerfGE 76, 171-196 = NJW 1988, 191 (*Standesrichtlinien*); z 14.07.1987 r., 1 BvR 362/79, BVerfGE 76, 196-210 = NJW 1988, 194 (*Werbeverbot für Rechtsanwälte*); z 21.10.1987 r., 1 BvR 651/86 et al., BVerfGE 77, 125-129.

⁵⁴ T. Gut, *Counsel misconduct before the International Criminal Court: professional responsibility in international criminal defence*, Oxford, United Kingdom ; Portland, Oregon 2012.

Ministerstwa Sprawiedliwości poszczególnych krajów związkowych mają wpływ na program kształcenia w trakcie studiów uniwersyteckich oraz referendariatu.

II. Reguły wejścia do zawodu adwokata

II.1. Wprowadzenie

Podobnie jak w Polsce, w Niemczech przeważnie pierwszym etapem na drodze do wykonywania zawodu adwokata jest ukończenie liceum, zdanie matury i uzyskanie indeksu uniwersytetu, na którym wykładane jest prawo. Studenci prawa nie mają ściśle wyznaczonego planu studiów – część przedmiotów jest określona przepisami i aby ukończyć studia prawnicze, muszą je zaliczyć, natomiast mają sporą swobodę w dobieraniu pozostałych kursów zgodnie ze swoimi zainteresowaniami. Edukacja prawnicza w Niemczech charakteryzuje się tym, że dzieli się ona zarówno na wykłady dotyczące teorii prawa, jak i praktyczne kursy.

Aby zostać prawnikiem, trzeba zdać dwa poważne egzaminy państwowe przygotowywane przez profesorów uniwersytetów we współpracy z sędziami danego landu oraz przedstawicielami Ministerstwa Edukacji danego kraju związkowego. Egzaminy te mają miejsce po odbyciu przez początkujących prawników dwóch faz edukacji: studiów uniwersyteckich oraz praktycznej aplikacji (referendariatu).

Podstawą prawną dla programu studiów prawniczych na uniwersytetach niemieckich jest ustawa *Deutsches Richtergesetz* – „DRiG” (ustawa o niemieckich sędziach), chociaż programy kształcenia prawników mogą się różnić w szczegółach w zależności od landu.

Każdy kraj związkowy ma własne regulacje dotyczące edukacji prawniczej i egzaminów zawodowych. Regulacje te nazywane są *Ausbildungsgang Juristenausbildungsgesetz*. Zasady te mogą być też określone jako *Ausbildungs- und Prüfungsordnungen*. Prawo o sędziach (DRiG) może się wydawać nietypowym aktem na umiejscowienie zasad dotyczących kształcenia adwokatów, ale celem niemieckich ustawodawców było takie wyedukowanie prawników, by po ukończeniu studiów oraz praktycznej aplikacji mogli swobodnie pracować w każdej dziedzinie prawa jako przedstawiciele różnych zawodów prawniczych (sędziowie, prokuratorzy, adwokaci).

Celem ustawodawców było, aby prawnika po ukończonych studiach i aplikacji można było określić mianem *Einheitsjurist* albo *Volljurist* – wykształconego wszechstronnie „jurysty”. Założono, że jeżeli tylko prawnik spełnia wymogi niezbędne do zawodu sędziego, to tym bardziej spełnia wymogi dotyczące innych prawniczych profesji.

II.2. Studia prawnicze

Pierwszą fazą edukacji prawniczej są studia prawnicze na uniwersytecie, po których kandydaci do zawodu adwokata zdają tzw. pierwszy egzamin państwowy, a następnie drugi egzamin państwowy.

Zazwyczaj studia prawnicze trwają cztery lata – absolutnym minimum jest dwa i pół roku (zgodnie § 5a DRiG) – ale nie ma górnego limitu dla czasu trwania studiów. W praktyce studia trwają zazwyczaj dziewięć semestrów, tj. cztery i pół roku. Większość studentów wykorzystuje ten czas i nie przyspiesza toku studiów, ponieważ muszą się odpowiednio przygotować do końcowego egzaminu. Jak pokazały ankiety przeprowadzone w *Juristische Schulung*, studenci deklarują, że według nich odpowiednim okresem na przygotowanie się do pierwszego egzaminu państwowego jest 10 miesięcy, natomiast średnio nauka do egzaminu zajmuje im prawie sześć lat⁵⁵.

Odnosnie do wyboru przedmiotów na studiach, to jest on większy niż w przeszłości, chociaż studiowanie niektórych przedmiotów wciąż jest obowiązkowe (§ 5a DRiG). Podstawowymi przedmiotami, które – zgodnie z DRiG – studenci muszą zaliczyć, są prawo cywilne, prawo karne, prawo publiczne, prawo postępowania, prawo Unii Europejskiej oraz wstęp do historii prawa, filozofia prawa i teoria prawa.

Szczegółowym programem kształcenia zajmują się poszczególne landy. Ponadto przedmioty specjalistyczne i fakultatywne (*Schwerpunktbereiche*) po reformie z 2003 r. są prowadzone i oceniane przez uniwersytety, a oceny z nich są składową 30% części egzaminów końcowych. Większość uniwersytetów krajowych oferuje szeroki wachlarz przedmiotów do wyboru, w tym: prawo administracyjne, prawo pracy, prawo spółek, prawo handlowe, kryminologię itd. Co więcej, niektóre „kursy dotyczące kluczowych kwalifikacji” (*Schlüsselqualifikation*) są obligatoryjne. Będą to np. mediacja, umiejętności komunikacyjne czy negocjacje (§ 5a DRiG). Ustawa wymaga także, aby przed dopuszczeniem do pierwszego egzaminu państwowego (*Referendarexamen / Erste Juristische Staatsprüfung*, „EJSP”) student zapisał się na przedmiot z obcego systemu prawnego albo na kurs obcego języka prawniczego, który musi też zdać. Natomiast organizacja praktycznych zajęć dla studentów została pozostawiona ustawodawcom poszczególnych krajów związkowych – ustawa DRiG określa tylko, że studenci muszą odbyć trzy miesiące stażu zawodowego np. w kancelarii adwokackiej (§ 5a DRiG).

Studia opierają się w dużej mierze na indywidualnej nauce z naciskiem położonym na rozwiązywanie problemów i kazusów. Podobnie jak w Polsce, gdzie obowiązuje prawo stanowione, nauka w Niemczech opiera się na analizie i czytaniu kodeksów oraz komentarzy. Nie kładzie się dużego nacisku na orzecznictwo, jak np. w krajach systemu *common law*. W trakcie studiów studenci muszą odrobić szereg prac domowych, przygotowujących do

⁵⁵ https://www.bundesjustizamt.de/DE/Home/homepage_node.html (dostęp: 22.03.2018 r.).

EJSP. Zazwyczaj zadaje się prace dla studentów z dziedziny prawa cywilnego, prawa karnego i prawa publicznego.

II.3. Egzamin państwowy i referendariat

II.3.1. Pierwszy egzamin państwowy

Funkcjonująca dziś formuła dwuetapowej edukacji prawniczej składającej się z części uniwersyteckiej i części praktycznej „referendariatu” wprowadzona została do niemieckiego systemu już w 1877 r. W § 2 *Gerichtsverfassungsgesetz* (ustawy o ustroju sądów powszechnych) zawarto wymogi dla sędziów, zgodnie z którymi musieli oni zdać dwa egzaminy⁵⁶.

Obecnie pierwszy egzamin państwowy (EJSP) różni się między krajami związkowymi co do liczby egzaminów, ale przeważnie studenci mają do zdania około ośmiu pięciogodzinnych egzaminów pisemnych w przeciągu dwóch tygodni, po których następują egzaminy ustne. Zdający mają w trakcie egzaminów dostęp do ustaw, ale nie mogą korzystać z komentarzy ani orzecznictwa. W niektórych landach wyniki prac domowych wliczają się do końcowej oceny z EJSP. W razie niezaliczenia egzaminu można go powtórzyć tylko raz. Spośród około 15 tys. studentów prawa rozpoczynających co roku studia, EJSP zdawało w ostatnich latach od około 7,5 tys. do 12 tys. osób⁵⁷. Egzaminu tego nie zdaje około 25–30% kandydatów. Ocena z EJSP jest ważona i 30% oceny stanowią oceny z uniwersytetu (np. z prac domowych), a 70% oceny z egzaminów.

II.3.2. Referendariat

Po zdaniu pierwszego egzaminu państwowego zaczyna się druga, bardziej praktyczna część ich aplikacji (*Vorbereitungsdienst* albo *Referendarzeit*), która ma miejsce pomiędzy pierwszym i drugim egzaminem państwowym (*Referendarexamen*). Szkolący się nazywani są w tym okresie „referendarzami” i mają tymczasowo status pracowników służby cywilnej. Aplikację organizuje i opłaca państwo. Okres referendariatu trwa dwa lata (§ 5b DRiG) i składa się z czterech obowiązkowych modułów (*Stationen*). Każdy moduł trwa od minimum trzech miesięcy do dziewięciu miesięcy. W trakcie praktycznego kursu składającego się z czterech modułów referendarze muszą odbyć praktyki w sądzie cywilnym, w sądzie karnym albo sądzie administracyjnym, w prokuraturze oraz w kancelarii adwokackiej. Dodatkowo od

⁵⁶ G. Köbler, *Zur Geschichte der juristischen Ausbildung in Deutschland*, *JuristenZeitung* 26. Jahrgang, Nr. 23/24, 10.12.1971.

⁵⁷ https://www.bundesjustizamt.de/DE/Themen/Buergerdienste/Justizstatistik/Juristen/Ausbildung_node.html (dostęp: 23.03.2018 r.).

czterech do sześciu miesięcy muszą spędzić na zdobywaniu doświadczenia w miejscu pracy wybranym przez referendarza: w sądzie, w urzędzie, w kancelarii notarialnej, w związku zawodowym, w spółce albo za granicą. Referendariat jest nadzorowany przez odpowiednie organy władzy kraju związkowego zajmujące się edukacją i administracją oraz przez przewodniczącego miejscowego sądu krajowego (*Landgericht*). Jeżeli jest więcej kandydatów niż miejsc w poszczególnych miejscach odbywania stażu, brane są pod uwagę wyniki referendarzy z egzaminów, czas oczekiwania na staż i czynniki społeczne.

II.3.3. Drugi egzamin państwowy

Pod koniec referendariatu, przed drugim egzaminem państwowym, kandydaci mają możliwość powrotu na uniwersytet na krótki okres w celu przygotowania się do egzaminu. Drugi egzamin państwowy uważany jest za trudny i sprawdza wiedzę kandydatów z całych studiów (§ 5d DRiG). Może się on składać z 12 egzaminów, które trwają od trzech do ośmiu godzin. Są to głównie egzaminy pisemne, ale w niektórych krajach także ustne. Czasem wymagane są też prezentacje różnych spraw oraz wcześniejszych prac domowych. Forma drugiego egzaminu jest bardziej zróżnicowana w zależności od landu w porównaniu do pierwszego egzaminu państwowego. Drugi egzamin państwowy można zdawać tylko dwa razy.

Po jego zaliczeniu kandydat otrzymuje tytuł „Assessor” albo „Volljurist”, tzn. w pełni wykwalifikowany prawnik. Taka osoba może pracować w każdym zawodzie prawniczym: jako sędzia, prokurator, adwokat, notariusz, urzędnik służby cywilnej, a także w dziedzinie niezwiązanej z prawem.

II.4. Kontrowersje związane z systemem kształcenia

Od lat debata w Niemczech toczy się wokół tego, czy dla różnych zawodów prawniczych powinna być jedna aplikacja prawnicza, taka jak dla sędziów, czy może każdy zawód powinien mieć swoją odrębną aplikację (jak jest w Polsce). Sędziami bowiem zostaje zaledwie około 10% prawników po ukończonym referendariacie, natomiast 80% znajduje zatrudnienie w sektorze prywatnym. Krytyka koncentruje się także wokół zbyt długiego czasu kształcenia prawników, co stanowi barierę w dostępie do zawodu dla uboższych kandydatów. Przeciętnie dopiero w wieku 28 lat kandydaci uzyskują pełne kwalifikacje prawnicze w Niemczech (podobnie jak w Polsce).

III. Reguły wykonywania zawodu

III.1. Formy organizacyjnoprawne świadczenia usług prawnych

Większość niemieckich adwokatów pracuje w ramach indywidualnych kancelarii adwokackich, czasem w dzielonych biurach (*Bürogemeinschaft*), w których pracuje od dwóch do czterech adwokatów. Wiele z nich pracuje także w małych spółkach partnerskich (uregulowanych w § 705 BGB) nazywanych *Kanzlei* albo *Sozietät*. Mimo zwiększonej liczby fuzji oraz przejęć pomiędzy małymi kancelariami zarówno w Niemczech, jak i za granicą, a także mimo zmian w dostępnych dla adwokatów formach prowadzenia działalności, wciąż około 50% adwokatów pracuje w małych, indywidualnych kancelariach.

Najwięcej adwokatów pracuje we Frankfurcie, Dusseldorfie, Hamburgu i Monachium. Tam też są największe kancelarie i ich liczba wciąż rośnie. Jednocześnie większość dużych spółek, włączając w to firmy ubezpieczeniowe oraz banki, zatrudnia wykwalifikowanych prawników wewnętrznych (*in-house'ów*). W razie sporu sądowego spółki te zatrudniają wyspecjalizowanych w reprezentacji przed sądami adwokatów. Prawnicy wewnętrzni spółki przygotowują dokumentację danej sprawy, a adwokaci występują przed sądem, przed którym są zarejestrowani. Niesie to ze sobą ryzyko nieadekwatnego przygotowania, gdyż nie zajmują się sprawami danej spółki na co dzień.

Aby przezwyciężyć trudności związane z restrykcyjnymi regułami wykonywania zawodu adwokata, wytworzyła się praktyka zawierania umów pomiędzy zespołami adwokatów, zarówno lokalnie, jak i na szczeblu krajowym. Takie podmioty nazywane są ponadmiejscowymi związkami adwokatów (*überörtlicher Rechtsanwaltssozietäten*). Uznanie tych podmiotów w prawie spowodowało rozwój dużych międzykrajowych kancelarii.

Nowe brzmienie § 59a BRAO zezwala również adwokatom na współpracę z innymi adwokatami, zespołami adwokatów i z innymi grupami zawodowymi (np. doradcami podatkowymi, rzecznikami patentowymi) – lokalnie, regionalnie, narodowo i międzynarodowo. Od 1994 r., dzięki uchwalonej ustawie o spółkach partnerskich *Partnerschaftsgesellschaftsgesetz*⁵⁸, przedstawiciele wszystkich wolnych zawodów, w tym adwokaci, mają możliwość wykonywania zawodu w formie spółki partnerskiej.

Co więcej, na podstawie § 59c BRAO prawnicy mogą teraz tworzyć spółki kapitałowe: z ograniczoną odpowiedzialnością (*Rechtsanwaltsgesellschaft mit beschränkter Haftung*, „RA-GmbH”) i akcyjne (*Anwalts-Aktiengesellschaft*, „Anwalts-AG”). Możliwość prowadzenia działalności przez adwokatów w formie spółki z o.o. (RA-GmbH) została zapewniona przez poprawkę do BRAO (§ 59c–§ 59m). Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością musi sama uzyskać zezwolenie

⁵⁸ <https://www.gesetze-im-internet.de/partgg/index.html> (dostęp: 30.03.2018 r.).

na wstąpienie do lokalnej izby adwokackiej i zostać zaakceptowana zarówno przez Ministerstwo Sprawiedliwości danego landu, jak i przez regionalną izbę adwokacką.

Z kolei możliwość prowadzenia działalności w ramach adwokackiej spółki akcyjnej została potwierdzona dzięki orzeczeniu Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z 2005 r., który uznał, że art. 12 ustawy zasadniczej RFN (*Grundgesetz*) gwarantuje zasadę swobody wykonywania pracy i jest to decydujące kryterium oceny, czy można wykonywać działalność w danej formie⁵⁹.

Niemieccy adwokaci, w odróżnieniu od adwokatów w Polsce, mogą być zatrudnieni (§ 26 BORA), jednakże nakłada to na pracodawców określone obowiązki. Zakres zadań adwokata musi bowiem zawierać także pracę na kazusach o charakterze odpowiadającym jego doświadczeniu zawodowemu i ryzyku prawnemu pracodawcy, pracodawca musi zapewnić wynagrodzenie adekwatne do jego kwalifikacji, zadań i wartości dodanej dla pracodawcy, a także umożliwić adwokatowi na jego żądanie doskonalenie zawodowe i zapewnić właściwe odszkodowanie w przypadku klauzuli o zakazie konkurencji. Jednocześnie sami adwokaci występujący w roli pracodawcy względem aplikantów i innych pracowników są zobowiązani przestrzegać ww. reguł.

III.2. Dalsze doskonalenie zawodowe adwokatów

Adwokaci są zobowiązani do kształcenia ustawicznego, żeby zapewnić wysoki poziom usług prawnych. Zgodnie z § 43a ust. 6 BRAO adwokat jest zobowiązany do doskonalenia zawodowego. Jako zachętę ku temu BRAK stworzył możliwość uzyskania specjalnego certyfikatu: „Jakość dzięki dalszemu kształceniu” (*Qualität durch Fortbildung*). Certyfikatem tym BRAK nagradza tych adwokatów, którzy wyjątkowo sumiennie biorą udział w szkoleniach. Aby go uzyskać, adwokat musi udowodnić, że w ciągu poprzednich trzech lat kształcił się i brał udział w określonej liczbie szkoleń. Szkolenia te mogą mieć formę seminariów, ale także przygotowania publikacji naukowych czy odniesienia sukcesów naukowych. Należy dostarczyć dowody kształcenia i za to uzyskuje się punkty. Zasady dotyczące dalszego kształcenia określone zostały w FAO w § 15, zgodnie z którym *kto posiada tytuł Fachanwalt, musi co roku publikować w danej dziedzinie prawa albo co najmniej wziąć udział w szkoleniu adwokackim. Całkowity czas szkolenia nie może być krótszy niż dziesięć godzin*”.

⁵⁹ Orzeczenie BGH z 10.01.2005 r., sygn. akt AnwZ (B) 27/03.

III.3. Reklama usług prawnych

W ostatnich latach przepisy dotyczące reklamowania się przez adwokatów zostały znowelizowane i praktyka ta została zalegalizowana. Wcześniej obowiązywał tzw. *Werbeverbot* (zakaz reklamy), który wynikał z § 2 pkt 2 BRAO „*Seine Tätigkeit ist kein Gewerbe*”, czyli „*ich [adwokatów] czynności nie stanowią handlu*”. Zakaz ten był utrwalony w § 2 „Zasad wykonywania zawodu adwokata” wydanych przez BRAK (*Grundsätze des anwaltlichen Standrechts, Richtlinien der BRAK*). Jednakże w wyniku krytyki judykatury⁶⁰ oraz wysiłków adwokatów na rzecz liberalizacji tych przepisów, regulacje dotyczące reklamy zostały zmienione i zgodnie z § 43b BRAO adwokaci mogą już reklamować swoje usługi.

Wprowadzono jednak pewne obostrzenia dotyczące reklamowania: jest ono dozwolone, jeżeli przekazywane odbiorcom informacje są prawdziwe i oparte na faktach. Jednocześnie adwokaci mogą w reklamach informować o swoich stałych dziedzinach praktyki (świadczonej usługach), natomiast nie wolno im podawać w reklamach informacji na temat poszczególnych spraw czy klientów.

Adwokaci są zobowiązani do wypełnienia obowiązków informacyjnych w stosunku do klientów. Zgodnie z § 5 *Telemediengesetz*⁶¹ (ustawy o telekomunikacji i mediach) adwokaci posiadający strony internetowe muszą podać dane kontaktowe, informacje, do której izby adwokackiej należą, oraz reguły wykonywania zawodu. Od 9.01.2016 r. muszą ponadto na swoich stronach internetowych umieścić link do europejskiej platformy internetowego rozstrzygania sporów oraz muszą podać swoje adresy e-mail, jeżeli świadczą usługi konsumentom drogą elektroniczną⁶². Natomiast od 1.02.2017 r. adwokaci muszą na swojej stronie internetowej podać informacje o możliwości rozwiązania sporu przed właściwym rzecznikiem praw konsumentów.

IV. Podaż usług prawnych

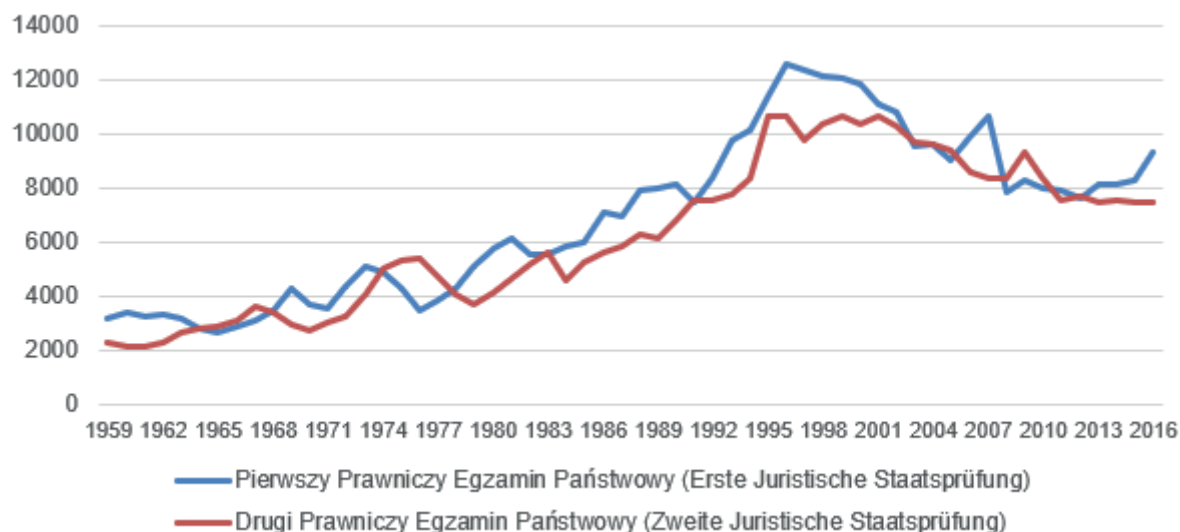
Wielkość podaży usług prawnych w warunkach wyłączności adwokatów do jej świadczenia najlepiej jest przybliżyć za pomocą ich liczby w czasie. Pomoc prawna jest jednak świadczona w formach, o których mowa była na wstępie, w ramach pozasądowych usług prawnych, a także w spółkach adwokackich. To utrudnia pomiar jej wielkości w czasie. Dlatego poniżej przedstawione dane dotyczą przede wszystkim liczby adwokatów i kandydatów do zawodu.

⁶⁰ BVerfGE 76,171, NJW 1988,191.

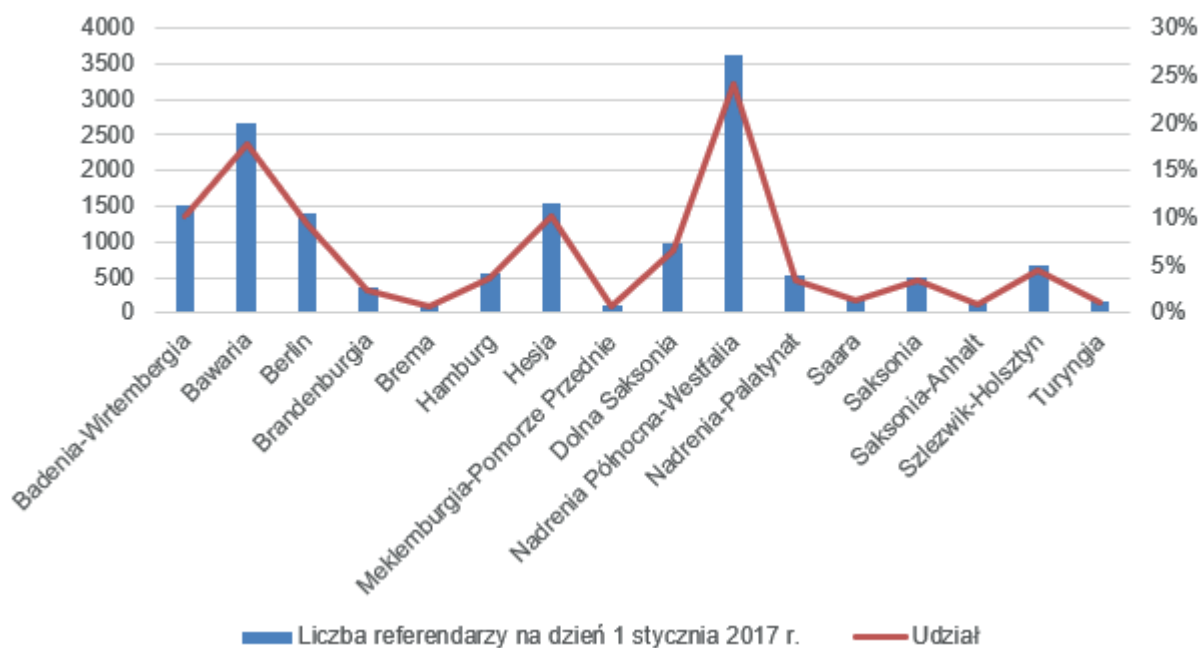
⁶¹ <https://www.gesetze-im-internet.de/tmg/> (dostęp: 26.05.2018 r.).

⁶² <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/index.cfm?event=main.home2.show&lng=PL> (dostęp: 31.03.2018 r.).

Wykres 2. Liczba zdających pierwszy i drugi egzamin państwowy w latach 1959–2016

Wykres 3. Liczba referendarzy w poszczególnych krajach związkowych Niemiec (dane na 1.01.2017 r.)

Liczba osób, które uzyskały tytuł zawodowy po zdaniu drugiego egzaminu państwowego w ciągu ostatnich ponad 50 lat, wzrastała rokrocznie o 2100–10 700. Od niemal 20 lat wykazuje ona tendencję malejącą i w 2016 r. wyniosła 7460.

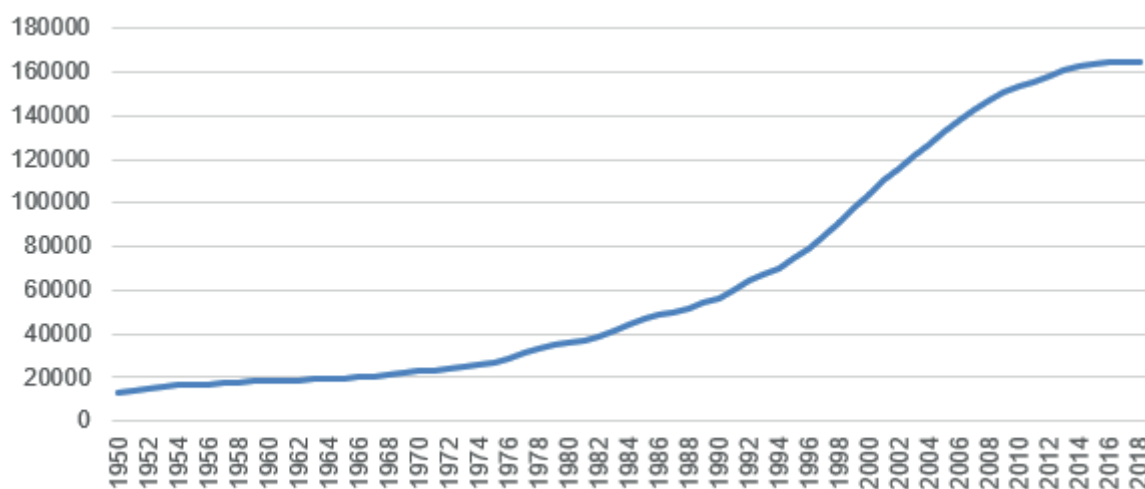
W 2017 r. na terenie Niemiec było łącznie 14 996 referendarzy (aplikantów), najwięcej w Nadrenii Północnej-Westfalii – 3612 (24% ogólnej liczby referendarzy) i w Bawarii – 2676 (18% ogólnej liczby referendarzy). Zdecydowanie mniej zainteresowanych zawodem było

z kolei w krajach dawnego NRD (w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, Brandenburgii, Saksonii-Anhalt, Turynгии czy Saksonii).

Nie dziwi więc, że wzrost liczby prawników mocno spowolnił po okresie szybkiego wzrostu w latach 90. (wtedy ich liczba podwoiła się w ciągu zaledwie 12 lat: 1989–2001). Według stanu na 1.01.2018 r. liczba adwokatów, w tym „adwokatów korporacyjnych”, wyniosła 164 656. Oznacza to, że na 100 tys. mieszkańców Niemiec przypadało 204 adwokatów.

Na wykresie nie pokazano wzrostu liczby osób mającym tytuł *Syndikusrechtsanwalt*, czyli prawnika korporacyjnego. W statystykach BRAK podgrupa ta ujmowana jest dopiero od 1.01.2016 r. obok podgrupy osób mających oba tytuły *Syndikusrechtsanwalt* i *Rechtsanwalt*. Już do 1.01.2018 r. wielkość obu podgrup adwokatów w izbach adwokackich w Niemczech zdążyła wzrosnąć z 9710 do 14 054 (o 44,7%), podczas gdy liczba osób tylko z tytułem adwokackim *Rechtsanwalt* zmalała ze 154 683 do 150 062 (o 2,6%). Świadczy to o większej atrakcyjności korporacyjnej kariery dla adwokatów.

Wykres 4. Liczba adwokatów w Niemczech (w tym korporacyjnych *Syndikusrechtsanwalt*) (lata 1950–2018)

Źródło: Federalna Izba Adwokacka, https://www.brak.de/w/files/o4_fuer_journalisten/EntwicklungRAe.pdf i <https://www.brak.de/fuer-journalisten/zahlen-zur-anwaltschaft/archiv-statistiken/> (dostęp: 15.04.2018 r.).

W ujęciu geograficznym liczba adwokatów koncentruje się w największych ośrodkach miejskich. Spośród 155,7 tys. osób z tytułem *Rechtsanwalt* w 2017 r. największa ich grupa była w Monachium (19,8 tys.), Frankfurt nad Menem (16,9 tys.), Berlinie (13,5 tys.) i Hamm (13 tys.) (w Westfalii). Jak widać, różnice w wielkości między poszczególnymi izbami adwokackimi w Niemczech są podobne do różnic między polskimi izbami adwokackimi i radcowskimi (gdzie np. izba warszawska jest zdecydowanie większa niż inne).

Warto zwrócić uwagę, że w 2017 r. na rynku działało 850 adwokackich spółek kapitałowych (RA-GmbH i RA-AG), a więc w formie ograniczającej odpowiedzialność majątkową adwokatów.

W Polsce ta forma wykonywania zawodu adwokata i radcy prawnego jest niedopuszczalna w przeciwieństwie do występującej także w Niemczech spółki partnerskiej (RA-PartG).

Tabela 3. Liczba adwokatów i spółek, w których wykonują zawód, w poszczególnych izbach adwokackich w 2017 r.

Izba adwokacka	Liczba adwokatów (bez korporacyjnych)	Liczba adwokackich sp. z o.o. (RA-GmbH)	Liczba adwokackich spółek akcyjnych (RA-AG)	Liczba adwokackich spółek partnerskich (RA-PartG)
BGH (Federalny Trybunał Sprawiedliwości)	43	0	0	0
Bamberg	2569	10	0	93
Berlin	13.450	84	0	1367
Brandenburgia	2270	10	0	61
Brunszwik	1569	10	0	32
Brema	1842	6	0	68
Celle	5623	31	1	221
Düsseldorf	11.369	61	1	183
Frankfurt	16.887	60	6	319
Fryburg Bryzgowijski	3405	25	0	123
Hamburg	9650	48	3	360
Hamm	13.043	45	0	314
Karlsruhe	4307	28	4	112
Kassel	1664	8	0	43
Koblencja	3149	16	0	82
Kolonia	11.823	51	3	356
Meklemburgia-Pomorze Przednie	1525	6	1	49
Monachium	19.808	145	2	699
Norymberga	4400	30	1	126
Oldenburg	2626	15	0	47
Saarbrücken	1373	18	0	21
Saksonia	4618	33	0	142
Saksonia-Anhalt	1733	1	2	28
Szlezwik	3752	8	0	118
Sztutgart	6888	46	0	264
Turyngia	1951	13	0	53
Tybinga	1958	12	0	25
Zweibrücken	1388	5	0	26
Razem	154.683	825	24	5332

Źródło: Federalna Izba Adwokacka.

W ujęciu rodzajowym, największy segment rynku usług prawnych (przynajmniej w 2005 r.) stanowiły usługi z zakresu prawa handlowego (18% przychodów prawników), a następnie

z prawa rodzinnego (10,5%) i prawa pracy (9,7%) Koresponduje to wyraźnie z atrakcyjnością poszczególnych specjalizacji.

Tabela 4. Udział poszczególnych dziedzin prawa w obrotach prawników w Niemczech (dane z 2005 r.)

Dziedzina	Udział w rynku (%)
Prawo spółek handlowych	18,0
Prawo rodzinne	10,5
Prawo pracy	9,7
Prawo budowlane	6,1
Prawo komunikacyjne	3,7
Prawo lokatorskie i mieszkaniowe	3,4
Prawo podatkowe	3,2
Inne	45,4
Razem	100,0

Źródło: Destatis, Entwicklung von Erzeugerpreisindizes für Rechtsberatung, Steuerberatung und Wirtschaftsprüfung, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2005 za: <https://www.brak.de/fuer-anwaelte/gebuehren-und-honorare/iw-studie.pdf>, s. 40 (dostęp: 15.04.2018 r.).

V. Popyt na usługi prawne

V.1. Bezpłatna pomoc prawna

W Niemczech jest rozwinięty i uregulowany system pomocy prawnej osobom, których nie stać na zapłatę za usługi prawne świadczone przez adwokatów. W celu skorzystania z tańszej pomocy prawnej adwokatów konieczne jest zgłoszenie się do *Amtsgericht* (sądu rejonowego) według właściwości miejscowej osoby wnoszącej o udzielenie pomocy. To sąd rozstrzyga o tym, czy wnioskodawca spełnia wymogi finansowe i czy w danej sprawie powinien mieć pełnomocnika. Po ustaleniu tych kwestii, dana osoba może wybrać się do adwokata według własnego wyboru, a adwokat ten powinien zażądać nie więcej niż 15 euro (kwota ta obowiązuje od 1.08.2013 r.) za prowadzenie sprawy. Pozostałe koszty poniesione przez adwokata zostaną mu zwrócone z budżetu landu. Kwestie pomocy prawnej dla ubogich reguluje ustawa o pomocy prawnej i reprezentowaniu obywateli z niskimi dochodami (*Gesetz über Rechtsberatung und Vertretung für Bürger mit geringem Einkommen – BerHG*)⁶³.

⁶³ <http://www.gesetze-im-internet.de/berathig/BJNR006890980.html> (dostęp: 29.03.2018 r.).

V.2. Popyt na usługi prawne

Z szacunków organizacji zrzeszającej adwokatów, *Deutscher Anwaltverein*, wynika, że mimo dużego popytu na usługi prawne, liczba adwokatów może być zbyt wysoka i mogą oni mieć problemy ze znalezieniem w przyszłości klientów⁶⁴.

VI. Ceny usług prawnych

VI.1. Wprowadzenie

Wynagrodzenia dla adwokatów ustala się na dwa sposoby. Po pierwsze stawki dla adwokatów określone zostały w *Rechtsanwaltsvergütungsgesetz* („RVG”). Po drugie adwokaci mają też możliwość określić wynagrodzenie za usługi prawne na podstawie umowy z klientami (*Vergütungsvereinbarung*). W tym drugim cenę ustala się dowolnie, ale prawnik nie może przyjąć wynagrodzenia niższego od tego, które wynika z RVG (§ 49b BRAO i § 3a RVG). W wyjątkowych sytuacjach (np. ubóstwa) adwokaci mogą obniżyć stawki lub zgodzić się na zapłatę już po rozstrzygnięciu sprawy.

Ponadto zgodnie z § 49b BRAO umowy o wynagrodzenie, w których wysokość zapłaty uzależniona jest od wyniku sprawy, efektów pracy adwokata albo ustalona jest tzw. *success fee* również nie są dozwolone, chyba że RVG zwalnia od tego zakazu. Tak samo zakazane są umowy, na podstawie których to adwokat jest zobowiązany do pokrycia kosztów sądowych, administracyjnych i kosztów poniesionych przez pozostałe strony sporu. W postępowaniach sądowych wysokość honorarium nie może być dowolnie ustalana przez adwokatów, lecz zależy od ustawowych regulacji RVG.

⁶⁴ Raport Deutscher Anwaltverein o przyszłości adwokatów do 2030 r.: <https://anwaltverein.de/de/service/dav-zukunftsstudie?file=files/anwaltverein.de/downloads/service/DAV-Zukunftsstudie/DAV-Zukunftsstudie-Executive-Summary.pdf> oraz <https://www.audimax.de/jura/arbeitsmarkt-fuer-juristen-perspektiven/> (dostęp: 29.03.2018 r.).

Tabela 5. Znaczenie rynkowe transakcji rozliczanych w oparciu o różne zasady ustalania cen w segmencie działalność prawnicza według klasyfikacji działalności gospodarczej NACE z 2007 r. (na podstawie danych za 2010 r.)

Świadczenie usług prawnych	%
Doradztwo prawne (adwokatów i notariuszy)	100
Usługi świadczone przez adwokatów, z czego:	88,6
wynagrodzenie na podstawie umówionej stawki godzinowej	37,7
wynagrodzenie określone na podstawie RVG	50,9
Usługi świadczone przez notariuszy	11,4

Źródło: Destatis (Federalny Urząd Statystyczny) dane z 2010 r. – <https://www.destatis.de/DE/Zahlen-Fakten/GesamtwirtschaftUmwelt/Preise/ErzeugerpreisindizesDienstleistungen/ErzeugerpreisindizesDienstleistungen.html> (dostęp: 30.03.2018 r.).

Jak wynika z opinii BRAK i Instytutu Niemieckiej Gospodarki w Kolonii, niemiecki system wynagrodzeń adwokatów jest elastyczny i transparentny. Wciąż jednak jednym z zadań BRAK jest dbanie o warunki wynagrodzeń adwokatów i o to, aby były one „odpowiednie”⁶⁵.

VI.2. Wynagrodzenie określone w ustawie RVG

Ustawa o wynagrodzeniach dla adwokatów (RVG) zawiera listę wynagrodzeń w formie tabeli. W samym tekście ustawy zawarte są ogólne zasady dotyczące wynagrodzeń adwokatów, natomiast lista wynagrodzeń podzielona jest na szczególne przypadki.

W prawie cywilnym i administracyjnym wynagrodzenia są obliczane na podstawie wartości przedmiotu sporu. Ten system ma na celu zapewnienie tzw. subsydiowania krzyżowego. Zlecenia o wysokiej wartości mają na celu zrównoważenie stosunkowo dużego obciążenia zleceniami o niskiej wartości. Wysokość wynagrodzeń określona w ustawie RVG jest bardzo różna i elastyczna – ustawa przewiduje różne stawki w zależności od sprawy.

Ten system określania wynagrodzeń jest satysfakcjonujący dla adwokatów i skuteczny, ponieważ bierze pod uwagę indywidualne działania prawnika, albo przez konkretne przepisy albo przez zasady określania płac. Stałe opłaty są przyznawane tylko wtedy, gdy są niezbędne ze względu na zwrot kosztów lub z powodu odrębnych zasad związanych z pomocą prawną lub obowiązkową obroną z urzędu.

Ustawa RVG przewiduje dwa rodzaje opłat: określone (stałe) i ramowe, określa także zasady ich stosowania. Opłaty ramowe mają charakter albo stosunkowy względem wartości przedmiotu sporu (tzw. opłaty za stawkę), albo widełkowy w określonych granicach minimalnych

⁶⁵ Raport: „*Rechtsanwaltsvergütung in Europa*” przygotowany przez Dr. Stefan Hardege (Institut der deutschen Wirtschaft Köln) przy współpracy Prof. Dr. Bernd Waas (Fernuniversität Hagen), styczeń 2008 r., <https://www.brak.de/fuer-anwaelte/gebuehren-und-honorare/iw-studie.pdf> (dostęp: 31.03.2018 r.).

i maksymalnych (tzw. opłaty kwotowe). Każdą opłatę ustala się indywidualnie, biorąc pod uwagę wszystkie okoliczności, przede wszystkim: zakres i trudność usług prawnych, znaczenie danej sprawy oraz sytuację finansową klienta (§ 14 ust. 1 RVG). Przy określaniu wynagrodzenia adwokat może też wziąć pod uwagę szczególne ryzyko związane ze sprawą. Jeżeli wysokość wynagrodzenia jest kwestionowana, sąd w spornej sprawie musi uzyskać opinię rady danej izby adwokackiej dotyczącą stosowności opłaty ocenianej w świetle § 14 ust. 2 RVG. Opinia jest przygotowywana bezpłatnie i przekazywana do sądu.

Wykres 5. Wynagrodzenie za pomoc prawną w poszczególnych przedziałach wartości przedmiotu sporu zgodnie z RVG (EUR)

Źródło: http://www.gesetze-im-internet.de/rvg/anlage_2.html (dostęp: 30.03.2018 r.).

VI.3. Koszty doradztwa pozasądowego

Od 1.07.2006 r. nie ma już ustawowych stawek za pozasądowe doradztwo prawne. Zamiast tego ustawodawca określił w § 34 RVG, że w przypadku świadczenia przez adwokata konsultacji pozasądowych, przygotowania pisemnej opinii prawnej czy pełnienia funkcji mediatora wartość tych usług adwokat określa w umowie o wynagrodzeniu, którą sam przygotowuje. Jeżeli nie została zawarta żadna umowa, wysokość wynagrodzenia ustalana jest na podstawie ogólnych przepisów zawartych w niemieckim kodeksie cywilnym (BGB). Jeżeli klient jest konsumentem, adwokat za swoje usługi (konsultacje lub przygotowanie opinii prawnej)

otrzymuje wynagrodzenie w wysokości maksymalnie 250 euro, natomiast za pierwsze konsultacje w sprawie (pierwszą rozmowę z klientem) może otrzymać maksymalnie 190 euro.

VI.4. Wynagrodzenie ustalane umownie

Zgodnie z § 3a RVG umowa o wynagrodzenie dla adwokatów powinna być zawarta w formie pisemnej. Umowa ta musi dotyczyć tylko wynagrodzenia i nie może być zawarta w tym samym dokumencie co pełnomocnictwo.

Umowa powinna zawierać także postanowienie, że w razie uznania przez sąd zwrotu kosztów strona przeciwna, uczestnik sporu lub instytucja finansowa powinna zwrócić adwokatowi nie mniej niż wynagrodzenie określone przez RVG. Jeżeli umowa nie spełnia wymogów formalnych, adwokat nie może zażądać od klienta kwoty wyższej niż ustalona w RVG.

Poniżej znajduje się tabela z cenami usług prawnych na podstawie zawieranych przez adwokatów umów o wynagrodzenie. W Niemczech cena ta wahała się w 2008 r. od 120 euro do 300 euro za godzinę.

Tabela 6. Ceny usług prawnych ustalane umownie w wybranych jurysdykcjach europejskich (dane za 2008 r.)

Państwo	Stawka za godzinę usług prawnych (euro)	Stawka za godzinę (ważona siłą nabywczą) (euro)
Niemcy	120 do 300	120 do 300
Dania	240 do 320	187 do 250
Anglia i Walia	300 do 740	246 do 600
Finlandia	160 do 320	136 do 272
Francja	190 do 300	165 do 260
Holandia	170 do 300	160 do 285
Szwecja	161 do 440	140 do 375
Czechy	35 do 75	43 do 90

Źródło: Raport „Rechtsanwaltsvergütung in Europa”, <https://www.brak.de/fuer-anwaelte/gebuehren-und-honorare/iw-studie.pdf> (dostęp: 15.04.2018 r.).

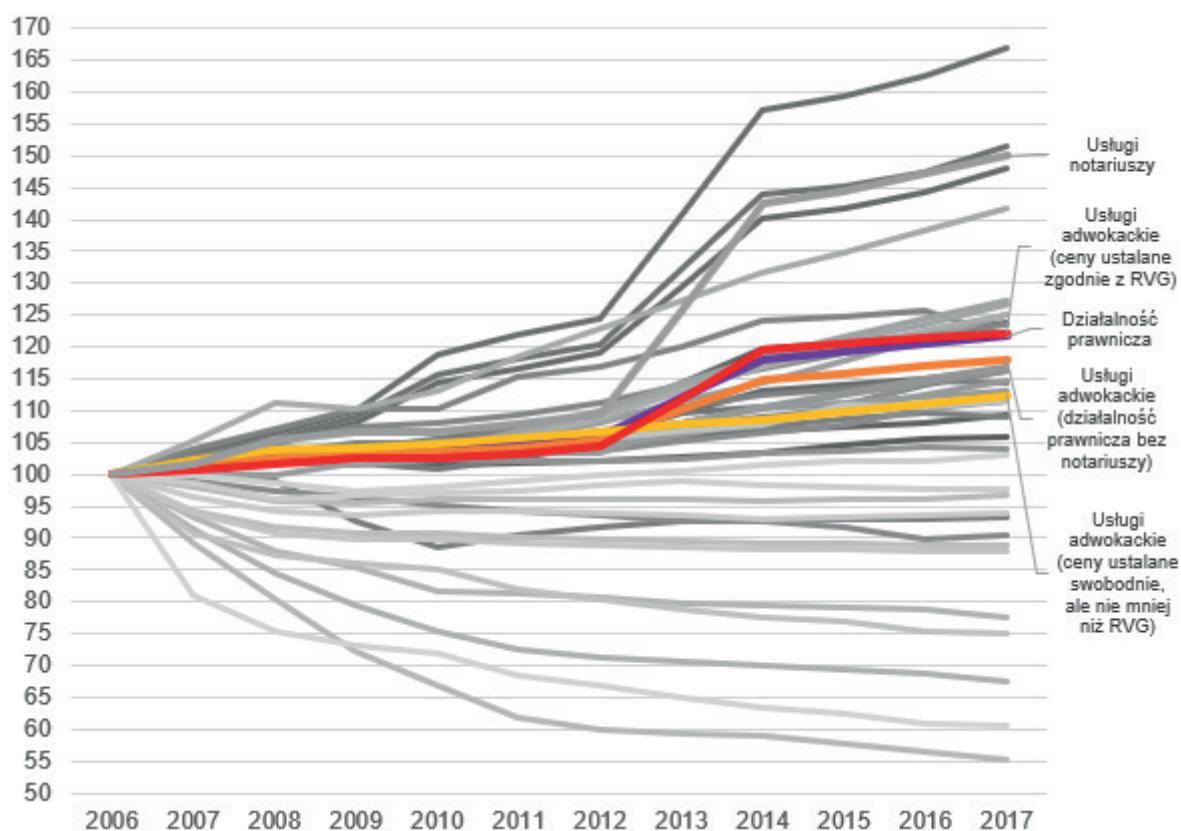
VI.5. Wskaźnik cen usług adwokackich, regulowanych i rynkowych

Ceny usług prawnych rozliczanych według RVG wzrosły od 2006 r. do 2017 r. o 22,2% (od 2003 r. o 24,6%), podczas gdy ceny usług ustalanych w miarę swobodnie (nie niższych od cen z RVG) – przeciętnie tylko o 12,5% (od 2003 r. o 17%). Zatem ceny regulowane zgodnie z RVG wzrastały o co najmniej 40% szybciej niż ceny rynkowe (44% w perspektywie lat 2003–2017,

gdy różnica między wzrostami wynosiła 7,6 pp., z kolei w perspektywie lat 2006–2017 ceny z RVG wzrosły aż o 78% szybciej niż rynkowe, tj. o 9,7 pp.). Świadczy to o niekorzystnej dla klientów tendencji do nadmiernego podnoszenia cen administrowanych (RVG) względem średniej rynkowej (jeśli nie ma innego czynnika charakterystycznego tylko dla usług regulowanych, który zadziałał na rzecz wzrostu ich cen).

Co więcej zmienność wskaźnika cen wszystkich usług adwokackich (regulowanych i nie-regulowanych) zależy w większym stopniu od zmienności cen regulowanych niż rynkowych (współczynnik korelacji tych pierwszych ze wskaźnikiem ogólnym wyniósł w latach 2003–2017 0,99, podczas gdy tych drugich – 0,94). Oznacza to, że o ile wagi obu wskaźników cząstkowych zostały wyznaczone przez urząd statystyczny w sposób proporcjonalny do relatywnego znaczenia w gospodarce usług rozliczanych według tych dwóch sposobów, ceny zdecydowanej większości usług adwokackich świadczonych w Niemczech podlegają RVG, co dodatkowo wzmacnia negatywny wpływ RVG z punktu widzenia klientów niemieckich adwokatów.

Wykres 6. Wskaźniki cen usług adwokackich w Niemczech, regulowanych według RVG i rynkowych nie niższych niż RVG, na tle cen innych usług profesjonalnych (lata 2006–2017). Dynamika wskaźników została zeskalowana dla podstawy 100 w roku 2006.

Źródło: Statistisches Bundesamt (Destatis), Wskaźniki cen producentów usług biznesowych, kod tabeli 61361-0001, <https://www-genesis.destatis.de> (dostęp: 6.04.2018 r.).

O tym, że regulacja cen może działać tylko na korzyść usługodawców, a nie ich klientów, świadczy też porównanie dynamiki wskaźników cen producentów różnych usług profesjonalnych w Niemczech w latach 2006–2017. Jak pokazano na wykresie, skala wzrostu cen usług adwokackich (regulowanych i nieregulowanych) w tym czasie (18%) nie odbiegała od przeciętnej. W omawianym okresie podrożały przede wszystkim ceny usług architektów (67%) i inżynierów budownictwa (51%), a także notariuszy (50%) – a zatem tych zawodów, których usługi także podlegają regulacji cen (spadły za to najbardziej ceny połączeń komórkowych, -45% i usług outsourcingu technologii informacyjnych, -40%). Wzrost cen usług notarialnych podniósł wartość ogólnego wskaźnika cen usług prawnych uwzględniającego poza tym też usługi adwokackie, do 21,7% (na wykresie *Działalność prawnicza*).

VII. Jakość usług prawnych

VII.1. Sądownictwo dyscyplinarne adwokatów

Odebranie adwokatowi możliwości wykonywania zawodu jest możliwe tylko po udowodnieniu mu istotnych naruszeń. W ramach adwokatury działa wewnętrzne dwuinstancyjne sądownictwo dyscyplinarne. W pierwszej instancji postępowania dyscyplinarne za naruszenie zasad obowiązujących adwokatów toczą się przed sądami adwokackimi (*Anwaltsgericht*), składającymi się z trzech starszych i doświadczonych adwokatów. Regulacje dotyczące sądownictwa dyscyplinarnego w pierwszej instancji znajdują się w § 92–99 BRAO. Sędziowie w sądach adwokackich pracują *pro bono*. Przepisy dotyczące postępowania przed tymi sądami zawarte są w § 113–161 BRAO. Sądy adwokackie działają przy każdej izbie adwokackiej. Właściwość miejscowa sądu wynika z właściwości danej izby adwokackiej (§ 100–105 BRAO).

Zgodnie z § 114 BRAO sąd adwokacki może ukarać adwokatów przez: ostrzeżenie, naganą, grzywnę w maksymalnej wysokości 25 tys. euro, zakaz wykonywania zawodu w poszczególnych dziedzinach prawa jako pełnomocnik na okres od roku do 5 lat i skreślenie z listy adwokatów. Ostatnie dwie sytuacje zdarzają się rzadko i uznaje się, że adwokat musi popełnić istotne naruszenie, aby zasłużyć na tak surową karę.

Sądy dyscyplinarne drugiej instancji noszą nazwę odwoławczych sądów adwokackich (*Anwaltsgerichtshof*). Odnoszą się do nich przepisy § 142 i 143 BRAO. Ich właściwość określa się przez wskazanie właściwego Wyższego Sądu Krajowego (*Oberlandesgericht*). W każdym landzie jest obecnie jeden odwoławczy sąd adwokacki. Sędziami w tym sądzie są adwokaci i zawodowi sędziowie. Przewodniczącym składu musi być jednak adwokat.

Przy Federalnym Trybunale Sprawiedliwości działa także Izba ds. Adwokatów, która pełni funkcję najwyższej instancji w sprawach dyscyplinarnych i zawodowych dla adwokatów. Nie jest to oddzielny sąd, lecz jednostka organizacyjna Federalnego Trybunału Sprawiedliwości. Przepisy dotyczące Federalnego Trybunału Sprawiedliwości są zawarte w § 106–112 BRAO. Izba ds. Adwokatów składa się z przewodniczącego (którym jest Prezes BGH albo jego zastępca), dwóch członków Federalnego Trybunału Sprawiedliwości oraz dwóch adwokatów będących w Izbie ds. Adwokatów (łącznie pięć osób). Adwokaci pełniący funkcję sędziów w ww. sądach dyscyplinarnych nie otrzymują wynagrodzenia.

VII.2. Statystyki dotyczące jakości pracy adwokatów

Jedną z najlepszych miar profesjonalizmu adwokatów są orzeczenia sądów dyscyplinarnych działających w poszczególnych izbach adwokackich. Orzeczenia wydawane są przez adwokatów, a więc uwzględniają reguły etyki zawodowej – normy jakości ustalone przez środowisko prawnicze.

Tabela 7. Liczba orzeczeń sądów dyscyplinarnych dotyczących naruszeń dyscypliny przez adwokatów; sądy w okręgach trzech największych niemieckich izb adwokackich oraz ich stosunek do liczby adwokatów w 2017 r. (dla Frankfurtu liczba rozstrzygnięć za 2016 r.)

Rok	Monachium	Berlin	Frankfurt nad Menem
2013	26	89	
2014	15	94	
2015	14	109	116
2016	19	37	117
2017	29	72	
Stosunek liczby rozstrzygnięć do liczby adwokatów w 2017 r.	0,15%	0,54%	0,63%

Źródło: <http://anwaltsgerichte-bayern.de/entscheidungen/>, <https://www.rak-berlin.de/rak-berlin/jahresberichte.php>, <http://www.rechtsanwaltskammer-ffm.de/startseite/> (dostęp: 6.04.2018 r.).

Uwaga: dla izby adwokackiej w Monachium zsumowano orzeczenia sądów adwokackich w Monachium, Bambergu, Norymberdze oraz odwoławczego sądu adwokackiego dla Bawarii; dla izby adwokackiej w Berlinie zsumowano orzeczenia sądu adwokatów i odwoławczego sądu adwokatów dla Berlina, a dla izby adwokackiej we Frankfurcie nad Menem zsumowano orzeczenia sądu adwokatów we Frankfurcie nad Menem oraz sądu odwoławczego adwokatów w Hesji.

Powyżej w tabeli porównano liczby orzeczeń z sądów adwokackich z zakończonych postępowań dyscyplinarnych pierwszej i drugiej instancji we właściwości miejscowej sądów odwoławczych obejmującej największe izby adwokackie w Niemczech – w: Monachium,

Berlinie i Frankfurt nad Menem (37% populacji adwokatów). Dane te, chociaż częściowe, pokazują – po pierwsze – że liczba orzeczeń nie zmieniła się istotnie w ostatnich latach (nie ma tendencji ani wzrostowej, ani spadkowej). Po drugie – liczba orzeczeń w ciągu 2017 r. była mniejsza w każdym z trzech przypadków niż 1% danej liczby adwokatów, co świadczy o tym, że środowisko adwokackie sporadycznie stosuje mechanizm dyscyplinarny wobec swych członków, czy to z uwagi na brak powodów ku temu czy też z innej przyczyny⁶⁶.

Wyroki sądów adwokackich i odwoławczych sądów adwokackich są publikowane w internecie na stronach sądów i każdy może przeczytać treść orzeczenia. Dane adwokatów są zanonimizowane.

VIII. Podsumowanie

Analiza uregulowań zawodu adwokata i wstępnych danych o rynku usług prawnych w Niemczech miała na celu ocenę, na ile mogą one stanowić wzór dla Polski i na ile służą one grupie zawodowej adwokatów, wymiarowi sprawiedliwości i klientom. Większość uwagi poświęcono wyjaśnieniu ustroju korporacyjnego niemieckiej adwokatury i ścieżce edukacyjnej kandydatów do zawodu, w szczególności w zakresie odrębności względem Polski. Przytoczono też dostępne dane o liczbie adwokatów (w ujęciu historycznym oraz w podziale geograficznym i rodzajowym), cenach usług adwokackich w porównaniu do cen innych usług profesjonalnych oraz fragmentaryczne dane dyscyplinarne. Na podstawie przeprowadzonej analizy można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Reguły świadczenia pomocy prawnej w Niemczech są o wiele bardziej restrykcyjne niż w Polsce. W Polsce każdy może świadczyć pozasądowe usługi prawne (doradztwo, opinie, przygotowanie pism i umów), w Niemczech co do zasady wymaga to tytułu zawodowego adwokata, co oznacza, że reguły dostępu do zawodu mają większą doniosłość społeczną i ekonomiczną niż w Polsce. Tym większej wymagają one uwagi w ocenie proporcjonalności ich restrykcyjności względem celów regulacji, w tym przede wszystkim powszechnego dostępu do profesjonalnej pomocy prawnej.
2. Zakres obligatoryjnego zastępstwa procesowego adwokatów jest w Niemczech szerszy niż w Polsce, co dodatkowo wzmacnia pozycję adwokatów. Nie musi to być uzasadnione.
3. Zakres samorządności adwokatów w Niemczech jest o wiele szerszy niż w Polsce. Samorząd nie podlega nadzorowi Ministerstwa Sprawiedliwości, lecz sądów. W Federalnym

⁶⁶ W tym samym okresie do Izby Adwokatów przy Federalnym Trybunale Sprawiedliwości wpłynęły tylko 73 nowe sprawy i zapadło 51 orzeczeń. <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/list.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=2017&Sort=1026>; <http://www.bundesgerichtshof.de/DE/Service/Statistik/StatistikZivil/StatistikZivil2017/statistikZivil2017.html> (dostęp: 6.04.2018 r.).

Trybunale Sprawiedliwości wyróżniono najwyższy organ sądownictwa dyscyplinarnego adwokatów – Izbę ds. Adwokatów.

4. Wydaje się, że samorząd adwokacki działa efektywniej niż samorządy prawnicze w Polsce, o czym świadczy np. jego aktywna rola w Bundestagu i Bundesracie oraz w Unii Europejskiej, gdzie wielokrotnie zapobiegał niekorzystnym dla adwokatów ustawom. Samorząd jest jednak poddany pewnej presji liberalizacyjnej ze strony Komisji Europejskiej czy też wzorców regulacyjnych z Anglii i Walii (przykład regulacji spółek adwokackich).
5. Sądząc po tematyce zagadnień poruszanych w poszczególnych komisjach działających w Federalnej Izbie Adwokackiej, samorząd adwokacki w Niemczech odgrywa większą rolę w stanowieniu i zmianie prawa w poszczególnych jego dziedzinach niż w Polsce, gdzie koncentruje się przede wszystkim na roli strażnika interesów zawodowych.
6. Regulacja zawodu na poziomie federalnym ograniczyła władzę izb adwokackich w poszczególnych krajach związkowych i ujednoliciła praktykę wykonywania zawodu.
7. Niemiecki Federalny Sąd Konstytucyjny i Federalny Trybunał Sprawiedliwości podobnie jak w Polsce Trybunał Konstytucyjny odegrał parokrotnie rolę katalizatora zmian legislacyjnych w zakresie regulacji zawodowych.
8. Relatywnie wysoka liczba adwokatów na mieszkańca względem innych krajów europejskich [202 adwokatów na 100 tys. mieszkańców (dane z 2014 r.); w Polsce na tę liczbę mieszkańców przypadało 137 adwokatów i radców prawnych] stanowi pewną gwarancję dostępu do profesjonalnej pomocy prawnej.
9. Podobnie jak w Polsce wzrasta popularność zawodu prawnika korporacyjnego, w 2017 r. 2,6% adwokatów, czyli 4,3 tys. adwokatów zdecydowało się uzyskać ten status. Świadczyć to może o strukturalnych zmianach w popycie na usługi prawne, w coraz większym stopniu pochodzącym od dużych podmiotów.
10. W ujęciu geograficznym postępuje koncentracja adwokatów w największych ośrodkach miejskich kosztem obszarów słabiej się rozwijających.
11. Malejąca od 1997 r. i 1999 r. liczba osób, które zdały odpowiednio pierwszy i drugi egzamin państwowy oraz wynikający z tego wygasający wzrost liczby adwokatów (z 6,3 tys. z 2000 na 2001 r. do zaledwie 13 z 2016 na 2017 r.) mogą świadczyć o zmniejszających się nadzwyczajnych zyskach (w kategoriach mikroekonomicznych) w zawodzie i jego mniejszej atrakcyjności.
12. Jednak ceny usług adwokackich (rynkowych) przejawiają od 2006 r. tendencję rosnącą w tempie zbliżonym do przeciętnej dla cen innych usług profesjonalnych.
13. Ceny administrowane za usługi adwokackie (ustalane według RVG) wzrastały zdecydowanie szybciej od cen rynkowych (o co najmniej 40% w zależności od punktu odniesienia), co może świadczyć o sztucznym ich zawyżaniu na niekorzyść klientów przez samorząd adwokacki. Jest to argument przeciwko regulacji cen usług prawnych.

14. Regulacja cen jest specyficzną cechą rynku usług prawnych w Niemczech, większość świadczeń o pomoc prawną odbywa się w oparciu o ceny administrowane (RVG).
15. System kształcenia kandydatów do zawodu pozostaje zasadniczo poza kontrolą izb adwokackich w przeciwieństwie do Polski, co może korzystnie wpływać na jego jakość. Adwokaci mają bowiem powody, by obawiać się konkurencji (zwłaszcza wobec wysokiej liczby prawników) i mogą nie mieć dostatecznych bodźców, by kształcić kandydatów do zawodu na odpowiednio wysokim poziomie. Aplikanci (referendarze) mają zróżnicowany program szkolenia i otrzymują pensję od państwa, co pozwala im lepiej skorzystać z okresu praktycznej nauki zawodu. Otwarte pozostaje pytanie o jakość ich kształcenia.
16. Mimo tradycyjnego podejścia do regulacji zawodu adwokata przejawiającego się w wysokich wymaganiach na początku (cztery i pół roku ogólnego kształcenia teoretycznego, dwa egzaminy państwowe i dwa lata praktyki) oraz wysokich wymaganiach przy jego wykonywaniu (obowiązkowe członkostwo w izbie, odpowiedzialność dyscyplinarna, obowiązkowe ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej, konieczność kształcenia ustawicznego), Niemcy są przykładem kraju, który wprowadził nowatorskie rozwiązania regulacyjne, tj. multidyscyplinarne spółki adwokackie, specjalizacje, regulację spółek świadczących usługi prawne. Zliberalizowano także przepisy o reklamie.
17. W szczególności na uwagę zasługuje sprawdzany od lat 30. XX wieku system certyfikowania wiedzy i umiejętności prawników w poszczególnych specjalizacjach, wyróżnianych dość elastycznie przez Federalną Izbę Adwokacką w odpowiedzi na zapotrzebowanie rynkowe. Dość wysokie wymagania uzyskania specjalizacji i administrowanie przez samorząd sprawiają, że ma on charakter dość zachowawczy (co może dodawać mu wiarygodności). Cieszy się on dużym zainteresowaniem adwokatów – 1/3 adwokatów ma co najmniej jeden tytuł specjalizacyjny.
18. Członkowie samorządu adwokackiego co do zasady nie pobierają pensji za swoją działalność w samorządzie (w przeciwieństwie do Polski).
19. Członkami składów orzekających w sądach adwokackich (dyscyplinarnych) są poza adwokatami także profesjonalni sędziowie, co może zwiększać ich restrykcyjność i ograniczyć nepotyzm.
20. Bardzo niewielki odsetek adwokatów, podobnie jak w Polsce, jest pociągany do odpowiedzialności dyscyplinarnej, co może wynikać z administrowania tym mechanizmem przez sam samorząd adwokacki.

B. Analiza ustroju korporacyjnego wolnych zawodów prawniczych w Szwajcarii – nadawanie tytułu Fachanwalt w szwajcarskiej adwokaturze

I. Organizacja adwokatury w Szwajcarii

Prawne podstawy działalności adwokatury w Szwajcarii wyznacza ustawa o adwokaturze z 23 czerwca 2000 r.⁶⁷ Ustawa ta znajduje zastosowanie m.in. względem osób, które posiadają dopuszczenie do zawodu adwokata („patent adwokacki” – niem. *Anwaltspatent*) i w Szwajcarii w ramach monopolu adwokackiego (niem. *Anwaltsmonopol*) reprezentują strony przed sądami⁶⁸.

Pomimo ustanowienia na poziomie Konfederacji jednej ogólnej regulacji ustawowej zachowano prawo kantonów, aby te w ramach ustawy o adwokaturze ustalały wymogi dla nabycia patentu adwokackiego (por. art. 3 ust. 1 ustawy o adwokaturze). Ustawodawca ustanowił powszechną zasadę międzykantonalnej swobody wykonywania zawodu adwokata (art. 4 ustawy o adwokaturze), bowiem adwokaci, którzy figurują w rejestrze kantonaldym, mogą w całej Szwajcarii reprezentować strony przed sądami bez żadnego dalszego zezwolenia.

Ustawą o adwokaturze ustanowiono obowiązek każdego kantonu prowadzenia rejestru adwokatów, którzy posiadają adres swojej działalności na terytorium tego kantonu i spełniają wymogi przewidziane ustawą. Te wskazane w ustawie wymogi podzielić można na dwie grupy. Pierwszą z nich tworzą przesłanki zawodowe. I tak też celem dokonania wpisu do rejestru adwokat musi dysponować już patentem adwokackim. Patent może zostać udzielony przez kantony tylko na podstawie ściśle określonych przesłanek, a mianowicie: ukończenia studiów prawniczych, które kończą się stopniem licencjata (niem. *Lizentiat*) lub magistra (niem. *Master*) szwajcarskiej szkoły wyższej albo równoważnych studiów wyższych innego państwa uznanych w Szwajcarii oraz ukończenia co najmniej rocznej praktyki w Szwajcarii zakończonej egzaminem weryfikującym teoretyczne i praktyczne umiejętności wykonywania zawodu. W kantonach, w których językiem urzędowym jest język włoski, można

⁶⁷ Bundesgesetz über die Freizügigkeit der Anwältinnen und Anwälte vom 23. Juni 2000 (Stand am 1. Januar 2017), <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19994700/index.html> (dostęp: 18.06.2018 r.).

⁶⁸ Ustawa określa także zasady wykonywania zawodu adwokata w Szwajcarii przez osoby wykonujące ten zawód w państwach członkowskich Unii Europejskiej i Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

uznać za równoważny dyplomowi licencjata lub magistra dyplom uczelni zagranicznej uzyskany w języku włoskim. Dla dopuszczenia do praktyki wystarczające jest uzyskanie stopnia *Bachelor*. Drugą grupę przesłanek tworzą wymogi dotyczące osoby kandydata. Otóż musi on posiadać pełną zdolność do czynności prawnych. Po drugie, kandydat nie może być skazany za czyn karny, którego nie można pogodzić z wykonywaniem zawodu adwokata, chyba że to skazanie nie widnieje już w rejestrze skazanych osób fizycznych. Po trzecie, nie może istnieć względem takiej osoby „zaświadczenie o stratach”⁶⁹. I po czwarte, adwokat musi być w stanie wykazać swoją niezależność w wykonywaniu zawodu; może być zatrudniony tylko przez taką osobę, która sama jest wpisana do kantonalnego rejestru.

W poszczególnych kantonach działają organizacje zrzeszające adwokatów. W większości mają one formę stowarzyszeń (niem. *Verein*). Oprócz nich na poziomie Konfederacji działa Szwajcarski Związek Adwokatury (niem. *Schweizerischer Anwaltsverband*). Podobnie organizacjom kantonalnym ma on formę stowarzyszenia⁷⁰. Członkiem Szwajcarskiego Związku Adwokatury jest każdy, kto wykonują zawód adwokata w sposób niezależny lub będąc zatrudnionym u adwokata wykonującego swój zawód w sposób niezależny, i jest czynnym członkiem uznanego kantonalnego stowarzyszenia adwokatów (art. 3 Statutów).

II. „Fachanwalt” w systemie adwokatury w Szwajcarii

Dalekie skomplikowanie systemu prawnego oraz zapotrzebowanie na wysoko wykwalifikowanych prawników z wąskiej dziedziny prawa sprawiły, że szwajcarska adwokatura od 2006 r. nadaje tytuł *Fachanwalt*. Jego uzyskanie pozwala potencjalnemu klientowi (nie tylko, jak można byłoby przypuszczać podmiotowi gospodarczemu, ale także osobom fizycznym) w prosty sposób dotrzeć do adwokata specjalizującego się w danej dziedzinie prawa.

Podstawowe zasady związane z nadawaniem tytułu *Fachanwalt* zawarto w Regulaminie (niem. *Reglement Fachanwalt/Fachanwältin SAV*)⁷¹. Określenie dziedzin specjalizacji powierzone Zarządowi Szwajcarskiego Związku Adwokatury z zastrzeżeniem, że mają być to obszary o znaczeniu dla szerokiego grona zainteresowanych. Zarząd w sprawach organi-

⁶⁹ Instytucja szwajcarskiej ustawy federalnej z 11 kwietnia 1889 r. o ściąganiu należności i upadłości (*Bundesgesetz über Schuldbetreibung und Konkurs*), SR 281.1.

⁷⁰ Forma prawna działalności Szwajcarskiego Związku Adwokatury potwierdzona została w art. 1 Statutów Szwajcarskiego Związku Adwokatury (niem. *Statuten des Schweizerischen Anwaltsverband*), zgodnie z którym Związek jest stowarzyszeniem w rozumieniu art. 60 i nast. szwajcarskiego kodeksu cywilnego.

⁷¹ Uchwała Zarządu Szwajcarskiego Związku Adwokatury z 21 stycznia 2003 r. zrewidowana uchwałą Zarządu Związku z 9 listopada 2007 r. z mocą od 1 stycznia 2008 r.; zmieniona uchwałą Zarządu Związku z 31 sierpnia 2010 r. w § 15 ust. 4 i wejściem w życie od razu; zrewidowana uchwałą Zarządu Związku z 14 listopada 2014 r. z mocą od 12 stycznia 2015 r.; zrewidowana uchwałą Zarządu Związku z 4 kwietnia 2016 (§ 18, § 19, § 20, § 22) z mocą od 1 czerwca 2016 r.; zmieniona uchwałą Zarządu Związku z 17 listopada 2017 r. w § 15 ust. 1 z mocą od 16 stycznia 2018 r., https://www.sav-fsa.ch/de/documents/dynamiccontent/reglement-weiterbildung-fachanwaeltin_fachanwalt-sav-ab-1-januar-2018.pdf (dostęp: 18.06.2018 r.).

zacyjnych współpracuje z odpowiednimi komisjami ds. określonych specjalności (niem. *Fachkommission*) oraz komisją odwoławczą (niem. *Rekurskommission Fachanwalt/Fachanwältin SAV*). Jednak to Zarządowi przyznano prawo nadawania tytułu *Fachanwalt*. Zarząd posiada kompetencje w zakresie:

- a) wydawania regulaminu;
- b) zatwierdzania dyrektyw dopuszczania;
- c) zatwierdzania programów kształcenia;
- d) zawierania porozumień z oferującymi usługi edukacyjne;
- e) decydowania w sprawach dopuszczenia do kształcenia specjalistycznego;
- f) udzielania, ustalanie i odbieranie tytułu *Fachanwalt*;
- g) wydawania decyzji zgodnie z Regulaminem.

Zarząd Związku może swoje kompetencje wynikające z Regulaminu w całości lub w części przenieść na specjalną komisję, która musi składać się z co najmniej trzech członków Zarządu i Sekretarza Generalnego Związku.

Komisjom ds. określonych specjalności przypisano następujące kompetencje:

- a) prawo zgłaszania wniosków o wydanie i zmiany programów kształcenia w określonych specjalizacjach;
- b) opracowanie dyrektyw dopuszczania do kształcenia w specjalizacjach;
- c) prawo zgłaszania wniosków o dopuszczenie do kształcenia w specjalizacji;
- d) przeprowadzanie rozmów kwalifikacyjnych;
- e) prawo zgłaszania wniosków o nadanie tytułu *Fachanwalt*;
- f) ocena rozliczania się z obowiązku dalszego kształcenia.

Dyrektywy dopuszczania do kształcenia w specjalizacjach i w sprawie przeprowadzania rozmów kwalifikacyjnych podlegają zatwierdzeniu przez Zarząd Związku.

Zarząd Związku wyznacza przewodniczącego i członków komisji ds. określonych specjalizacji. Każda taka komisja składa się z co najmniej 3 członków. Komisja podejmuje decyzje w składach trzyosobowych pod kierownictwem przewodniczącego lub wiceprzewodniczącego oraz pozostałych dwóch członków.

Tworzy się tyle komisji ds. określonych specjalizacji, ile jest obszarów specjalizacyjnych, w których nadaje się tytuł *Fachanwalt*.

Za wydanie, odebranie i odnowienie prawa do używania tytułu *Fachanwalt*, jak też z tytułu innych powiązanych z tym kosztów pobiera się mającą pokryć te koszty opłatę, której wysokość określa Zarząd.

Terminy zapłaty wyznacza Sekretariat Generalny Związku.

Przeciwko orzeczeniom Zarządu można wnieść odwołanie w ciągu 30 dni od dnia jego otrzymania wraz z uzasadnieniem. Odwołanie wnosi się za pośrednictwem Sekretariatu Generalnego. Komisja odwoławcza określa porządek postępowania i określa opłaty. Orzeczenia Komisji są ostateczne.

Obecnie tytuł *Fachanwalt* nadawany jest w 6 specjalizacjach:

- a) prawo pracy;
- b) prawo budowlane i prawo nieruchomości;
- c) prawo spadkowe;
- d) prawo rodzinne;
- e) prawo odpowiedzialności za szkodę i prawo ubezpieczeń;
- f) prawo karne.

III. Warunki uzyskania tytułu „*Fachanwalt*”

Szwajcarski Związek Adwokatury udziela swoim członkom prawo posługiwania się tytułem *Fachanwalt/Fachanwältin SAV (Fachgebiet)* po spełnieniu ściśle określonych przesłanek. Dana osoba może posługiwać się tytułem *Fachanwalt* tylko z dwóch obszarów.

Uzyskanie prawa do posługiwania się tytułem *Fachanwalt* jest warunkowane spełnieniem następujących przesłanek:

1. czynne członkostwo w Szwajcarskim Związku Adwokatury;
2. brak prawomocnie orzeczonego zakazu wykonywania zawodu w ostatnich pięciu latach przed przyznaniem tytułu *Fachanwalt*;
3. praktyczna działalność jako adwokat od co najmniej pięciu lat;
4. ukończenie uznanych przez Szwajcarski Związek Adwokatury kursów doskonalących z określonych obszarów specjalizacji w wymiarze co najmniej 120 godzin dla każdego z obszarów specjalizacji;
5. zdanie pisemnego egzaminu, który przeprowadzany jest w ramach wskazanego wyżej kursu doskonalącego;
6. potwierdzenie ponadprzeciętnego doświadczenia praktycznego w danej specjalizacji;
7. pozytywne zaliczenie rozmowy kwalifikacyjnej.

III.1. Czynne członkostwo w Szwajcarskim Związku Adwokatury

Zgodnie z § 9 Regulaminu przewiduje się następujące minimalne okresy członkostwa w Szwajcarskim Związku Adwokatury, aby można było ubiegać się o:

- a) dopuszczenie do odbywania kursu, na jego początku: 4 lata,
- b) przyznanie tytułu *Fachanwalt*, podczas rozmowy kwalifikacyjnej: 5 lat.

Skrócenie okresu członkostwa do dwóch lat (jest to okres minimalny, który nie może być już obniżony) jest możliwe poprzez analogiczne zastosowanie § 10 ust. 2 Regulaminu. Chodzi zatem o sytuacje, kiedy Zarząd Szwajcarskiego Związku Adwokatury na wniosek Komisji ds.

określonej specjalizacji w indywidualnych przypadkach w razie długoletniej pozaadwokackiej prawniczej działalności zawodowej może skrócić okres członkostwa w Szwajcarskim Związku Adwokatury. Z możliwości tej skorzystać wolno, gdy kandydat do tytułu *Fachanwalt* na podstawie swoich pozostałych zawodowych czynności dysponuje szczególnie wyraźnym doświadczeniem praktycznym i wiedzą specjalistyczną, np. jako sędzia, prawnik organów administracji publicznej (niem. *Verwaltungsjurist*) czy wykładowca prawa.

Jeżeli spełnienie przesłanki minimalnego czasu członkostwa w Szwajcarskim Związku Adwokatury nie jest oczywiste, za początek tego okresu uważa się złożenie wniosku o wstąpienie do organizacji adwokackiej w kantonie, najwcześniej jednak podjęcie praktycznej działalności adwokackiej, co na żądanie powinna wykazać zainteresowana osoba. Jeżeli statuty organizacji adwokackich w kantonach przewidują, że podjęcie działalności jako członek możliwe jest dopiero po określonym czasie czynności adwokackich, to taki okres karencji jest doliczany do czasu członkostwa.

III.2. Praktyczna działalność jako adwokat od co najmniej pięciu lat

Praktyczna działalność jako adwokat musi bezpośrednio poprzedzać kształcenie specjalistyczne lub przyznanie tytułu *Fachanwalt*. Wykonywanie czynności w niepełnym wymiarze czasu pracy w wysokości co najmniej 50% jest zaliczane i przelicza się na pełny wymiar czasu pracy. Przewiduje się następujące minimalne okresy praktycznego wykonywania zawodu adwokata:

- a) dopuszczenie do odbywania kursu, na jego początku: 4 lata pełnego wymiaru czasu pracy (ewentualnie przeliczone), jeżeli okres przeliczeniowy nie przekracza 6 lat;
- b) przyznanie tytułu *Fachanwalt*, podczas rozmowy kwalifikacyjnej: 5 lat pełnego wymiaru czasu pracy (ewentualnie przeliczone), jeżeli okres przeliczeniowy nie przekracza 7 lat.

Jeżeli spełnienie przesłanki minimalnego czasu członkostwa w Szwajcarskim Związku Adwokatury nie jest oczywiste, za początek tego okresu uważa się złożenie wniosku o wstąpienie do organizacji adwokackiej w kantonie, najwcześniej jednak podjęcie praktycznej działalności adwokackiej, co na żądanie powinna wykazać zainteresowana osoba. Jeżeli statuty organizacji adwokackich w kantonach przewidują, że podjęcie działalności jako członek możliwe jest dopiero po określonym czasie czynności adwokackich, to taki okres karencji jest doliczany do czasu członkostwa.

III.3. Ponadprzeciętne doświadczenie praktyczne w danej specjalizacji

Przesłanką dla dopuszczenia do kształcenia specjalistycznego i przyznania tytułu *Fachanwalt* jest legitymowanie się ponadprzeciętnym doświadczeniem praktycznym w danej specjalizacji.

Osoba ubiegająca się o tytuł *Fachanwalt* zaświadcza komisji ds. określonej specjalizacji z poszanowaniem tajemnicy zawodowej oraz praw osobistych innych osób, że posiada ponadprzeciętne doświadczenie praktyczne w danej specjalizacji. Domniemanie posiadania takiego doświadczenia wynika szczególnie z czasu pracy poświęconego tej specjalności, liczby opracowanych jako adwokat danej kategorii spraw, z powiązanej z tym obszarem działalności dodatkowej w sądzie, urzędzie lub pełnienia innych funkcji, jak np. w notariacie, jak też sposobu załatwiania spraw oraz kompleksowości opracowywanych przypadków.

Formularze poszczególnych przypadków, dla których mogą być przewidziane formularze, powinny zawierać następujące dane:

- a) zanonimizowane określenie klienta lub sprawy;
- b) o ile będzie to przydatne: dane sądu lub organu prowadzącego postępowanie i ich orzeczenia w sprawie;
- c) krótkie streszczenie problemów wynikających z danego przypadku;
- d) krótkie streszczenie czynności specjalistycznych wnioskodawcy w danej sprawie oraz określenie nakładu czasu pracy związanego z danym obszarem wiedzy specjalistycznej;
- e) inne wyjaśnienia.

III.4. Wykształcenie specjalistyczne

Zarząd Szwajcarskiego Związku Adwokatury udziela zainteresowanym usługodawcom z zakresu świadczenia usług edukacyjnych uprawnienia do prowadzenia uznanych przez Związek szkoleń.

Kursy skierowane są do czynnych zawodowo adwokatów zajmujących się świadczeniem pomocy prawnej zawodowo, którzy posiadają już ponadprzeciętne praktyczne doświadczenie w danym obszarze. Treści merytoryczne kursów są określane wspólnie przez Szwajcarski Związek Adwokatury oraz usługodawcę i mają na celu pogłębione teoretyczne i praktyczne rozwinięcie umiejętności w danej specjalności i ich weryfikację. Jako instruktorzy powinni być zatrudniani w szczególności doświadczeni praktycy, a w miarę możliwości należy sięgać również po samych uczestników kursu.

Kursy obejmują (łącznie z egzaminem) co najmniej 120 godzin i powinny móc się odbywać w powiązaniu z wykonywaniem zawodu. Kurs powinno ukończyć się co do zasady w ciągu

ostatnich dwóch lat (w przypadku osób zatrudnionych w niepełnym wymiarze czasu pracy – trzech lat) przed nadaniem tytułu. Dla wyznaczenia tej chwili miarodajny jest koniec kursu.

Na kursach przewiduje się, z zastrzeżeniem sytuacji szczególnych, obowiązkową i pełną obecność. Szwajcarski Związek Adwokatury ustala szczegóły wraz z usługodawcami. Wnioskodawcy w szczególnie uzasadnionych przypadkach mogą zostać zwolnieni z ukończenia szkolenia specjalistycznego, o ile dana osoba współpracuje przy prowadzeniu współorganizowanych przez Związek kursów specjalistycznych.

III.5. Egzamin

W ramach przedstawionych wyżej kursów przeprowadzany jest również pisemny egzamin końcowy trwający od 3 do maksymalnie 5 godzin. Podczas egzaminu wnioskodawca powinien wykazać, że dysponuje pogłębionymi umiejętnościami z danego obszaru specjalizacji.

III.6. Obowiązek poinformowania o zakazie wykonywania zawodu

Adwokat ma obowiązek poinformować Sekretariat Generalny Szwajcarskiego Związku Adwokatury bez żądania i niezwłocznie, jeżeli względem niego orzeczono zakaz wykonywania zawodu. Obowiązkiem informacyjnym objęte są również zakazy jeszcze nieprawomocne. Sekretariatowi Generalnemu przysługuje ponadto prawo skierowania – okresowego lub w odniesieniu do konkretnych osób – zapytania co do zakazu wykonywania zawodu.

III.7. Rozmowa kwalifikacyjna

Rozmowa kwalifikacyjna obejmuje swoją problematyką określoną dziedzinę specjalizacji i jest przeprowadzana po złożeniu przez osobę ubiegającą się o tytuł *Fachanwalt* stosownego wniosku i oświadczenia w przedmiocie zakazu wykonywania zawodu oraz po zdaniu egzaminu pisemnego.

Komisja ds. określonej specjalności weryfikuje wcześniejsze lub dalsze występowanie przesłanek udzielenia tytułu *Fachanwalt*, o ile nie uczyniono tego jeszcze na etapie dopuszczenia do specjalistycznego kształcenia na kursie. Jeżeli komisja uzna, że przesłanki te nie są spełnione, wnioskuje do Zarządu Szwajcarskiego Związku Adwokatury o niedopuszczenie wnioskodawcy do rozmowy kwalifikacyjnej.

Wnioskodawca odbywa rozmowę kwalifikacyjną z dwoma członkami komisji ds. określonej specjalizacji. Rozmowa trwa co najmniej 30 minut, co do zasady 60 minut. W związku

z odbywaną rozmową komisja odnosi się do przypadków (spraw), które wnioskodawca wskazywał jako dowód swojego praktycznego doświadczenia. Wcześniej komisja określa te sprawy, może także żądać innych spraw. Wcześniej określa ona jednak swój skład osobowy.

Podczas rozmowy kwalifikacyjnej należy rozważyć, jak wnioskodawca rozwiązał dane sprawy, co jednak nie stoi na przeszkodzie poruszeniu innych zagadnień. Jeżeli na podstawie całości okoliczności ważne względy nie stoją temu na przeszkodzie, właściwa komisja ds. określonej specjalizacji zwraca się z wnioskiem do Zarządu Szwajcarskiego Związku Adwokatury o nadanie tytułu *Fachanwalt*. Jeżeli komisja ma wątpliwości co do udzielenia tytułu, wyraża je w formie pisemnej i przedkłada Zarządowi Związku.

Jeżeli Zarząd odmawia udzielenia tytułu z uwagi na zgłoszone wątpliwości, wnioskodawca może żądać ponownienia przeprowadzenia rozmowy kwalifikacyjnej. Żądanie to należy wnieść w ciągu 6 miesięcy od dnia poinformowania o odmowie udzielenia tytułu za pośrednictwem Zarządu ewentualnie Komisji Odwoławczej do Sekretariatu Generalnego Związku. Komisja ds. określonej specjalizacji wyznacza termin kolejnej rozmowy kwalifikacyjnej (maksymalnie trzy lata od pierwszej rozmowy kwalifikacyjnej). Płatne powtórzenie rozmowy kwalifikacyjnej może być powiązane z nakładami, jak np. wniesienie dodatkowych przypadków (spraw) czy wytyczne co do dalszego kształcenia do przeprowadzenia drugiej rozmowy.

IV. Uprawnienie do używania tytułu „Fachanwalt” po jego uzyskaniu

Wszyscy adwokaci posługujący się tytułem *Fachanwalt* zobowiązani są do stałego dalszego kształcenia i mają obowiązek okresowego wykazywania realizacji tego obowiązku. Zagadnienie to stanowi przedmiot Regulaminu dalszego kształcenia (niem. *Reglement Weiterbildung Fachanwalt/Fachanwältin SAV*)⁷².

Zgodnie z wytycznymi określonymi w Regulaminie dalszego kształcenia dalsze kształcenie musi odpowiadać co najmniej 12 punktom kredytowym w roku kalendarzowym. Możliwym jest przeniesienie 12 punktów nadwyżki z roku poprzedniego oraz 12 punktów niedoboru na rok kolejny. Rozliczanie poprzez przeniesienie możliwe jest tylko w dwóch kolejnych latach kalendarzowych. W okresie dwóch lat należy w co najmniej jednym roku zrealizować obowiązek dalszego kształcenia w wymiarze odpowiadającym co najmniej 12 punktom kredytowym. Jeden punkt odpowiada jednej 45-minutowej jednostce lekcyjnej. W przypadku działalności naukowej (docenci) lub recenzenta (referenta) w obszarze specjalistycznym 45-minutowa jednostka lekcyjna odpowiada 3 punktom, gdy spełnione są dwa kryteria: musi być poruszana problematyka specyficznych zagadnień obszaru specjalistycznego oraz

⁷² Uchwała Zarządu Związku z 9 listopada 2007 r. zrewidowana uchwałą Zarządu z 15 czerwca 2017 r. z mocą od 1 stycznia 2018 r., https://www.sav-fsa.ch/de/documents/dynamiccontent/reglement-weiterbildung-fachanwaeltin_fachanwalt-sav-ab-1-januar-2018.pdf (dostęp: 18.06.2018 r.).

publika obejmować musi adwokatów, akademików lub specjalistów danej dziedziny. Również publikacje specjalistyczne zaliczane mogą być w ramach dalszego kształcenia – wówczas ok. 3000 znaków wraz ze spacjami odpowiada 1 punktowi szkoleniowemu. W tym przypadku rozliczenie na podstawie publikacji związane jest z datą (rokiem) wydania publikacji.

Wszyscy adwokaci legitymujący się tytułem *Fachanwalt* obowiązani są do przedłożenia bez wezwania wymaganych zaświadczeń dalszego kształcenia, wraz niezbędnymi dokumentami. Osobiste spełnienie obowiązku dalszego kształcenia należy wyraźnie potwierdzić. W razie niespełnienia w całości obowiązku szkoleniowego należy na to wskazać i zapewnić jego uzupełnienie do końca roku. Składane oświadczenia i dokumenty sprawdza Sekretariat Generalny Związku. W razie wątpliwości może on zażądać złożenia dalszych dokumentów.

Zarząd Szwajcarskiego Związku Adwokatury może w każdej chwili odebrać tytuł *Fachanwalt*, jeżeli:

- a) nie są spełniane przesłanki udzielenia tytułu;
- b) wymagane dalsze kształcenie nie jest udowodnione, pomimo zagrożenia odebraniem tytułu;
- c) nałożono na adwokata zakaz wykonywania zawodu.

Zamiast odebrania tytułu Zarząd może zadecydować o tymczasowym zawieszeniu prawa do posługiwania się tytułem *Fachanwalt*.

Uprawnienie do posługiwania się tytułem *Fachanwalt* wygasa wraz z utratą (ustaniem) członkostwa czynnego w Szwajcarskim Związku Adwokatury.

Jeżeli prawo do posługiwania się tytułem *Fachanwalt* trwale lub na pewien czas odebrano lub wygasło, ale spełnione są na nowo przesłanki aktywnego członkostwa, braku zakazu wykonywania zawodu, ponadprzeciętnego doświadczenia praktycznego w danej specjalności oraz spełnienie obowiązku dalszego kształcenia się, Zarząd Związku może na wniosek odnowić prawo do posługiwania się tytułem *Fachanwalt*. Jeżeli przerwa pomiędzy utratą i odnowieniem uprawnienia wynosiła więcej niż pięć lat, obowiązkowe jest przeprowadzenie rozmowy kwalifikacyjnej.

V. Podsumowanie

Organizacje zrzeszające adwokatów w Szwajcarii zorganizowane są na zasadzie terytorialnej. Zasadnicze uregulowania przynależności zawodowej adwokatów określa ustawa obejmująca zasięgiem swojego zastosowania całe terytorium Konfederacji. Osoby posiadające tytuł adwokata i zrzeszone w stowarzyszeniu w jednym z kantonów Konfederacji mogą wykonywać zawód adwokata w pozostałych kantonach w takim samym zakresie.

W drugiej połowie pierwszej dekady XXI w. rozpoczęło się w adwokaturze szwajcarskiej wdrażanie rozwiązań normatywnych służących specjalizacji adwokatów. W związku z tym

wprowadzono możliwość nadania tytułu *Fachanwalt* osobom spełniającym kryteria określone w wewnętrznych uregulowaniach Szwajcarskiego Związku Adwokatury. Pośród najważniejszych wymogów stawianych adwokatom ubiegającym się o tytuł *Fachanwalt* jest wykazanie odpowiedniego stażu pracy oraz posiadanie ponadprzeciętnych umiejętności w obszarze danej specjalności, jak również zobowiązanie się do dalszego kształcenia.

Tytuł *Fachanwalt* stanowił odpowiedź na zapotrzebowania społeczne i gospodarcze. Po jego ustanowieniu podmioty korzystające z usług prawniczych w łatwiejszy sposób mogą zorientować się w specjalizacji danego adwokata. Jest to o tyle istotne, że nadanie tytułu, na wniosek zainteresowanego, odbywa się przez organa wewnętrzne (Zarząd) stowarzyszenia adwokackiego – Szwajcarskiego Związku Adwokatów. Dzięki temu prowadzona jest jedna – wspólna dla całej Konfederacji lista dla danej specjalności prawniczej. W łatwy sposób można stąd sprawdzić aktualność wpisu danego adwokata na listę osób legitymujących się tytułem *Fachanwalt*. Także z uwagi na różnorodność rozwiązań prawnych w poszczególnych kantonach uznać to należy za słuszne rozwiązanie. Przyznanie kompetencji wyłącznie organizacji centralnej (jednej dla całej Konfederacji) pozwala zestandaryzować warunki nadawania tytułu. Wszyscy zainteresowani kandydaci traktowani są w taki sam sposób i muszą sprostać takim samym wymaganiom.

Podkreślić jednak należy, że uzyskanie tytułu *Fachanwalt* nie wpływa w żaden sposób na zakres posiadanych przez adwokata uprawnień. Posiadanie tego tytułu nie oznacza ani możliwości podejmowania się szczególnych kategorii spraw, ani też występowania przed najwyższymi sądami Konfederacji.

C. Analiza ustroju korporacyjnego wolnych zawodów prawniczych we Francji

I. Wykonywanie zawodu adwokata – aplikacja i szkolenia

Przedstawicielem wolnego zawodu prawniczego we Francji jest adwokat. Należy on do tzw. personelu pomocniczego wymiaru sprawiedliwości (*auxiliaires de justice*), udzielając porad prawnych i występując przed sądem. W wykonywaniu swoich zadań jest on niezależny⁷³.

Zawód adwokata we Francji to tzw. zawód wolny reglamentowany, którego wykonywania dozwolone jest po spełnieniu odpowiednich kwalifikacji przewidzianych przepisami prawa. Zawody reglamentowane we Francji zorganizowane są w izby⁷⁴, które kontrolują te zawody pod względem przestrzegania kodeksu etyki zawodowej⁷⁵.

Zasady wykonywania i status zawodu adwokata, jak i organizację adwokatury we Francji określa ustawa nr 71-1130 z dnia 31 grudnia 1971 r., wprowadzająca reformę niektórych zawodów prawniczych i sądowych⁷⁶ (dalej jako: ustawa z 1971 r. i dekret nr 91-1197 z dnia 27 listopada 1991 r. o organizacji zawodu adwokata⁷⁷, dalej jako: dekret z dnia 27 listopada 1991 r.

Zgodnie z art. 1 ustawy z 1971 r. zawód adwokata we Francji obejmuje: adwokata (*avocat*), adwokata przy sądach apelacyjnych (*avoué*) oraz radcę prawnego (*conseil juridique*)⁷⁸.

W 1990 r. na podstawie ustawy nr 90-1259 z dnia 31 grudnia 1990 r. zmieniającej ustawę z 1971 r.⁷⁹, (dalej jako ustawa z 1990 r.) doszło do połączenia zawodu adwokata i radcy prawnego w jeden zawód adwokata. Na podstawie ustawy nr 2011-94 z dnia 25 stycznia 2011 r.

⁷³ Art. 1.1 Krajowego Regulaminu Wewnętrzny Zawodu Adwokata (fr. *Règlement Intérieur National de la profession d'avocat – RIN*), tekst skonsolidowany z 29 stycznia 2018 r. na stronie: www.cnb.avocat.fr, (dostęp 27.06.2018 r.), dalej także jako: Krajowy Regulamin.

⁷⁴ We Francji adwokaci obowiązkowo przynależą do palestry - izby adwokackiej (*barreau*).

⁷⁵ Krajowy Regulamin Wewnętrzny Zawodu Adwokata.

⁷⁶ <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000006068396>, (dostęp 27.06.2018 r.).

⁷⁷ Fr. Décret n°91-1197 du 27 novembre 1991 organisant la profession d'avocat, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000356568>, (dostęp 27.06.2018 r.).

⁷⁸ Art. 1 ustawy z 1971 r. Najnowsze zmiany do ustawy wejdą w życie 1 października 2018 r.

⁷⁹ Fr. Loi n° 90-1259 du 31 décembre 1990 portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000718250>, (dostęp 27.06.2018 r.).

w sprawie reformy reprezentacji przed sądami odwoławczymi⁸⁰, dalej: jako ustawa z 2011 r., prawnicy występujący w sądach apelacyjnych⁸¹ są wpisani na listę adwokatów izby adwokackiej i wykonują zawód adwokata⁸².

Połączenie podyktowane było zmianami rynkowymi i globalizacją rynku usług prawnych, większą profesjonalizacją usług i obsługą większych podmiotów gospodarczych, co związane było z potrzebą łączenia się w zespoły adwokackie i zatrudnianiem przez kancelarie większej liczby adwokatów. Inkorporacja do zwodu adwokata innych profesji pociągnęła za sobą harmonizację w zakresie zasad wykonywania zawodu⁸³. Włączenie w poczet adwokatury radców prawnych rozszerzyło uprawnienia adwokatów w zakresie świadczenia usług doradczych. Kolejnym etapem harmonizacji i inkorporacji poszczególnych zawodów prawniczych do adwokatury było wprowadzenie rekomendacji i regulacji, które pozwoliły na przejście do adwokatury w przypadku wykonywania przez określony czas innego zawodu prawniczego. Zgodnie z powyższym, osoby, które przez co najmniej 8 lat wykonywały zawód: notariusza, *avoue*, prawnika w przedsiębiorstwie, syndyka, rzecznika patentowego (rzecznika ds. własności przemysłowej), zarządcy sądowego, kancelisty sądu gospodarczego, mogą być wpisane na listę samorządu adwokackiego⁸⁴. W ostateczności w 2012 r., po kilkudziesięciu latach debaty w tym przedmiocie, na podstawie ustawy z 2011 r., do palestry włączono tzw. adwokatów przy sądach apelacyjnych. Poza strukturami palestry pozostają nadal adwokaci przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym, co podyktowane jest stosunkowo niewielką ich liczbą oraz długoletnią tradycją wyodrębnienia tego zawodu oraz tzw. prawnicy w przedsiębiorstwach i rzecznicy ds. własności przemysłowej. W przypadku tych dwóch ostatnich trwa debata o włączeniu ich do zawodu adwokata⁸⁵.

Adwokat w wykonywaniu swojego zawodu jest niezależny, co jest najważniejszą cechą wykonywania zawodu adwokata. Niezależność wykonywania zawodu ma trzy aspekty, jest to niezależność od państwa, od innych adwokatów oraz od klientów⁸⁶. Ponadto, niezależność adwokatów związana jest z zasadą *incompatibilites* przejawiającą się zakazem łączenia wykonywania zawodu adwokata z określonymi funkcjami i działalnością⁸⁷. Zasada *incompatibilites* w odniesieniu do zawodu adwokata uregulowana została w art. 111-123 dekretu z dnia

⁸⁰ Loi n° 2011-94 du 25 janvier 2011 portant réforme de la représentation devant les cours d'appel, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000023474278&categorieLien=id>, (dostęp 27.06.2018 r.).

⁸¹ *Avoue* – prawnik (zastępca sądowy), przygotowujący pisma procesowe w sprawach przed sądem apelacyjnym. Od 2012 r. adwokat.

⁸² Art. 1 ustawy z 1971 r.

⁸³ Rapport Dorrois dotyczący zwodów prawniczych - *Rapport sur les professions du droit*.

⁸⁴ Rapport dotyczący zawodów prawniczych, s. 82 i nast.

⁸⁵ Fr. *Rapprochement entre les professions d'avocat et de juriste d'entreprise: réflexions et propositions* – Rapport z 2006 r.

⁸⁶ Krajowy Regulamin.

⁸⁷ Art. 111 i art. 115 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

27 listopada 1991 r. Poza określonymi odrębnymi przepisami prawa wyjątkami⁸⁸ adwokat nie powinien wykonywać żadnego innego zawodu czy funkcji, które mogłyby naruszać jego niezależność. Nie może prowadzić też działalności gospodarczej, w szczególności nie może być wspólnikiem w spółce jawnej, komandytowej oraz w zarządzie spółki z o.o. czy w spółce akcyjnej⁸⁹.

Uprawnienia do wykonywania zawodu adwokata uzyskuje się po zdaniu egzaminów i otrzymaniu świadectwa wykonywania zawodu adwokata (*certificat d'aptitude à la profession d'avocat* – CAPA)⁹⁰ oraz wpisaniu na listę adwokatów danej izby adwokackiej, który to wpis jest poprzedzony złożeniem przysięgi przed Sądem Apelacyjnym. Zgodnie z Krajowym Regulaminem Wewnętrznym Zawodu Adwokata i brzmieniem tekstu przysięgi, adwokaci zobowiązani są do wykonywania swojego zawodu „z godnością, sumiennością, niezależnością, uczciwością i z uwzględnieniem zasad człowieczeństwa”⁹¹. Ponadto zgodnie z Krajowym Regulaminem Wewnętrznym Wykonywania Zawodu Adwokata powinni oni kierować się przy wykonywaniu swoich obowiązków honorem, lojalnością, bezinteresownością, braterstwem, delikatnością i umiarkowaniem oraz uprzejmością⁹².

Wymogi wykonywania zawodu adwokata określa art. 11 ustawy z 1971 r. Należą do nich m.in.: uzyskanie tytułu magistra prawa lub równoważnego, uzyskanie świadectwa wykonywania zawodu, wymóg obywatelstwa⁹³, wymóg nieskazitelnego charakteru, wpis na listę adwokatów⁹⁴. Wpisu na listę adwokatów można dokonać na terytorium całego kraju, nie obowiązuje regionalizacja przynależności do określonej izby.

Regulacje francuskie przewidują możliwość zwolnienia z egzaminów adwokackich i posiadania tytułu zawodowego wymienionego w art. 11 ustawy z 1971 r. w przypadku określonych kategorii specjalistów i osób, wykonujących inne zawody prawnicze. Zgodnie z art. 97 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. z wymogów w zakresie szkolenia, posiadania certyfikatu uprawniającego do wykonywania zawodu adwokata są zwolnieni:

1. członkowie i byli członkowie Rady Stanu (*Conseil d'État*) oraz członkowie i byli członkowie sądów administracyjnych i administracyjnych sądów apelacyjnych;

⁸⁸ Art. 115 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. Wyjątki dotyczą działalności dydaktycznej, pełnieniem funkcji asystenta posła lub senatora czy funkcji mediatora.

⁸⁹ Art. 111 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

⁹⁰ Stanowi on odpowiednik egzaminu adwokackiego w Polsce.

⁹¹ Art. 1 pkt 1.3 zd. 2 Krajowego Regulaminu. Użycie pojęcia *humanité* oznacza wykonywanie zawodu z życzliwością, po ludzku.

⁹² Art. 1 pkt 1.3 zd. 3 Krajowego Regulaminu.

⁹³ Art. 11 ust.1 ustawy z 1971 r. – wymóg obywatelstwa: obywatelstwo francuskie, obywatel jednego z państw członkowskich UE, państwa będącego stroną Porozumienia o Europejskim Obszarze Gospodarczym, obywatel państwa lub jednostki terytorialnej, które nie należą ani do UE, ani do EOG, a które umożliwiają obywatelom Francji praktykowanie zawodu na takich samych warunkach jakie mają zastosowanie do zainteresowanych osób zamierzających praktykować we Francji, lub osoby mające status uchodźcy lub status bezpaństwowca uznany przez Francuski Urząd Ochrony Uchodźców i Bezpaństwowców.

⁹⁴ Wyjątki przewidziane są w art. 97 i 98 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

2. sędziowie i byli sędziowie Trybunału Obrachunkowego lub regionalnych izb obrachunkowych Polinezji Francuskiej i Nowej Kaledonii;
3. sędziowie i byli sędziowie sądów regulowanych dekretem nr 58-1270⁹⁵;
4. wykładowcy akademicki z zakresu prawa;
5. adwokaci przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym;
6. byli adwokaci posiadający prawo występowania przed sądem apelacyjnym;
7. byli adwokaci zarejestrowani we francuskiej Izbie Adwokackiej i byli radcy prawni⁹⁶.

Ponadto z wymogu dotyczącego szkolenia teoretycznego i praktycznego oraz posiadania certyfikatu uprawniającego do wykonywania zawodu adwokata są zwolnieni⁹⁷:

1. notariusze, komornicy sądowi, sekretarze w sądach gospodarczych, zarządcy sądowi i syndyci w postępowaniu upadłościowym, byli zarządcy i nadzorcy sądowi, doradcy ds. ochrony własności intelektualnej i byli doradcy ds. patentów na wynalazki, którzy wykonywali swoje obowiązki przez co najmniej pięć lat;
2. wykładowcy akademicki, asystenci prowadzący zajęcia i osoby zajmujące stanowiska nauczycielskie, jeżeli posiadają tytuł doktora w dziedzinie prawa, nauk ekonomicznych lub zarządzania oraz wykazane pięcioletnie doświadczenie w wykładaniu prawa po uzyskaniu wyżej wymienionych tytułów w instytucjach dydaktycznych i badawczych;
3. radcy prawni w przedsiębiorstwach, którzy mogą wykazać co najmniej ośmioletni staż pracy zawodowej w dziale usług prawnych co najmniej jednego przedsiębiorstwa;
4. urzędnicy państwowi i byli urzędnicy państwowi kategorii A lub osoby traktowane jak urzędnicy państwowi tej kategorii, którzy praktykowali prawo przez co najmniej osiem lat w administracji publicznej lub służbie cywilnej lub w organizacji międzynarodowej;
5. prawnicy (*juristes attachés*) w związkach zawodowych wykonujący czynności prawne co przez najmniej osiem lat;
6. prawnicy, zatrudnieni i pracujący za wynagrodzeniem dla adwokata (*avocat*), stowarzyszenia lub kancelarii prawnej, kancelarii praktykującego adwokata lub adwokata przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym, z udokumentowanym co najmniej ośmioletnim doświadczeniem w praktykowaniu prawa po uzyskaniu tytułu lub stopnia wymienionego w wyżej wymienionym art. 11 ust. 2 ustawy z dnia 31 grudnia 1971 r.
7. osoby wymienione w art. 22 ustawy 2011-94 z dnia 25 stycznia 2011 r. (article 22 de la loi n° 2011-94 du 25 janvier 2011 portant réforme de la représentation devant les cours d'appel);

⁹⁵ Ordonans nr 58-1270 z dnia 22 grudnia 1958 r. w sprawie ustawy organicznej o statusie sądownictwa – (fr. Ordonnance n° 58-1270 du 22 décembre 1958 portant loi organique relative au statut de la magistrature).

⁹⁶ Art. 97 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

⁹⁷ Art. 98 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

8. współpracownicy parlamentarzystów lub asystenci senatorów wykonujący zawód prawniczy jako zawód główny, na stanowisku kierowniczym, przez co najmniej osiem lat.

Przystąpienie do egzaminów adwokackich i uzyskanie świadectwa wykonywania zawodu poprzedzone jest we Francji 18-miesięczną aplikacją (*formation professionnelle*)⁹⁸. Obejmuje ona szkolenia w regionalnych szkołach dla adwokatów (*École d'avocats*)⁹⁹, po zdaniu do nich egzaminów wstępnych¹⁰⁰ oraz praktyki w różnych instytucjach¹⁰¹. Zgodnie z reformą dotyczącą szkolenia aplikantów adwokackich ujednolicony zostanie egzamin na aplikację (do szkoły dla adwokatów), który będzie miał charakter ogólnokrajowy i organizowany będzie przez uczelnie (tzw. instytuty studiów prawniczych)¹⁰² przed krajową komisją egzaminacyjną¹⁰³. Komisja egzaminacyjna składa się z pracowników naukowych (*universitaires*) i adwokatów¹⁰⁴. Egzaminy wstępne obejmują egzamin pisemny i ustny, m.in. język obcy czy rozwiązanie kazusu, następujące po trzygodzinnym opracowywaniu sprawy z obszaru prawa cywilnego, handlowego, zabezpieczeń społecznych, karnego, administracyjnego lub europejskiego zgodnie z wyborem kandydata¹⁰⁵. Egzaminy wstępne na aplikację odbywają się raz do roku w wyznaczonych w tym celu szkołach wyższych (instytutach studiów prawniczych). Od 2017 r. egzaminy do szkoły dla adwokatów są ujednolicone. Od reformy aplikacji w 2017 r. wstępny egzamin pisemny odbywa się 1 września, a egzamin ustny rozpoczyna się 2 listopada. Kandydat musi otrzymać co najmniej 10 punktów na 20 możliwych ze wstępnego egzaminu pisemnego i tyle samo z egzaminu ustnego¹⁰⁶. Wyniki ogłaszane są 1 grudnia w roku, w którym odbyły się egzaminy wstępne, a aplikacja rozpoczyna się z dniem 1 stycznia następnego roku. Wyniki publikowane są również na stronie Krajowej Rady Adwokackiej¹⁰⁷. Średnia zdawalność na aplikację wynosi pomiędzy 20% a 50% w poszczególnych departamentach. Przy czym najwyższe wskaźniki zdawalności odnotowuje się w Paryżu i jego okolicach, tam też najwięcej osób przystępuje do egzaminu¹⁰⁸. Obserwuje się wzrost liczby osób przystępujących

⁹⁸ Warunki i organizację szkolenia określa dekret z dnia 27 listopada 1991 r.

⁹⁹ Art. 13 i art. 21-1 ustawy z 1971 r.

¹⁰⁰ Zgodnie z art. 51 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. program i warunki egzaminów określone są w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości i Ministra ds. szkolnictwa wyższego, po zasięgnięciu opinii Krajowej Rady Adwokackiej. Aktualnie jest to rozporządzenie z 2016 r., które weszło w życie z początkiem 2017 r.

¹⁰¹ Art. 57 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. w sprawie organizacji zawodu adwokata oraz rozporządzenie z dnia 17 października 2016 r. w sprawie ustalenia programu i warunków egzaminów do regionalnych ośrodków kształcenia adwokatów (fr. *arrêté du 17 octobre 2016 fixant le programme et les modalités de l'examen d'accès au centre régional de formation professionnelle d'avocats*), dalej: rozporządzenie z dnia 17 października 2016 r. Wcześniej kwestię tę regulowało rozporządzenie z dnia 11 września 2003 r. w sprawie ustalenia programu i warunków egzaminów do regionalnych ośrodków kształcenia adwokatów (*arrêté du 11 septembre 2003 fixant le programme et les modalités de l'examen d'accès au CRFPA*).

¹⁰² Rozporządzenie z dnia 17 października 2016. Aktualnie takich instytutów jest 15.

¹⁰³ Art. 51-1 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. oraz rozporządzenie z dnia 17 października 2016 r.

¹⁰⁴ Rozporządzenie z dnia 17 października 2016 r.

¹⁰⁵ Art. 51-1 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. oraz rozporządzenia z dnia 17 października 2016 r.

¹⁰⁶ Dane ze strony: <https://www.cnb.avocat.fr/fr>, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Dane z poszczególnych szkół dla adwokatów oraz ze strony Krajowej Rady Adwokackiej. Przy czym w 2016 r. jedną z najwyższych zdawalności w granicach 50% odnotowano w Poitiers. W 2016 r. na 169 zdających,

do egzaminów na aplikację¹⁰⁹. Wydaje się, że może to być też spowodowane zapotrzebowaniem na usługi prawnicze i relatywnie niską liczbą adwokatów przypadająca na mieszkańca, co cechuje zawody o znacznej elitarności. Aktualnie we Francji jest 68 000 adwokatów na 67 mln mieszkańców. Jest to jeden z niższych wskaźników w Europie, choć obserwuje się jego systematyczny wzrost¹¹⁰.

Odpowiedzialnością za organizację i przebieg szkoleń ponoszą szkoły dla adwokatów¹¹¹ oraz Krajowa Rada Adwokacka¹¹². Zasady oraz program nauczania w trakcie aplikacji określony jest przepisami dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. Czas szkolenia podzielony jest na 3 sześciomiesięczne etapy obejmujące: szkolenie wstępne, szkolenie indywidualne (indywidualny staż pedagogiczny) oraz na odbyciu praktyki, polegającej na pracy w kancelarii adwokackiej¹¹³. Aplikację rozpoczyna 6-miesięczne szkolenie wstępne obejmujące nauczanie m.in. z zakresu: etyki zawodowej, języka obcego, postępowania i sporządzania pism procesowych, zarządzania kancelarią, w trakcie którego przewidziany jest 3-tygodniowy staż w kancelarii¹¹⁴. Obecność na zajęciach podczas aplikacji jest obowiązkowa. Szkolenie indywidualne, polegające na odbyciu stażu w danej instytucji publicznej lub międzynarodowej¹¹⁵, włączając w to wyjazdy zagraniczne, musi być zaakceptowane przez dziekana danej izby adwokackiej. Staż końcowy odbywa się w kancelarii adwokackiej u patrona (opiekuna merytorycznego) z co najmniej 4-letnim stażem zawodowym pracy. Szkolenia oraz sam program w regionalnych ośrodkach szkolenia są zróżnicowane. Coraz częściej do programu szkoleń włącza się nauczanie z zakresu prawa europejskiego¹¹⁶. Zarządem szkół zajmuje się dyrekcja, w skład której wchodzi adwokaci danej izby, w tym adwokaci honorowi.

Szkolenia powyższe nie dotyczą aplikantów na adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym, w przypadku których aplikacja trwa 3 lata i jest nadzorowana przez radę adwokacką adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym¹¹⁷.

egzaminy wstępne zdały 92 osoby.

¹⁰⁹ Raport Kami Haeri z 2013 r.

¹¹⁰ Dane statystyczne ze strony <http://encyclopedie.avocats.fr/>, (dostęp 27.06.2018 r.). Dla porównania we Włoszech, Niemczech czy Luksemburgu są znacznie wyższe. Przykładowo we Włoszech jest to prawie 300 adwokatów na 100 000 mieszkańców, a w Luksemburgu ponad 360 adwokatów na 100 000 mieszkańców.

¹¹¹ Wcześniej występujące pod nazwą: Regionalny Ośrodek Kształcenia Zawodowego Adwokatów – fr. Centre Régional de Formation Professionnelle des Avocats – CRFPA).

¹¹² Art. 13 i 21-1 ustawy z 1971 r.

¹¹³ Zob. art. 57 i 58 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

¹¹⁴ Zob. – dekret z dnia 27 listopada 1991 r.

¹¹⁵ Staż ten powinien być jak najbardziej zróżnicowany.

¹¹⁶ Rozporządzenia z dnia 7 grudnia 2005 r. ustalające program oraz warunki egzaminów do wykonywania zawodu adwokata – fr. Arrêté du 7 décembre 2005 fixant le programme et les modalités de l'examen d'aptitude à la profession d'avocat, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000786409>, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹¹⁷ Art. 6-8 dekretu nr 91-1125 z dnia 28 października 1991 r. w sprawie warunków dostępu do zawodu adwokata przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym (fr. Décret n°91-1125 du 28 octobre 1991 relatif aux conditions d'accès à la profession d'avocat au Conseil d'Etat et à la Cour de cassation), <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000527196>, (dostęp 27.06.2018 r.).

Zgodnie z rozporządzeniem z dnia 19 lipca 2017 r. opłata za aplikację w szkole dla adwokatów w roku 2017-2018 r. wynosi 1825 euro na rok¹¹⁸ i może być rozłożona na raty. Ponadto aplikant musi być ubezpieczony. Aplikant może ubiegać się o stypendium Krajowej Rady Adwokackiej na pokrycie kosztów szkolenia w szkole dla adwokatów. Zgodnie z art. 4 dekretu z 2002 r.¹¹⁹ wysokość opłaty ustalana jest przez radę administracyjną szkoły dla adwokatów (ośrodek szkolenia) zgodnie z warunkami określonymi przez Krajową Radę Adwokacką, w wysokości nie wyższej niż opłata ustalona przez Ministra Sprawiedliwości¹²⁰.

Uwieńczeniem aplikacji jest zdanie egzaminu i uzyskanie świadectwa wykonywania zawodu (tzw. CEPA). Egzamin organizowany jest na podstawie art. 11 ustawy z 1971 oraz z art. 68 i 70 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r., a dokładne jego warunki i zasady określa rozporządzenie z dnia 7 grudnia 2005 r.¹²¹ Zgodnie z dekretem z dnia 27 listopada 1991 r.¹²² egzaminy przeprowadzane są w szkołach dla adwokatów w okresie od 1 lipca do 30 września. Egzaminy składają się z kilku części:

1. 5-godzinnego opracowania pisemnego obejmującego przygotowanie opinii prawnej, dokumentu procesowego i aktu prawnego;
2. 15-minutowego zadania ustnego polegającego na symulacji wystąpienia przed sądem, następującego po trzygodzinnym przygotowaniu i opracowywaniu sprawy z obszaru prawa cywilnego, handlowego, zabezpieczeń społecznych, karnego, administracyjnego lub unijnego zgodnie z wyborem kandydata;
3. 20-minutowej odpowiedzi ustnej po 1-godzinnym przygotowaniu tematyki z zasad etyki zawodowej adwokatów;
4. 20-minutowej odpowiedzi ustnej po 20-minutowym przygotowaniu z nowożytnego języka obcego wybranego przez kandydata, nauczanego w Szkole dla adwokatów;
5. 20-minutowego wystąpienia ustnego przed jury, w oparciu o sprawozdanie przygotowane przez kandydata dotyczące jego indywidualnego szkolenia zgodnie z art. 58 ust. 1 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.;
6. 20-minutowej debaty z udziałem jury, w oparciu o sprawozdanie ze stażu przygotowane przez kandydata, dotyczące jego wniosków oraz uwag dotyczących wykonywania zawodu w związku z odbytym stażem zgodnie z art. 58 ust. 2 dekretu z dnia

¹¹⁸ Fr. Arrêt du 19 Juillet 2017 fixant le plafond du montant des droits d'inscription pouvant être exigés des bénéficiaires de la formation initiale dispensée par les centres régionaux de formation professionnelle d'avocats

¹¹⁹ Fr. Décret n°2002-324 du 6 mars 2002 pris pour l'application de l'article 14-1 de la loi n° 71-1130 du 31 décembre 1971 modifiée portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques et relatif au financement de la formation professionnelle des avocats.

¹²⁰ Górna wysokość opłaty ustalona zgodnie z rozporządzeniem z 2017 r.

¹²¹ Rozporządzenie z dnia 7 grudnia 2005 r. ustanawiające program i warunki egzaminów do wykonywania zawodu adwokata – fr. Arrêté du 7 décembre 2005 fixant le programme et les modalités de l'examen d'aptitude à la profession d'avocat.

¹²² Art. 68 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. oraz art. 70 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. w przypadku egzaminu poprawkowego.

27 listopada 1991 r. Ponadto jury opiera się na ocenie z odbytego stażu wydanej przez opiekuna merytorycznego (patrona) danego kandydata;

7. Ponadto, egzaminatorzy (jury) dokonują weryfikacji i wystawiają ocenę kandydatowi na podstawie ocen uzyskanych przez niego z testu z zakresu postępowania cywilnego, karnego i administracyjnego oraz zasad etyki zawodowej, przygotowania i opracowania sprawy oraz egzaminów na drugim roku aplikacji.

Łącznie za wszystkie zadania kandydat powinien otrzymać nie mniej niż 130 punktów. W przypadku osób, które otrzymały mniej niż 130 punktów przewidziany jest egzamin poprawkowy, o którego miejscu i czasie zostaje kandydat powiadomiony listem poleconym za potwierdzeniem odbioru. Zdawalność egzaminu szacuje się średnio na ponad 90%, w porównaniu ze średnią zdawalnością w skali całej Francji na aplikacje adwokacką – 35%¹²³.

Ponadto, w zakresie szkolenia adwokatów we Francji, występuje rozróżnienie na szkolenie specjalistyczne i szkolenie zawodowe. Krajowa Rada Adwokacka corocznie publikuje ogólnokrajową listę adwokatów, którzy ukończyli szkolenie specjalistyczne oraz adwokatów przed sądami apelacyjnymi, jak stanowi art. 1 akapit czwarty ustawy z 1971 r.

Zgodnie z art. 14.2 ustawy z 1971 r. doskonalenie zawodowe (*formation continue*) jest obowiązkowe dla adwokatów należących do danej izby adwokackiej. Obowiązki etyczne związane z doskonaleniem zawodowym są określone w ustawie opracowanej po konsultacjach z Krajową Radą Adwokacką, w której ustanawia się odpowiednie procedury dotyczące przeprowadzania szkolenia¹²⁴. Szkolenia z zakresu doskonalenia zawodowego przeprowadzają szkoły dla adwokatów, izby adwokackie oraz organizacje założone lub zarządzane przez izby adwokackie, akredytowani prywatni szkoleniowcy. Program proponowanych szkoleń przedstawiany jest Krajowej Radzie Adwokackiej, która jednak nie kontroluje programu tych szkoleń¹²⁵.

Zgodnie z art. 4 ustawy z 1971 r. do adwokatów należy praktycznie wyłączne prawo do udzielania porad prawnych i reprezentowania stron oraz występowania przed sądami i organami sądowymi lub dyscyplinarnymi dowolnego rodzaju¹²⁶. Adwokata obowiązuje tajemnica zawodowa. Tajemnica ta jest elementem porządku publicznego i ma ona charakter generalny, absolutny i nieograniczony czasowo¹²⁷.

¹²³ Dane za Krajową Radą Adwokacką.

¹²⁴ Art. 14 ustawy z 1971 r, art. 85 i 85-1 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. oraz decyzja nr 2011-004 z dnia 25 listopada 2011 r. (fr. *Décision du 25 novembre 2011 portant délibération sur les modalités d'application de la formation continue des avocats*).

¹²⁵ Decyzja nr 2011-004 z dnia 25 listopada 2011.

¹²⁶ Zastrzeżenia dotyczą adwokatów przy Radzie Stanu (*Conseil d'Etat*) i Sądzie Kasacyjnym (*Cour de cassation*).

¹²⁷ Art. 2.1 Krajowego Regulaminu.

II. Samorząd adwokacki

Adwokaci zrzeszeni są w samorządzie zawodowym. Adwokat obowiązkowo przynależy do izby adwokackiej (*barreau*), działającej przy sądzie wielkiej instancji (*tribunaux de grande instance*)¹²⁸. Aktualnie istnieją 164 izby (*palestry*) na terytorium kontynentalnym Francji i terytoriach zamorskich¹²⁹. Skupiają one 68 000 adwokatów, z czego prawie 40% należy do Paryskiej Izby Adwokackiej¹³⁰. Adwokaci we Francji mogą wykonywać zawód indywidualnie (samodzielnie) bądź też w ramach stowarzyszania się z innymi adwokatami¹³¹. Współpraca pomiędzy adwokatami w tym ostatnim przypadku odbywa się bądź na zasadzie współpracy wolnej¹³² (współpracownik), bądź współpracy na podstawie zatrudnienia (pracownik), co oznacza w tym ostatnim przypadku, że we Francji adwokat może być zatrudniony na umowę o pracę¹³³. W obu przypadkach zasady wykonywania zawodu są dość zbliżone, poza tym że adwokat zatrudniony na umowę o pracę nie może mieć własnych klientów¹³⁴. Rozstrzyganie sporów na tle stosowania umowy o współpracę lub zatrudnienie pomiędzy adwokatami należy do kompetencji dziekana danej izby (*palestry*), do której należy adwokat¹³⁵. Przedstawiciele wolnych zawodów we Francji, w tym adwokaci, mogą zatem prowadzić działalność samodzielnie jako *indywidualną działalność gospodarczą* lub w formie *spółki*. Zgodnie z regulacjami, formą właściwą dla spółki w celu wykonywania wolnych zawodów jest przede wszystkim spółka cywilna wolnych zawodów (*Société Civile Professionnelle, SCP*) i spółka kapitałowa mająca za przedmiot wykonywanie wolnego zawodu. SCP została utworzona ustawą z dnia 29 listopada 1966 r. Spółka ta dotyczy wykonywania wolnego zawodu reglamentowanego wspólnie przez osoby fizyczne posiadające kwalifikacje do wykonywania określonego zawodu. Jednocześnie należy zauważyć, że warunkiem utworzenia tej spółki jest wykonywanie przez wspólników tego samego zawodu.

Izby mają charakter autonomiczny. Dysponują własnym majątkiem i mają zdolność procesową (*agir en justice*).

Adwokaci wpisani na listę adwokacką izby adwokackiej i adwokaci honorowi wybierają spośród siebie radę adwokacką (*conseil de l'orde*) na 3-letnią kadencję, przy czym co roku jest

¹²⁸ Sąd pierwszej instancji właściwy we wszystkich sprawach niezastrzeżonych wyraźnie dla innych sądów. W związku z reformą sądownictwa Ministra Sprawiedliwości Rachidy Dati z 2007 r. liczba sądów wielkiej instancji wynosi 174, w tym 164 na terytorium kontynentalnym Francji. Reforma zakładała jeden sąd na departament.

¹²⁹ Izba adwokacka istnieje przy sądzie pierwszej instancji; liczba izb odpowiada liczbie sądów pierwszej instancji.

¹³⁰ Dane ze strony Krajowej Rady Adwokackiej: www.cnb.avocat.fr, (dostęp: 27.06.2018 r.).

¹³¹ Art. 7 ustawy z 1971 r.

¹³² Zwanej też niezależną.

¹³³ Art. 7 ustawy z 1971 r. oraz sekcja 3, art. 136 – 153 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

¹³⁴ Art. 7 ustawy z 1971 r.

¹³⁵ Art. 7 ustawy z 1971 r. oraz art. 14.2 Krajowego Regulaminu.

wybierana 1/3 składu rady¹³⁶. Do zadań rady adwokackiej należy zajmowanie się wszelkimi sprawami związanymi z wykonywaniem zawodu oraz czuwanie nad przestrzeganiem obowiązków adwokatów i ochrona ich praw¹³⁷. Do szczególnych zadań rady adwokackiej danej izby należy m.in.: przesyłanie do Krajowej Rady Adwokackiej listy adwokatów wpisanych w danej izbie, zarządzanie majątkiem, przygotowywanie budżetu i określanie wysokości składek członkowskich, zajmowanie się kwestiami szkoleń specjalistycznych i zawodowych adwokatów, podnoszących kwalifikacje¹³⁸. Rada adwokacka zapewnia także wykonanie decyzji i uchwał podjętych przez Krajową Radę Adwokacką¹³⁹.

Ponadto rada danej izby adwokackiej nadaje tytuł adwokata honorowego (*avocat honoraire*). Tytuł ten rada może nadać na wniosek osoby zainteresowanej, która jest wpisana na listę adwokacką i która wykonywała zawód adwokata przez dwadzieścia lat jako adwokat przy sądzie apelacyjnym (*avoue*) lub jako radca prawny (*conseil juridique*)¹⁴⁰. Adwokatem honorowym jest osoba, która ukończyła 60 lat, czynna jeszcze zawodowo¹⁴¹. Tytuł ten nie jest powiązany z przejściem na emeryturę. Może się o niego ubiegać osoba, która ukończyła wyżej wymieniony wiek lub wykonywała zawód przez ponad 20 lat i nie dopuściła się naruszeń etyki zawodowej. Adwokaci honorowi wpisani są na listę adwokatów honorowych danej izby adwokackiej i posiadają legitymację adwokata honorowego¹⁴². Mają prawo udziału w Zgromadzeniu Ogólnym z prawem głosu, biorą też udział w wyborze zarówno rady adwokackiej i dziekana danej izby, jak i członków Krajowej Rady Adwokackiej¹⁴³. Adwokaci honorowi wykonują zadania powierzone im przez dziekana lub radę, z punktu widzenia użyteczności organów izby, jej członków lub ogólnego interesu zawodowego¹⁴⁴. Zgodnie z art. 13.3 Krajowego Regulaminu adwokat honorowy bez zgody dziekana danej rady nie może wykonywać żadnych czynności zawodowych, z wyjątkiem udzielania porad i przygotowywania projektów pism i dokumentów. Jednocześnie adwokat honorowy może przyjąć sprawę sądową, podjąć się arbitrażu lub mediacji oraz opracowania opinii. Adwokat taki może być również członkiem komisji administracyjnej, egzaminacyjnej oraz konkursowej¹⁴⁵.

Rolą samorządu adwokackiego jest zatem decydowanie o dopuszczeniu i wykonywaniu zawodu adwokata oraz kwestie dyscyplinarne.

¹³⁶ Art. 15 ustawy z 1971 r. Jednocześnie zgodnie z art. 16 ustawy w izbach, w których jest mniej niż 8 adwokatów oraz nie mogą oni wybrać rady zgodnie z art. 15, zadania rady pełni sąd wielkiej instancji (TGI).

¹³⁷ Art. 17 ustawy z 1971 r.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Art. 13.1 Krajowego Regulaminu.

¹⁴¹ Można to określić na wzór dymisji ze stanowiska i uzyskania tytułu honorowego, dzięki któremu adwokat taki może pełnić określone funkcje i ma uprawnienia m.in. do noszenia togi.

¹⁴² Art. 13.2 Krajowego Regulaminu.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Art. 13.3 Krajowego Regulaminu.

¹⁴⁵ Ibidem.

Sprawami dyscyplinarnymi zajmuje się rada dyscyplinarna (*Conseil de discipline*), działająca przy sądach apelacyjnych¹⁴⁶. Zgodnie z art. 22 ustawy z 1971 r. rada zajmuje się kwestiami odpowiedzialności dyscyplinarnej adwokatów danej izby w związku z postępowaniem niezgodnym z prawem, zasadami etyki zawodowej lub w związku z naruszeniem obowiązków zawodowych. Odpowiedzialność dyscyplinarna dotyczy również adwokatów honorowych. Rada dyscyplinarna składa się z przedstawicieli rad adwokackich izb adwokackich, działających w okręgu danego sądu apelacyjnego¹⁴⁷. Każda z izb adwokackich w danym okręgu wybiera co najmniej po 1 przedstawiciela do rady dyscyplinarnej, nie więcej jednak niż połowę tych przedstawicieli. Rada wybiera swojego przewodniczącego. Rada dyscyplinarna zbiera się w składzie co najmniej 5-osobowym, obradując zawsze w liczbie nieparzystej. W przypadku, gdy liczba adwokatów w okręgu sądu apelacyjnego przekracza 500, w ramach rady można wyodrębnić kilka wydziałów dyscyplinarnych (sekcji)¹⁴⁸. Paryska izba adwokacka pełni rolę jednocześnie rady dyscyplinarnej, w ramach której wyodrębnionych jest kilka wydziałów (sekcji) dyscyplinarnych, w których zasiada co najmniej 5 przedstawicieli rady, orzekając w nieparzystym składzie, któremu przewodniczy były dziekan lub najstarszy adwokat wpisany na listę adwokacką izby¹⁴⁹.

Wśród środków i kar dyscyplinarnych, jakie może orzec Rada dyscyplinarna, są: ostrzeżenie (*avertissement*), nagana (*blâme*), czasowy zakaz wykonywania zawodu (*interdiction temporaire*), a w ostateczności skreślenie z listy adwokatów (*radiation du tableau*)¹⁵⁰.

Na czele danej izby stoi dziekan (*bâtonnier*). Wybierany jest on przez członków izby na dwuletnią kadencję¹⁵¹. Na taką samą kadencję może zostać wybrany vice-dziekan.

Do głównych zadań dziekana należy reprezentowanie izby adwokackiej. Ponadto może on przeprowadzić postępowanie pojednawcze lub wyznaczyć do tego odpowiednie osoby w sporach wynikłych pomiędzy adwokatami w związku z wykonywaniem zawodu, może też decydować o wysokości wynagrodzenia adwokackiego¹⁵². Z jednej strony dziekan zatem spełnia podwójną funkcję – reprezentuje izbę wobec podmiotów zewnętrznych i zarządza nią, z drugiej ma określone kompetencje względem adwokatów danej izby¹⁵³. W ramach danej izby funkcjonuje tzw. fundusz świadczeń pieniężnych adwokatów (*la caisse autonome des règlements pécuniaires des avocats*, tzw. CARPA). Jest to system, w ramach którego dziekan rady adwokackiej deponuje na rachunku CARPA wszystkie fundusze (depozyty w postaci

¹⁴⁶ Art. 22 ustawy z 1971 r.

¹⁴⁷ Art. 22-1 zd.1 ustawy z 1971 r.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Art. 22-2 ustawy z 1971 r.

¹⁵⁰ P. Szewdo, *Adwokatura Francuska w dobie przemian*, Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego, vol. XI, A.D. MMXIII, s. 56.

¹⁵¹ Art. 15 ustawy z 1971 r.

¹⁵² Art. 21 ustawy z 1971 r.

¹⁵³ Adwokaci danej izby określani są mianem tzw. *confrères* – współbraci, kolegów.

pieniędzy, papierów wartościowych, weksli) powierzone przez klientów swoim adwokatom z danej izby¹⁵⁴.

Zgodnie z art. 6 Krajowego Regulaminu adwokaci mogą „współpracować z osobami wykonującymi inne zawody przy wykonywaniu zleceń wymagających współpracy osób o różnych umiejętnościach oraz tymczasowych, określonych ściśle zleceń, jak również poprzez uczestnictwo w strukturze lub organizacji multidyscyplinarnej”¹⁵⁵.

Ponadto, zgodnie z art. 17 Krajowego Regulaminu, adwokaci z różnych izb adwokackich mogą wspólnie prowadzić w postaci stowarzyszeń lub spółek tzw. jednostki międzyizbowe (*structures d'exercice inter-barreaux*).

Należy zaznaczyć, że taką jednostkę strukturalną wpisuje się na listę tej izby, w okręgu której znajduje się jej siedziba oraz w załączniku do listy każdej z izb adwokackich, do których należy dany adwokat¹⁵⁶. Dodatkowo adwokat może należeć do tzw. sieci multidyscyplinarnej (*réseau pluridisciplinaire*)¹⁵⁷. Zgodnie z Krajowym Regulaminem przez sieć multidyscyplinarną rozumie się każdą formę organizacyjną, sformalizowaną lub nie, mającą na celu prowadzenie wspólnej, stałej działalności przez adwokata lub adwokatów oraz przedstawicieli innych wolnych zawodów, a także w celu prowadzenia działalności w celu świadczenia dodatkowych usług na rzecz wspólnej klienteli¹⁵⁸.

Zgodnie z Krajowym Regulaminem¹⁵⁹ reklama mająca na celu popularyzację zawodu adwokata i adwokatury należy do kompetencji organów reprezentujących adwokaturę. Dozwolona jest reklama informacyjna, wyłączająca jakiekolwiek formy ubiegania się o klienta. Treść reklamy musi być przedłożona wcześniej do rady adwokackiej. Reklama ma na celu informację o charakterze świadczonych usług, musi być zgodna z powagą wykonywanego zawodu oraz z zachowaniem tajemnicy zawodowej adwokata. Zgodnie z art. 10.3 Krajowego Regulaminu dozwolonymi formami w zakresie reklamy są informacje o organizowanych szkoleniach, konferencjach i seminariach, warsztatach doskonalących oraz udziale w targach prawniczych. Uregulowane są też w Krajowym Regulaminie kwestie dotyczące papieru listowego (korespondencyjnego), który powinien zawierać dane adwokata, tj. imię i nazwisko adwokata, nazwę kancelarii, jej siedzibę, telefon i faks, formę prowadzenia działalności, nazwę izby adwokackiej, do której należy adwokat¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Zob. art. 6 Krajowego Regulaminu. Ustawa nr 86-21 z dnia 16 czerwca 1986 r. (fr. Loi n° 86-21 du 16 juin 1986 instituant une Caisse des Règlements pécuniaires des Avocats (CARPA)).

¹⁵⁵ Art. 6 Krajowego Regulaminu.

¹⁵⁶ Art. 17.3 Krajowego Regulaminu.

¹⁵⁷ Art. 16.1 Krajowego Regulaminu – adwokat może należeć do tej sieci jako członek lub członek korespondent (*correspondant*).

¹⁵⁸ Art. 16.1 Krajowego Regulaminu.

¹⁵⁹ Art. 10 Krajowego Regulaminu

¹⁶⁰ Art. 10.4 Krajowy Regulamin – papier listowy.

III. Krajowa Rada Adwokacka

Brak jest organizacji samorządu adwokackiego na poziomie krajowym. Krajowa Rada Adwokacka we Francji (*Conseil National des Barreaux* – CNB)¹⁶¹ została ustanowiona zgodnie z ustawą nr 90-1259 z dnia 31 grudnia 1990 r. zmieniającą art. 21-1 ustawy z 1971 r. reformującej niektóre zawody prawnicze i sądowe¹⁶². Rada jest instytucją użyteczności publicznej, która ma osobowość prawną i do której zadań należy reprezentowanie przedstawicieli zawodu adwokata przed organami publicznymi¹⁶³. Składa się ona z 82 adwokatów, z których 80 jest wybieranych na 3-letnią kadencję w wyborach bezpośrednich przez tzw. kolegium porządkowe, składające się z dziekanów izb adwokackich i członków rad izb adwokackich oraz kolegium ogólne, obejmujące wszystkich adwokatów z prawem głosu w wyborach do rad adwokackich w izbach adwokackich zgodnie z art. 15 ustawy z 1971 r.¹⁶⁴. Każde z kolegiów wybiera po 40 przedstawicieli do Krajowej Rady Adwokackiej. W kadencji 2018-2020 w skład Krajowej Rady wchodzi 32 adwokatów z palestry paryskiej i 48 adwokatów z pozostałych izb adwokackich w kraju¹⁶⁵. Ponadto w jej skład wchodzi 2 członków z mocy prawa – jest to przewodniczący Konfederacji Dziekanów oraz Dziekan Paryskiej Izby Adwokackiej¹⁶⁶.

Status wewnętrzny, organizację, zasady wyboru jej członków oraz finansowanie Krajowej Rady określa jej regulamin wewnętrzny¹⁶⁷.

W skład Krajowej Rady wchodzi Zgromadzenie Ogólne oraz Biuro (Prezydium) Krajowej Rady. Ponadto, w ramach Krajowej Rady działają komitety, realizujące określone zadania Rady. Zgromadzenie ogólne Krajowej Rady zbiera się raz na kwartał¹⁶⁸. Organem kolegiальnym Rady jest Biuro Krajowej Rady. W jej skład wchodzi 11 członków, w tym 9 wybieranych jest przez Zgromadzenie Ogólne (przewodniczący, 2 vice-przewodniczących, sekretarz, skarbnik i 4 członków) oraz dwóch vice-przewodniczących, którymi są: przewodniczący Konferencji Dziekanów i Dziekan Paryskiej Izby Adwokackiej, wchodzących w skład Biura z mocy prawa¹⁶⁹. Zgodnie z regulaminem, do zadań Biura należy m.in. wykonywanie uchwał Zgromadzenia Ogólnego i informowanie go o podjętych działaniach, branie udziału w posiedzeniach Komisji Krajowej Rady Adwokackiej oraz prowadzenie spraw Krajowej Rady pomiędzy zebraniem się Zgromadzenia Ogólnego, a także w nagłych wypadkach¹⁷⁰. Poszczególne zadania i dzia-

¹⁶¹ Tłumaczona też jako Krajowa Rada Palestr.

¹⁶² Art. 21-1 ustawy z 1971 r. oraz art. 15 ustawy z 1990 r.

¹⁶³ Art. 21-1 ust. 1 zd. 1 ustawy z 1971 r.

¹⁶⁴ Art. 21-2 ustawy z 1971 r. – adwokaci wpisani na listę danej izby oraz adwokaci honorowi.

¹⁶⁵ Dane ze strony Krajowej Rady Adwokackiej www.cnb.avocat.fr.

¹⁶⁶ Art. 21-2 zd. 5 ustawy z 1971 r., fr. Le fonctionnement du Conseil national des barreaux, <https://www.cnb.avocat.fr/fr/le-fonctionnement-du-conseil-national-des-barreaux>, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁶⁷ Regulamin wewnętrzny Krajowej Rady Adwokackiej (wersja skonsolidowana z dnia 8 lipca 2017), https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/cnb-org-reglement-interieur-cnb_consolide_2017-07-07p.pdf, (dostęp 27.06.2018 r.), dalej Regulamin Krajowej Rady Adwokackiej.

¹⁶⁸ Art. 7 Regulaminu Krajowej Rady Adwokackiej.

¹⁶⁹ Art. 8 Regulaminu Krajowej Rady Adwokackiej.

¹⁷⁰ Art. 8 Regulaminu Krajowej Rady Adwokackiej.

łania Krajowej Rady Adwokackiej są prowadzone w komitetach i tworzonych w ich ramach grupach roboczych¹⁷¹. Art. 39 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r. dotyczącego wykonywania zawodu adwokata utworzył Komitet Kształcenia Zawodowego, zajmujący się m.in. kontrolą nad szkoleniami doskonalenia zawodowego. Ponadto Zgromadzenie Ogólne może utworzyć inne stałe komitety. Zgodnie z regulaminem Krajowej Rady Zgromadzenie Ogólne, Przewodniczący oraz Biuro (Prezydium) może powołać również komitety *ad hoc*, w razie gdy zachodzi taka potrzeba¹⁷². W ramach Krajowej Rady działają m.in. następujące komitety stałe: Komitet ds. dopuszczenia do wykonywania zawodu prawników zagranicznych, Komitet ds. wolności i praw człowieka, Komitet ds. europejskich i międzynarodowych¹⁷³.

Rada zbiera się, gdy zostanie zwołana przez jej przewodniczącego, z własnej inicjatywy bądź na wniosek co najmniej jednej trzeciej jej członków. Obrady Rady uważa się za ważne tylko wtedy, gdy obecna jest połowa jego członków¹⁷⁴.

Krajowa Rada uchwała swój budżet na dany rok¹⁷⁵. Źródłem finansowania jest roczna składka wpłacana przez adwokatów wpisanych na listę adwokacką. Rada co roku ustala wysokość składek i sposób ich opłacania¹⁷⁶.

Krajowa Rada zajmuje się ujednolicaniem zasad i praktykę dotyczące wykonywania zawodu adwokata¹⁷⁷. Dodatkowo Krajowa Rada Adwokacka udostępnia aktualności na temat wykonywania zawodu adwokata oraz prowadzi listę wszystkich adwokatów wpisanych na listę adwokacką przy izbach adwokackich¹⁷⁸.

Krajowy Regulamin Wewnętrzny Zawodu Adwokata (tzw. RIN)¹⁷⁹ to kodeks etyki zawodowej adwokatów we Francji, który został zunifikowany na podstawie uchwały o charakterze normatywnym Krajowej Rady Adwokackiej nr 2005-003, wydanej na podstawie art. 21-1 ustawy z 1971 r.¹⁸⁰. Częścią integralną Regulaminu jest Kodeks Etyki Adwokatów Unii Europejskiej¹⁸¹. Do tej pory RIN był 20-krotnie nowelizowany, najnowsze zmiany z dnia 26 stycznia 2017 r.¹⁸² oraz z dnia 26 czerwca 2017 r.¹⁸³ dotyczą m.in. przedmiotu działalności zawodowej adwokatów, w tym podkreślenia niezależności w wykonywaniu swoich zadań oraz

¹⁷¹ Liczba i zakres kompetencji komisji jest określona w załączniku do Regulaminu.

¹⁷² Art. 9.1, 9.2, 9.3 Regulaminu Krajowej Rady Adwokackiej.

¹⁷³ Pełna lista komitetów stanowi załącznik do Regulaminu Krajowej Rady Adwokackiej.

¹⁷⁴ Art. 36 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

¹⁷⁵ Zgodnie z Regulaminem Krajowej Rady Adwokackiej uchwalane przez Zgromadzenie Ogólne (art. 12).

¹⁷⁶ Art. 37 dekretu z dnia 27 listopada 1991 r.

¹⁷⁷ Art. 21-1 ust. 1 zd. 2 ustawy z 1971 r.

¹⁷⁸ Informacje udostępniane na stronie Krajowej Rady Adwokackiej: www.cnb.avocat.fr.

¹⁷⁹ Dekret nr 2005-790 z dnia 12 lipca 2005 r. w sprawie zasad etyki zawodowej adwokatów.

¹⁸⁰ Aktualny tekst jednolity z dnia 29 stycznia 2018 r. na podstawie uchwały o charakterze normatywnym Zgromadzenia Ogólnego Krajowej Rady Adwokackiej nr 2016-003 z 31 marca 2017 r.

¹⁸¹ Kodeks dostępny na stronie: https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/rin_2018-01-29_consolide-final.pdf, (dostęp 26.06.2018 r.).

¹⁸² Fr. Décision du 26 janvier 2017-Dispositions de l'art. 3 de la DCN n°2016 – 002 d'application différée au 25 mai 2018.

¹⁸³ Fr. Décision du 26 juin 2017 - Dispositions de l'article 14.4.4 issu de l'article 2 de la présente décision applicable aux contrats de collaboration en cours.

obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej oraz ochrony danych osobowych w związku z wejściem w dniu 25 maja 2018 RODO (art. 6.1 zd. 4 oraz art.6.3.3) oraz regulacji w zakresie określenia statusu adwokata współpracującego na zasadzie zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy (art. 14.4.4).

IV. Inne zrzeszenia adwokatów

Ponadto oprócz samorządu zawodowego adwokatów zrzeszonych w izby, do których przynależność jest obowiązkowa, istnieje we Francji szereg związków zawodowych zrzeszających zawody prawnicze. Są to m.in.: Krajowa Konfederacja Adwokatów (*Confédération nationale des avocats* – CNA)¹⁸⁴, Związek Zawodowy Adwokatów we Francji (*Syndicat des avocats de France* – SAF)¹⁸⁵, Federacja Krajowa Unii Młodych Adwokatów (*Fédération Nationale des Unions des Jeunes Avocats* – FNUJA)¹⁸⁶, Stowarzyszenie Prawników Przedsiębiorstw (*Association des avocats conseils d'entreprises* – ACE)¹⁸⁷, a także Krajowe Stowarzyszenie Adwokatów Honorowych czy Centrum Krajowe Adwokatów – Pracowników. Podstawową rolą powyższych organizacji i związków zawodowych jest reprezentowanie i ochrona interesów adwokatów w nich zrzeszonych. Przykładowo Centrum Krajowe Adwokatów – Pracowników stoi na straży interesów tzw. adwokatów zatrudnionych w kancelariach (pracowników)¹⁸⁸. Natomiast Związek Zawodowy Adwokatów we Francji, poza ochroną interesów swoich członków, działa na rzecz rozwoju demokracji, promowania praw i wolności jednostki, w szczególności związanych z prawem do sądu, a także przedstawia własne opinie w przedmiocie projektów ustaw dotyczących wymiaru sprawiedliwości¹⁸⁹.

V. Adwokaci przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym

Odrębny zawód prawniczy stanowią adwokaci (*avocats aux Conseils*) przy Radzie Stanu¹⁹⁰ i Sądzie Kasacyjnym¹⁹¹, tzw. urzędnicy publiczni (*officiers ministériels*), mający wyłączne

¹⁸⁴ www.cna-avocats.fr, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁸⁵ www.lesaf.org, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁸⁶ www.fnuja.com, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁸⁷ www.avocats-conseils.org, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁸⁸ Art. 5 statutu Centrum Krajowego Adwokatów-Pracowników - <http://www.cna-avocats.fr/fr/pag-733840-Statuts-du-CNAE.html>, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁸⁹ Informacje na stronie: www.lesaf.org, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁹⁰ Rada Stanu (*Conseil d'Etat*) jest organem państwowym, ustanowionym Konstytucją z 1799 r. Posiada ona m.in. kompetencje opiniodawcze, w szczególności wobec rządu, jak i kompetencje kontrolne, poprzez rozpatrywanie skargi kasacyjnej od orzeczeń sądów administracyjnych jako najwyższy sąd administracyjny. Więcej: A. Pułło, *Ustroje państw współczesnych*, Warszawa 2006, s.188-189.

¹⁹¹ Odpowiednik polskiego Sądu Najwyższego.

prawo do zastępstwa procesowego w sprawach przed najwyższymi jurysdykcjami francuskimi¹⁹². Powoływani są oni na stanowisko przez Ministra Sprawiedliwości (*Garde des Sceaux*). Adwokaci ci zajmują się wstępną weryfikacją zasadności skargi kasacyjnej¹⁹³.

Podstawę prawną ich funkcjonowania stanowi rozporządzenie z dnia 10 września 1817 r. o samorządzie adwokackim przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym¹⁹⁴, dekret nr 91-1125 z dnia 28 października 1991 r. w sprawie warunków dostępu do zawodu adwokata przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym oraz dekret nr 2002-76 z dnia 11 stycznia 2002 r. dotyczący dyscypliny zawodowej.

Adwokaci przy Radzie Stanu zrzeszeni są w odrębny samorząd zawodowy¹⁹⁵. Organem tego samorządu jest Rada Adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym, na czele z przewodniczącym, do którego należą kwestie administracyjne. Przewodniczy on także zgromadzeniu ogólnemu adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym¹⁹⁶. Reprezentuje on ten samorząd w stosunkach z organami władzy publicznej, najwyższymi instytucjami sądowymi oraz innymi instytucjami¹⁹⁷.

Rada składa się z 14 członków wybranych na 3-letnią kadencję przez zgromadzenie ogólne¹⁹⁸. W składzie rady powinien być zachowany odpowiedni parytet płci¹⁹⁹. Ze swojego grona rada wybiera dwóch asystentów (*sindics*), sekretarza i skarbnika²⁰⁰. Do funkcji Rady należy reprezentowanie przedstawicieli tego zawodu oraz sprawy administracyjne i dyscyplinarne. Do zadań rady należy m.in. opracowanie i stanie na straży nad przestrzeganiem zasad etyki zawodu oraz wydawanie opinii w sprawach dyscyplinarnych²⁰¹. Ponadto, rada może opiniować wnioski w przedmiocie zwiększenia lub utworzenia nowych kancelarii.

Od reformy z 1978 r. istnieje 60 kancelarii²⁰² przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym, z których każda może mieć do czterech członków (adwokatów)²⁰³. Aktualnie samorząd adwokatów przy Radzie liczy 1 19 adwokatów, z czego 35% stanowią kobiety, natomiast 50% młodzi adwokaci (*jeunes*)²⁰⁴. Ponadto, Minister Sprawiedliwości, mając na uwadze zapewnie-

¹⁹² Dekret nr 91-1125 z 28 października 1991 r. w sprawie warunków dostępu do zawodu adwokata przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym (fr. Décret n°91-1125 du 28 octobre 1991 relatif aux conditions d'accès à la profession d'avocat au Conseil d'Etat et à la Cour de cassation).

¹⁹³ P. Szwebo, *Adwokatura...*, s. 61.

¹⁹⁴ <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000692746>, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁹⁵ Strona samorządu adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym: www.ordre-avocats-cassation.fr oraz dekret nr 91-1125 z 28 października 1991 r. w sprawie warunków dostępu do zawodu adwokata przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym (fr. décret n°91-1125 du 28 octobre 1991 relatif aux conditions d'accès à la profession d'avocat au Conseil d'Etat et à la Cour de cassation).

¹⁹⁶ Art. 11 rozporządzenia z 1817 r.

¹⁹⁷ www.ordre-avocats-cassation.fr, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁹⁸ Art. 7 i art. 8 rozporządzenia z 1817 r. oraz ze strony: www.ordre-avocats-cassation.fr, (dostęp 27.06.2018 r.).

¹⁹⁹ Art. 8 rozporządzenia z 1817 r.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Art. 13 rozporządzenia z 1817 r.

²⁰² Ich liczba wprowadzona została ordonanssem z dnia 10 lipca 1814 r.

²⁰³ P. Szwebo, *Adwokatura...*, s. 61.

²⁰⁴ Mniej niż 15-letni staż pracy zawodowej. Dane ze strony: www.ordre-avocats-cassation.fr.

nie dobrej administracji wymiaru sprawiedliwości, a w szczególności uwzględniając wzrost liczby spraw przed tymi organami, może zwiększyć ich liczbę²⁰⁵. Zwiększenie liczby kancelarii następuje po zasięgnięciu opinii wiceprezesa Rady Stanu, pierwszego prezesa Sądu Kasacyjnego, Prokuratora Generalnego przy Sądzie Kasacyjnym i Rady Adwokackiej przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym²⁰⁶. Jednocześnie od wejścia w życie ustawy nr 2015-990 z dnia 6 sierpnia 2015 r. w sprawach wzrostu, działalności i równości szans ekonomicznych²⁰⁷, co najmniej raz na dwa lata, Urząd do spraw Konkurencji może przedstawić Ministrowi Sprawiedliwości zalecenia co do niezbędnej liczby powołania nowych adwokatów przy Radzie i Sądzie Kasacyjnym²⁰⁸.

Wyodrębnienie adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym poza struktury adwokatury ma długotrwałą tradycję historyczną.

Jak inne wolne zawody, adwokaci przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym mogą uczestniczyć w multidyscyplinarnych strukturach²⁰⁹. Są m.in. członkiem Europejskiego Stowarzyszenia Izb Adwokackich Sądów Najwyższych (*Association européenne des Barreaux des Cours suprêmes*).

VI. Podstawa prawna

Zasady wykonywania i status zawodu adwokata, jak i organizację adwokatury we Francji określa ustawa nr 71-1130 z dnia 31 grudnia 1971 r. wprowadzająca reformę niektórych zawodów prawniczych i sądowych i dekret nr 91-1197 z dnia 27 listopada 1991 r. o organizacji zawodu adwokata.

W stosunku do adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym podstawę prawną ich działania stanowią: rozporządzenie z dnia 10 września 1817 r. o samorządzie adwokackim przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym oraz dekret nr 91-1125 z dnia 28 października 1991 r. w sprawie warunków dostępu do zawodu adwokata przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym.

²⁰⁵ Art. 15 dekretu nr 2009-452 z dnia 22 kwietnia 2009 r. dotyczącego zmian w zawodach prawniczych i sądowych (fr. Décret nr 2009-452 du 22 avril 2009 relatif à l'évolution des professions juridiques et judiciaires).

²⁰⁶ Art. 15 dekretu nr 2009-452 z 22 kwietnia 2009 r.

²⁰⁷ Fr. Loi nr 2015-990 du 6 août 2015 pour la croissance, l'activité et l'égalité des chances économiques (JORF _ DZ Urz. nr 0181 z dnia 7 sierpnia 2015 r., s. 13537).

²⁰⁸ Art. 57 ust. 1 ustawy nr 2015-990. W 2016 r. w oparciu o przedmiotowe przepisy powstały 4 nowe kancelarie, www.ordre-avocats-cassation.fr.

²⁰⁹ Zob. na: www.ordre-avocats-cassation.fr oraz art. 3-3 rozporządzenia z 1817 r.

D. Zawód adwokata (*abogado*) w Hiszpanii

I. Ustrój korporacyjny adwokatury hiszpańskiej

I.1. Adwokaci

Zawód adwokata oraz ustrój samorządu adwokackiego w Hiszpanii jest regulowany przez Dekret Królewski nr 658/2001 z 22.06.2001 r. określający statut adwokatury hiszpańskiej (dalej: „Statut Adwokatury”)²¹⁰. Do 2011 r. dostęp do zawodu adwokata był otwarty dla wszystkich osób, które uzyskały tytuł magistra prawa (*licenciado en derecho*) po pięciu latach studiów uniwersyteckich. Jedynym wymogiem dostępu do wykonywania zawodu był wpis na listę adwokatów prowadzoną przez izbę adwokacką (*Colegio de Abogados*). Na długo przed wejściem w życie aktualnie obowiązującej ustawy regulującej dostęp do zawodu, zarówno adwokatura hiszpańska, jak i dziekani wydziałów prawa, a także politycy i Krajowa Rada Sądownictwa²¹¹ dostrzegali konieczność dostosowania wymagań dotyczących dostępu do zawodu adwokata do standardów europejskich. Dlatego uchwalono Pakt Polityczny dla Wymiaru Sprawiedliwości²¹². Miał on na celu stworzenie jednolitych ram oceny umiejętności zawodowych prawników hiszpańskich i unijnych i przygotowanie Hiszpanii do wprowadzenia do jej porządku prawnego uregulowań unijnych w zakresie swobody wykonywania zawodu prawnika w innych krajach członkowskich Unii Europejskiej i Europejskiego Obszaru Gospodarczego²¹³. Ważnym celem modernizacji w zakresie adwokatury było też, zgodnie z preambułą Statutu Adwokatury, usprawnienie działania wymiaru sprawiedliwości.

Realizacją tych postanowień była ustawa nr 34/2006 z 30.10.2006 r. o dostępie do zawodu adwokata i prokuratora sądowego²¹⁴ (dalej: „ustawa o dostępie do zawodu adwokata”) oraz

²¹⁰ Real Decreto 658/2001, de 22 de junio, que aprueba el Estatuto General de la Abogacía Española. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2001-13270> (dostęp: 29.04.2018 r.).

²¹¹ Consejo de Poder Judicial, odpowiednik KRS, ustanowiony na podstawie art. 122 ust. 3 konstytucji Hiszpanii i regulowany ustawą *Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial*.

²¹² <http://www.juecesdemocracia.es/pdf/pactoRefJust.pdf> (dostęp: 27.04.2018 r.).

²¹³ M.in w ramach dyrektywy 98/5/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 16.02.1998 r. mającej na celu ułatwienie stałego wykonywania zawodu prawnika w Państwie Członkowskim innym niż państwo uzyskania kwalifikacji zawodowych (Dz.Urz. WE L 77 z 1998 r., s. 36).

²¹⁴ Ley 34/2006, de 30 de octubre, sobre el acceso a las profesiones de Abogado y Procurador de los Tribunales, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2006-18870> (dostęp: 30.04.2018 r.).

akt wykonawczy do niej, tj. dekret królewski nr 775/2011 z 3.06.2011 r.²¹⁵ (dalej: „dekret o dostępie do zawodu adwokata”). Wraz z nową ustawą wprowadzono zasadę przynależności tylko do jednego samorządu, z jednoczesną możliwością wykonywania zawodu na terenie całego kraju. Przed reformą adwokat, który dokonywał czynności zawodowej poza obszarem właściwości danej izby adwokackiej, musiał przed jej wykonaniem wylegitymować się w odpowiedniej dla właściwości danego sądu izbie adwokackiej, a czynność ta mogła mieć tylko charakter jednorazowy.

Ponadto izba adwokacka odpowiada dla właściwości miejscowej sądu, przed którym miał występować adwokat, mogła zażądać od niego opłaty czy zgłoszenia, że będzie działał na obszarze jej właściwości, jeśli nie był tam wpisany na listę. Teraz nie jest do tego zobowiązany, ale zgodnie ze Statutem Adwokatury powinien przynależeć do samorządu, w którym mieści się jego siedziba. Z jednej strony, przepisy te są krytykowane jako ograniczające wolną konkurencję – izby adwokackie nie muszą starać się o nowych członków i o świadczenie im lepszych usług. Z drugiej strony, przepisy te są oceniane pozytywnie, ponieważ pozwalają izbom na efektywne sprawowanie ich funkcji, takich jak kontrola dyscyplinarna członków czy organizacja systemu bezpłatnej pomocy prawnej²¹⁶.

Zgodnie z art. 12 Statutu Adwokatury wprowadzono zakaz ograniczania dostępu do wpisu na listę adwokatów w danym samorządzie komukolwiek, kto spełnia kryteria wpisu na listę z ustawy o dostępie do zawodu adwokata. Osoby, które po raz pierwszy zapisują się do samorządu, wpłacają wpisowe w wysokości około 1000 euro. Dalsze składki miesięczne są niższe i podlegają modyfikacji w zależności od stażu, formy wykonywania zawodu (znacznie niższe stawki dla osób niewykonywujących zawodu). Składka obejmuje ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej, a także często darmowe szkolenia, dostęp do biblioteki i systemu informacji prawnej.

1.2. Prokuratorzy sądowi i pracownicy socjalni

W Hiszpanii wyróżnia się dwa inne zawody prawnicze o zbliżonych uprawnieniach do adwokackich: prokurator sądowy (*procurador de los tribunales*) i pracownik socjalny (*graduado social*).

Prokurator jest pełnomocnikiem procesowym klienta przed wszystkimi sądami i trybunałami. Współpracuje na co dzień z adwokatem prowadzącym sprawę klienta. Ich praca polega na czuwaniu nad tokiem postępowania, informowaniu o tym klienta i jego adwokata,

²¹⁵ Real Decreto 775/2011, de 3 de junio, por el que se aprueba el Reglamento de la Ley 34/2006, de 30 de octubre, sobre el acceso a las profesiones de Abogado y Procurador de los Tribunales, https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2011-10459 (dostęp: 30.04.2018 r.).

²¹⁶ <http://www.legaltoday.com/opinion/la-cara-y-la-cruz/los-abogados-ante-la-colegiacion-unica> (dostęp: 19.04.2018 r.).

zapewnieniu sprawnego obiegu korespondencji, odbiorze i podpisywaniu pism procesowych w imieniu i na rzecz klienta oraz regulowaniu wydatków. Ich pośrednictwo ma usprawnić czynności procesowe, a przez to lepiej realizować ochronę praw klienta²¹⁷.

Nie należy mylić hiszpańskiego prokuratora z *barrister* w Anglii i Walii. W Hiszpanii prokurator sądowy ma status niższy niż adwokat, jest tylko jego pośrednikiem w kontaktach z sądem i nie decyduje – w przeciwieństwie do *barrister* w Anglii i Walii – o treści pism procesowych, choć je podpisuje. W Hiszpanii sporządza je adwokat. Adwokat też wybiera *procuradora*, z którym chce współpracować, podobnie jak *solicitors* wybierają *barristers* dla swoich klientów²¹⁸. Instytucja prokuratora sądowego wywodzi się z francuskiego systemu prawnego, gdzie nosi nazwę *avoué*²¹⁹. Zasadność dalszego jej istnienia podawana jest ostatnio coraz częściej w wątpliwość z uwagi na wprowadzenie pełnej cyfryzacji postępowań oraz możliwości elektronicznego wnoszenia i odbierania pism sądowych.

Aby zostać prokuratorem, należy ukończyć studia prawnicze, kurs przygotowania zawodowego dla prokuratorów (*Máster de Acceso a la Procura*) i zdać egzamin prokuratorski, a następnie zarejestrować się w lokalnej izbie prokuratorów (*Colegio de procuradores*) i złożyć ślubowanie. Przed 2013 r. nie było wymogu kursu zawodowego, podobnie jak w przypadku adwokatów. Adwokat może zostać prokuratorem, ale nie można łączyć obu funkcji (art. 15 kodeksu etyki prokuratorów sądowych).

Na czele izby prokuratorów stoi zarząd (*Junta de Gobierno*), któremu przewodniczy dziekan izby (*Decano*). Koordynacją działań izb prokuratorów zajmuje się Generalna Rada Prokuratorów (*Consejo General de Procuradores de España*)²²⁰. Rada oferuje szkolenia dla prokuratorów, usługę certyfikacji przesyłek elektronicznych (mejli, smsów, faksów) dla każdego na swojej platformie internetowej²²¹, a także prowadzi listę aukcji.

Graduado social to z kolei pracownik socjalny, inaczej specjalista ds. stosunków pracy. Jest to zawód wykonywany w oparciu o zarządzenie o izbach pracowników socjalnych z 1970 r. (modyfikowane później)²²². Jego uprawnienia to obsługa prawna w zakresie prawa pracy

²¹⁷ Por. pkt VI preambuły do ustawy o postępowaniu cywilnym: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-323&tn=1&p=20171104> (dostęp: 19.04.2018 r.). gdzie mowa jest o narzuceniu pomocy prawnika, aby zaspokoić gwarancje procesowe strony i zdjąć obowiązek inkwizycyjnego prowadzenia postępowania przez sąd.

²¹⁸ C. Viladas Jene, *The Legal Profession in Spain: An Understudied but Booming Occupation*, [w:] *Lawyers in society*. 2: *The civil law world*, R.L. Abel (red.), Berkeley, Calif. 1988, s. 367; we Francji, Belgii i Szwajcarii.

²¹⁹ Występowali oni we Francji (do 2012 r.), Belgii i Szwajcarii. We Francji zniesiono obowiązek zastępstwa procesowego przez *avoués* dotyczący jeszcze sądów apelacyjnych na mocy prawa Loi n 2011-94 du 25 janvier 2011 portant réforme de la représentation devant les cours d'appel. Tym samym dokonano fuzji zawodu *avoué* i *avocat* (adwokata), zob. <https://www.senat.fr/rap/r13-580/r13-5801.pdf> (dostęp: 28.04.2018 r.).

²²⁰ <https://www.cgpe.es> (dostęp: 28.04.2018 r.).

²²¹ <https://portalprocuradorescertificacion.cgpe.es> (dostęp: 28.04.2018 r.).

²²² Orden de 28 de agosto de 1.970 (B.O.E. del 24 de octubre) por la que se aprueba el Reglamento de los Colegios Oficiales de Graduados Sociales. Podstawę prawną stanowią także dwa dekrety królewskie: 1) Real Decreto 1415/2006, de 1 de diciembre, por el que se aprueban los Estatutos Generales de los Colegios Oficiales de Graduados Sociales y del Consejo General de Colegios Oficiales de Graduados Sociales de España oraz 2) Real Decreto 1837/2008, de 8 de noviembre, por el que se incorporan al ordenamiento jurídico español la Directiva 2005/36/CE, del Parlamento Europeo y del Consejo, de 7 de septiembre de 2005, y la Directiva 2006/100/CE, del

i ubezpieczeń społecznych, w tym zastępstwo przed sądami pracy i ubezpieczeń społecznych (art. 18 ust. 1 ustawy o postępowaniu w sprawach pracy i ubezpieczeń społecznych), a także reprezentacja klientów w postępowaniach przed różnymi jednostkami Instytutu Spraw Społecznych (*INSS-Instituto Nacional de Seguridad Social*²²³, *Tesorería General de Seguridad Social*²²⁴, *IMERSO Instituto de Mayores y Servicios Sociales*²²⁵). Jest to zawód, którego wykonywanie jest uzależnione od ukończenia studiów wyższych z zakresu pracy socjalnej i stosunków pracy oraz wpisu do odpowiedniej lokalnej izby pracowników socjalnych (*Colegio de Graduados Sociales*). Pracownicy socjalni mają też swój własny kodeks etyki. Obecnie jest 10 969 pracowników socjalnych²²⁶.

1.3. Zakres praw wyłącznych adwokatów

Adwokaci (*abogados*) mają wyłączne prawo do „zawodowego kierowania i wykonywania ochrony praw stron we wszystkich rodzajach postępowań oraz do udzielania porad i opinii prawnych” (art. 542 ust. 1 ustawy o sądownictwie²²⁷ i art. 9 Statutu Adwokatury). Co więcej prawa te są zastrzeżone tylko, co zrozumiałe, dla adwokatów wykonujących zawód (*ejercientes*). Adwokat, który zawodu nie wykonuje, nie ma prawa posługiwać się tym tytułem. Na marginesie można dodać, że stanowi to pewną różnicę względem Polski, gdzie można zaraz po uzyskaniu uprawnień zostać adwokatem albo radcą prawnym niewykonującym zawodu (chyba osoba taka wniesie o wykreślenie z listy, co powoduje, że w rejestrze pozostaje tylko wpis o byłym adwokacie)²²⁸.

Obecność profesjonalnego pełnomocnika, adwokata, w hiszpańskim postępowaniu sądowym jest co do zasady obowiązkowa we wszystkich postępowaniach sądowych (art. 8 Statutu Adwokatury). Nieliczne wyjątki scharakteryzowano poniżej. Na wstępie jednak należy podkreślić, że faktyczną reprezentację klienta przed sądami sprawuje prokurator sądowy, adwokat zaś jest tzw. pełnomocnikiem technicznym. Na zastępstwo procesowe składa się współpraca tych dwóch pełnomocników. Reprezentacja wykonywana wyłącznie przez adwokata jest wyjątkiem i ma miejsce głównie w postępowaniach z zakresu prawa pracy i spraw

Consejo, de 20 de noviembre de 2006, relativas al reconocimiento de cualificaciones profesionales, así como a determinados aspectos del ejercicio de la profesión de abogado.

²²³ http://www.seg-social.es/Internet_6/LaSeguridadSocial/Quienessomos/InstitutoNacionalde29413/index.htm (dostęp: 28.04.2018 r.).

²²⁴ http://www.seg-social.es/Internet_6/index.htm (dostęp: 28.04.2018 r.).

²²⁵ http://www.imerso.es/imerso_06/index.htm (dostęp: 28.04.2018 r.).

²²⁶ <http://www.graduadosocial.org/censo.php> (dostęp: 28.04.2018 r.).

²²⁷ Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-12666> (dostęp: 30.04.2018 r.).

²²⁸ Z wyjątkiem sytuacji, gdy zawód wykonywał przez 20 lat, lecz i wtedy musi to jasno zakomunikować, używając tytułu *abogado sin ejercicio*, czyli adwokat niewykonujący zawodu (art. 9 ust. 3 Statutu Adwokatury).

społecznych w pierwszej instancji (art. 18 ust. 1 ustawy o postępowaniu w sprawach pracy i ubezpieczeń społecznych²²⁹) czy w postępowaniu karnym.

Co do zasady w Hiszpanii osoby fizyczne nie mogą zastępować strony przed sądem, choćby były spokrewnione. Wyjątkiem jest e-postępowanie z zakresu prawa pracy (art. 18 ust. 1 ustawy o postępowaniu w sprawach pracy i ubezpieczeń społecznych), w którym pracownika może reprezentować jakakolwiek osoba posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych. Nie jest też dopuszczalne, aby odpowiednik polskiego aplikanta adwokackiego czy radcowskiego, czyli osoba realizująca kurs przygotowania zawodowego, mogła reprezentować klienta przed uzyskaniem pełnych uprawnień adwokackich, czyli przed złożeniem egzaminu państwowego i wpisaniem się na listę adwokatów wykonujących zawód.

Nie ma wiele wyjątków od zasady obowiązkowego zastępstwa strony przez prokuratora sądowego. Jednym z nich jest art. 23 ustawy o postępowaniu cywilnym²³⁰, zgodnie z którym jest to możliwe w sprawach cywilnych ustnych (gdy nie ma potrzeby przeprowadzać dowodów z dokumentów), w których wartość przedmiotu sporu nie przekracza 2 tys. euro. W postępowaniu administracyjnym zastępstwo strony przez prokuratora i adwokata nie jest obowiązkowe tylko przed jednoosobowym składem sędziowskim (art. 23 ustawy o postępowaniu administracyjnym)²³¹.

Z kolei w postępowaniu karnym przymus adwokacki nie dotyczy tylko spraw o tzw. lekkie występki *delitos leves* (przed reformą postępowania karnego z 2015 r. były to wykroczenia), zagrożone karą grzywny poniżej sześciu miesięcy (art. 967 ustawy o postępowaniu karnym²³²). Obejmuje za to fazę zarówno postępowania przygotowawczego, jak i postępowania przed sądem (choć należy wyjaśnić, że samo postępowanie przygotowawcze toczy się także przed odpowiednim sądem). Obowiązek reprezentacji przez prokuratora i obrońcę, a więc przez dwóch zastępców, powstaje w momencie wniesienia przez prokuratora aktu oskarżenia i przekształcenia postępowania przygotowawczego (*fase de instrucción*) w postępowanie sądowe (*juicio oral*). Prywatny akt oskarżenia (art. 277 ustawy o postępowaniu karnym) może wnieść wyłącznie prokurator, przy czym obronę prowadzi adwokat.

W postępowaniu w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych strona może działać sama, przez adwokata, prokuratora lub przez pracownika socjalnego lub jakąkolwiek osobę fizyczną posiadającą pełną zdolność do czynności prawnych (art. 18 ust. 1 ustawy o postępowaniu w sprawach pracy i ubezpieczeń społecznych).

²²⁹ Ley 36/2011, de 10 octubre, reguladora de la jurisdicción social, BOE n 245 de 11 octubre 2011, [pág. 106584], <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2011-15936> (dostęp: 16.06.2018 r.).

²³⁰ Ley de 1/2000, de 7 de enero, de Enjuiciamiento Civil, BOE n°7 de 8 de enero de 2000, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-323> (dostęp: 16.06.2018 r.).

²³¹ Ley 29/1998, de 13 de julio, reguladora de la Jurisdicción Contencioso-administrativa, <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1998-16718> (dostęp: 27.05.2018 r.).

²³² Real decreto de 14 de septiembre de 1882 por el que se aprueba la Ley de Enjuiciamiento Criminal, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1882-6036> (dostęp: 28.04.2018 r.).

Jeżeli chodzi o mediacje w sprawach cywilnych i gospodarczych, to od mediatora nie wymaga się wykształcenia prawniczego, ale jest dopuszczalne, aby w postępowaniach mediacyjnych strona była reprezentowana przez swojego adwokata. Podobnie rzecz się ma w tzw. postępowaniach koncyliacyjnych przed organami administracji, obowiązkowych przed wniesieniem pozwu do sądu w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych (art. 11 ustawy o postępowaniach mediacyjnych w sprawach cywilnych i gospodarczych²³³ oraz art. 63 ustawy o postępowaniu w sprawach pracy i ubezpieczeń społecznych²³⁴).

I.4. Ustrój i rola adwokatury

Samorząd adwokacki w Hiszpanii jest zdecentralizowany i liczy 83 izby adwokackie (*Colegios de Abogados*) właściwe dla reprezentacji zawodu na określonym obszarze. Podstawą prawną ich działania jest Statut Adwokatury, ustawa o samorządach zawodowych, a także odnoszące się do nich przepisy krajowe i przepisy na poziomie regionów autonomicznych. Samorząd składa się z Rady Głównej Adwokatury Hiszpańskiej (*Consejo General de la Abogacía Española*), rad izb adwokackich na poziomie regionów autonomicznych (*Consejos de Colegios de Abogados*) i samych izb adwokackich (może być ich kilka w danym regionie).

Izby adwokackie mają charakter korporacji prawa publicznego o własnej osobowości prawnej (art. 2 Statutu Adwokatury). Ich główną rolą jest reprezentowanie adwokatów, organizowanie szkoleń zawodowych (np. w ramach systemu szkoleń Adwokatury, tzw. Szkół Praktyki Prawniczej organizowanych w każdej izbie²³⁵), sprawowanie sądownictwa dyscyplinarnego, a także organizowanie bezpłatnej pomocy prawnej i orzekanie w zakresie stawek w razie zaistnienia sporu sądowego co do ich wysokości.

Sądownictwo dyscyplinarne wykonywane jest przez rady adwokackie i dziekanów tych rad. Odwołanie od orzeczenia rady przysługuje albo do komisji na poziomie regionu autonomicznego (gdy na jego obszarze znajduje się więcej niż jedna izba i region ten ma własne kompetencje w zakresie sądownictwa)²³⁶ albo do Komisji Dyscyplinarnej przy Głównej Radzie Adwokackiej (jeżeli w regionie jest tylko jedna izba).

²³³ Real Decreto-ley 5/2012, de 5 de marzo, de mediación en asuntos civiles y mercantiles, <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2012-3152> (dostęp: 16.06.2018 r.).

²³⁴ Ley 36/2011, de 10 de octubre, reguladora de la jurisdicción social, <https://boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2011-15936> (dostęp: 16.06.2018 r.).

²³⁵ <http://www.abogacia.es/2014/07/02/escuelas-de-practica-juridica/> (dostęp: 29.04.2018 r.).

²³⁶ *Hiszp comunidades autonomas*. Niektóre regiony autonomiczne mają własne kompetencje w zakresie sądownictwa wynikające z autonomii określonej konstytucją.

II. Reguły wejścia do zawodu adwokata

Wejście do zawodu regulowane jest ustawą o dostępie do zawodu adwokata i prokuratora sądowego, która weszła w życie 31.10.2011 r. Miało to miejsce pięć lat po jej promulgowaniu, gdyż celem ustawodawcy było zachowanie praw nabytych studentów pierwszego roku prawa, którzy podjęli te studia przed 31.10.2006 r. Zgodnie z preambułą ustawy uszanowano ekspektatywę osób, które rozpoczęły studia w 2006 r., wiedząc, że po ich ukończeniu będą mogły wpisać się do samorządu zawodowego bez dodatkowych wymogów. Dodatkowo przepisy przejściowe zostały utrzymane dwa lata po wejściu w życie ustawy, tj. do 2013 r., aby umożliwić skorzystanie z tej możliwości osobom, które nie ukończyły studiów w wymaganym okresie pięciu lat. Ustawę uzupełnia zarządzenie do ustawy o dostępie do zawodu adwokata²³⁷.

Podobne prawa zostały przyznane cudzoziemcom (*no residentes*), którzy wnieśli o uznanie ich tytułu zawodowego na jego hiszpański odpowiednik przed wejściem w życie ustawy o dostępie do zawodu adwokata i prokuratora sądowego. Przyznano im ten sam okres na wpisanie się do samorządu bez dodatkowych wymogów²³⁸.

Przed 2013 r., by zostać adwokatem, wystarczyło ukończyć 5-letnie studia prawnicze i uzyskać magisterium z prawa (*Licenciatura en Derecho*). Nie trzeba było spełniać żadnych dodatkowych wymogów, by uzyskać wpis do izby adwokackiej i prawo do wykonywania zawodu. Celem reformy było wdrożenie bolońskiego systemu dwustopniowych studiów, utrudnienie dostępu do zawodu oraz zmniejszenie liczby adwokatów²³⁹.

Obecnie wymogi dostępu do zawodu adwokata są następujące:

1. uzyskanie stopnia naukowego z prawa (*Grado en Derecho*), co zajmuje cztery lata albo pięć lat, jeśli łączy się ten kierunek z innym;
2. odbycie 1,5-rocznego specjalistycznego kursu zawodowego (*Máster de Acceso a la Abogacía*). Obecnie kształcenie to ma formę studiów magisterskich, które składają się z dwóch części: w pierwszym roku są to zajęcia teoretyczne i praktyczne (60 pkt. ECTS²⁴⁰), w pozostałych sześciu miesiącach – praktyki zawodowe (30 pkt. ECTS).

Zajęcia na uczelni prowadzone są przez jej pracowników naukowych z częściowym udziałem samorządu adwokackiego (z reguły adwokaci uczą postępowania sądowego i etyki zawodowej); praktyki zawodowe obejmują około 500 godzin i realizowane są w kancelariach lub departamentach prawnych w firmach.

²³⁷ Real Decreto 775/2011, de 3 de junio, por el que se aprueba el Reglamento de la Ley 34/2006, de 30 de octubre, sobre el acceso a las profesiones de Abogado y Procurador de los Tribunales. https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2011-10459 (dostęp: 29.04.2018 r.).

²³⁸ Preambuła do ustawy Ley 5/2012, de 6 de julio, de mediación en asuntos civiles y mercantiles, <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2012-9112> (dostęp: 27.05.2018 r.).

²³⁹ <https://www.mariscal-abogados.es/el-estudio-del-grado-de-derecho-en-espana/> (dostęp: 29.04.2018 r.).

²⁴⁰ European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS), czyli Europejski System Transferu Punktów, opracowany przez Komisję Europejską, zbiór procedur gwarantujących zaliczenie studiów krajowych i zagranicznych do programu studiów na macierzystej uczelni.

Praktyki krytykowane są za to, że nie przygotowują wystarczająco do wykonywania zawodu, ponieważ praktykanci nie mają prawa występowania w sądzie. Przed 2006 r. w miejsce studiów magisterskich działały Szkoły Praktyki Prawniczej, prowadzone głównie przez samorządy, których głównym zadaniem było przygotowanie adwokatów do świadczenia bezpłatnej pomocy prawnej. Ocenia się, że zmiana formy kształcenia i większa rola uniwersytetów doprowadziły do utraty praktycznego charakteru kształcenia²⁴¹.

3. Zdanie egzaminu państwowego w formie testu z zakresu etyki zawodowej i bezpłatnej pomocy prawnej składającego się z 50 pytań zamkniętych z jedną prawidłową odpowiedzią oraz z 25 pytań ze znajomości wybranej dziedziny prawa (cywilnego, karnego itp.). Egzamin organizowany jest dwa razy w roku (w lutym i październiku) przez Ministerstwo Sprawiedliwości²⁴². Zgodnie z opinią dziekanów izb adwokackich forma testowa egzaminu jest nieadekwatna do oceny umiejętności wymaganych do wykonywania zawodu, takich jak: znajomość języków obcych, umiejętność posługiwania się nowymi technologiami prawniczymi, znajomość specjalistycznej określonej dziedziny prawa czy cechy charakteru, takie jak pokora i pracowitość²⁴³. Ich zdaniem należałoby wprowadzić egzamin praktyczny w formie ustnej i pisemnej²⁴⁴. Egzamin praktyczny został przeprowadzony tylko raz, w 2013 r., a następnie zniesiony mimo sprzeciwu adwokatury.

Ponadto kandydat musi być pełnoletni, niekarany, nie podlegać zakazowi wykonywania zawodu, mieć obywatelstwo hiszpańskie albo innego państwa Unii Europejskiej lub Europejskiego Obszaru Gospodarczego, a także wnieść opłatę oraz przystąpić do programu ubezpieczenia społecznego adwokatury (art. 13 Statutu Adwokatury).

Z wymogów tych zwolnieni są częściowo tylko urzędnicy administracji publicznej, czy to cywilnej czy wojskowej. Muszą oni zdać jednak egzamin państwowy, a ich poziom wiedzy prawniczej musi zostać zweryfikowany (art. 13 ust. 1 *in fine* Statutu Adwokatury).

²⁴¹ http://foromanchego.es/index.php?option=com_content&view=article&id=630:xxxii-jornadas-de-escuelas-de-practica-juridica&catid=2:el-colegio&Itemid=9 (dostęp: 29.04.2018 r.).

²⁴² <http://www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/Portal/es/servicios-ciudadano/tramites-gestiones-personales/acceso-profesion-abogado> (dostęp: 29.04.2018 r.).

²⁴³ <http://www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/Portal/es/servicios-ciudadano/tramites-gestiones-personales/acceso-profesion-abogado> (dostęp: 29.04.2018 r.).

²⁴⁴ <http://www.legaltoday.com/opinion/la-cara-y-la-cruz/ha-mejorado-el-nivel-de-la-abogacia-en-espana-gracias-al-cambio-en-el-sistema-de-acceso> (dostęp: 29.04.2018 r.).

III. Reguły wykonywania zawodu

III.1. Uwagi ogólne

Wpis na listę adwokatów w określonej izbie adwokackiej umożliwia praktykowanie na terytorium całej Hiszpanii (art. 11 Statutu Adwokatury). Izba nie może limitować liczby swoich członków (art. 12 Statutu Adwokatury). Zawód można wykonywać indywidualnie, w zespołach lub w sposób multidyscyplinarny z przedstawicielami niektórych innych wolnych zawodów (art. 27, 28, 29 Statutu Adwokatury). Nie istnieją obecnie żadne reguły dotyczące specjalizacji ani nawet obowiązku doskonalenia zawodowego po uzyskaniu tytułu. Sprawa ta jest dyskutowana w adwokaturze. Podobnie jak w Polsce wyróżnia się jedynie zawód syndyka masy upadłości, który zarządza spółkami w procesie upadłości. By nim zostać, należy mieć pięć lat praktyki i ukończyć kurs organizowany przez lokalną izbę.

Adwokaci mają wyłączność na świadczenie usług w zakresie porad prawnych pozasądowych. Działalność nieprofesjonalnych prawników jest zakazana przez Statut Adwokatury. Izby adwokackie mają prawo występować przeciw takim osobom, karając je dyscyplinarnie, co w Polsce jest niedopuszczalne (w Polsce przepisy karne dotyczące wykonywania zawodu adwokata i radcy prawnego przez osoby nieuprawnione zostały uchylone).

III.2. Kontrowersje

Urząd ds. konkurencji często krytykuje adwokaturę za wysokość składek i obowiązek posiadania siedziby zawodowej w okręgu właściwości danej izby adwokackiej. Niedawno dwoma wyrokami anulowano kary nałożone przez urzędy ds. konkurencji na Radę Główną Adwokatury Hiszpańskiej²⁴⁵ i Radę Adwokacką w Bilbao, argumentując, że świadczenie pomocy prawnej z urzędu wymaga, aby adwokaci byli w zasięgu rady adwokackiej w celu ich łatwej lokalizacji, powinni więc posiadać tam swoją siedzibę zawodową. Ingerencja urzędów ds. kompetencji jest coraz częstsza ze względu na wdrożenie przez Hiszpanię dyrektywy w sprawie wolnej konkurencji²⁴⁶.

²⁴⁵ <http://www.abogacia.es/2018/04/16/los-tribunales-anulan-multas-de-290-000-euros-de-competencia-a-los-colegios-de-abogados-por-la-territorialidad-del-turno-de-oficio/> (dostęp: 14.05.2018 r.).

²⁴⁶ Dyrektywa 98/5/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 16.02.1998 r. mająca na celu ułatwienie stałego wykonywania zawodu prawnika w Państwie Członkowskim innym niż państwo uzyskania kwalifikacji zawodowych, Dz.Urz. UE L 77 z 14.03.1998 r., s. 36, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:31998L0005> (dostęp: 16.06.2018 r.).

III.3. Reguły reklamy

Spośród różnych adwokackich reguł etycznych jednymi z najbardziej różnicujących kraje są te dotyczące wolności reklamy. Przypadek Hiszpanii wart jest analizy z uwagi na ewolucję, jaka się dokonała w tej sferze: od restrykcyjnego podejścia, podobnego do nadal dziś obowiązującego w Polsce, do niemal pełnej liberalizacji.

Przepisy dotyczące reklamy są zawarte w kodeksie etyki zawodowej²⁴⁷. Statut zezwala, by adwokaci reklamowali swoje usługi, ale pod warunkiem że będą to robić w sposób godny, lojalny i zgodny z prawdą (art. 25 ust. 1 Statutu Adwokatury). Statut zawiera również przykłady reklamy nieetycznej, tzn. takiej, która: choćby pośrednio ujawnia okoliczności chronione tajemnicą zawodową, zachęca do inicjowania sporów, czy obiecuje wyniki, które nie są od adwokata zależne. Nie może ona też polegać na kierowaniu oferty do osób poszkodowanych w wypadkach (a także ich rodzin i spadkobierców), ponieważ nie mają one wtedy swobody wyboru prawnika.

W praktyce izby, choć podtrzymują swoje zalecenia co do formy reklamy, nie ścigają poszczególnych przypadków reklamowania się w sposób niezgodny z kodeksem etyki. Wynika to z ryzyka uznania istniejących ograniczeń za ograniczające konkurencję. Hiszpański urząd ds. konkurencji (*La Comisión Nacional de los Mercados y la Competencia*) krytykuje zasady etyki zawodowej w tym aspekcie, zalecając, by reklama ograniczana była tylko ogólnymi zasadami wynikającymi z ustawy o reklamie²⁴⁸. Ustawa ta zakazuje np. reklamy wprowadzającej w błąd czy agresywnej.

Możliwość reklamowania swoich usług przez adwokatów w Hiszpanii nie zawsze była jednak dopuszczalna. Wcześniejszy Statut Adwokatury z 24.07.1982 r.²⁴⁹ zakazywał posługiwania się reklamą bez zgody odpowiedniej izby adwokackiej. Jeszcze w 1987 r. Zgromadzenie Dziekanów Izb Adwokackich uchwalając zasady etyki zawodowej, podtrzymało zakaz reklamy, jako nieliczącej z godnością zawodu. Po przystąpieniu przez Hiszpanię do Unii Europejskiej ograniczenia reklamy usług stanęły w sprzeczności z zasadą wolnej konkurencji. Urząd ochrony konkurencji uznał, że zakaz reklamy adwokatów nie tylko szkodzi klientom, co adwokatom, zwłaszcza młodym, ponieważ utrudnia pozyskiwanie klientów²⁵⁰. Uznano, że reklama zwiększa wiedzę konsumentów o dostępności usług, co jest korzystne

²⁴⁷ Código Deontológico adaptado al Estatuto General de la Abogacía Española, aprobado por Real Decreto 658/2001, de 22 de junio, http://www.abogacia.es/wp-content/uploads/2012/06/codigo_deontologico1.pdf (dostęp: 30.04.2018 r.).

²⁴⁸ Ley 34/1988, de 11 de noviembre, General de Publicidad, <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1988-26156> (dostęp: 30.04.2018 r.).

²⁴⁹ Real Decreto 2090/1982, de 24 de julio, por el que se aprueba el Estatuto General de la Abogacía, <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1982-22127> (dostęp: 30.04.2018 r.).

²⁵⁰ A. Rayo Martín, *Pasado, presente y futuro de la abogacía española*, 2016, https://gredos.usal.es/jspui/bitstream/10366/132643/1/TFM_RayoMart%C3%ADn_Pasado.pdf (dostęp: 18.06.2018 r.).

dla społeczeństwa i jest to wartość ważniejsza od samej korzyści ekonomicznej w postaci spadku cen usług (adwokaci dowodzą niekiedy, że reklama zwiększa koszt ich świadczenia)²⁵¹.

Jeszcze w 1998 r. Główna Rada Adwokacka uchwaliła restrykcyjne reguły reklamy, ograniczając ją bardziej niż nakazywała to ustawa o samorządach zawodowych, która poddawała wykonywanie wolnych zawodów jedynie zasadzie wolnej konkurencji ograniczonej regułami z ustawy o ochronie kompetencji i o nieuczciwej konkurencji. Stąd była ona kwestionowana przez urząd ochrony konkurencji, co Rada odpierała tłumacząc, że ochrony praw fundamentalnych nie można reklamować. Mimo to regulacja ta utrzymała się do wejścia w życie nowej ustawy – Statutu Adwokatury w 2001 r., gdy spór ten stracił na znaczeniu. W art. 25 nowego Statutu statuowano wolność reklamowania się z ograniczeniami wyżej wskazanymi.

W 2013 r. Zgromadzenie Głównej Rady Adwokackiej przyjęło projekt nowego Statutu²⁵². Do tej pory nie został on jeszcze zaopiniowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości i nie obowiązuje. Jest jednak wart wspomnienia, gdyż zrównuje zasady reklamy adwokackiej z ogólnie obowiązującymi. Taka reklama nie może być jedynie sprzeczna z: ustawą o reklamie, ustawą o uczciwej konkurencji, Statutem Adwokatury i kodeksem etyki zawodowej. W projekcie zakłada się dopuszczalność posługiwania się danymi klientów za ich zgodą, a także możliwość powoływania się na uzyskane tytuły specjalizacyjne.

Podsumowując, nawet pominiawszy nieobowiązujące przepisy, reguły reklamowania się w ciągu niecałych 20 lat zostały poddane zasadniczej rewizji: od całkowitego zakazu reklamy do niemal pełnej swobody. Ewolucja ta wynika z przystąpienia Hiszpanii do Unii Europejskiej i przyjęcia w szerszym zakresie zasady wolnej konkurencji. Istniejące i proponowane ograniczenia tej swobody, jak się uzasadnia, wynikają z prawa do obrony i do bezpłatnej pomocy prawnej, a także z chęci zachowania tajemnicy zawodowej i uczciwej konkurencji.

III.4. Plany modernizacji

W projekcie nowego Statutu Adwokatury, który został przyjęty przez Zgromadzenie Głównej Rady Adwokackiej w 2013 r. i czeka na swój proces legislacyjny, adwokatura planowała odpowiedzieć na nowe wyzwania, m.in:

1. dostosować się do nowych zasad dostępu i organizacji wykonywania zawodu (zasada przynależności tylko do jednego samorządu),
2. dostosować się do ustawodawstwa i nowego orzecznictwa w zakresie konkurencji,
3. dostosować się do zmian w sądownictwie w zakresie cyfryzacji postępowań sądowych, tzn. wprowadzić usługi drogą elektroniczną dla członków izb adwokackich,

²⁵¹ Raport Urzędu ochrony konkurencji, czerwiec 1992, https://gredos.usal.es/jspui/bitstream/10366/132643/1/TFM_RayoMart%C3%ADn_Pasado.pdf (dostęp: 30.04.2018 r.).

²⁵² <http://www.abogacia.es/2013/06/25/un-nuevo-estatuto-para-la-abogacia/> (dostęp: 30.04.2018 r.).

4. usunąć zakaz łączenia zawodu adwokata z innymi zawodami, zostawiając tylko niekompatybilność z zawodem audytora księgowego,
5. wprowadzić obowiązek nieustannego kształcenia i specjalizacji – poprzez wzmocnienie kompetencji Szkół Praktyki Prawnej, które straciły na znaczeniu po wprowadzenie uniwersyteckich studiów podyplomowych przygotowujących do zawodu,
6. wprowadzić zasadę prawa do godzenia życia zawodowego i prywatnego.

IV. Podaż usług prawnych

Liczba adwokatów wykonujących zawód według spisu Głównej Rady Adwokackiej²⁵³ z 31.12.2017 r. to 144 212 osób, a niewykonujących zawodu – 102 071. Do wykonujących zawód można doliczyć też prawników zagranicznych (*no residentes*) w liczbie 10 361. Zatem tylko od końca 2010 r. liczba wykonujących zawód wzrosła o 19 tys. (15%). W tym czasie łączna liczba adwokatów wzrosła o 52% ze 168 tys. do 256 tys. Zwiększenie rozmiarów populacji adwokatów można zatem w niemal czterech piątych przypisać przyptywowi adwokatów niewykonujących zawodu (ewentualnie nierezydentów). Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych na zlecenie Komisji Europejskiej w 2016 r., w Hiszpanii na 100 tys. mieszkańców przypada 291 adwokatów, co daje jej szóste miejsce w Europie po Grecji (388 adwokatów), Luksemburgu, Włoszech, Cyprze i Malcie.

W ujęciu geograficznym dwie największe izby adwokackie, w Madrycie i Barcelonie, odpowiadają za odpowiednio 26% i 11% łącznej populacji adwokatów wykonujących zawód. W coraz większym stopniu nierównomierna dystrybucja adwokatów w kraju koresponduje z sytuacją w innych krajach, w tym w Polsce. Odsetek niewykonujących zawodu adwokatów wynosi przeciętnie 39,8%, jednak w niektórych mniejszych izbach jest on większy niż połowa (np. Huesca, Alzira, a w szczególności Lucena).

Tabela 8. Liczba adwokatów w poszczególnych 83 izbach adwokackich w Hiszpanii (stan na 31.12.2017 r.)

Izba adwokacka	Adwokaci wykonujący zawód – rezydenci	Adwokaci wykonujący zawód – nierezydenci	Adwokaci niewykonujący zawodu	łącznie
łącznie	144.212	10.361	102.071	256.644
MADRID	38.129	5.496	33.800	77.425
BARCELONA	15.444	1.242	7.487	24.173
VALENCIA	7.403	103	4.288	11.794
SEVILLA	6.244	39	1.566	7.849
MÁLAGA	5.183	45	883	6.111

²⁵³ <http://www.abogacia.es/2017/02/28/censo-numeric-de-abogados/> (dostęp: 2.05.2018 r.).

Izba adwokacka	Adwokaci wykonujący zawód – rezydenci	Adwokaci wykonujący zawód – nierezydenci	Adwokaci niewykonujący zawodu	Łącznie
VIZCAYA	3.456	79	1.438	4.973
ALICANTE	3.059	22	1.524	4.605
MURCIA	2.964	127	1.470	4.561
BALEARES	2.854	15	1.200	4.069
GRANADA	2.829	76	791	3.696
LAS PALMAS	2.767	22	1.964	4.753
ZARAGOZA	2.633	38	934	3.605
SANTA CRUZ DE LA PALMA	2.553	35	377	2.965
SANTA CRUZ DE TENERIFE	2.260	41	1.683	3.984
OVIEDO	2.253	43	1.950	4.246
A CORUÑA	2.123	115	1.137	3.375
CÁDIZ	2.090	53	567	2.710
CÓRDOBA	1.820	22	508	2.350
ALMERÍA	1.635	12	1.324	2.971
GIPUZKOA	1.618	7	552	2.177
VIGO	1.460	14	997	2.471
JAÉN	1.332	12	812	2.156
VALLADOLID	1.241	67	267	1.575
GIRONA	1.227	52	633	1.912
CANTABRIA	1.215	18	972	2.205
CASTELLÓN	1.169	17	582	1.768
BADAJOS	1.142	13	537	1.692
PAMPLONA	1.105	17	528	1.650
HUELVA	1.053	8	609	1.670
LEÓN	1.016	26	788	1.830
PONTEVEDRA	974	42	503	1.519
ALBACETE	885	73	901	1.859
SANTIAGO	874	41	551	1.466
GIJÓN	856	66	495	1.417
SALAMANCA	845	57	640	1.542
CIUDAD REAL	808	20	527	1.355
TARRAGONA	772	82	485	1.339
LLEIDA	765	15	508	1.288
SABADELL	763	49	391	1.203
TOLEDO	731	74	256	1.061
ELCHE	699	23	343	1.065
OURENSE	690	21	950	1.661
BURGOS	668	35	417	1.120
LA RIOJA	655	5	359	1.019
CÁCERES	651	47	272	970
ORIHUELA	615	75	312	1.002

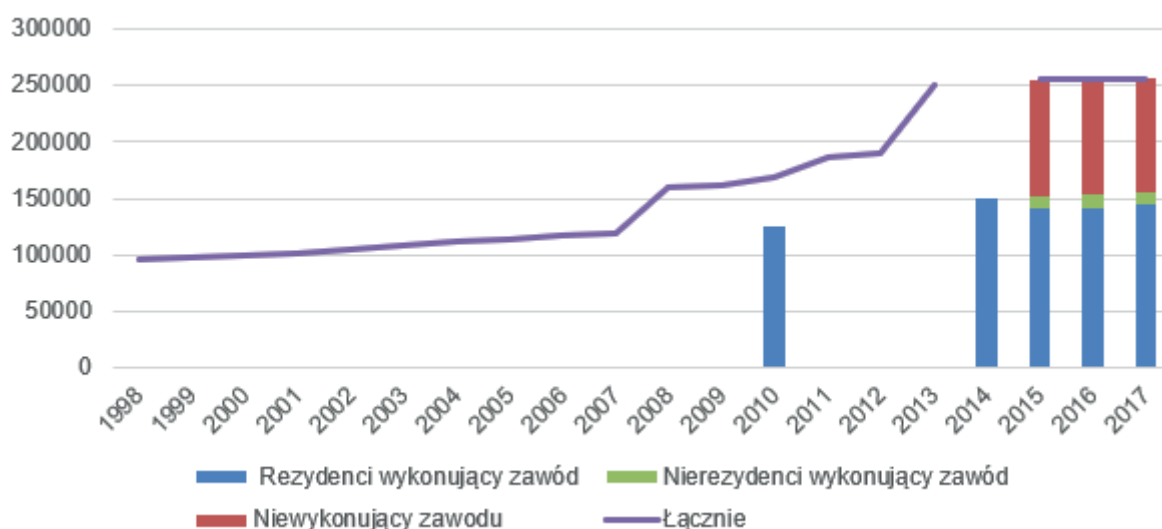
Izba adwokacka	Adwokaci wykonujący zawód – rezydenci	Adwokaci wykonujący zawód – nierezydenci	Adwokaci niewykonujący zawodu	Łącznie
TERRASSA	592	42	185	819
LUGO	589	17	300	906
ALAVA	561	3	302	866
CARTAGENA	531	96	518	1.145
ALCALÁ DE HENARES	497	802	198	1.497
JEREZ DE LA FRONTERA	481	22	168	671
GRANOLLERS	475	44	214	733
SANT FELIU	433	79	894	1.406
GUADALAJARA	386	12	416	814
MATARÓ	357	74	238	669
FERROL	344	20	320	684
ALZIRA	325	46	513	884
REUS	316	32	140	488
ZAMORA	315	32	299	646
LORCA	292	38	151	481
HUESCA	283	28	558	869
CUENCA	274	13	189	476
MANRESA	265	14	192	471
LANZAROTE	262	4	109	375
SEGOVIA	262	8	192	462
PALENCIA	259	14	194	467
AVILA	255	22	339	616
TORTOSA	237	10	172	419
TALAVERA DE LA REINA	234	6	82	322
VIC	234	6	182	422
CEUTA	230	8	369	607
MELILLA	201	17	101	319
FIGUERES	185	29	54	268
ALCOY	181	13	385	579
LUCENA	145	102	12.841	13.088
TERUEL	130	35	84	249
SORIA	129	11	148	288
SUECA	121	39	724	884
ANTEQUERA	114	0	89	203
TUDELA	114	12	99	225
ESTELLA	42	10	24	76
TAFALLA	33	0	10	43

Źródło: Abogacia Espanola.

Uważa się, że drastyczny wzrost liczby adwokatów w ostatnich latach (2008–2016) przy spadku liczby toczących się spraw (o ponad 1 mln między 2009 r. a 2014 r.), to przede wszystkim

efekt regulacji zawodu i wprowadzenia obowiązkowego szkolenia. By uniknąć obowiązkowego szkolenia, wiele osób uzyskało tytuł „na wszelki wypadek”, choć nie są zainteresowane jego wykonywaniem²⁵⁴. Liczba ta się ustabilizowała po publikacji (31.10.2006 r.) i wejściu w życie ustawy o dostępie do zawodu adwokata i prokuratora sądowego (31.10.2011 r.).

Wykres 7. Liczba adwokatów w Hiszpanii od 1998 r. do 2017 r. (dane na koniec roku) łącznie i z podziałem na adwokatów: rezydentów wykonujących zawód (*abogados ejercientes residentes*), nierezydentów wykonujących zawód (*abogados ejercientes no residentes*), niewykonyjących zawodu (*no ejercientes*).

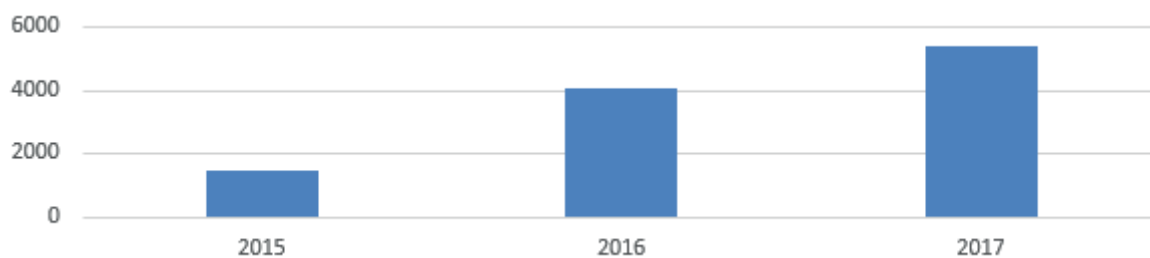

Źródło: <http://www.abogacia.es/2017/02/28/censo-numerico-de-abogados/> (dostęp: 2.05.2018 r.)
I M. Gomez, R. Pérez-Perdomo, Big Law in Latin America and Spain. Globalization and Adjustments in the Provision of High-End Legal Services, Cham 2018.

Egzamin zawodowy jest stosunkowo łatwy i odsetek osób, które go nie zaliczyły, jest niewielki. Poza tym można go powtarzać. Główne bariery dostępu do zawodu to kwoty składek (kwestionowane przez urząd ochrony konkurencji) i brak możliwości przyjmowania spraw z urzędu przez pierwsze trzy lata wykonywania zawodu. Egzamin odbył się po raz pierwszy w 2014 r. Liczba kandydatów stale rosła od 1500 osób w 2015 r. do 5400 w 2017 r.

²⁵⁴ <http://almacendederecho.org/litigiosidad-espana-abogados/> (dostęp: 2.05.2018 r.).

Wykres 8. Liczba kandydatów na egzaminach do zawodu adwokata (*prueba de acceso a la profesion de abogado*) w latach 2015–2017 w obu sesjach

Źródło: Abogacia Espanola.

Jest 83,4 tys. kancelarii w Hiszpanii (2015 r.). Zdecydowana większość z nich, 89%, jest jedno-, dwu- lub trzyosobowa²⁵⁵. Małe kancelarie powstają przeważnie w wyniku rozstania byłych wspólników. Pozostałe 11% to wielkie, często międzynarodowe kancelarie, w których pracują wykwalifikowani prawnicy pochodzący z krajowych kancelarii, z reguły średniej wielkości. Brakuje za to w Hiszpanii grupy średnich przedsiębiorstw, między małymi a dużymi kancelariami liczącymi setki pracowników.

Tylko 10 spośród największych międzynarodowych firm prawniczych ma swoje biura w Hiszpanii, co świadczy o „narodowym” charakterze hiszpańskiego sektora usług prawnych²⁵⁶. Pierwsze cztery miejsca w rankingu firm prawniczych o najwyższych zyskach zajmują od lat kancelarie hiszpańskie, które posiadają także file poza Hiszpanią, głównie w Ameryce Południowej, ale także i w Polsce²⁵⁷.

Trudno wskazać, jakie praktyki na hiszpańskim rynku usług prawnych można uznać za innowacyjne. Dość powiedzieć, że coraz powszechniej kancelarie świadczą swoje usługi w ramach miesięcznego ryczałtu, a adwokaci coraz częściej współpracują z biegłymi rewidentami – choć nie mogą jednocześnie pełnić ich funkcji.

Coraz ważniejsza staje się też kwestia specjalizacji. Aktualnie specjalizacja adwokatów nie jest regulowana, adwokaci dowolnie reklamują swoje usługi w zakresie danych specjalności lub wpisują określoną specjalizację na listach prowadzonych przez izby, jednak w projekcie nowego Statutu Adwokatury zawarto postanowienie umożliwiające tylko temu, kto rzeczywiście ma uprawnienia/tytuł w danej dziedzinie, powoływanie się na specjalizację. Ważną rolę w doradztwie prawnym spełniają związki zawodowe świadczące bezpłatną pomoc prawną w zakresie prawa pracy, łącznie z zastępstwem procesowym dla osób w nich zrzeszonych. Naturalnie adwokatów pracujących w związkach zawodowych uznaje się za najlepszych specjalistów z zakresu prawa pracy.

²⁵⁵ E.M. Alcon, *Impacto de la Abogacia en la economia*, Thomson Reuters 2011. Publikacja przygotowana przez Instytut Studiów Ekonomicznych, <https://www.ieemadrid.es/> (dostęp: 10.05.2018 r.).

²⁵⁶ E.M. Alcon, *Impacto...*

²⁵⁷ <http://www.elzaburu.es/images/stories/recursos/prensa/ELZABURU-160531-EXPANSION-e.pdf> (dostęp: 12.05.2018 r.).

V. Dochody prawników

Średni obrót w kancelarii według danych za 2012 r. to 70 tys. euro rocznie. Tylko 10% adwokatów zarabia miesięcznie więcej niż 5 tys. euro (tj. 60 tys. euro rocznie)²⁵⁸.

Wyraźne są też różnice w zarobkach adwokatów kobiet i mężczyzn, z niekorzyścią dla tych pierwszych. Różnice te są jednak charakterystyczne dla rynku pracy w Hiszpanii w ogóle i wynikają z historycznych, prawno-społecznych nierówności pomiędzy kobietami i mężczyznami, pogłębionych za czasów dyktatury F. Franco. Według badań wynikających z ankiety w sprawie równości, przeprowadzonych przez Główną Radę Adwokacką²⁵⁹ na próbie 2000 adwokatów w 2017 r. – 63% kobiet adwokatów zarabia mniej niż medianowe wynagrodzenie w sektorze (1750 euro/miesiąc w 2017 r.). Dla porównania tylko 48% mężczyzn adwokatów zarabia mniej niż mediana.

Wykres 9. Dystrybucja wynagrodzeń miesięcznych adwokatów w Hiszpanii w poszczególnych przedziałach z podziałem na kobiety i mężczyzn oraz względem wynagrodzenia medianowego

Źródło: <http://www.abogacia.es/2017/12/14/la-igualdad-de-genero-en-la-abogacia-esta-lejos-de-ser-una-realidad-y-debe-convertirse-en-objetivo-prioritario/> (dostęp: 15.05.2018 r.).

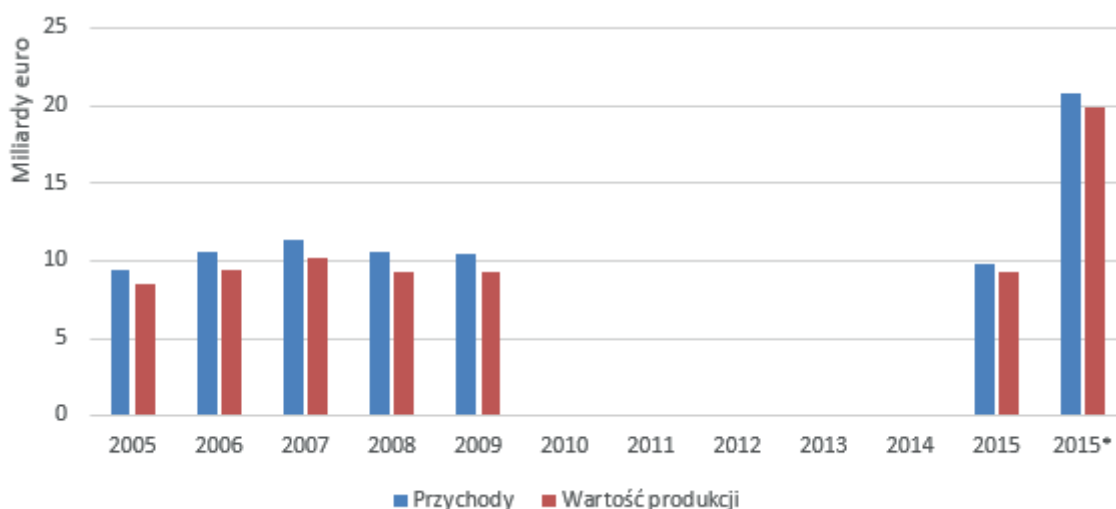
Dochód firm prawniczych pokazano na poniższych wykresach. Między latami 2007 a 2008 wzrost dochodów w sektorze został gwałtownie zahamowany wskutek recesji. Jednak spadek dochodów w sektorze usług prawnych był mniejszy niż w innych sektorach gospodarki

²⁵⁸ <https://intereconomia.com/tendencias/empleo/cuanto-cobra-abogado-una-abogada-20171214-1723/> (dostęp: 10.05.2018 r.).

²⁵⁹ <https://intereconomia.com/tendencias/empleo/cuanto-cobra-abogado-una-abogada-20171214-1723/> (dostęp: 10.05.2018 r.).

hiszpańskiej ze względu na pojawienie się nowych potrzeb wśród klientów, takich jak obsługa długów i postępowań układowo-upadłościowych²⁶⁰. Skutkiem kryzysu była niewypłacalność klientów. Porównanie obrotów i wielkości produkcji za 2015 r. z poprzednimi odczytami wskazuje, że mimo upływu siedmiu lat branża nie wróciła do poziomu sprzed kryzysu, a jej obroty sytuowały się ciągle poniżej 10 mld euro rocznie. Na wykresie poniżej zobrazowano także udział branży prawniczej (klasy 69.10) w ogóle firm prawniczych i rachunkowych (sekcja 69) – 47%.

Wykres 10. Obroty firm (*volumen de negocio*) i wartość produkcji (*valor de la producción*) w klasie 69.10 Działalność prawnicza (*Actividades jurídicas*) w latach 2005–2009 i 2015 oraz w całym dziale 69 Działalność prawnicza i rachunkowo-księgowa (*Actividades jurídicas y de contabilidad*) w 2015 r. (oznaczone*) w Hiszpanii (na wykresie w mld euro, poszczególne wartości w tys. euro)

Źródło: Instituto Nacional de Estadística.

Branża prawnicza w 2015 r. to 83 437 firm. Odpowiadały one za 6 331 mln euro wartości dodanej do gospodarki i wydatki osobowe w kwocie 2 450 mln euro na 160 060 pracowników (*personal ocupado*) i 76 972 osób w funduszu płac (*personal remunerado*), co z korektą ze względu na wymiar czasu pracy (*personal remunerado equivalente a tiempo completo*) oznacza, że średnio osoba w branży prawniczej znajdująca się w funduszu płac zarabiała 35 587 euro. Produktywność (wartość dodana według cen czynników produkcji w przeliczeniu na przeciętną liczbę zatrudnionych pracowników) wyniosła w 2015 r. 39 557 euro/rok.

Mimo istotnego wzrostu liczby adwokatów między latami 2008 a 2013 (z 159 tys. do 250 tys.), łączna liczba firm prawniczych i rachunkowych (dział 69) w tym samym okresie wręcz zmalała (ze 158,7 tys. do 156,6 tys.). Przypuszczenie jakoby spadek dotyczył tylko firm księgowych, a liczba firm prawniczych wzrosła, jest mało prawdopodobne, gdyż obie branże są ze

²⁶⁰ Patrz także <http://noticias.juridicas.com/actualidad/noticias/11174-la-abogacia-entre-la-salida-de-la-crisis-y-el-impacto-de-la-tecnologia/> (dostęp: 11.05.2018 r.).

sobą mocno powiązane, a także poddane tym samym czynnikom koniunkturalnym. Zatem zmiana ta świadczy o stagnacji na rynku i trudnych warunkach ekonomicznych dla nowych adwokatów, których doświadczyli dokładnie w tym samym momencie, gdy ich szeregi się zwiększyły o ponad 50%.

Wykres 11. Dynamika obrotów w branży prawniczej w Hiszpanii rok do roku (%)

Źródło: Dziennik Expansión z 31.05.2016 r.

Zmalały także w tym samym okresie w połączonych branżach prawniczej i rachunkowej: liczba lokali (ze 163,2 tys. do 160,4 tys.), wartość produkcji (z 21,7 mld euro do 19,2 mld euro), wartość dodana w cenach rynkowych (z 19,6 mld euro do 16,7 mld euro) i czynników produkcji, a także wartość zakupów i wydatków na towary i usługi (z 7,9 mld do 7,4 mld euro), wartość inwestycji w środki trwałe (z 0,98 mld do 0,38 mld euro), liczba zatrudnionych (z 383 tys. do 349 tys.) i liczba osób wynagradzanych (z 238 tys. do 205 tys.). Zmalała także produktywność z 37,2 tys. do 34,7 tys. euro. Wzrosło tylko nieznacznie średnie wynagrodzenie dla obu branż: z 25,2 tys. euro w 2008 r. do 25,6 tys. euro w 2013 r.²⁶¹ – jak widać jest ono niższe niż przeciętne dla samej branży prawniczej, co oznacza, że prawnicy zarabiają więcej niż księgowi.

²⁶¹ Dane dostępne na stronie Instituto Nacional de Estadística.

VI. Popyt na usługi prawne i system bezpłatnej pomocy prawnej

VI.1. Uwagi ogólne

Duża i rosnąca dostępność profesjonalnej pomocy prawnej ze strony adwokatów nie przekłada się na większą liczbę spraw w sądach – przynajmniej od 2010 r. utrzymuje się ona na poziomie około 8 mln spraw (dla porównania w Polsce jest to około 14 mln rocznie). Może to wynikać z faktu, że od 2013 r. do 2015 r. osoby fizyczne były obowiązane uiścić opłatę sądową od pozwu (osoby prawne nie były i nie są zwolnione z opłaty). Liczba pozwów w tym czasie spadła o około 20%, lecz od czasu ponownego zniesienia opłat zwyżkuje²⁶².

Podobnie jak w Polsce, adwokaci w Hiszpanii są kojarzeni z profesjonalnymi pełnomocnikami, których pośrednictwo jest niezbędne, by dochodzić swoich praw w sądzie. Świadczy o tym fakt, że nawet w postępowaniach, w których ich zastępstwo nie jest obowiązkowe, takich jak w postępowaniach nakazowo-upominawczych, adwokaci prowadzili 80% spraw (w pozostałych 20% klienci korzystali m.in. ze wzorów pism dostępnych w sądach albo redagowali pisma samodzielnie)²⁶³.

VI.2. System bezpłatnej pomocy prawnej

System bezpłatnej pomocy prawnej jest bardzo ważnym segmentem pracy adwokatów w Hiszpanii, związanym ze społeczną rolą adwokata, która ma w środowisku duże znaczenie i do której bardzo często odwołują się członkowie najwyższych organów adwokatury. System pomocy prawnej jest bardzo szczegółowo uregulowany i sprawnie zorganizowany, zapewniając łatwy dostęp do niego uprawnionych osób, co może być dobrym punktem odniesienia dla Polski.

Działa on w oparciu o ustawę nr 1/1996 z 10.01.1996 r. o bezpłatnej pomocy prawnej²⁶⁴. Ustala ona zasady udzielania bezpłatnej pomocy prawnej dla pomiotów krajowych i cudzoziemców, niezależnie od ich statusu administracyjnego (także tzw. nielegalnych cudzoziemców), których całkowity roczny dochód na głowę brutto nie przekracza określonej wielokrotności wskaźnika dochodów zwanego IPREM²⁶⁵ (art. 2 i 3 ustawy). Aby móc sko-

²⁶² La abogacía, entre la salida de la crisis y el impacto de la tecnología, <http://noticias.juridicas.com/actualidad/noticias/11174-la-abogacia-entre-la-salida-de-la-crisis-y-el-impacto-de-la-tecnologia/> (dostęp: 19.04.2018 r.).

²⁶³ Proceso monitorio. Guías Jurídicas WoltersKluwer, capítulo II, http://guiasjuridicas.wolterskluwer.es/Content/Documento.aspx?params=H4sIAAAAAAAAAEAMtMSbF1jTAAAUNjcosDtbLUouLM_DxbIwMDCwN-zAwuQQGZapUt-ckhlQaptWmJOcSoAnaiITjUAAAA=WKE (dostęp: 3.05.2018 r.).

²⁶⁴ Ley 1/1996, de 10 de enero, de asistencia jurídica gratuita, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BO-E-A-1996-750> (dostęp: 3.05.2018 r.).

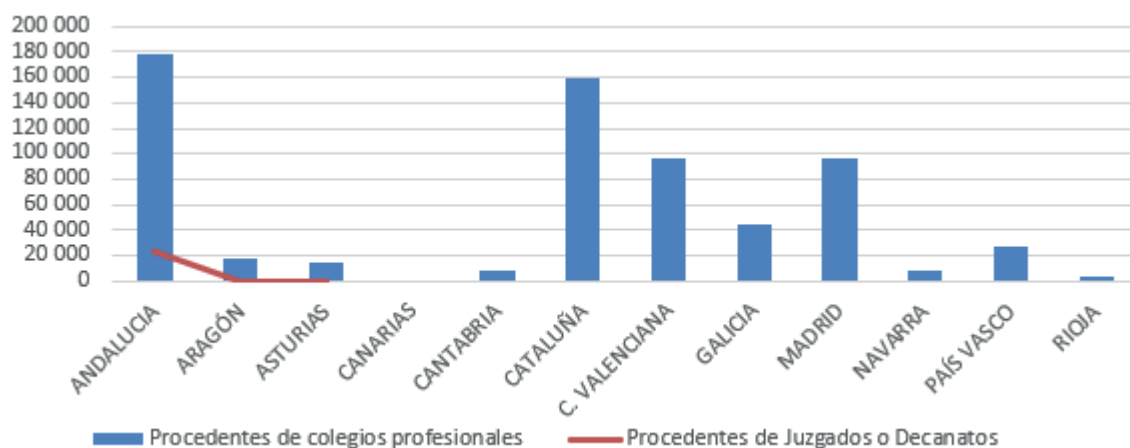
²⁶⁵ Indicador Público de Renta a Efectos Múltiples – wprowadzony w 2004 r. w celu oddzielenia wskaźnika pensji minimalnej od wskaźnika używanego w pomocy społecznej. Jest aktualizowany corocznie przez

rzystać z bezpłatnej pomocy prawnej, należy wykazać, że w ubiegłym roku podatkowym dochody ubiegającej się o bezpłatną pomoc prawną osoby nie przekroczyły 200% wartości IPREM dla jednoosobowego gospodarstwa domowego, czyli 1 075,68 euro miesięcznie²⁶⁶.

Oceny merytorycznej wniosku o bezpłatną pomoc prawną dokonuje, co ciekawe, nie sąd, lecz administracja państwowa w oparciu o dane, którymi dysponuje z deklaracji podatkowych i przyznanej pomocy społecznej²⁶⁷. Następnie lokalna izba adwokacka wydaje wstępną decyzję o przyznaniu lub odmowie przyznania bezpłatnej pomocy prawnej. W razie odwołania decyzję ostateczną wydaje komisja (*Comisión de Asistencia Jurídica Gratuita*) złożona z przedstawicieli danej izby adwokackiej, prokuratury, Rady Prokuratorów Sądowych i członka właściwej w sprawie lokalnej administracji. Decyzja ta jest zaskarżalna do sądu.

Bezpłatna pomoc prawna jest też dostępna bez kryterium dochodowego dla niektórych grup osób, uznanych za szczególnie narażone na wykluczenie z systemu wymiaru sprawiedliwości, takich jak pracownicy w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, czy osoby uznane za ofiary przemocy na tle płci. Poniższy wykres pokazuje, że zdecydowana większość wniosków jest zgłaszana bezpośrednio do izb adwokackich.

Wykres 12. Liczba wniosków o bezpłatną pomoc prawną złożonych w 2015 r. w poszczególnych regionach Hiszpanii. Kolor niebieski – złożone w izbach adwokackich, kolor czerwony – złożone w sądach.

Źródło: Consejo de Poder Judicial.

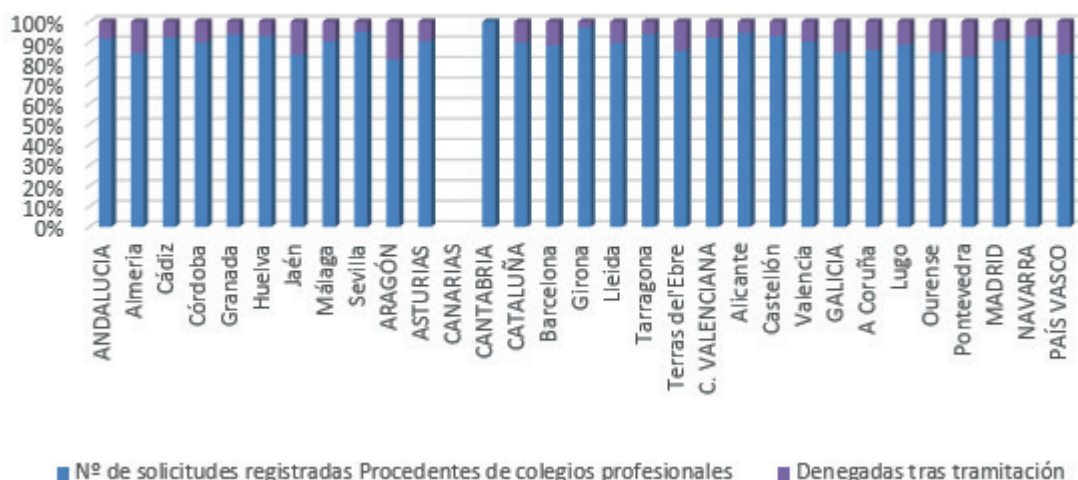
Zgodnie z danymi hiszpańskiej Rady ds. Sądownictwa odsetek odmownie załatwionych wniosków jest bardzo niski i waha się w granicach 10–20% spraw (2015 r.).

Ministerstwo Finansów i zapisany w ustawie budżetowej. IPREM w 2018 r. wynosi 537,84 euro na miesiąc.

²⁶⁶ Dla gospodarstw domowych liczących od dwóch do czterech osób próg dostępności wynosi 250% IPREM, a dla gospodarstw większych, które mają odpowiednie zaświadczenie dla rodzin wielodzietnych – 300%.

²⁶⁷ Celem ustawy było odciążenie sądów z funkcji niepolegających na orzekaniu (Preambuła do ustawy).

Wykres 23. Procent wniosków o bezpłatną pomoc prawną w 2015 r. Kolor fioletowy przedstawia liczbę wniosków odmownych.

Źródło: Consejo de Poder Judicial.

Dane te świadczą o wysokiej skuteczności systemu, w którym kryteria ubiegania się o bezpłatną pomoc prawną są dokładnie określone, stąd uprawnieni do uzyskania pomocy mają pewność co do tego, czy pomoc ta im przysługuje czy nie. Izby adwokackie zapewniają stałe, codzienne dyżury adwokatów, którzy obsługują wnioski o bezpłatną pomoc prawną, udzielając pierwszej porady co do wymogów, jakie należy spełnić, aby ją uzyskać.

Zakres przedmiotowy pomocy prawnej obejmuje wszystkie postępowania sądowe i zwolnienie od pełnych kosztów zastępstwa procesowego (adwokata i prokuratora sądowego) w danej instancji do zakończenia postępowania, jeśli tylko ich obecność jest konieczna. Pomoc rozciąga się także na postępowanie wykonawcze i koszty sądowe (opłaty, ekspertyzy itp.) i obejmuje również porady na etapie przed wszczęciem postępowania sądowego. Adwokaci odbywają dyżury na wypadek potrzeby pomocy przy zatrzymaniu.

Zgodnie z art. 24 i n. ustawy o bezpłatnej pomocy prawnej, izby koordynują rozdzielanie spraw z urzędu wśród adwokatów wpisanych na konkretne listy, przynależące do każdej sekcji (*turno*), na które zapisują się adwokaci spełniający kryteria przyjęcia. Listy odpowiadają poszczególnym działom prawa, a nawet specjalizacjom. Są aktualizowane corocznie, co oznacza, że w każdym roku należy spełnić warunki przynależności do danej sekcji. Nie ma limitów przyjęć. Warunkiem wpisu na listę jest udokumentowanie trzyletniej praktyki zawodowej i udział w co najmniej jednym szkoleniu i jednym spotkaniu koordynacyjnym organizowanym przez daną sekcję bezpłatnej pomocy prawnej. Przykładowe sekcje to: sekcja prawa karnego, penitencjarnego, pomoc prawna dla zatrzymanych, sekcja prawa cudzoziemców, przemoc

wobec kobiet²⁶⁸, przestępczości małoletnich, prawa cywilnego, gospodarczego, prawa konsumentów. Zapisy na listę nie podlegają ograniczeniom. Urząd ds. konkurencji opowiedział się bowiem za zniesieniem zapisów ograniczających dostęp do zapisu do danej sekcji²⁶⁹.

Za organizację wewnętrzną pomocy prawnej odpowiadają samorządy adwokackie, przyjmując odpowiednie regulaminy, w których określają szczegółowe zasady ich funkcjonowania. Podstawą ich działania jest ustawa nr 1/1996 o bezpłatnej pomocy prawnej (art. 9 i n.), a także akty wykonawcze do tej ustawy²⁷⁰ i regulaminy przyjęte przez daną radę adwokacką.

Warunki dostępu adwokatów do świadczenia bezpłatnej pomocy prawnej (*servicios y turnos de oficio y asistencia al detenido*) są jednolite na terenie całego kraju²⁷¹, a najważniejsze z nich to:

- a) posiadanie siedziby zawodowej w okręgu miejscowej rady adwokackiej.
- b) wykonywanie zawodu przez co najmniej trzy lata (jest to przesłanka najbardziej krytykowana przez młodych adwokatów bez tego stażu, gdyż na początku kariery zawodowej sprawy z urzędu byłyby dla nich dużym ułatwieniem);
- c) ukończenie kursu (przed 2006 r.) w Szkole Praktyki Prawnej (*Escuela de Práctica Jurídica*) i zdanie egzaminu zawodowego (*Certificado de Aptitud Profesional, CAP*) albo ukończenie studiów podyplomowych (*Master de Abogacía*) i zdanie egzaminu zawodowego albo, jeśli ktoś wpisał się na listę adwokatów przed wprowadzeniem obowiązkowego egzaminu zawodowego – studia podyplomowe (*Master de Abogacía*) lub odpowiedni egzamin z danego zakresu organizowany corocznie przez rady adwokackie;
- d) udział w co najmniej jednym spotkaniu koordynacyjnym danej sekcji;
- e) udział w co najmniej jednym szkoleniu danej sekcji.

VII. Ceny usług prawnych

Zgodnie z preambułą do aktualnie obowiązującej ustawy o Statucie Adwokatury jednym z celów nowej regulacji zawodu adwokata, wpisującym się w reformę wymiaru sprawiedliwości z 1996 r., było zmniejszenie kosztów postępowania przez zniesienie tzw. stawek

²⁶⁸ Ustanowiona po wejściu w życie ustawy organicznej 1/2004, z 28 grudnia, o środkach kompleksowej ochrony przeciw przemocy opartej na płci. Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2004-21760> (dostęp: 28.05.2018 r.).

²⁶⁹ Decyzja Urzędu ds. konkurencji Kraju Basków przeciw Radzie Adwokackiej w Bilbao http://www.comptencia.euskadi.eus/contenidos/informacion/resoluciones/es_resoluci/adjuntos/126_RESOLUCION_Colegio_de_Abogados_Bizkaia_web_es.pdf (dostęp: 3.05.2018 r.).

²⁷⁰ Art. 26 i n. Real Decreto 996/2003, de 25 de julio, por el que se aprueba el Reglamento de asistencia jurídica gratuita, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2003-15799> (dostęp: 28.05.2018 r.).

²⁷¹ Orden Ministerial 3 de junio de 1997 por la que se establecen los requisitos generales mínimos de formación y especialización necesarios para prestar los servicios de asistencia jurídica gratuita, <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1997-13084> (dostęp: 28.05.2018 r.).

minimalnych. Wraz z reformą i nową ustawą o adwokaturze, stawki te zostały ujęte jako wyłącznie orientacyjne w wycenie kosztów zastępstwa procesowego.

Zgodnie z art. 14 ustawy o samorządach zawodowych²⁷², samorzady zawodowe i ich organy nie mogą ustalać ani stawek rekomendowanych, ani w jakikolwiek sposób regulować wysokości honorariów zawodowych. Zgodnie z modyfikacją tej ustawy przeprowadzoną w 2009 r. przez ustawę zwaną *Ley Omnibus*²⁷³, dotychczasowe stawki orientacyjne mogą być tylko stosowane w celu ustalenia kosztów zastępstwa procesowego w przypadku wniosku o ich zwrot od strony przeciwnej i ich zakwestionowania przez stronę przeciwną (art. 246 ustawy 1/2000 o postępowaniu cywilnym). W celu rozstrzygnięcia o należnej wysokości wynagrodzenia adwokatów Rady Adwokackie powołują specjalne Rady Arbitrażowe²⁷⁴.

Stawki minimalne służą także do wyceny kosztów zastępstwa procesowego w postępowaniach z urzędu. Ustawa zwana *Ley Omnibus* została wprowadzona w Hiszpanii w grudniu 2009 r. jako konsekwencja dyrektywy 2006/123/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 12.12.2006 r. dotyczącej usług na rynku wewnętrznym²⁷⁵.

Poza tymi przypadkami honoraria adwokackie są ustalane w sposób dowolny z klientem. Samorząd adwokacki zaleca podpisywanie stosownych umów z klientami, w których szczegółowo określa się koszty adwokackie w rozbiciu na konkretne etapy postępowania. Izby udostępniają swoim członkom wzory takich umów.

Jest także dopuszczalne ustalenie wyłącznie „*cuota litis*” jako samodzielnego składnika wynagrodzenia. Dla porównania w Polsce „wynagrodzenie od sukcesu” nie może być wyłączną podstawą wynagrodzenia adwokata, choć jest dopuszczalne.

Mimo postępowań wszczętych przez krajowe i regionalne urzędy ds. konkurencji (*Comisión Nacional de los Mercados y de la Competencia*²⁷⁶) aktualnie wobec kilku izb adwokackich toczą się postępowania w sprawie praktyk nieuczciwej konkurencji polegających na publikowaniu na swoich stronach internetowych stawek orientacyjnych. Z kolei inne samorzady utrzymują stawki orientacyjne.

Należy pamiętać o tym, że do stawki adwokackiej dodaje się w większości postępowań sądowych stawki należne prokuratorowi sądowemu, które pobiera i przekazuje prokuratorowi adwokat. Zatem w Hiszpanii klient musi pokryć honoraria obu tych podmiotów.

²⁷² Ley 2/1974, de 13 de febrero, de Colegios Profesionales, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1974-289> (dostęp: 28.05.2018 r.).

²⁷³ Ley 25/2009, de 22 de diciembre de 2009, de modificación de diversas leyes para su adaptación a la ley sobre el libre acceso a las actividades de servicios y su ejercicio, <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2009-20725> (dostęp: 28.05.2018 r.).

²⁷⁴ Informacje dotyczące Rady Arbitrażowej w sprawie wyceny kosztów zastępstwa procesowego w Radzie Adwokackiej w Pampelunie dostępne są na stronie: <http://micap.es/colegiados/condena-en-costas/> (dostęp: 3.05.2018 r.).

²⁷⁵ Dz.Urz. UE L 376 z 2006 r., s. 36, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2006.376.01.0036.01.POL&toc=OJ:L:2006:376:TOC (dostęp 16.06.2018 r.).

²⁷⁶ <https://www.cnmc.es/buscador?t=abogac%C3%Ada> (dostęp: 15.05.2018 r.).

Stawki za świadczoną przez adwokatów bezpłatną pomoc prawną nie były waloryzowane od 2003 r. i zgodnie z danymi Głównej Rady Adwokatury wynoszą od 2 do 2,5 euro za godzinę pracy, ewentualnie około 125 euro od postępowania²⁷⁷. Komercyjne stawki godzinne wahają się od 50 (średnie kancelarie w mniejszych miastach) do 200 euro (najwyższe stawki).

VIII. Jakość usług prawnych

Samorząd adwokacki zgodnie ze Statutem Adwokatury występuje z wnioskami o ściganie ewentualnych przestępstw czy wykroczeń w przypadku wykonywania zawodu adwokata przez osoby nieuprawnione. Stanowi to wykroczenie dyscyplinarne.

W ocenie E. Alcona, którego książka była promowana przez adwokatów²⁷⁸, w 2010 r. około 30% hiszpańskich adwokatów stanowili wysokiej klasy specjaliści mogący funkcjonować na arenie międzynarodowej, około 50% adwokatury to adwokaci wykonujący swój zawód w sposób satysfakcjonujący, a około 20% to adwokaci, którzy nie dawali gwarancji odpowiedniego wykonywania zawodu i powinni byli albo doszkolić się, albo przestać wykonywać zawód. Autor wyrażał nadzieję, że wprowadzenie egzaminu zawodowego wyeliminuje zjawisko nieprzygotowanych do zawodu adwokatów.

Przykładowe przypadki naruszeń dyscyplinarnych w 2014 r., według informacji od członka Komisji Dyscyplinarnej w Głównej Radzie Adwokackiej, to najczęściej: niekompatybilność zawodu adwokata i audytora finansowego, wykonywanie zawodu bez tytułu zawodowego i zatrzymywanie dokumentacji klientów czy zeznawanie wbrew tajemnicy adwokackiej w sprawie swojego klienta jako jego świadek.

Podnosi się, że głównym mankamentem sądownictwa dyscyplinarnego adwokatury jest praktyczny brak możliwości egzekucji kar (ostrzeżenie, zawieszenie, wydalenie), ze względu na brak regulacji wykonawczych. Kwestią kontrowersyjną jest brak możliwości legitymacji aktywnej klienta do wniesienia odwołania od postępowań umorzonych. Argumentem za taką możliwością jest tendencja do coraz silniejszej ochrony konsumentów, w ślad za wprowadzeniem tej zasady do ustawy o samorządach zawodowych przez *Ley Omnibus* w 2009 r. Argumentem przeciw jest możliwość bezpośredniego wniesienia przez klienta sprawy do sądu, w razie poniesienia szkody wynikającej z zachowania czy zaniedbania przez adwokata²⁷⁹.

²⁷⁷ Wywiad z Prezesem Głównej Rady Adwokatów Hiszpanii, <http://www.abogacia.es/2015/07/31/sobre-la-situacion-actual-de-la-abogacia-espanola/> (dostęp: 10.05.2018 r.).

²⁷⁸ E.M. Alcon, *Impacto...*

²⁷⁹ A. Palomar Olmeda, *Practicum acceso a la Abogacía*, Pamplona 2013.

IX. Podsumowanie i wnioski

Reasumując przeprowadzoną analizę będącą próbą opisanie cech charakterystycznych regulacji zawodu w Hiszpanii i rynku usług prawnych, doświadczonego kryzysem i zmianą reguł dostępu do zawodu, należy zauważyć, że:

1. Ustrój hiszpańskiej adwokatury jest zdecentralizowany z dużą swobodą lokalnych izb, które kierują się wytycznymi z Głównej Rady Adwokatury Hiszpańskiej i są przez nią kontrolowane, podobnie jak w Polsce. Aby praktykować, zarówno adwokat, jak i prokurator sądowy muszą należeć do lokalnego samorządu. W przeciwieństwie jednak do Polski występują regionalne odrębności. Poza tym izb jest czterokrotnie więcej (w Hiszpanii – 83, w Polsce – 24 adwokackich i 19 radcowskich), co osłabia pozycję pojedynczych z nich, a wzmacnia pozycję Głównej Rady Adwokatury.
2. Od parudziesięciu lat liczba adwokatów stale rosła, a od wejścia w życie ustawy o dostępie do zawodu adwokata i prokuratora sądowego (2006 r.) dynamika ta tymczasowo się zwiększyła, aby niemal wygasnąć w 2013 r.
 - a. Wzrost ten jest wynikiem przepisów przejściowych do ustawy o dostępie do zawodu, umożliwiających tzw. starym magistrów wpis na listę adwokatów zarówno wykonujących, jak i niewykonujących zawodu, bez obowiązku złożenia egzaminu państwowego, w dwuletnim okresie od wejścia w życie rozporządzenia do ustawy, a więc w okresie od 2011 r. do 2013 r. Trudno jednak ocenić dzisiaj, czy kolejni absolwenci prawa będą nadal zdawać egzamin państwowy i wpisywać się na listę „na wszelki wypadek”, bez woli wykonywania zawodu, czy tendencja ta odwróci się i egzamin państwowy będą zdawać osoby rzeczywiście zainteresowane wykonywaniem zawodu (tak jak w Polsce).
 - b. W efekcie Hiszpanię charakteryzuje wysoka liczba wpisów osób niewykonujących zawodu (40% ogólnej liczby adwokatów). Na pewno skorzystały na nowej regulacji przygotowania do zawodu izby adwokackie, które podwoiły w ostatnich latach liczbę swoich członków (przez wpisy na listę adwokatów niewykonujących zawodu). Adwokatura jest jednak zaniepokojona tym nowym zjawiskiem i bada możliwość wprowadzenia bardziej restrykcyjnych uregulowań w tym zakresie²⁸⁰.
 - c. Interesujące, jak dalece hiszpański ustawodawca uszanował zasadę ochrony praw nabytych poprzez wprowadzenie 5-letniego *vacatio legis* pomiędzy opublikowaniem ustawy o dostępie do zawodu adwokata i prokuratora, a jej wejściem w życie. Nie wydaje się to szczególnie konieczne.
 - d. Stosunkowo duża łatwość egzaminu państwowego może powodować dalszy, sztuczny przyrost liczby adwokatów, za którym nie idzie zwiększenie faktycznej

²⁸⁰ https://www.elconfidencialdigital.com/vivir/Alerta-Consejo-Abogacia-colegiados-primera_o_2851514830.html (dostęp: 9.05.2018 r.).

podażu usług prawnych. Z tej perspektywy zmiana warunków dostępu do wykonywania zawodu i wprowadzenie łatwego egzaminu i krótkiego okresu szkolenia zawodowego (teoria i praktyka to około 1,5 roku) może być uznana za niekorzystną. Władze adwokatury powinny więc zastanowić się nad tym, czy w ogóle znieść egzamin (opcja, która wydaje się już niemożliwa, ze względu na zobowiązania Hiszpanii wynikające z prawa Unii Europejskiej) czy podnieść jego trudność, tak aby przystępowali do niego głównie zainteresowani. Na pewno na zmianie skorzystały izby adwokackie, które odnotowały wysoki wzrost wpisów na listę osób niewykonyjących zawodu, a więc osób, które opłacają składki, ale nie korzystają ze świadczeń izb takich jak szkolenia.

- e. Egzamin organizują wspólnie Ministerstwo Sprawiedliwości wraz z Ministerstwem Edukacji i Nauki.
- f. Dostęp do zawodu od 2013 r. wymaga odbycia 1,5-rocznych studiów podyplomowych o niewielkim elemencie praktycznym. Studenci nie mają prawa występowania przed sądem, więc nie mają możliwości przygotować się do zawodu, jak aplikanci w Polsce. W ramach studiów odbywa się około 500 godzin stażu w kancelariach lub urzędach, jednak sama Adwokatura uważa, iż jest to zbyt krótki okres, aby wystarczająco przygotować się do zawodu. Jest to też o wiele krótszy, praktyczny okres przygotowania do zawodu niż w Polsce (4–5 miesięcy w Hiszpanii, w porównaniu z okresem 3-letnim w Polsce). Końcowy egzamin państwowy w formie testu nie pozwala należycie ocenić prawidłowego przygotowania do wykonywania zawodu. Być może jest to powód, dla którego do spraw z urzędu adwokat dopuszczany jest dopiero po trzech latach praktyki.
- g. Przypadek Hiszpanii pokazuje również wyraźnie wpływ Komisji Europejskiej na zmianę systemu przygotowania zawodowego prawników, który został dostosowany w taki sposób, by umożliwić swobodny przepływ prawników między państwami członkowskimi i zapewnić rozpoznawalność kwalifikacji. Paradoksalnie to ten czynnik wraz z chęcią utrudnienia dostępu do zawodu i zmniejszenia liczby adwokatów, a nie chęć podniesienia ich kompetencji, jest wymieniany jako kluczowy w reformie dostępu do zawodu. Może to więc świadczyć o tym, że poprzedni stan prawny, gdy do wykonywania zawodu adwokata wystarczyło ukończyć 5-letnie studia prawnicze i zapisać się do izby adwokackiej, się sprawdził. W dalszym jednak ciągu ścieżka przygotowania zawodowego adwokatów jest krótsza niż w Polsce (pięć i pół roku z *Máster de Acceso a la Abogacía*, natomiast dziewięć lat z aplikacją).
- h. Przykład Hiszpanii uczy, że istnieje rynkowa granica „absorpcji” kolejnych tysięcy adwokatów, powyżej której – zwłaszcza wobec niekorzystnych warunków ekonomicznych – zrezygnują oni ze świadczenia pomocy prawnej. W Polsce rosnący

nieustająco obrót gospodarczy mimo kryzysu lat 2008–2009 i stopień jego złożoności pomógł wejść młodym prawnikom na rynek pracy, zarówno z uprawnieniami, jak i bez. Jednak w sytuacji pogorszenia koniunktury w Polsce i dalszego zwiększania się liczby adwokatów i radców prawnych, liczba niewykonujących zawód może drastycznie wzrosnąć.

3. W Hiszpanii obowiązuje zakaz świadczenia pomocy prawnej bez tytułu zawodowego, a w Polsce nie.
4. Hiszpania ma dobrze zorganizowany system bezpłatnej pomocy prawnej. Szczegółowe uregulowanie dostępu do bezpłatnej pomocy prawnej dla uboższych obywateli jest ustalane na podstawie obiektywnego, kwantyfikowalnego kryterium dochodowego, duża profesjonalizacja pomocy bezpłatnej poprzez surowe wymogi dostępu do niej, obowiązkową specjalizację i szkolenia mogą być przykładem dla Polski, gdzie system bezpłatnej pomocy prawnej nie odpowiada na realne zapotrzebowanie społeczne. System jest funkcjonalny i zapewnia prawo do sądu dla wszystkich najuboższych obywateli bez ograniczeń wiekowych. Co ciekawe, kluczową rolę w jego administrowaniu mają izby adwokackie rozpatrujące wnioski o bezpłatną pomoc prawną, a nie sądy, jak w Polsce.
5. Wynagrodzenie adwokackie w Hiszpanii może być ustalone w całości w oparciu o zasadę wynagrodzenia od sukcesu, choć w praktyce nie jest to często stosowane. W Polsce jest to niemożliwe.
6. Kwestia sugerowanych cen, reguł wynagradzania i reklamy adwokatów, zliberalizowanych w wyniku interwencji urzędu ds. ochrony konkurencji, pokazuje, jak wielką rolę w uelastycznieniu reguł wykonywania zawodu samorządów zawodowych mogą mieć inne organy administracji państwowej. Polski Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów nie ma takich osiągnięć.
7. Hiszpania, podobnie jak Wielka Brytania, jest krajem, gdzie występuje podział na zawody prawnicze zajmujące się pozasądową (*abogados i graduados sociales*) i sądową obsługą prawną (*procuradores*). Na uwagę zasługuje *ratio legis* takiego podziału, jakim jest z pewnością biegłość prokuratorów sądowych w obsłudze spraw procesowych oraz wydajność pracy sądów. Biorąc to pod uwagę, hiszpańskie zmiany w dostępie do zawodu adwokata skutkujące wzrostem ich liczby nie stanowiły bezpośredniego zagrożenia dla profesjonalizmu pełnomocników procesowych, co może mieć miejsce w dłuższej perspektywie w Polsce, jeśli trend wzrostowy liczby radców prawnych i adwokatów się utrzyma.

E. Wolne zawody prawnicze w Anglii i Walii oraz reforma ich regulacji

I. Założenia systemu regulacyjnego wprowadzonego na podstawie *Legal Services Act 2007*

I.1. Wprowadzenie

Anglia i Walia uznaje się za jednolitą i odrębną jurysdykcję względem jurysdykcji Szkocji i Irlandii Północnej. W Anglii i Walii wyróżniamy dziś osiem wolnych zawodów prawniczych. Historycznie istniały tylko dwa: wyższy – *barrister* („adwokat”) i niższy – *solicitor* (określany dalej jako „radca prawny”)²⁸¹, które także obecnie mają największe znaczenie.

Podstawowym aktem prawnym regulującym rynek usług prawnych jest *Legal Services Act 2007*²⁸² („LSA”, ustawa o usługach prawnych), która weszła w życie 7.03.2008 r. Była ona jednocześnie podstawą głębokiej reformy regulacji rynku, a jej wdrożenie zajęło następne cztery lata i wymagało powołania szeregu nowych instytucji.

I.2. Historyczne praktyki antykonkurencyjne adwokatów i radców

Przed reformą rynek był obsługiwany przez adwokatów (*barristers*) i radców prawnych (*solicitors*) zrzeszonych w tradycyjnych samorządach: *Bar* i *Law Society*, praktykujących indywidualnie lub w małych spółkach. Samorzady decydowały samodzielnie o regułach wykonywania zawodu, rozpatrywały skargi od klientów i strzegły swoich praw wyłącznych. Reguły zakazywały np. świadczenia pomocy prawnej przez spółki kapitałowe i zarządzania

²⁸¹ W Szkocji są to odpowiednio *advocate* i *solicitor*, a w Irlandii Północnej – *member of the Bar* i *solicitor of the Court of Judicature* (§ 190 ust. 5 cyt. niżej LSA).

²⁸² *Legal Services Act 2007* (2007 chapter 29). An Act to make provision for the establishment of the Legal Services Board and in respect of its functions; to make provision for, and in connection with, the regulation of persons who carry on certain legal activities; to make provision for the establishment of the Office for Legal Complaints and for a scheme to consider and determine legal complaints; to make provision about claims management services and about immigration advice and immigration services; to make provision in respect of legal representation provided free of charge; to make provision about the application of the Legal Profession and Legal Aid (Scotland) Act 2007; to make provision about the Scottish legal services ombudsman; and for connected purposes; <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/29/contents> (dostęp 26 kwietnia 2018 r.).

takimi spółkami przez prawników. Spółki multidyscyplinarne były zakazane²⁸³, podobnie jak co do zasady wszelkie mieszane formy własności oraz zarządzania przez prawników i nie-prawników.

Oba zawody, *barristers* i *solicitors*, nie tylko ograniczały „produkcję” nowych prawników i stosowały wybiórcze kryteria dostępu, co starały się – w celu ograniczenia wielkości produkcji przez prawników – zachować monopol na świadczenie usług prawnych i ograniczać wewnątrzśrodowiskową konkurencję²⁸⁴. Łączył je interes powstrzymania nowych osób przed wejściem na rynek usług zastępstwa przed sądami. Konkurowały ze sobą z kolei o przysługujące każdemu z osobna prawa wyłączne: do zastępstwa przed wyższymi sądami (które chcieli zdobyć radcowie) i obsługi spraw nieruchomościowych (które chcieli zdobyć adwokaci). Przekonanie adwokatów o swojej wyższości wynikającej z roli pełnomocników przed wyższymi sądami powstrzymywało ich przed wspólnymi szkoleniami z radcami jeszcze w XIX w. Jednakże upodobnienie w zakresie wymogów odnoszących się do edukacji, kwalifikacji i pochodzenia po II wojnie światowej sprawiły, że obrona *status quo* adwokatów już za rządów M. Thatcher wydawała się trudna. Rząd brytyjski pozbawił bowiem w 1985 r. (mocą *Administration of Justice Act 1985*) monopolu radców do obsługi przenoszenia praw do nieruchomości, wprowadzając funkcję *licensed conveyancer*. Wyłączność radców do wykonywania przysługujących im praw była podawana w wątpliwość jeszcze częściej ze strony banków, pośredników nieruchomości, firm powierniczych (*trust companies*), związków zawodowych, firm, którzy także świadczą pomoc prawną dla swoich klientów, pracowników czy członków. Poza tym można było się spodziewać presji na przyznanie zatrudnionym adwokatom i radcom praw do zastępstwa przed wyższymi sądami, których z racji zatrudnienia nie mieli²⁸⁵.

Co do praktyk ograniczających konkurencję między prawnikami można wspomnieć o następujących dotyczących adwokatów, z których część już została usunięta: tytuł *Queen's Counsel*, który ograniczył konkurencję między starszymi i młodszymi adwokatami (przyznawany przez Lorda Kanclerza, adwokata), zgrupowanie adwokatów w paruset izbach, wymóg patronatu nad aplikantem (*clerk*), przynależność do zrzeszeń (*Inns*), ograniczone zasoby lokalowe w ramach zrzeszeń w Londynie, specjalizacje rzeczowe, jednorodność pochodzenia, geograficzna koncentracja w ramach zrzeszeń, hierarchiczność wyrażająca się w: podporządkowaniu aplikantów względem swoich *pupilmasters* i osób przydzielających ich do poszczególnych lokali, młodszych adwokatów względem przewodniczących izb, a także młodszych adwokatów aspirujących do tytułu *Queen's Counsel* względem sędziów, którzy mogą

²⁸³ Przed wprowadzeniem LSA dyskusje w brytyjskim środowisku prawniczym koncentrowały się na ewentualnym wprowadzeniu spółek multidyscyplinarnych (dozwolonych w Polsce). Ich zaletą dla klientów jest możliwość kompleksowej obsługi nie tylko prawnej, ale i np. rachunkowej. Jednym z wątków dyskusji była afera wokół Enronu z 2001 r. skutkująca wprowadzeniem w USA Sarbanes-Oxley Act w 2002 r., która zwróciła uwagę także brytyjskiego ustawodawcy na pokusę nadużycia wynikającą z pozostawienia prawników wyłącznie pod wpływem swoich pracodawców oraz umożliwienia bieżącej współpracy z audytorami.

²⁸⁴ R.L. Abel, *Lawyers...*, s. 39.

²⁸⁵ R.L. Abel, *Lawyers...*, s. 40.

ich zarekomendować Lordowi Kanclerzowi, a także adwokatów będących *Queen's Counsel*, którzy starają się o stanowisko sędziego względem Lorda Kanclerza i sędziów, którzy mu doradzają. Co ciekawe, nawet jeśli formalnie pewne nakazy lub zakazy zostaną zniesione, antykonkurencyjne praktyki rynkowe mogą się utrzymać – dotyczą tego głównie zasady etyczne odwołujące się do lojalności wobec kolegów, np. zakaz pomocy klientowi, który ma już swojego pełnomocnika. Dotyczy to w szczególności adwokatów, których łączą dość ścisłe relacje z racji wspólnego wykonywania zawodu – w przeciwieństwie do bardziej rozproszonych, niejednorodnych i liczniejszych radców, którzy wymagają w celu koordynacji działania raczej norm formalnych. Spośród praktyk, które ograniczały lub nadal ograniczają konkurencję wśród radców, należy wskazać: limit liczby partnerów w firmie i zakaz praktykowania, tworzenia spółek czy dzielenia biura z przedstawicielami innych zawodów. Co ciekawe ten drugi zakaz obowiązuje nadal w kodeksach etyki zawodowej polskich adwokatów i radców prawnych. Angielscy radcowie stosowali także minimalne rekomendowane stawki (do 1972 r.) i zakaz reklamy (do 1984 r.). Zniesienie rekomendowanych stawek nie doprowadziło jednak do obniżenia cen.

I.3. Cele i zasady nowej regulacji

Legal Services Act 2007 został uchwalony w wyniku raportu z 2004 r. sir Davida Clementiego o systemie regulacji rynku usług prawnych: *Review of the Regulatory Framework for Legal Services in England and Wales*²⁸⁶. D. Clementi uznał system za niespójny, skomplikowany, nieoparty na celach i zasadach oraz niesłużący w wystarczającym stopniu klientom usług prawnych. Dlatego za pomocą LSA stworzono dwuszczeblowy układ regulatorów, niezależny system skarg i możliwość tworzenia alternatywnych podmiotów biznesowych (*Alternative Business Structures*, ABS).

Reforma została oparta na koncepcji regulacji koncentrującej się na wynikach, a nie procedurach ich uzyskania. *Legal Services Act 2007* miał sporą elastyczność w kształtowaniu bodźców regulacyjnych. Cztery zasadnicze założenia reformy to²⁸⁷:

- niezależność regulacji – reguły dostępu do zawodu prawnika i jego wykonywania nie powinny być wyznaczane przez samorząd, który jednocześnie reprezentuje prawników²⁸⁸; by zapewnić realizację celów publicznych, należy stworzyć organizacje, które będą niezależne zarówno od prawników, jak i czynników politycznych ze strony państwa oraz z udziałem nie-prawników;

²⁸⁶ Zob. http://www.legalservicesboard.org.uk/about_us/history_reforms/index.htm (dostęp 11.06.2018 r.).

²⁸⁷ Zob. <http://www.hoortangaza.com/node/124> (dostęp 11.06.2018 r.).

²⁸⁸ Podział funkcji reprezentacyjnej i regulacyjnej był już wcześniej wypróbowany w *Law Society* w Kanadzie i w Australii na przełomie lat 90. i początku XXI w. *Legal Services Act 2007* jest jednak w tym względzie bardziej konsekwentne, co zainspirowało Singapur, RPA, Irlandię, Danię, Holandię czy Kalifornię.

- koncentracja na celach i wynikach regulacji usług prawnych – samorządy miały tendencję do podwyższania standardów profesjonalizmu, co zwiększało presję regulacyjną na usługodawcach; pomijano przy tym takie wartości jak dostęp do wymiaru sprawiedliwości, konkurencja, interes klienta²⁸⁹;
- regulacja podmiotów instytucjonalnych i oparta na ryzyku – regulacja dotyczy spraw wewnętrznych firm świadczących usługi prawne i to nie tylko firm z udziałem nie-prawników, ale wszystkich prawniczych; podejście to pozwala *Solicitors Regulation Authority* (RSA) na identyfikację źródeł ewentualnych problemów i rynkowych tendencji oraz ich antycypowanie, zanim zaczną one dotyczyć klientów; to pozwala także na stworzenie odpowiednich zachęt dla innowacji²⁹⁰;
- własność firm przez nie-prawników, co ma pozwolić na uzyskanie dodatkowego kapitału, technologii i know-how od inwestorów i doświadczonych praktyków chętnych wejść do branży za odpowiednim wynagrodzeniem; dzisiaj jednym z głównych powodów tego typu rozwiązań może być chęć stworzenia innowacji technologicznych; pokrewnym rozwiązaniem do tego są spółki multidyscyplinarne (dozwolone w Polsce między zawodami prawniczymi)²⁹¹.

Legal Services Act 2007 wprowadził zupełnie nowy układ instytucjonalny na rynku usług prawnych – powołano bowiem: akredytowanych regulatorów dla poszczególnych zawodów prawniczych; *Legal Services Board* (Radę Usług Prawnych, LSB) – jedną agencję nadzorczą dla regulatorów sektorowych, niezależną od rządu, z określonymi celami do realizacji; *Office for Legal Complaints* (Urząd Skarg Prawnych, OLC) – niezależny podmiot odpowiedzialny za ustanowienie efektywnego sposobu rozpatrywania skarg i zadośćuczynienia za ewentualne błędy prawników. Stworzono także możliwość świadczenia usług prawnych przez tzw. alternatywne podmioty biznesowe (*Alternative Business Structures*, ABS), czyli podmioty instytucjonalne (firmy) – w myśl LSA odpowiedzialność za spełnienie wymogów regulacyjnych może spoczywać na ABS, a niekoniecznie na prawnikach w nich pracujących²⁹².

Celem LSA było wprowadzenie większej konkurencji na rynku usług prawnych. Stworzony mocą LSA układ instytucjonalny miał na celu zatarcie historycznych różnic między zawodami

²⁸⁹ To zainspirowało *American Bar Association* do przyjęcia *Model Regulatory Objectives* dla poszczególnych regulatorów stanowych usług prawnych. Cele LSA znalazły też odzwierciedlenie w irlandzkiej ustawie *Legal Services Regulation Act 2015*. Podejście polegające na wyważaniu wartości zostało zaproponowane także przez Komisję Europejską w projekcie dyrektywy o teście proporcjonalności, obligatoryjnym dla każdej nowej regulacji zawodowej.

²⁹⁰ Niewiele krajów na świecie zdecydowało się na regulację podmiotów instytucjonalnych, ale z doświadczeń angielskich korzystają już niektóre kanadyjskie prowincje (np. Nowa Szkocja) i stany USA (Illinois, Kolorado, Nowy Meksyk).

²⁹¹ Pierwotny pomysł powstał w Australii, w Nowej Południowej Walii, która jako pierwsza na świecie zezwoliła na publiczną ofertę firm prawniczych na giełdzie. Po Anglii i Walii zezwolono na wejście do spółek nie-prawnikom w mniejszym lub większym stopniu w 15 jurysdykcjach na świecie, ale w Anglii reżim jest najbardziej liberalny. Nie zawsze było to motywowane potrzebami rynkowymi, czasem chęcią wykazania się innowacyjnością regulacyjną (Singapur) czy zapewnieniem większego dostępu obywateli do sądu (USA i Kanada). Większość regulatorów jest jednak przeciwna wpływowi nie-prawników na firmy prawnicze.

²⁹² *Legal Services Act 2007*. Explanatory Notes. http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/29/pdfs/ukpgaen_20070029_en.pdf (dostęp 20.06.2018 r.).

prawniczymi, zmotywowanie prawników do pełniejszej i lepszej obsługi swoich klientów indywidualnych i biznesowych oraz stworzenie podstaw do wzrostu firm prawniczych²⁹³. Jedną ze zmian wprowadzonych przez LSA jest rozszerzenie ze skutkiem od 2010 r. na innych prawników przywileju tajemnicy zawodowej (*legal professional privilege*), przysługującego wcześniej tylko adwokatom (*barristers*) i radcom prawnym (*solicitors*) (§ 190 LSA).

Cele LSA są zdefiniowane w sposób następujący (§ 1 ust. 1²⁹⁴, czyli s 1(1)): ochrona i realizacja (*promoting*) interesu publicznego i konstytucyjnej zasady praworządności, zwiększenie dostępu do sprawiedliwości, ochrona i realizacja interesów konsumentów oraz zwiększenie konkurencji wśród licencjonowanych (*authorised*) dostawców usług, świadomości obywateli o przysługujących im prawach i obowiązkach oraz stopnia przestrzegania zasad etyki zawodowej. Zasady etyki zawodowej określono następująco (§ 1 ust. 3): licencjonowani usługodawcy powinni być uczciwi i niezależni w swym działaniu, dotrzymywać należytych standardów pracy, działać w najlepiej pojętym interesie swoich klientów, ich sprawy trzymać w tajemnicy, a osoby, które występują przed sądem lub prowadzą sprawę, która zawisła przed sądem, powinny dodatkowo wypełniać obowiązki wobec sądu i działać w sposób niezależny dla dobra wymiaru sprawiedliwości. Dostawcy usług są licencjonowani w takim zakresie, w jakim świadczą zastrzeżone usługi prawne (*reserved legal activities*).

I.4. Układ instytucjonalny

I.4.1. Legal Services Board

Nadzór nad właściwym funkcjonowaniem rynku usług prawnych sprawuje *Legal Services Board* (LSB, Rada Usług Prawnych), utworzona na mocy LSA w 2007 r. Jest ona niezależna politycznie od rządu i utrzymuje się z wpływów ze składek prawników. Przewodniczącemu LSB powołuje Lord Kanclerz²⁹⁵, podobnie jak pozostałych 7–10 członków. Większość członków LSB muszą stanowić nie-prawnicy (*lay persons*) (Załącz. 1 do LSA § 2 ust. 1). Zadaniem LSB jest doprowadzenie do realizacji celów LSA. Rada Usług Prawnych rozwija standardy i reaguje na zmiany na rynku oraz nadzoruje regulatorów. Jednocześnie działania regulatora muszą

²⁹³ A. Boon, *The ethics and conduct of lawyers in England and Wales*, Hart Publishing 2014, s. 183.

²⁹⁴ Na potrzeby cytowania brytyjskich aktów prawnych przyjęto jednostki redakcyjne z polskiej techniki prawodawczej: brytyjskie *section* to paragraf, *subsection* to ustęp, *paragraph* w ramach *subsection* to litera, a *schedule* to załącznik z własnymi analogicznymi jednostkami redakcyjnymi; zob. <https://ilrb.cf.ac.uk/citingreferences/oscola/tutorial/page10.html> (dostęp: 7 maja 2018 r.).

²⁹⁵ Lord Kanclerz (*Lord High Chancellor of Great Britain*) jest pewnym odpowiednikiem polskiego Ministra Sprawiedliwości, z tym że ma on formalnie status wyższy niż premier. Powołuje go głowa państwa (monarcha brytyjski) na wniosek premiera. Jest członkiem gabinetu. Odpowiada za funkcjonowanie i niezależność sądownictwa. Urząd ten ma historię sięgającą VII w. Aktualnie Lord Kanclerz pełni jednocześnie funkcję Sekretarza Stanu ds. Wymiaru Sprawiedliwości. Jest to urząd o wysokim prestiżu.

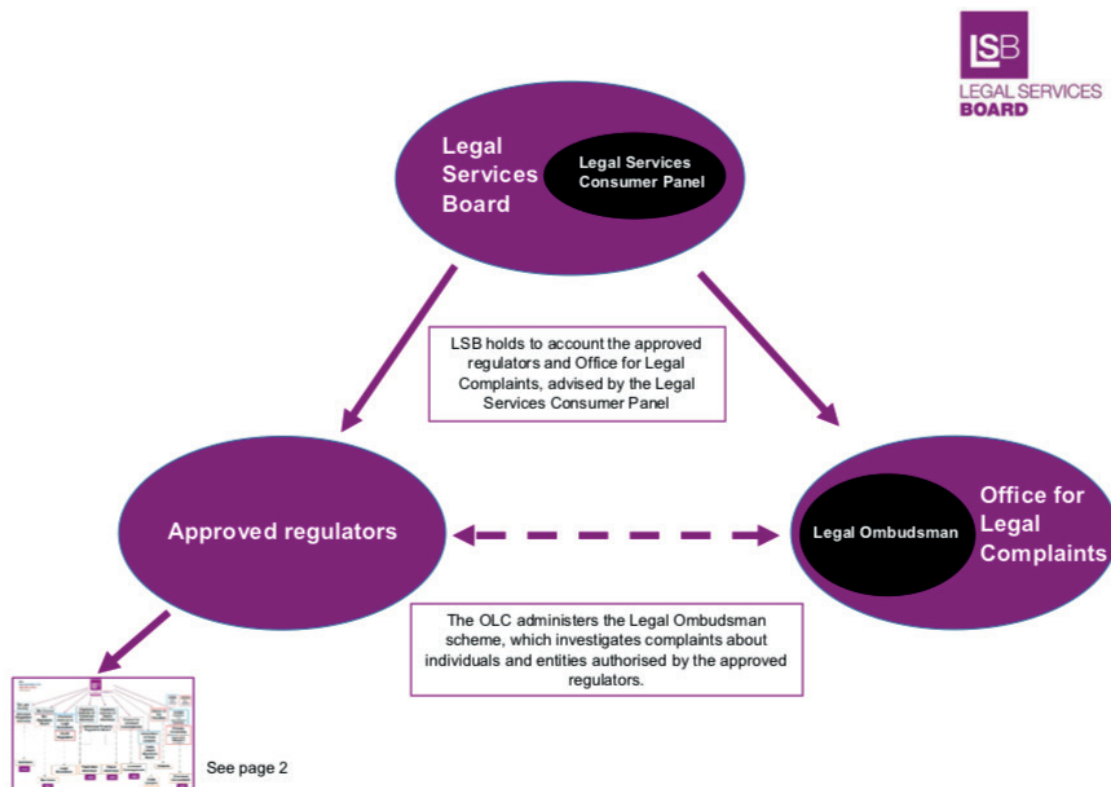
być przejrzyste, odpowiedzialne, proporcjonalne, spójne i podejmowane tylko, gdy jest to konieczne. Powinna rozwijać standardy i reagować na zmiany na rynku.

1.4.2. Legal Services Consumer Panel

W ramach LSB utworzono także w 2009 r. *Legal Services Consumer Panel* (LSCP, Komisję Konsumentów Usług Prawnych), która reprezentuje interesy klientów zarówno indywidualnych, jak i instytucjonalnych oraz pomaga w nadzorze rynku LSB. Poza tym na mocy LSA powstało *Office for Legal Complaints* (OLC, Urząd Skarg Prawnych, § 114 LSA), wraz z instytucją *Legal Ombudsman*, czyli Rzecznika Praw Konsumentów Usług Prawnych (§ 122) (zob. schemat 1). Głównemu Rzecznikowi (*Chief Legal Ombudsman*) pomagają jego zastępcy (*assistant ombudsmen*).

Legal Services Consumer Panel jest niezależnym doradcą LSB. Od listopada 2009 r. opracowuje badania rynku z perspektywy nabywców usług na temat: ABS, skarg, wyboru prawnika, roli rekomendacji itp. Składa się z ośmiu nie-prawników reprezentujących interesy klientów z różnych segmentów rynku usług prawnych (indywidualni, MSP, NGOs itp.).

Schemat 1. Zależności funkcjonalne między regulatorami rynku usług prawnych w Anglii i Walii: Radą Usług Prawnych (w tym Komisją Konsumentów Usług Prawnych), Urzędem Skarg Prawnych (w tym Rzecznikiem Praw Konsumentów Usług Prawnych) oraz akredytowanymi regulatorami

Źródło: http://www.legalservicesboard.org.uk/can_we_help/approved_regulators/pdf/Legal_Services_Regulation_Map_May_2018.pdf (dostęp: 16 maja 2018 r.).

I.4.3. Office of Legal Complaints – Legal Ombudsman

Urząd Skarg Klientów Usług Prawnych (*Office of Legal Complaints*) obsługujący Rzecznika (*Legal Ombudsman*) składa się z ośmiu członków mianowanych przez LSB. Rozpatruje skargi obywateli na regulowane podmioty świadczące zastrzeżone usługi prawne, tzn. wszystkie wyżej opisane wolne zawody prawnicze – zarówno prawników, jak i podmioty instytucjonalne. Rozpatruje także skargi na usługi odszkodowawcze. Przedmiotem skargi jest zwykle źle wyświadczona usługa. Przed wejście w życie LSA każda z organizacji zawodowych zajmowała się rozpatrywaniem skarg na swoich członków. Wcześniej urząd ten nazywał się *Legal Complaints Service*.

Obowiązkiem tego urzędu jest podejmowanie działań mających na celu szybkie i skuteczne rozwiązanie zgłoszonych problemów w sposób niezależny i bezstronny²⁹⁶. Klienci mogą zgłaszać swoje skargi telefonicznie, email, listownie albo przez czat. Urząd zapewnia formularz skargi, podręczniki konsumenta oraz materiały edukacyjne. Urząd może nakazać usługodawcy: zwrot albo obniżenie kosztów usługi, wypłacenie odszkodowania, wykonanie dodatkowej usługi pozwalającej załatwić sprawę, przeproszenie klienta albo zwrócenie dokumentacji. Klient musi jednak wyczerpać ścieżkę reklamacyjną, tzn. wnieść skargę przede wszystkim do usługodawcy. Urząd nie rekomenduje prawników, nie zajmuje się skargami, które są przedmiotem postępowania sądowego albo skargami przedawnionymi²⁹⁷.

I.4.4. Rola akredytowanych regulatorów – reprezentacja

Kluczową zasadą LSA jest rozdzielenie funkcji reprezentacyjnej i regulacyjnej organizacji prawniczych (§ 27 LSA). Akredytowani regulatorzy (*approved regulators, AR*) pełnią tę pierwszą funkcję, reprezentacyjną, podczas gdy nowo powołani niezależni regulatorzy – tę drugą, regulacyjną.

Do roli akredytowanych regulatorów powołuje organizacje prawnicze LSB, występujący zgodnie z LSA w roli metaregulatora. Może on cofać upoważnienie dotychczasowym regulatorom i upoważniać innych. Akredytowanymi regulatorami są organizacje reprezentujące poszczególne zawody prawnicze. Akredytację obecnie mają te same organizacje, które pełniły funkcje samorządów prawniczych jeszcze przed LSA, mające, jak w przypadku adwokatów, radców i notariuszy, długą tradycję historyczną. Organizacje te działają w formie przedsiębiorstw (*companies*). Akredytacja upoważnia te organizacje (z wyjątkiem *Institute of Chartered*

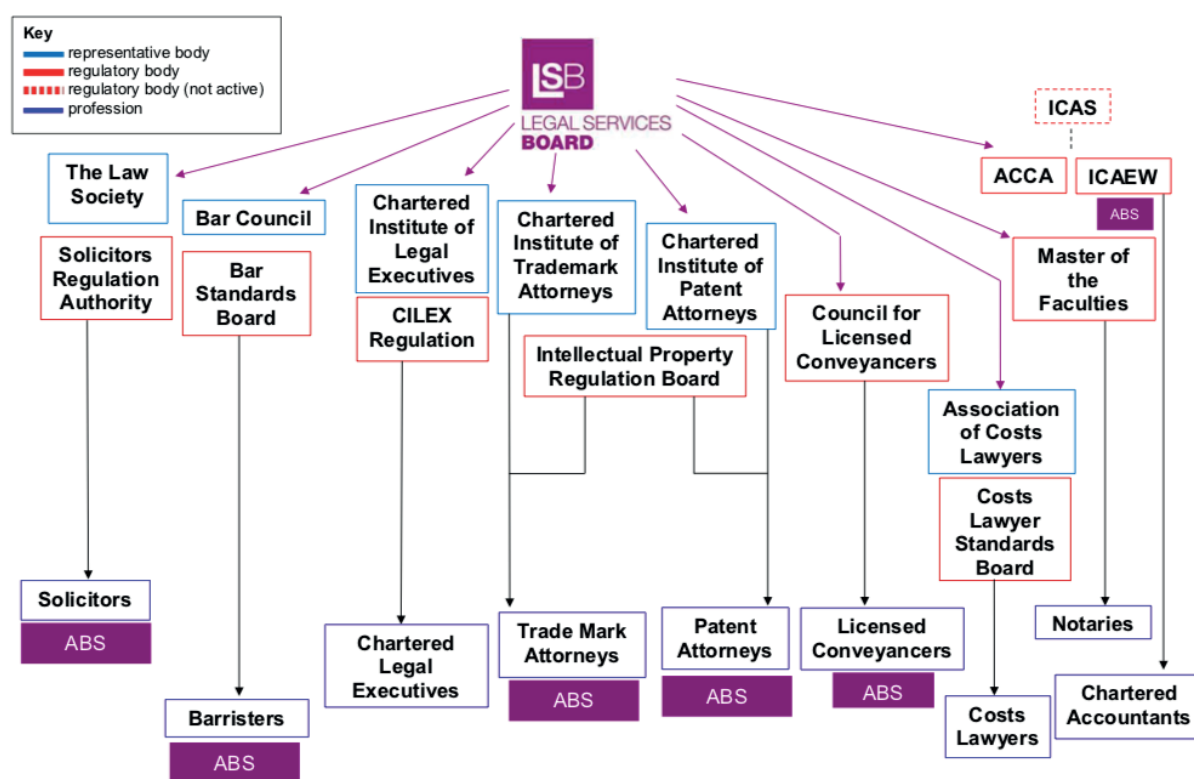
²⁹⁶ Zob. https://e-justice.europa.eu/content_legal_professions-29-ew-pl.do?member=1 (dostęp 30.05.2018 r.).

²⁹⁷ Zob. <http://www.legalombudsman.org.uk/helping-the-public/> (dostęp 9.06.2018 r.).

Accountants of Scotland) do wydawania licencji²⁹⁸ (*authorisation*) osobom fizycznym do wykonywania tzw. zastrzeżonych usług prawnych (*reserved legal activities*) (zob. schemat 2).

Niektóre z tych organizacji są jednocześnie podmiotami udzielającymi zezwolenia (*licensing authority*, LA) do wykonywania zastrzeżonych usług także osobom prawnym, tzw. *Alternative Business Structures* (ABS, alternatywnym podmiotom biznesowym). Uprawnienie do świadczenia pomocy prawnej przez ABS jest swoistym *novum* LSA.

Schemat 2. Układ instytucjonalny regulatorów anglo-walijskiego rynku usług prawnych: meta-regulator (*Legal Services Board*), akredytowani regulatorzy (*representative bodies*), niezależni regulatorzy (*regulatory bodies*) i poszczególne grupy zawodowe (*professions*). Niektórzy regulatorzy są upoważnieni do wydawania zezwoleń dla ABS (*Alternative Business Structures*).

Źródło: http://www.legalservicesboard.org.uk/can_we_help/approved_regulators/pdf/Legal_Services_Regulation_Map_May_2018.pdf (dostęp 16.05.2018 r.).

Rolą akredytowanych regulatorów jest realizacja celów regulacyjnych (§ 28 LSA). Regulatorzy mają dużą swobodę decydowania, jak to zrobić, jednakże powinni wybierać najlepsze ku temu sposoby (ust. 2 pkt 2). Powinni przy tym przestrzegać zasad przejrzystości działań, odpowiedzialności, proporcjonalności, spójności i pomocniczości (tzn. interweniować tylko wtedy, gdy to jest konieczne).

²⁹⁸ Dane te są jawne i każdy może się z nimi zapoznać – obejmują też informacje o: okresie obowiązywania licencji, dacie uzyskania uprawnień zawodowych, siedzibie kancelarii, numerze telefonu, czy prawnik sprawuje patronat, prawie do *public access*, a także do świadczenia porad i usług imigrantom i do prowadzenia postępowań spornych oraz o ewentualnych postępowaniach dyscyplinarnych (informacje o zawieszeniu i pozbawieniu prawa do wykonywania zawodu są usuwane z rejestru po dwóch latach).

Poza wydawaniem licencji na świadczenie zastrzeżonych usług prawnych przedstawicielom poszczególnych zawodów prawniczych, akredytowani regulatorzy – organizacje prawnicze, pełnią także funkcje reprezentacyjne, promują zawód i interesy jego przedstawicieli. Rolą LSB jest czuwanie nad tym, by wykonywanie funkcji reprezentacyjnej regulatora nie odbywało się ze szkodą funkcji regulacyjnej (§ 30 ust. 1 lit. a LSA).

Tabela 1. Poszczególne zawody prawnicze w Anglii i Walii, akredytowani regulatorzy i niezależni regulatorzy

Podmioty regulowane	Organizacja reprezentująca (<i>Approved Regulator</i>)	Niezależny regulator
Solicitors	Law Society	Solicitors Regulation Authority (SRA)
Barristers	Bar Council	Bar Standards Board (BSB)
Legal executives	Chartered Institute of Legal Executives (CILEx)	CILEx Regulation
Licensed conveyancers	Council for Licensed Conveyancers	Council for Licensed Conveyancers
Patent attorneys	Chartered Institute of Patent attorneys (CIPA)	Intellectual Property Regulation Board (IPReg)
Trade mark attorneys	Institute of Trade Mark Attorneys (ITMA)	Intellectual Property Regulation Board (IPReg)
Costs lawyers	Association of Costs Lawyers (ACL)	Costs Lawyer Standards Board (CLSB)
Notaries	Master of the Faculties	Master of the Faculties

Źródło: opracowanie własne na podstawie LSA.

Wewnętrzne reguły działania akredytowanych regulatorów muszą pozwalać na niezależne wykonywanie obu tych funkcji, a także na kontakt z LSB czy LSCP. Poza tym LSB może wyznaczyć regulatorom określone cele zarządcze i sprawdzać ich realizację (*performance targets*, § 31 LSA), a także wydawać polecenia co do działania (*directions*, § 32 i Zał. 7 do LSA). W razie niewywiązania się z nich LSB może skierować sprawę do Wysokiego Sądu (*The High Court of Justice*, § 34 LSA). Rada Usług Prawnych może także upomnieć akredytowanego regulatora (§ 35, *public censure*), bezpośrednio interweniować w funkcje regulacyjne regulatora (§ 41) i nałożyć karę pieniężną (§ 37, *financial penalties*). Akredytowany regulator może odwołać się od decyzji o nałożeniu kary pieniężnej. Kanclerz może zdecydować – na wniosek LSB – o odebraniu kompetencji regulacyjnych danej organizacji w zakresie wybranych albo wszystkich usług zastrzeżonych (§ 45, *cancellation of designation*), a także do wydawania licencji do wszystkich lub wybranych usług (§ 76 LSA).

I.4.5. Rola niezależnych regulatorów – regulacja

By zapewnić nadzór nad działalnością organizacji reprezentujących interesy prawników, powołano do życia zupełnie nowe agencje: niezależnych regulatorów (*independent regulatory bodies*). Niezależni regulatorzy doradzają w kwestii regulacji i w bieżących sprawach. Udzielają licencji prawnikom (*practising certificates*) na świadczenie zastrzeżonych usług prawnych. Udzielają także zezwoleń firmom, w tym ABS, na świadczenie zastrzeżonych

usług prawnych. Organizacje te powstały w wyniku uchwał podjętych przez organizacje prawnicze w odpowiedzi na raport D. Clementiego z 2004 r.: *Bar Standards Board* dla adwokatów i *Solicitors Regulation Authority* dla radców w 2006 r., czyli jeszcze przed LSA.

I.5. Usługi prawne

I.5.1. Zastrzeżone usługi prawne

Zastrzeżone usługi prawne (§ 12 ust. 1 LSA), zdefiniowane poniżej (zgodnie z Zał. 2 do LSA § 1–8), mogą wykonywać tylko osoby lub podmioty uprawnione albo takie, które zostały objęte wyjątkami (z Zał. 3 do LSA)²⁹⁹:

- wykonywanie zastępstwa procesowego (*exercise of a right of audience*), czyli prawo do występowania przed sądem, kierowania oświadczeń do sądu, w tym wniosków dowodowych i przesłuchiwanie świadków;
- kierowanie postępowaniem (*conduct of litigation*), czyli jego wszczęcie, prowadzenie i dokonywanie związanych z nim czynności;
- wykonywanie czynności zastrzeżonych (*reserved instrument activities*), czyli przygotowanie wniosku lub innych dokumentów koniecznych do przeniesienia praw do nieruchomości (*conveyancing*³⁰⁰) zgodnie z Land Registration Act 2002, włącznie z pismami procesowymi,

²⁹⁹ Zob. http://www.legalservicesboard.org.uk/can_we_help/faqs/Reserved_Legal_Activities.htm (dostęp 7.05.2018 r.).

³⁰⁰ *Conveyancing* jest specyficznie brytyjską usługą, zdefiniowaną np. w § 190 ust. 6 LSA, która polega na przenoszeniu praw rzeczowych do nieruchomości (*preparation of transfers, conveyances, contracts and other documents in connection with, and other services ancillary to, the disposition or acquisition of estates or interests in land*).

Tabela 2. Zakres kompetencji do wydawania uprawnień do wykonywania zastrzeżonych usług prawnych poszczególnych akredytowanych regulatorów i regulowanych przez nich zawodów i podmiotów instytucjonalnych w Anglii i Walii

Market segments	All	All	All	Conveyancing, Probate	Intellectual Property		Other (Costs litigation)	Conveyancing, Other (Notarial), Probate	Probate
Reserved Activities by Profession	Solicitors	Barristers	Legal Executives	Licensed Conveyancers	Patent Attorneys	Trademark Attorneys	Cost Lawyers	Notaries and scriveners	Accountants
1. Right to conduct litigation	X	X	X		X	X	X		
2. Right of audience in the courts	X	X	X		X	X	X		
3. Probate services	X	X	X	X				X	X
4. Reserved Instrument Activities	X	X	X	X	X	X		X	
5. Notarial services								X	
6. Acting as a commissioner for oaths	X	X	X	X	X	X	X	X	
Nature of regulation									
Individual regulation	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Entity regulation	✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓
ABS licensing	✓	✓		✓	✓	✓			✓

Źródło: Rozdz. 3 i Zał. 4 do LSA, http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

- wykonywanie czynności spadkowych (*probate activities*), w ramach dziedziczenia zarówno z testamentu, jak i z ustawy;
- wykonywanie czynności notarialnych (*notarial activities*), czyli takich, które były wykonywane przez notariuszy w momencie wejścia w życie LSA na podstawie *Public Notaries Act 1981*;
- poświadczanie dokumentów i przyjmowanie zaprzysiężonych oświadczeń (*administration of oaths*), co znaczy, że mogą poświadczać dokumenty urzędowe inne niż przygotowane przez nich samych lub stronę przeciwną.

W wyjątkowych przypadkach osoby lub podmioty nieuprawnione mogą wykonać zastrzeżoną usługę prawną. Są to np. strony postępowania uprawnione do reprezentowania siebie przed sądem i kierowania tym postępowaniem (Zał. 3 do LSA § 1 ust. 6 lit. a). Uchybienie zakazowi wykonywania usług zastrzeżonych bez odpowiedniego tytułu to wykroczenie (*offence*, § 14 LSA), zagrożone karą pozbawienia wolności do dwóch lat. Lord Kanclerz ma kompetencję do włączenia tymczasowo do katalogu zastrzeżonych usług prawnych innych usług, wyznaczając odpowiedniego regulatora do nadawania licencji (§ 25 LSA). Z kolei LSB

może zarekomendować Lordowi Kanclerzowi trwałe wyłączenie poszczególnych usług z tego katalogu (§ 26 LSA).

Wpis na listę przedstawicieli określonego zawodu (lub otrzymanie tytułu zawodowego) nie oznacza od razu uzyskania pełnych uprawnień do świadczenia wszystkich zastrzeżonych usług prawnych, do których wykonywania może upoważnić dany regulator. Na przykład otrzymanie prawa do występowania przed wyższymi sądami (*higher rights of audience*) warunkowane jest w przypadku radców prawnych zdaniem dodatkowego egzaminu³⁰¹.

Prawnej ochronie podlegają tylko niektóre tytuły zawodowe: *solicitor*, *barrister*, *registered trade mark attorney* i *patent attorney*. Wśród niepodlegających ochronie znalazły się: *notary*, *costs lawyer*, *lawyer*, *law practitioner*, *paralegal*, *legal adviser*, *attorney* i *advocate*³⁰².

1.5.2. Usługi regulowane

Są trzy kategorie usług prawnych, które nie zostały zastrzeżone na gruncie LSA, ale podlegają regulacji na innej podstawie: imigracyjne (*immigration*, *Immigration and Asylum Act 1999* i in.), odszkodowawcze (*claims management*, *Compensation Act 2006*) i dotyczące niewypłacalności (*insolvency*, *Insolvency Act 1986* i in.)³⁰³. Mogą być one wykonywane tylko przez licencjonowane do tego osoby albo zwolnione z obowiązku uzyskiwania licencji (*practice rights*). Wybrane instytucje (*designated professional body*, np. CILEx) mają prawo do udzielania licencji.

1.5.2.1. Doradztwo w sprawach imigracyjnych

Doradztwem prawnym dla imigrantów zajmują się doradcy imigracyjni (*immigration advisers*), których nadzoruje Urząd Komisarza ds. Obsługi Imigrantów (*The Office of the Immigration Services Commissioner*). Poza tym usługi te mogą wykonywać adwokaci i radcowie, a także ich pracownicy, np. członkowie CILEx, chyba że otrzymują oni sami własną licencję.

Office of the Immigration Services Commissioner prowadzi rejestr doradców podlegających regulacji, czuwa nad wypełnieniem przez nich obowiązku posiadania ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej, sprawdza ich wiedzę merytoryczną i rozpatruje skargi na nich³⁰⁴. Doradcy nie muszą być prawnikami, ale z nimi konkurują, w szczególności z radcami prawnymi (*solicitors*). Urząd poucza na stronie internetowej, że nie ma możliwości uzyskania pomocy w przypadku niewłaściwej pomocy prawnej nielicencjonowanego doradcy oraz

³⁰¹ Zob. <http://www.sra.org.uk/solicitors/accreditation/higher-rights-of-audience.page> (dostęp: 11.06.2018 r.).

³⁰² Zob. http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

³⁰³ Zob. https://www.cilex.org.uk/membership/practice_advice/reserved_legal_activities/regulated_activities (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁰⁴ W Polsce zajmują się tym najczęściej doradcy prawni, którzy takiego obowiązku nie mają, ale znają np. język ukraiński.

informuje o osobach z zakazem doradztwa w zakresie prawa imigracyjnego³⁰⁵. *Office of the Immigration Services Commissioner* może udzielać licencji doradcom imigracyjnym³⁰⁶.

1.5.2.2. Doradztwo w sprawach kompensacji szkód

Departament brytyjskiego Ministerstwa Sprawiedliwości zajmuje się z kolei regulacją usług odszkodowawczych, tzn. polegających na uzyskiwaniu kompensacji szkód na osobie i mieniu wynikłych z deliktu (*personal injury*), produktu konsumpcyjnego (*mis-sold financial and services*), zatrudnienia bądź zwolnienia (*employment and redundancy*), produktu niebezpiecznego (*industrial injury*) czy naprawy domowej (*housing disrepair*). Udziela on licencji osobom i zezwoleń firmom na ich świadczenie oraz pełni inne funkcje regulatora tego rynku (prowadzenie postępowań karnych i dyscyplinarnych, informowanie konsumentów, tworzenie polityk, prowadzenie rejestru)³⁰⁷. Adwokaci i radcowie nie muszą uzyskiwać licencji na świadczenie usług odszkodowawczych.

1.5.2.3. Doradztwo w sprawach niewypłacalności

Usługi prawne z zakresu niewypłacalności podmiotów świadczą natomiast podmioty (*insolvency practitioners*) regulowane przez agencję rządową *Insolvency Service* wyspecjalizowaną w tym w zakresie³⁰⁸. Jedną z instytucji akredytowanych (*recognised professional body*) do wydawania licencji doradców ds. niewypłacalności jest *Solicitors Regulation Authority*. Chętne osoby muszą zdać *Joint Insolvency Examination*. Po uzyskaniu licencji doradcy są wizytowani raz na pół roku przez *Insolvency Service*.

1.5.3. Pozostałe usługi prawne

Pozostałe usługi prawne nie wymagają ani zezwoleń, ani licencji i mogą być świadczone na zasadach wolnorynkowych z zachowaniem innych przepisów.

³⁰⁵ Zob. <https://www.gov.uk/find-an-immigration-adviser> (dostęp 9.05.2018 r.).

³⁰⁶ Zasady ich udzielania: https://www.cilexregulation.org.uk/~media/pdf_documents/cilex-regulation/handbooks/cilex-immigration-practitioner-handbook.pdf?la=en (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁰⁷ <https://www.gov.uk/government/groups/claims-management-regulator> (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁰⁸ <https://www.gov.uk/government/organisations/insolvency-service/about#responsibilities> (dostęp 8.06.2018 r.).

I.6. Zezwolenia dla podmiotów instytucjonalnych, w tym alternatywnych podmiotów biznesowych (ABS)

I.6.1. Wszystkie podmioty instytucjonalne

Jak wspomniano wcześniej, niektórzy niezależni regulatorzy wyposażeni są w kompetencję do udzielania zezwoleń na świadczenie wybranych zastrzeżonych usług prawnych podmiotom instytucjonalnym (*entity regulation*), a niektórzy także dla ABS (*ABS licensing*) (por. tabela 2).

Legal Services Act 2007 zawiera szczegółowe reguły w tym zakresie. Podmioty instytucjonalne (*licensable body*), które ubiegają się o zezwolenie (*license*), muszą dopełnić szeregu formalnych wymogów określonych w Zał. 11 do LSA, odnoszących się do sposobu przyznawania zezwoleń (cz. 1 *Licensing procedure*), organizacji wewnętrznej (cz. 2 *Structural requirements*), działalności (cz. 3 *Practice requirements*) i regulacji (cz. 4 *Regulation*).

Dla ubiegających się o zezwolenie musi być jasne, jakich informacji się od nich wymaga we wniosku i jakie dokumenty muszą załączyć. Organizacja musi odpowiedzieć na wniosek w ciągu sześciu miesięcy (wyjątkowo dziewięciu miesięcy), a w razie odmownej odpowiedzi sporządzić uzasadnienie (§ 1–3 Zał. 11 do LSA). Od decyzji przysługuje odwołanie (*review*), w wyniku którego może być uchylona odmowa, a także zmienione warunki zezwolenia. Zezwolenie może być przyznane na czas określony i może być odnawiane. Zezwolenie dla podmiotów instytucjonalnych może być warunkowane zmianami organizacyjnymi w takim podmiocie (§ 5).

Z kolei wymogi strukturalne otrzymania zezwolenia odnoszą się do podmiotu instytucjonalnego, który je uzyskuje. Stanowią one, że przynajmniej jeden z jego menedżerów musi mieć licencję na wykonywanie czynności zastrzeżonych, a żaden z nich nie może być pozbawiony prawa kierowania takim podmiotem (*licensed body*, § 9). Nie można natomiast wymagać, by takie zezwolenie mieli wszyscy menedżerowie. Warunki zezwolenia odnoszące się do menedżerów i sprawowania przez nich zarządu mogą być bardziej szczegółowe. Spośród obligatoryjnych wymogów należy wskazać, że podmiot instytucjonalny musi zawsze mieć:

- dyrektora departamentu prawnego (Head of Legal Practice), zaakceptowanego przez agencję regulacyjną, który jednocześnie ma licencję na wykonywanie zastrzeżonych czynności prawnych (§ 11–12) i
- dyrektora finansowego i administracyjnego (Head of Finance and Administration), zaakceptowanego przez agencję regulacyjną (§ 13–14).

Wymogi odnoszące się do samej działalności otrzymującego zezwolenie to obowiązek posiadania siedziby w Anglii i Walii (*practising address*, § 15). Co ważne, samo świadczenie usług zastrzeżonych może być wykonywane tylko przez osoby do tego licencjonowane. Podmiot uzyskujący zezwolenie nie może zatrudniać osób pozbawionych prawa pracy dla takiego podmiotu (§ 18). Za otrzymanie zezwolenia organizacje płacą podmiotom udzielającym

zezwolenia (*Licensing Authorities*). W razie niedotrzymania wymogów zezwolenia mogą być: obciążone karą finansową (§ 22), pozbawione prawa do uzyskania zezwolenia (§ 23), ich zezwolenie może być zawieszone lub odebrane (§ 24)³⁰⁹.

I.6.2. Alternatywne podmioty biznesowe (ABS)

Legal Services Act 2007 pozwala na tworzenie różnych struktur ABS, w tym spółek multidyscyplinarnych. Struktury te mają w założeniu odpowiadać projektom biznesowym ich twórców, a nie wymogom regulacyjnym (np. przepisanych prawem formom organizacyjnoprawnym) i być do nich jak najlepiej dopasowane. Rolą regulatora jest jedynie sprawdzić, czy minimalne gwarancje zdefiniowane wyżej są spełnione.

Alternatywne podmioty biznesowe (*Alternative Business Structures*, ABS) muszą spełnić takie same wymagania jak każdy inny podmiot instytucjonalny, chociaż różnią się od nich tym, że są to spółki, w których minimum 10% głosów ma nie-prawnik albo w których menedżerem jest nie-prawnik. Istotą tej innowacji organizacyjnej jest umożliwienie świadczenia pomocy prawnej przez firmy, które nie należą w całości do prawników. Prawo to nazywano „Tesco-law”, obawiając się, że pomoc prawna będzie świadczona w supermarketach.

Ideą jest stworzenie zestandaryzowanych usług dzięki korzyściom skali (reklama, dostęp do technologii) i zakresu (tj. specjalizacji). Większa skala działalności pozwala zmniejszyć jednostkowe koszty, a specjalizacja – zapewnić fachową pomoc prawną. Pomocna w rozwoju firm jest możliwość skorzystania z zaangażowania kapitałowego inwestorów, która pozwala zmniejszyć zależność od finansowania długiem (kredytu), a także dostęp do know how inwestorów, który pozwoli zwiększać różnorodność i innowacyjność oferty³¹⁰. Zakładane korzyści to: niższe ceny, lepsze usługi, lepszy dostęp do sądu, dostęp do kapitału dla firm, elastyczność i większy wybór pracy dla prawników. Alternatywne podmioty biznesowe mogą otrzymywać zezwolenia na działalność od 2012 r. Obecnie proponuje się, aby w celu zachęcenia do powszechniejszego tworzenia ABS zliberalizować istniejące reguły ich tworzenia.

³⁰⁹ Szerzej o środkach nadzorczych w firmach w II.2.2.3. (Środki nadzorcze SRA względem firm prawnych i radców prawnych).

³¹⁰ http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

II. Charakterystyka poszczególnych zawodów prawniczych

II.1. Barristers – adwokaci

II.1.1. Zawód

II.1.1.1. Charakter pracy

Prawnicy zwani *barristers* to indywidualni wyspecjalizowani doradcy prawni, adwokaci. Specjalizują się w obronie sądowej i reprezentacji przed sądami wyższych instancji. W ramach swoich zadań doradzają klientom, analizują sprawy i pogłębiają wiedzę w wybranej specjalizacji. Do wykonywania zastrzeżonych usług prawnych potrzebują odnawialnej corocznie licencji (*practising certificate*). Licencja adwokacka obejmuje następujące czynności: zastępstwo procesowe, kierowanie postępowaniem, przenoszenie praw do nieruchomości i czynności spadkowe.

Adwokaci pełnią głównie funkcję pełnomocników procesowych i mogą także, o ile przejdą odpowiednie przygotowanie (kurs *Public Access*³¹¹), wykonywać polecenia stron nieprofesjonalnych, czyli nie-prawników (*Public Access Scheme*). Tradycyjnie większość z nich wykonuje zastępstwo według instrukcji radców prawnych (*solicitors*).

II.1.1.2. Licencja na używanie tytułu zawodowego

Adwokaci, którzy uzyskali ten tytuł, a nie odnowili licencji albo nie spełnili jej wymogów, nazywani są nielicencjonowanymi adwokatami (*unregistered barristers*). Pozostają oni członkami profesji i danego zrzeszenia adwokackiego (*Inn*). Muszą przestrzegać reguł etycznych (*Core Duties* i *Conduct Rules*). Jeśli świadczą pomoc prawną, muszą poinformować o swoim tytule zawodowym i statusie³¹².

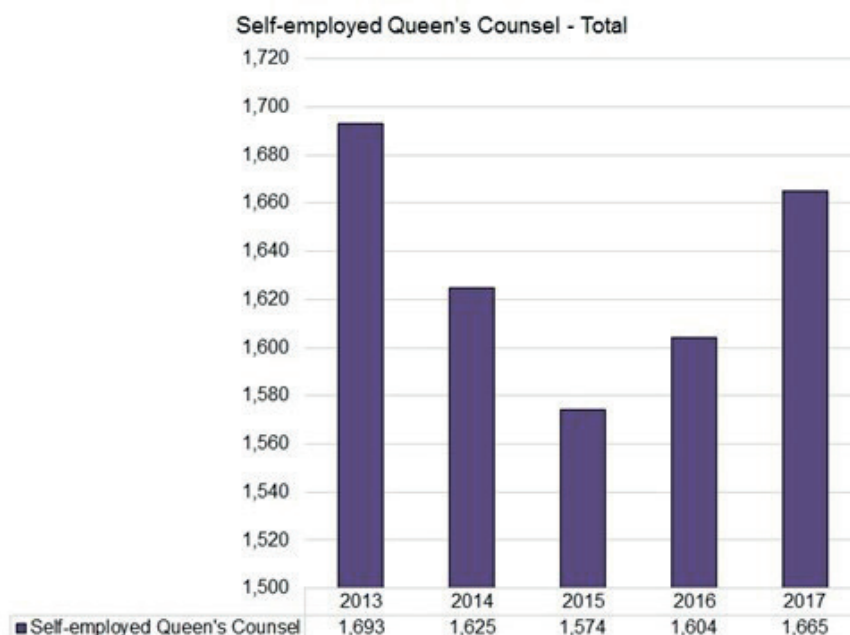
Około 10% praktykujących adwokatów (co w 2017 r. stanowiło 1703 osoby) ma tytuł *Queen's Counsel* (doradcy królowej). Akronim QC dopisują sobie po nazwisku. Zajmują się oni najbardziej skomplikowanymi lub najpoważniejszymi sprawami³¹³. Wielu sędziów praktykowało wcześniej jako adwokaci-doradcy królowej. Pozostałych adwokatów można nazwać *junior barristers*. Doradcy królowej nie cieszą się współcześnie takimi przywilejami jak kiedyś. Tytuł ten ma charakter prestiżowy i mogą go dzisiaj otrzymać także radcowie prawni. Decyduje o tym specjalna komisja, której przewodniczy nie-prawnik, a jej prace nadzoruje Lord Kanclerz.

³¹¹ <https://hjt-training.co.uk/public-access-training-course/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³¹² <https://www.barstandardsboard.org.uk/complaints-and-professional-conduct/making-a-complaint/people-we-regulate/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³¹³ https://e-justice.europa.eu/content_legal_professions-29-ew-pl.do?member=1 (dostęp 30.05.2018 r.).

Wykres 1. Liczba adwokatów-doradców królowej pracujących na własny rachunek w latach 2013–2017 (liczba zatrudnionych doradców wzrastała stopniowo w tym samym okresie z 26 do 38)

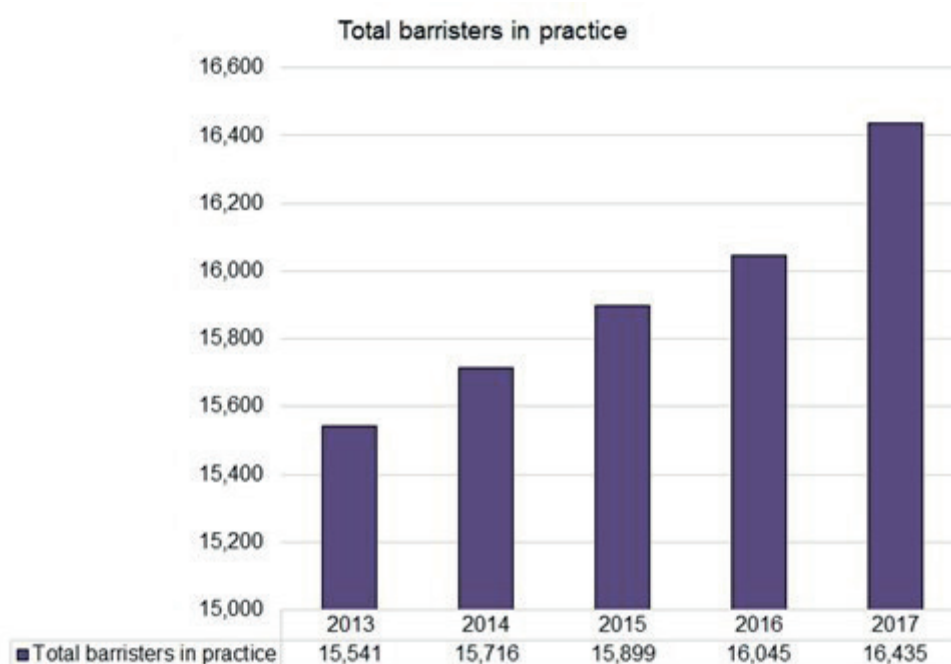

Źródło: <https://www.barstandardsboard.org.uk/media-centre/research-and-statistics/statistics/queen's-counsel-statistics/> (dostęp 6.06.2018 r.).

Bar Standards Board wydaje też zezwolenia na wykonywanie zastrzeżonych usług przez podmioty instytucjonalne (*BSB Authorised Bodies* i *BSB Licensed Bodies*) (por. niżej).

II.1.1.3. Formy wykonywania zawodu i izby

Wykres 2. Liczba praktykujących adwokatów (lata 2013–2017)

Źródło: <https://www.barstandardsboard.org.uk/media-centre/research-and-statistics/statistics/practising-barrister-statistics/> (dostęp 6.06.2018 r.).

Spośród 16 tys. angielskich i walijskich adwokatów 13 tys. prowadzi indywidualne kancelarie. Zwykle pracują oni we wspólnotach biurowych zwanych izbami (*chambers*), tzn. niezależnie od siebie (izby to nie firmy) prowadząc swoje własne „indywidualne kancelarie” (*self-employed solo practitioners*), ale dzieląc koszty najmu i obsługi administracyjnej. Pozwala to im, przynajmniej według *Bar Council*, zaoferować konkurencyjne stawki przy niewielkich marżach, niezależnie od tego, czy pomoc prawną finansuje klient samodzielnie czy z budżetu państwa w ramach *legal aid*. Około 3 tys. adwokatów jest zatrudnionych. Od 1999 r. (wskutek zmian wprowadzonych przez *Access to Justice Act 1999* nowelizujący *Courts and Legal Services Act 1990*) mają oni bowiem możliwość kierowania postępowaniem mimo zatrudnienia³¹⁴.

Izby są regulowane przez *Bar Standards Board*. Mogą one skupiać nie tylko adwokatów, ale także arbitrów, mediatorów, pracowników zarządzających izbą (*clerks*) i obsługę izby (*staff*, IT, administracyjną, ds. wyliczania kosztów, marketingu)³¹⁵. Organizacja adwokatów w izbach jest prawdopodobnie największą różnicą względem pracy polskich kancelarii prawnych, ponieważ izby zarządzane są przez specjalnie do tego przygotowanych pracowników (*clerks*), tworzących odrębną grupę zawodową, a samych adwokatów nie łączą stosunki zależności, jak w spółce czy zespole adwokackim (którego kierownik przydziela sprawy poszczególnym adwokatom). Współpraca w ramach izby może się im opłacać nie tylko z uwagi na podział kosztów stałych, ale także pokrewne specjalizacje, które łącznie pomagają stworzyć spójną markę izby (np. wyspecjalizowanej w prawie handlowym, międzynarodowym i europejskim³¹⁶).

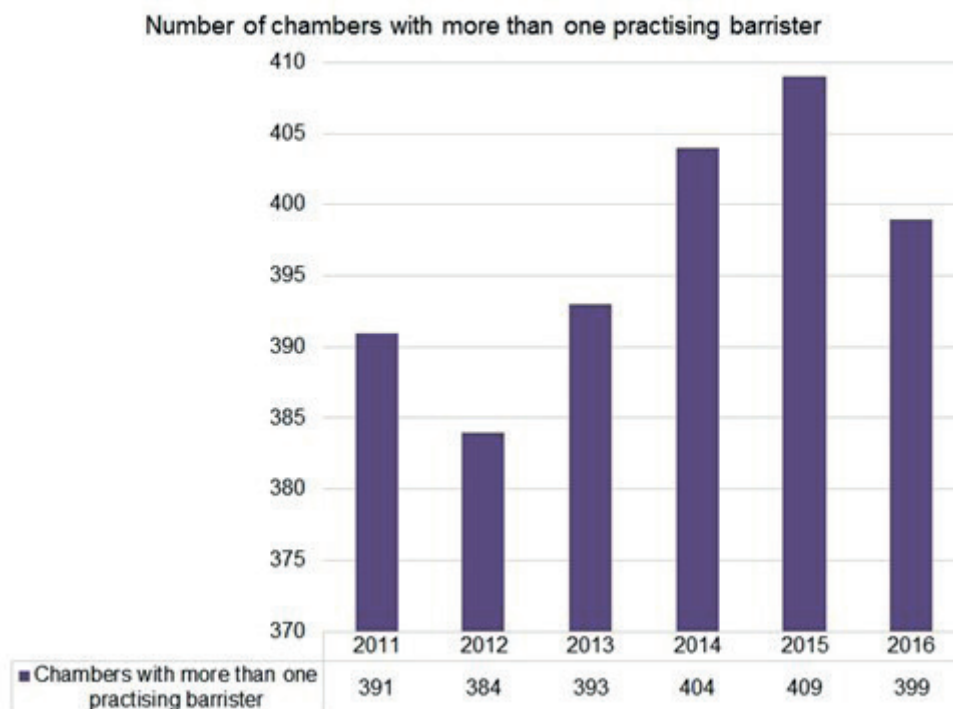
Adwokaci mogą też być zatrudnieni (w 2016 r. było 94 podmiotów, które zatrudniały co najmniej jednego adwokata) albo pracować w ABS (w 2016 r. było 10 alternatywnych podmiotów biznesowych, które zatrudniały co najmniej jednego adwokata).

³¹⁴ Zob. <http://www.barcouncil.org.uk/about-the-bar/what-is-the-bar/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³¹⁵ Tak np. Brick Court Chambers, <http://www.brickcourt.co.uk> (dostęp 6.06.2018 r.).

³¹⁶ Tak np. Essex Court Chambers, <https://essexcourt.com> (dostęp 6.06.2018 r.).

Wykres 3. Liczba izb, w których praktykuje więcej niż jeden adwokat (dane za lata 2011–2016)

Źródło: <https://www.barstandardsboard.org.uk/media-centre/research-and-statistics/statistics/chambers/> (dostęp 6.06.2018 r.).

Legal Services Act 2007 umożliwiło adwokatom obejmowanie funkcji członków zarządu (menedżerów) i wspólników w spółkach z nie-prawnikami w ABS i w podmiotach regulowanych przez *Council for Licensed Conveyancers* (CLC). Dało im też możliwość występowania w podwójnej roli (*dual capacity*): zarówno zatrudnionych, jak i niezatrudnionych jednocześnie, choć nie w tej samej sprawie. Mogą prowadzić analizę sprawy, postępowanie dowodowe, korespondencję, przesłuchiwać świadków, dzielić lokal z jakąkolwiek inną osobą i towarzyszyć swoim klientom na policji.

II.1.1.4. Pracownicy administracyjni izb

Pracownicy administracyjni adwokatów pracujących w izbach adwokackich, *barristers' clerks*, mają swoją własną reprezentację w *Institute of Barristers' Clerks*³¹⁷. Instytut liczy ok. 1,2 tys. członków. Pracownicy administracyjni zajmują się organizowaniem praktyki adwokackiej. Współcześnie wymaga ona wsparcia wielu specjalistów: informatyków, specjalistów od kosztów, recepcjonistów i asystentów od marketingu. Praca w tym charakterze, *clerking*, może być postrzegana jako odrębna ścieżka kariery względem pracy adwokata. Rola pracowników administracyjnych adwokatów jest zbliżona do roli prawników-menedżerów, dla których

³¹⁷ Zob. <https://www.ibc.org.uk/about/barristers-clerks/> (dostęp 6.06.2018 r.).

stworzono odrębną ścieżkę kształcenia i licencjonowania (por. niżej). Pracownicy uczą się, jak skojarzyć adwokata z odpowiednimi umiejętnościami i wiedzą z konkretnym klientem. Organizują oni kalendarz adwokatów, w tym udział w rozprawach, uczestniczą w ustalaniu honorarium adwokackiego, pomagają w zarządzaniu personelem. Starają się realizować cele zarządcze i zapewnić zgodność z obowiązkami regulacyjnymi.

II.1.1.5. Zrzeszenia adwokackie

Adwokat musi być członkiem jednej z czterech *Inns of Court*, czyli zrzeszeń adwokackich w Londynie (w odróżnieniu od *chambers*, czyli izb, w których adwokaci praktykują), tzw.: *The Honourable Society of Lincoln's Inn*, *The Honourable Society of Gray's Inn*, *The Honourable Society of the Middle Temple* i *The Honourable Society of the Inner Temple*. W ramach zrzeszeń adwokaci i studenci uczą się, spożywają posiłki, mają dostęp do wspólnych pomieszczeń i ogrodów, biblioteki, kaplicy oraz mogą uzyskać granty i stypendia. Budynki, w których zrzeszenia mają swoją siedzibę, są zwykle zabytkowe. Zrzeszenia pełnią funkcję sądów dyscyplinarnych (*disciplinary tribunals*)³¹⁸.

II.1.1.6. Okręgi

Terytorialnie anglo-walijska adwokatura dzieli się na sześć regionów, zwanych okręgami (*circuits*). W ramach okręgów adwokaci otrzymują wsparcie, szkolenia, radę i reprezentację. Władze okręgów, tj. przewodniczący (*leader*) i sekretarz (*circuit secretary*), utrzymują kontakty z sądami, prokuraturą (*Crown Prosecution Service*) i *Bar Council*. Poza sześcioma okręgami istnieje dodatkowy, europejski (*European Circuit of the Bar of England and Wales*), który skupia adwokatów pracujących za granicą, w innych krajach europejskich, niezależnie, czy wykonują zawód w ramach unijnej swobody świadczenia usług, w instytucjach europejskich czy w firmach i czy należą do samorządu adwokackiego w innym kraju³¹⁹. W ramach okręgu wyróżnia się dodatkowo izby (np. *Cheshire Chamber* w północnym okręgu).

Warto podkreślić, że okręg ma jedynie pomocnicze zadania i nie przystaje do polskich izb adwokackich dysponujących autonomią względem Naczelnej Rady Adwokackiej. Organizacja geograficzna adwokatów ma charakter jednolity w skali Anglii i Walii, tzn. decydująca jest przynależność do zrzeszenia adwokackiego i izby (*chamber*), w których współpraca ma charakter raczej techniczny.

II.1.1.7. Specjalizacje

Adwokaci mogą się też fakultatywnie stowarzyszać w ramach swoich specjalizacji w tzw. *Specialist Bar Associations*, czyli jednym z 24 specjalistycznych stowarzyszeń adwokackich

³¹⁸ <http://www.barcouncil.org.uk/about-the-bar/what-is-the-bar/inns-of-court/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³¹⁹ <http://www.barcouncil.org.uk/about-the-bar/what-is-the-bar/circuits/> (dostęp 6.06.2018 r.).

(np. *Commercial Bar Association, ComBar*³²⁰), zwykle o określonym zasięgu geograficznym (w ramach danego okręgu). W ramach tych stowarzyszeń organizowane są szkolenia, spotkania integracyjne i programy mentoringowe. Stowarzyszenia te wypowiadają się też w toku konsultacji społecznych w sprawach, które ich dotyczą. Mogą ponadto wydawać czasopisma, za pomocą których informują swoich członkach o zmianach w prawie i praktyce³²¹.

Ponad 130 adwokatów jest też członkami *Legal Practice Management Association*, czyli działającego od 1996 r. stowarzyszenia dla osób zarządzających firmami prawniczymi lub izbami adwokackimi, w ramach którego organizowane są szkolenia i wydarzenia z zakresu zarządzania, marketingu i czynników wpływających na branżę prawniczą. Członkowie mogą w ten sposób pozostawać na bieżąco ze zmianami regulacyjnymi. Koszt członkostwa to 50 GBP/rok. Członkowie dołączają do jednego z komitetów: HR, planowania strategicznego, regulacji itp.³²²

II.1.1.8. Historia zawodu

O angielskich adwokatach jako osobnej grupie zawodowej można mówić, odkąd w średniowieczu wyodrębniła się grupa prawników, którzy znali sędziów podróżujących po Anglii, rozsądzających lokalne spory, ich orzecznictwo i odebrali przygotowanie zawodowe w sądach. Pracując w wyższych sądach w Londynie, mieli dostęp do materiałów do analizy i gromadzili doświadczenie w praktyce interpretacji i stosowania prawa. Wielu z nich towarzyszyło sędziom w ich podróżach, by zapewnić profesjonalne zastępstwo procesowe tym, którzy tego potrzebowali.

Charakter pracy adwokatów w Anglii i Walii wymusza wspólnotę w izbach, ponieważ indywidualna praktyka ma małe szanse powodzenia. Inną, nową barierą okazał się wymóg otwarcia swojej własnej kancelarii po uzyskaniu tytułu *barrister* wobec zakazu zatrudnienia (jak w Polsce). W efekcie 10–25% adwokatów w latach 70. i 80. XX w. kończyło działalność w ciągu 10 lat od założenia kancelarii. Liczba adwokatów w 1841 r. wynosiła 2088, do 1891 r. wzrosła do 4823, następnie w 1921 r. spadła do 2953 i utrzymała się na tym poziomie do lat 50. XX w. (3084 w 1951 r.). Rokrocznie przyjmowano w tym okresie ok. 150–300 adwokatów (*calls to bar*). Po wojnie liczba ta wzrosła do 500–700 (w latach 1950–1969) i 700–1000 (w latach 1970–1985), jednak ponad trzy czwarte z nich nie zaczynała praktyki. Liczba rozpoczynających praktykę w latach 70. i 80. to ok. 300 adwokatów rocznie. W efekcie liczba adwokatów prowadzących indywidualną praktykę wzrosła z 2 tys. w 1953 r. do 5,4 tys. w 1985 r.³²³

³²⁰ <http://www.combar.com> (dostęp 6.06.2018 r.).

³²¹ <http://www.barcouncil.org.uk/about-the-bar/what-is-the-bar/specialist-bar-associations/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³²² <https://www.lpma.org.uk/join-us-152/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³²³ R.L. Abel, *Lawyers...*, s. 67–68.

II.1.2. Reprezentacja – Bar Council

Akredytowanym regulatorem adwokatów jest *Bar Council*, organizacja reprezentująca anglo-walijską adwokaturę *Bar of England and Wales*. Utrzymuje się ona w większości ze składek adwokatów. *Bar Council* podejmuje inicjatywy typu bezpłatna pomoc prawna w sytuacji, gdy klient nie kwalifikuje się do wsparcia od państwa w ramach *legal aid*³²⁴ i edukacja prawna dla obywateli itp.

II.1.3. Nadzór – Bar Standards Board

II.1.3.1. Rola

Bar Standards Board (BSB) odgrywa rolę niezależnego regulatora dla licencjonowanych adwokatów (*barristers*), nielicencjonowanych adwokatów (*unregistered barristers*), podmiotów instytucjonalnych, osób pełniących określone funkcje w regulowanych podmiotach instytucjonalnych (w tym menedżerów), licencjonowanych prawników europejskich i pracowników regulowanych podmiotów instytucjonalnych, licencjonowanych adwokatów i licencjonowanych prawników europejskich³²⁵.

Zajmuje się ustalaniem wymogów edukacyjnych i szkoleniowych dla kandydatów na adwokatów, wymogów edukacyjnych dla adwokatów w ramach doskonalenia zawodowego, ustalaniem reguł wykonywania zawodu, wydawaniem zezwoleń dla organizacji, które zajmują się kierowaniem postępowaniem sądowym (*advocacy*), występowaniem przed sądem (*litigation*) i profesjonalnym poradnictwem prawnym, nadzorowaniem jakości usług świadczonych przez adwokatów i upoważnionych organizacji oraz załatwianiem skarg na adwokatów i upoważnionych organizacji i w razie potrzeby pociąganiem ich do odpowiedzialności. Obowiązki BSB znajdują swoją podstawę nie tylko w LSA, ale także w wielu innych ustawach.

Bar Standards Board realizuje cele LSA w zawodzie adwokata (interes publiczny, praworządność, dostęp do sprawiedliwości, interes klienta itp.). Kieruje się przy tym określonymi zasadami, tzn. tym, by podmioty regulowane postępowały niezależnie, uczciwie i lojalnie względem sądu, zachowywały określony standard usług, dbały o dobro klienta i trzymały w tajemnicy jego sprawy³²⁶. *Bar Standards Board* informuje o tym, że swoją kulturę organizacyjną oparło na następujących zasadach: uczciwości (*integrity*, m.in. dbałością o społeczne i środowiskowe efekty swojego działania), doskonałości (m.in. przez responsywność, kreatywność, dążenie do zmiany), sprawiedliwości (rozumianej m.in. jako równość szans i wsparcie dla różnorodności), szacunku (m.in. wsparcia dla innych, dzielenia się wiedzą

³²⁴ Platforma kojarząca adwokatów i klientów potrzebujących bezpłatnej pomocy prawnej: <https://www.barprobono.org.uk> (dostęp 6.06.2018 r.).

³²⁵ <https://www.barstandardsboard.org.uk/complaints-and-professional-conduct/making-a-complaint/people-we-regulate/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³²⁶ <http://www.barstandardsboard.org.uk/about-bar-standards-board/what-we-do/> (dostęp 5.06.2018 r.).

i doświadczeniem), dobrego stosunku wartości do ceny (*value for money*, rozumianej jako chęć osiągnięcia najlepszych rezultatów organizacji przy minimalnych nakładach, wydajność i prostota)³²⁷.

Bar Standards Board składa się z 15 osób, zarówno prawników, jak i nie-prawników. W jego skład wchodzi cztery komitety: edukacji i szkolenia, kontroli zarządczej, planowania strategicznego oraz dyscyplinarny.

II.1.3.2. Rozpatrywanie skarg

Bar Standards Board wyjaśnia na swojej stronie internetowej, w jaki sposób klient może wnieść skargę na adwokata³²⁸. Skargi te rozpatruje komitet dyscyplinarny BSB (*Professional Conduct Committee*). Od jego decyzji nie przysługuje odwołanie, jedynie wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy, który ma szansę powodzenia tylko, gdy pojawiły się w sprawie nowe fakty lub dowody albo jest inna uzasadniona ku temu przyczyna. Skargi można składać pisemnie, w tym emailem. Jeśli sprawa prawnika lub regulowanej organizacji trafi do sądu dyscyplinarnego (*Disciplinary Tribunal*) i ten wyda orzeczenie, z którym klient (pokrzywdzony) się nie zgadza, nie ma on możliwości apelować. Takie prawo ma jedynie BSB i tylko w niewielu przypadkach.

II.1.3.3. Planowanie strategiczne

Bar Standards Board tworzy średniookresowe strategie rozwoju. W obecnej perspektywie 2016–2019 chce np. pomóc podmiotom regulowanym sprostać zmieniającym się potrzebom klientów, zwiększyć różnorodność w profesji („zdemokratyzować ją”), by lepiej odpowiadała strukturze społecznej, a przez to odpowiadała oczekiwaniom społecznym i odpowiedzieć na presję rynku, która może szkodzić klientom³²⁹.

W strategii wypisano sposoby realizacji trzech priorytetów BSB: regulowanie w interesie publicznym, wsparcie zawodu w adaptacji względem zmian na rynku, wypełnianie roli silnego regulatora³³⁰. I tak np. narzędziami osiągnięcia celu, jakim jest regulacja w interesie publicznym, w poszanowaniu poszczególnych zasad są: informowanie klientów o różnych usługach na rynku i o tym, czego mogą się spodziewać od adwokatów (zasada wychodzenia naprzeciw niezaspokojonym potrzebom klientów), przyjmowanie perspektywy klientów, zwłaszcza najsłabszych w polityce regulacyjnej (zasada zwiększania różnorodności i równości), planowanie operacyjne i wykorzystanie dostępnych środków, by zapobiec szkodom dla

³²⁷ <http://www.barstandardsboard.org.uk/about-bar-standards-board/how-we-do-it/our-organisational-values/> (dostęp 5.06.2018 r.).

³²⁸ <https://www.barstandardsboard.org.uk/complaints-and-professional-conduct/making-a-complaint/> (dostęp 5.06.2018 r.).

³²⁹ <http://www.barstandardsboard.org.uk/about-bar-standards-board/how-we-do-it/our-strategic-and-business-plans/> (dostęp 5.06.2018 r.).

³³⁰ Bar Standards Board, *Strategic Plan 2016-19*, http://www.barstandardsboard.org.uk/media/1746768/bsb_strategic_plan_2016-19.pdf (dostęp 5.06.2018 r.).

klientów, przypadków błędów prawników (zasada odpowiadania na presję konkurencyjną). By zrealizować te priorytety, BSB zbiera dane o funkcjonowaniu rynku i planuje realizację poszczególnych działań.

Teoretycznie orientacja na cele zachęca regulatorów do proaktywnego podejścia do regulowanych podmiotów i materii, tzn. BSB powinien antycypować problemy w praktyce adwokackiej, zanim one powstaną lub urosną. Każdy problem może wymagać zastosowania innego narzędzia i BSB ma prawo i obowiązek je użyć w zakresie swobody, jaką przyznał mu LSA. W tym leży różnica między stanem prawnym po LSA a przed jego wejściem – w miejsce rygorystycznych reguł wykonywania zawodu obliczonych na minimalizację ryzyka błędu prawnika, teraz regulator może zastosować bardziej elastyczne i zindywidualizowane podejście.

II.1.3.4. Metodyka zarządzania ryzykiem przez BSB

Zarządzanie ryzykiem, które BSB stosuje, polega na jego identyfikacji, ocenie, decyzji o kolejności działań, wdrożeniu rozwiązania, a następnie na dalszym monitoringu sytuacji, w celu identyfikacji kolejnego ryzyka. Przykładem takiej sytuacji jest skarga otrzymana od kontrahenta izby (*chamber*) o niezapłaconym przez nią rachunku za usługę. Świadczy to o ryzyku niewypłacalności izby, a przez to ryzyku likwidacji działalności prawników oraz nieuczciwości względem klientów. *Bar Standards Board* twierdzi, że tego typu przypadki zachęcają także do szukania przyczyn zaistniałej sytuacji, co może pomóc w jej zaradzeniu.

Bar Standards Board dokonuje następnie oceny różnych następstw danej sytuacji i prawdopodobieństwa ich wystąpienia. Dopiero potem oszczędnie gospodarując zasobami do dyspozycji, decyduje, jakiego typu działań będzie wymagał od regulowanych osób i organizacji albo jakie sam podejmie (wizytacja, postępowanie dyscyplinarne, powołanie komisji). Może też nakazać sporządzenie dokładniejszej analizy. Odpowiedź na ryzyko polega na podjęciu działań, które zmniejszą prawdopodobieństwo jego wystąpienia albo rozmiar problemu, jeśli już do niego doszło. Publikacja reguł deontologii zawodowej, wskazówek czy porad dla podmiotów regulowanych jest także sposobem na systemowe zaradzenie pojawiającym się rodzajom ryzyka. Bieżący nadzór nad działalnością organizacji prawniczej pozwala natomiast wyjść z poziomu załatwiania poszczególnych problemów na poziom tworzenia korzystnych zmian na rynku i w praktyce działania prawników. By lepiej sprostać swojej roli, BSB pozostaje w ciągłym kontakcie ze swoimi interesariuszami, ocenia stopień realizacji celów LSA i stara się np. aktualizować swój indeks ryzyka³³¹, metodologię jego pomiaru, priorytety i strategię albo zwiększyć nadzór itp.³³²

³³¹ *Bar Standards Board, Risk Index*, http://www.barstandardsboard.org.uk/media/1751667/bsb_risk_index_12pp_5.4.16_for_web.pdf (dostęp 5.06.2018 r.).

³³² *Bar Standards Board, Risk Framework*, http://www.barstandardsboard.org.uk/media/1751663/bsb_risk_framework_16pp_5.4.16_for_web.pdf (dostęp 5.06.2018 r.).

Indeks ryzyka kategoryzuje je i wyróżnia pięć obszarów, w których ono występuje: obsługa klienta, etyka zachowania, kompetencje, zarządzanie i rynek. Ryzyko wadliwej obsługi klienta zostało podzielone na następujące kategorie: niewłaściwego poziomu usługi, braku jasnej informacji o jej koszcie, niewłaściwym załatwieniu reklamacji, ujawnianiu informacji poufnych i niekontrolowanej likwidacji działalności prawnika.

Ryzyko wynikające z etyki postępowania prawników i regulowanych organizacji ma natomiast więcej wspólnego z organizacyjnym kontekstem świadczenia przez nich usług: nieszczerłość, nieuczciwość, brak niezależności (względem zarówno klienta, jak i sądu), wprowadzanie w błąd (sądu, klienta, osób trzecich), konflikt interesu, dyskryminacja (klientów, pracowników, aplikantów, innych prawników), brak współpracy (z regulatorem, z rzecznikiem), oszustwa finansowe.

Trzecia kategoria ryzyka, na które narażeni są angielscy adwokaci, zidentyfikowana przez ich regulatora, to brak wystarczających kompetencji zawodowych. Dzieli się ona na szczególne rodzaje problemów: niewłaściwe przeszkolenie i przygotowanie praktyczne, brak znajomości prawa, brak umiejętności miękkich i kulturowych, brak umiejętności zarządczych i finansowych, problemy psychologiczne i ryzyko niewywiązania się przez prawnika lub organizację z obowiązków nałożonych prawem.

Czwarta kategoria ryzyka w praktyce adwokackiej to ryzyka związane z miejscem pracy prawników: stabilność organizacji (kancelarii) wobec zewnętrznych wydarzeń, nieefektywność systemu kontroli zarządczej (przejawiająca się w niespełnieniu wymogów prawnych), ekspozycja na cyberataki i dostęp do informacji osób do tego niepowołanych, niewłaściwa rekrutacja i niestabilność zatrudnienia, niewłaściwy nadzór nad pracownikami, ryzyko dostawców, słaba kultura organizacyjna.

W końcu, piąta kategoria ryzyka to ryzyka rynkowe: nieodpowiednia oferta wobec popytu na rynku, brak świadomości prawnej w społeczeństwie, brak zaufania publicznego do prawników, zbyt wysoki koszt usług prawnych (choćby względem postrzeganej ich wartości), brak dostępnej wartościowej informacji rynkowej dla klientów chcących wybrać odpowiedniego usługodawcę, niewystarczająco zróżnicowana struktura zawodowa, niereprezentatywna względem różnorodności w społeczeństwie, nadmierne bariery wejścia na rynek dobrej jakości usługodawców, nieuczciwe praktyki rynkowe (zmowy, dyskryminacja cenowa)³³³.

Rynek usług prawnych podlega też zewnętrznym czynnikom: zmianom politycznym, zmianom w gospodarce, czynnikom społecznym i kulturowym (w tym globalizacji), rozwojowi technologicznemu, zmianom prawnym, względem środowiskowym, wpływowi mediów, wpływowi innych instytucji regulujących rynek czy wpływowi regulacji zawodów prawniczych z innych jurysdykcji³³⁴.

³³³ Bar Standards Board, *Risk Index...*, s. 5-9.

³³⁴ Bar Standards Board, *Risk Index...*, s. 10.

II.1.4. Droga do zawodu adwokata

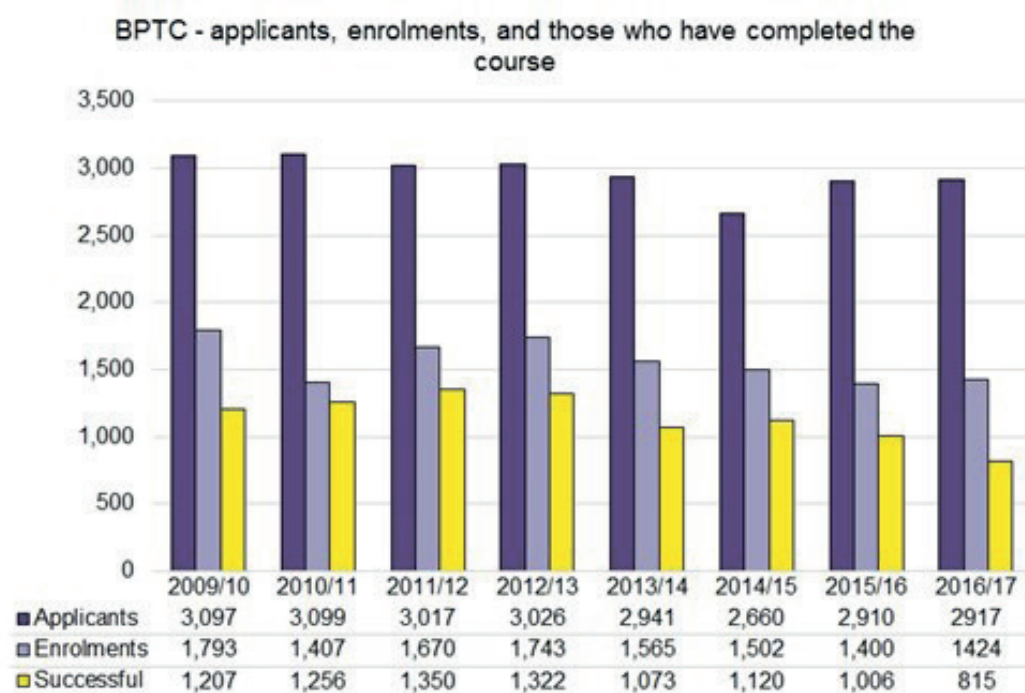
II.1.4.1. Współcześnie

Aby zostać adwokatem (*barrister*) w Anglii i Walii, należy³³⁵:

- uzyskać stopień licencjata:
 - z prawa (*Undergraduate Law Degree*) albo
 - z innej dziedziny, które następnie uzupełni się przyspieszonym kursem z prawa, dającym tytuł magistra z prawa (*Law Conversion Course: Graduate Diploma in Law, GDL*); studia magisterskie można odbywać w stacjonarnym wariacie rocznym (*full-time*) albo niestacjonarnym dwuletnim (*part-time*); osoby, które ukończyły prawo co najmniej pięć lat wcześniej albo program ich studiów nie obejmował minimum programowego wyznaczonego przez BSB, też muszą uczestniczyć w przyspieszonym kursie;
- zdać egzamin *Bar Course Aptitude Test* (BCAT), organizowany przez *Bar Standards Board*, który sprawdza zdolność krytycznego myślenia i argumentacji, nie sprawdza natomiast znajomości prawa; test trwa 55 minut i składa się z 60 pytań wielokrotnego wyboru, zdaje się go w jednym z centrów egzaminacyjnych, kosztuje 150 GBP;
- dołączyć do jednego z zrzeszeń adwokackich (*Inns of Court*);
- ukończyć kurs zawodowy *Bar Professional Training Course* (BPTC) w okresie rocznym (w wariacie intensywnym, *full-time*) albo dwuletnim (*part-time*); w trakcie kursu nabywa się umiejętności zawodowych, znajomości procedury i postępowania dowodowego oraz kształtuje się odpowiednie podejście do zawodu; aktualnie kurs można ukończyć w 14 lokalizacjach, kosztuje od 13 do 18 tys. GBP (od pięcio- do ośmiokrotności miesięcznego przeciętnego wynagrodzenia w Wlk. Brytanii, 2270 GBP), a zatem jest tylko trochę droższy niż polska aplikacja adwokacka (ok. 16 tys. zł, co jest równe czterokrotności miesięcznego przeciętnego wynagrodzenia, 4,4 tys. zł), a może trwać trzy razy krócej;

³³⁵ <http://www.barstandardsboard.org.uk/qualifying-as-a-barrister/becoming-a-barrister/> (dostęp 6.06.2018 r.).

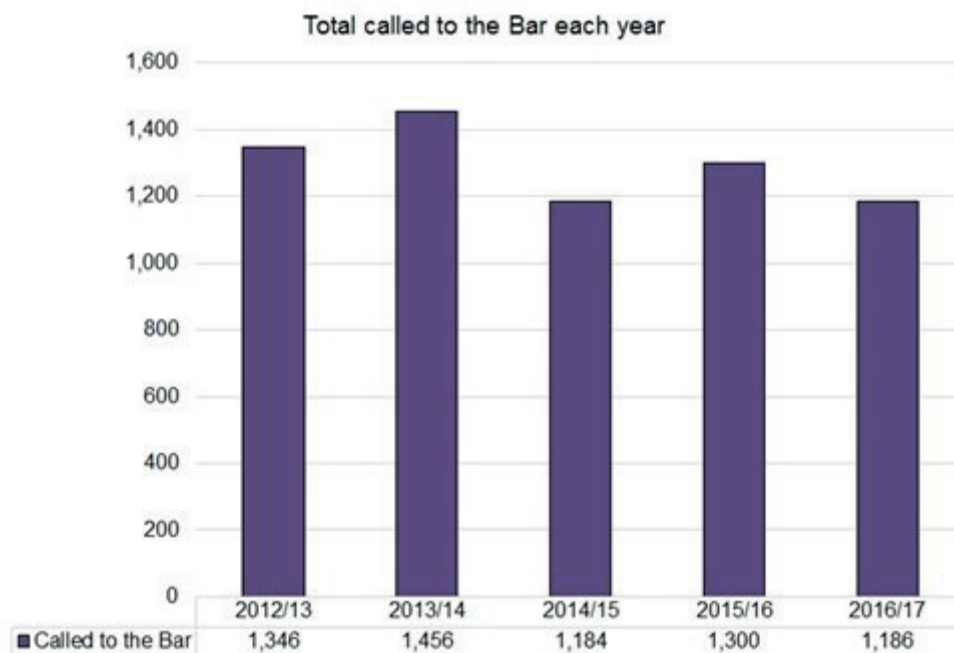
Wykres 4. Liczba kandydatów zdających na kurs przygotowania do zawodu adwokata BPTC wraz z liczbą osób, które się dostały i go ukończyły (lata 2009–2017)

Źródło: <https://www.barstandardsboard.org.uk/media-centre/research-and-statistics/statistics/bptc-statistics/> (dostęp 6.06.2018 r.).

- zostać powołanym do zrzeszenia adwokackiego (*call to the bar*) w określonym *Inn of Court*; ma to miejsce po ukończeniu BPTC i zaliczeniu udziału w 12 „sesjach kwalifikacyjnych” w zrzeszeniu; sesje to wykłady, warsztaty adwokackie i debaty, ich celem jest nie tylko nauka zawodu, ale także możliwość zapoznania z praktykującymi adwokatami; powołanie do zrzeszenia daje możliwość posługiwania się tytułem nielicencjonowanego adwokata, ale nie daje prawa do wykonywania zawodu;

Wykres 5. Liczba osób powołanych do zrzeszeń adwokackich (lata 2012–2017)

Źródło: <https://www.barstandardsboard.org.uk/media-centre/research-and-statistics/statistics/called-to-the-bar-statistics/> (dostęp 6.06.2018 r.).

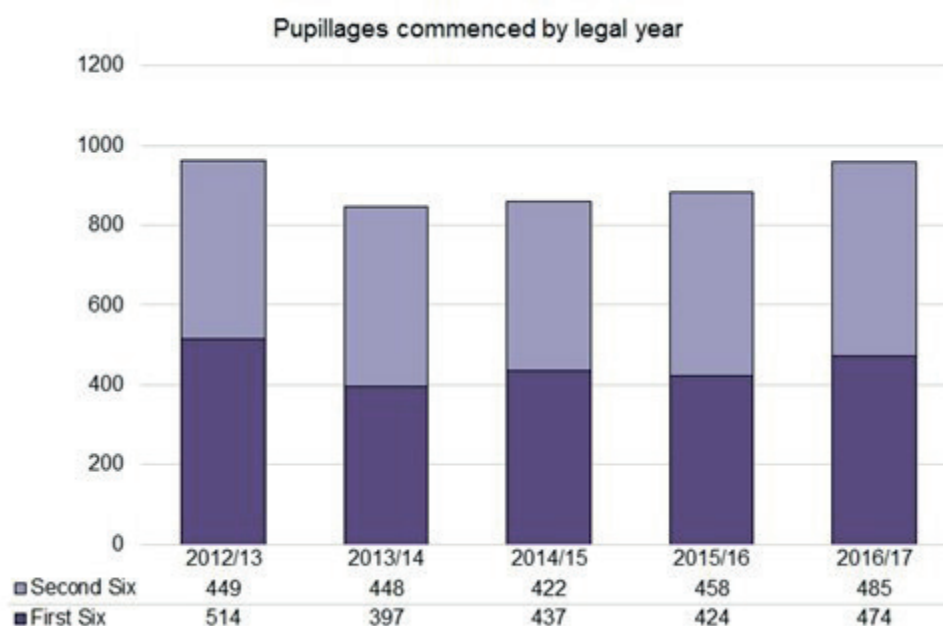
- ukończyć 12-miesięczny staż³³⁶ (*pupillage, work-based learning*) pod nadzorem doświadczonego adwokata, patrona; staż dzieli się na dwie części: przez pierwsze sześć miesięcy („*first six*”) stażyści obserwują pracę adwokata, nie praktykując, a przez pozostałe sześć miesięcy („*second six*”) wykonują już sami czynności adwokackie pod jego nadzorem; jest bardzo duża konkurencja o staże (wg stanu na czerwiec 2017 r. tylko 37% uczestników BPTC w latach 2011–2016 rozpoczęło staż i z każdym rokiem liczba i odsetek absolwentów BPTC znajdujących staż się zmniejsza, w 2016 r. było to niewiele ponad 100 osób³³⁷); w trakcie stażu patron płaci stażyscie co najmniej 12 tys. GBP/rok (kwota ta jest obecnie weryfikowana)³³⁸,

³³⁶ Nie są więc aplikantami w polskim rozumieniu, ponieważ mimo nieukończonych praktyk tytułują się już adwokatami.

³³⁷ Bar Standards Board, *BPTC Key Statistics 2018. An analysis of students over three academic years*, https://www.barstandardsboard.org.uk/media/1932232/bptc_key_statistics_report_2018.pdf (dostęp 6.06.2018 r.).

³³⁸ Ogłoszenia dotyczące stażu dla adwokatów i chętnych stażystów dostępne są na stronie: <https://www.pupillagegateway.com> (dostęp 6.06.2018 r.).

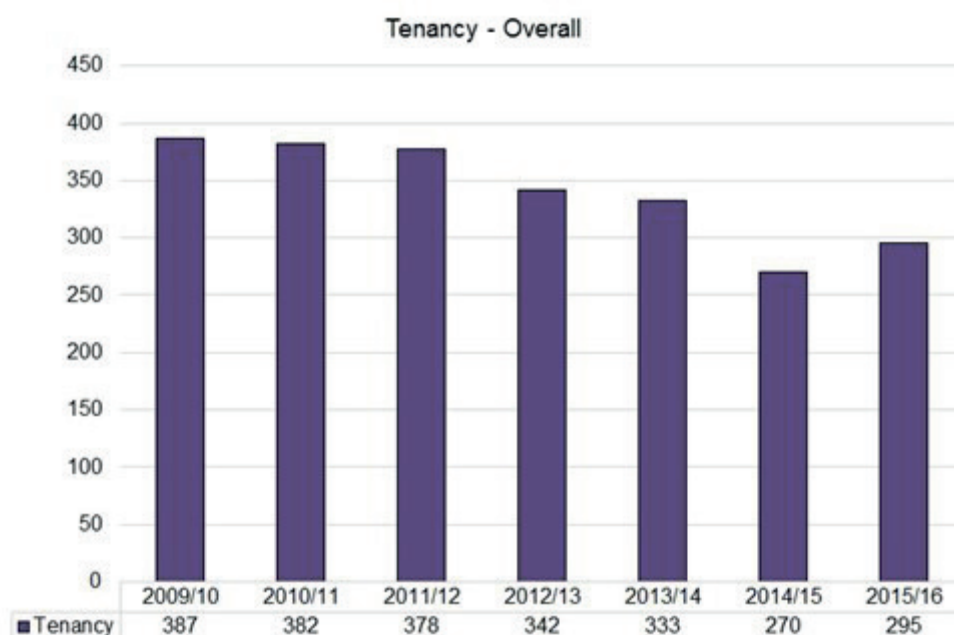
Wykres 6. Liczba osób rozpoczynających staże (z podziałem na pierwsze i drugie sześć miesięcy) (lata 2012–2017)

Źródło: <https://www.barstandardsboard.org.uk/media-centre/research-and-statistics/statistics/pupillage-statistics/> (dostęp 6.06.2018 r.).

- uzyskać potwierdzenie adwokata pełniącego funkcję patrona, że kandydat spełnił minimalne wymogi, by rozpocząć samodzielną praktykę; wymogi te są zdefiniowane (*Professional Statement for Barristers*);
- zaaplikować o licencję (*Practising Certificate*), która daje prawo do wykonywania zawodu *barrister* w Anglii i Walii.

Wykres 7. Liczba stażystów, którzy uzyskali stałe miejsce w izbie w ciągu sześciu miesięcy od zakończeniu stażu (lata 2009–2016)

Źródło: <https://www.barstandardsboard.org.uk/media-centre/research-and-statistics/statistics/called-to-the-bar-statistics/> (dostęp 6.06.2018 r.).

Podobnie jak *Solicitors Regulation Authority* dla radców, BSB pracuje nad zmianą ścieżki przygotowania zawodowego dla adwokatów (projekt *Future Bar Training*), tak by była ona bardziej elastyczna, dostępna i tańsza przy zachowaniu wysokich standardów, których można wymagać od adwokatów³³⁹.

Wykresy przedstawione wyżej pokazujące liczebność kandydatów do zawodu na poszczególnych etapach przygotowania zawodowego świadczą o dość rygorystycznej selekcji, która ma miejsce w jego ramach: najpierw przy teście ze zdolności analitycznych BATC, potem na wstępie na kurs przygotowania zawodowego BPTC.

II.1.4.2. Historycznie

Przez setki lat kryterium przyjęcia do palestry (*Bar*) oparte było na cechach charakteru kandydata. Izbami zarządzali sędziowie i starsi adwokaci (*senior barristers*), którzy mieli pełną swobodę w decydowaniu o przyjęciu kandydatów. Kandydaci musieli wykazać, że całym swoim postępowaniem (*condition of life*) zasługują na przyjęcie oraz przedstawić referencje od dwóch adwokatów. Na początku XIX w. palestra wprowadziła preferencję dla absolwentów studiów uniwersyteckich. Poza tym wymagano, by kandydaci uczestniczyli w trzech uroczystych kolacjach (*dinners*), za które musieli zapłacić. Po przyjęciu kandydat stawał się aplikantem i musiał odsłużyć rok lub dwa u adwokata (w ramach tzw. *pupillage*,

³³⁹ <https://www.barstandardsboard.org.uk/qualifying-as-a-barrister/future-requirements/> (dostęp 6.06.2018 r.).

inaczej *apprenticeship*)³⁴⁰. Skutkiem wszystkich wymienionych wymogów w jej nielicznych szeregach dominowali przedstawiciele klasy wyższej i anglikanie (*members of the Established Church*). Był to więc klub dżentelmenów. Kryterium przyjęcia, co warto zauważyć, nie było wcale wykazanie się umiejętnościami właściwego wykonywania zawodu, w przeciwieństwie do *solicitors*. Ani izby, ani uniwersytety nie uczyły prawa angielskiego³⁴¹.

Dopiero w połowie XIX w. izby zaostrzyły kryteria przyjęcia i w 1872 r. wprowadziły egzamin. Niechęć do wprowadzenia egzaminu wynikała z obawy, że pozwoli on dostać się do palestry osobom tego niegodnym. W każdym razie był on bardzo łatwy i 80–90% kandydatów go zdawało. Następnie izby adwokackie utworzyły w celach szkoleniowych radę edukacji prawnej (*Council of Legal Education*), jednak studenci woleli uczyć się na prywatnych kursach. Taka sytuacja utrzymała się do II wojny światowej. Liczba adwokatów podwoiła się między pierwszym a ostatnim ćwierćwieczem XIX w., a potem spadła przed I wojną światową i na tym poziomie utrzymała się do II wojny światowej.

Po II wojnie światowej wymogi przyjęcia do palestry zostały obniżone (obniżono i zniesiono niektóre koszty, w tym za aplikację), by skompensować straty w liczbie adwokatów wywołane wojną. Za to podniesiono wymogi odnoszące się do kwalifikacji merytorycznych. W 1959 r. roczna aplikacja została uznana za obowiązkową, choć i tak większość ją kończyła. W 1975 r. wprowadzono wymóg studiów uniwersyteckich, chociaż i tak 90% kandydatów wtedy go spełniała (dzięki rozwojowi szkół wyższych i rządowym kredytom studenckim). Kandydaci po innych kierunkach niż prawo zostali zobowiązani do rocznych studiów prawnych. W 1983 r. 84% kandydatów było po studiach prawnych. Izby utrzymały jednak kontrolę nad dopływem nowych adwokatów, nie oddając jej uniwersytetom – znajomości i cechy wrodzone (*ascriptive characteristics*, jak płeć, klasa, religia, pochodzenie) dalej miały duże znaczenie, a rosnącą barierą stawał się niedobór miejsc do pracy w izbach.

II.1.5. Zezwolenia BSB dla podmiotów instytucjonalnych: upoważnionych i licencjonowanych

Bar Standards Board wydaje zezwolenia na wykonywanie zastrzeżonych usług prawnych (zastępstwa procesowego, kierowania postępowaniem, profesjonalnego poradnictwa) dla upoważnionych podmiotów instytucjonalnych (*BSB authorised bodies*, kiedyś *entities*). Są to podmioty w całości należące do licencjonowanych prawników i zarządzane przez nich.

³⁴⁰ Koszt przygotowania do zawodu był bardzo wysoki: za studia uniwersyteckie trzeba było zapłacić czesne i utrzymać się przez czas ich trwania (od trzech do pięciu lat). Następnie należało zapłacić za przyjęcie do izby (30–40 funtów), wpłacić depozyt (100 funtów), pokryć koszty kolacji (5–10 funtów), książek (6–8 funtów), utrzymania (150 funtów). Za przyjęcie do palestry (*call*) płacono dodatkowo (70–80 funtów). Trzeba było sobie sprawić także togę i perukę (8 gwinei, czyli 9 funtów). W ramach aplikacji aplikant otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 200 funtów na dwa lata. Po uzyskaniu uprawnień adwokackich adwokat nie miał możliwości zarobić na sobie przez co najmniej kilka lat. Łącznie zatem przez 10 lat zdobywania niezależności koszt przygotowania zawodowego wynosił ok. 250 funtów, do czego należy dodać 300 funtów tytułem utrzymania.

³⁴¹ R.L. Abel, *Lawyers...*, s. 25.

Bar Standards Board wydaje ponadto zezwolenia na wykonywanie zastrzeżonych usług dla podmiotów licencjonowanych (*BSB licensed bodies*, inaczej *ABS*), które należą zarówno do licencjonowanych prawników, jak i do osób nielicencjonowanych (nie-prawników) i są przez nie zarządzane³⁴². *Bar Standards Board* ma kompetencję do wydawania zezwoleń dla upoważnionych podmiotów od kwietnia 2015 r., a dla licencjonowanych podmiotów (*ABS*) dopiero od kwietnia 2017 r. Podmioty mogą się rejestrować online³⁴³.

Zezwolenie jako upoważnione podmioty instytucjonalne ma obecnie 83 podmioty, 81 to spółki z o.o. (*private limited companies*), dwa to spółki partnerskie (*limited liability partnerships*). Zezwolenie dla wszystkich ważne jest do 9.04.2019 r., a jego okres jest różny: od roku do czterech lat (od 2015 r.). Wszystkie są upoważnione do przyjmowania oświadczeń pod przysięgą, zastępstwa procesowego, czynności spadkowych i przenoszenia praw do nieruchomości, a tylko niektóre do kierowania postępowaniem, organizowania stażu i świadczenia usług oraz porad imigracyjnych.

Z kolei zezwolenie jako *ABS* (licencjonowane podmioty instytucjonalne) ma obecnie od *BSB* dziewięć firm (wszystkie to spółki z o.o.). Wszystkie są upoważnione do przyjmowania oświadczeń pod przysięgą, zastępstwa procesowego, czynności spadkowych i przenoszenia praw do nieruchomości, a także do świadczenia usług i porad imigracyjnych. Tylko cztery z nich są dodatkowo upoważnione do kierowania postępowaniem. Wszystkie zezwolenia są okresowe, do 7.04.2019 r. Podobnie jak w przypadku upoważnionych podmiotów, regulator odnotowuje poza nazwą podmiotu jego siedzibę, imiona i nazwiska członków zarządu, dyrektora departamentu prawnego oraz dyrektora finansowego i administracji³⁴⁴.

W zakresie otrzymanego zezwolenia podmioty instytucjonalne mogą działać w ramach izb, ale sama izba decyduje, czy zaakceptować dany podmiot. Jeśli adwokat chce świadczyć usługi w ramach podmiotu instytucjonalnego, może to zrobić zarówno jako jego pracownik, jak i obok swojej niezależnej praktyki (*dual capacity*). Musi jednak poinformować o tym *Bar Council* i spełnić inne wymogi określone w kodeksie etyki (*Handbook*)³⁴⁵.

Uzyskanie zezwolenia na upoważniony podmiot instytucjonalny kosztuje, w zależności od wielkości podmiotu, od 590 do 4250 GBP, a jego przedłużenie – od 365 do 2900 GBP. Zezwolenia dla licencjonowanych podmiotów (*ABS*) są droższe: od 2650 do 6450 GBP, a ich przedłużenie – od 1725 do 4195 GBP³⁴⁶. Za dodatkową opłatą 90 GBP można wnosić o zezwolenie także na kierowanie postępowaniem. Podmioty muszą też mieć ubezpieczenie.

³⁴² <https://www.barstandardsboard.org.uk/regulatory-requirements/entities,-including-alternative-business-structures/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³⁴³ <https://entityapplications.barstandardsboard.org.uk/login?ReturnUrl=%2f> (dostęp 6.06.2018 r.).

³⁴⁴ Lista podmiotów, które uzyskały zezwolenie, znajduje się na: <https://www.barstandardsboard.org.uk/regulatory-requirements/entities,-including-alternative-business-structures/> (dostęp 6.06.2018 r.).

³⁴⁵ <https://www.barstandardsboard.org.uk/regulatory-requirements/entities,-including-alternative-business-structures/what-bsb-entities-can-and-cannot-do/qas-what-bsb-regulated-entities-can-and-cannot-do/#nonlegalstaff> (dostęp 6.06.2018 r.).

³⁴⁶ <https://www.barstandardsboard.org.uk/regulatory-requirements/entities,-including-alternative-business-structures/fees-and-charges/> (dostęp 6.06.2018 r.).

II.2. Solicitors – radcowie prawni

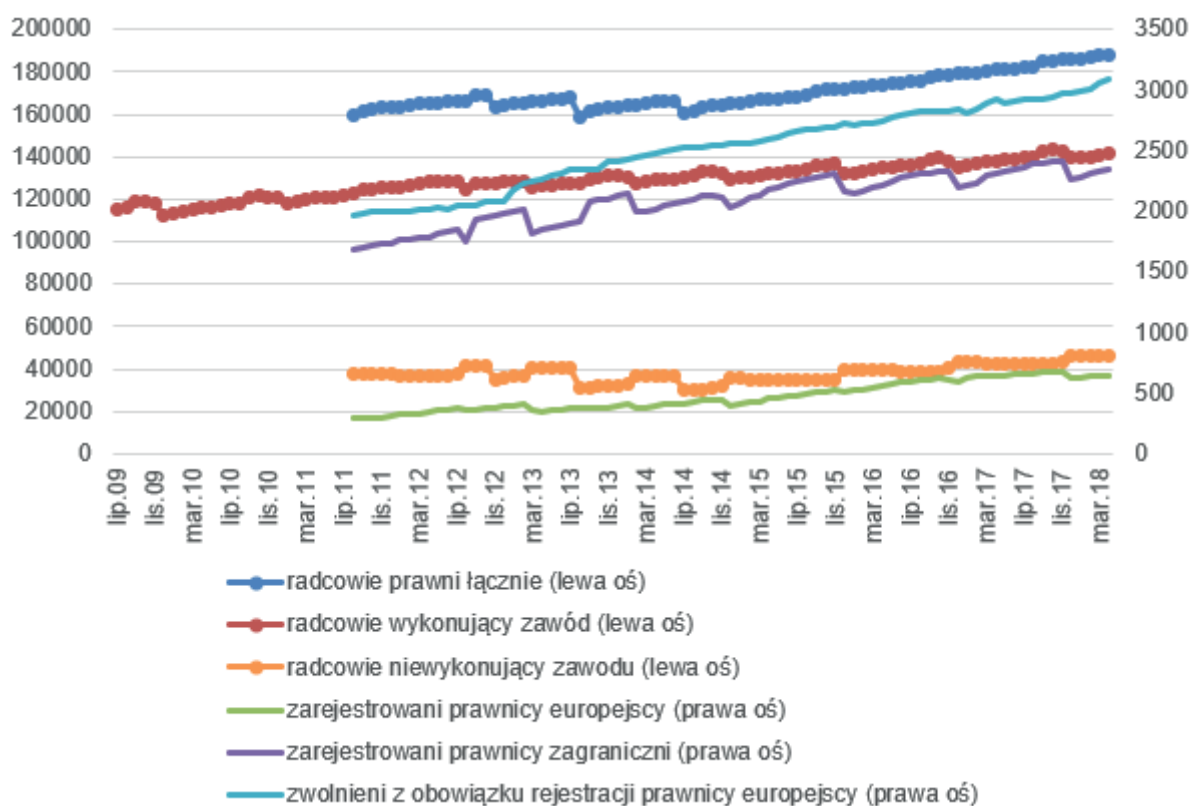
II.2.1. Zawód

II.2.1.1. Charakterystyka

Prawnicy zwani *solicitors*, radcowie prawni, zajmują się o wiele szerszym przekrojem spraw niż adwokaci. Udzielają porad prawnych bezpośrednio klientom: osobom fizycznym, firmom, organizacjom pozarządowym. Większość z radców prowadzi prywatną praktykę lub w formie spółki. Niektórzy z nich się specjalizują. Mogą pracować w administracji publicznej, prokuraturze, sądach pokoju, organizacjach handlowych lub przemysłowych. Zwykle, gdy radca potrzebuje zapewnić klientowi zastępstwo procesowe, zleca prowadzenie sprawy adwokatowi³⁴⁷.

Liczba radców prawnych w Anglii i Walii konsekwentnie wzrasta. Od lipca 2009 r. do kwietnia 2018 r. przybyło 26 tys. wykonujących zawód radców (23%). Jednocześnie liczba radców niewykonujących zawodu oscyluje wokół 40 tys. z tendencją wzrostową od 2014 r. (46 tys. w 2018 r.). Ogólny przyrost łącznej liczby radców od sierpnia 2011 r. do kwietnia 2018 r. (28,1 tys.) w 31% wynika ze wzrostu liczby radców niewykonujących zawodu (8,7 tys.), co świadczy o tym, że nie wszystkim opłaca się uzyskiwać licencję na wykonywanie zastrzeżonych usług prawnych (mniej prawdopodobne jest, by nie przeszli weryfikacji), a rynek jest coraz bardziej konkurencyjny.

³⁴⁷ https://e-justice.europa.eu/content_legal_professions-29-ew-pl.do?member=1 (dostęp 30.05.2018 r.).

Wykres 8. Dynamika populacji radców prawnych (*solicitors*) wykonujących zawód i innych prawników w Anglii i Walii (lipiec 2009 r.–kwiecień 2018 r.)

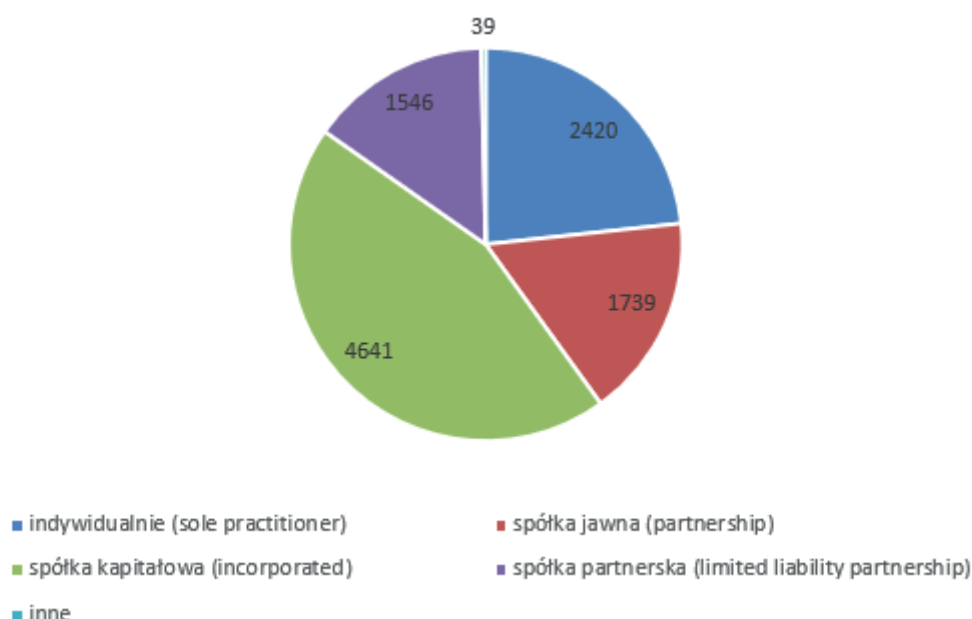
Źródło: https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/reports/data/population_solicitors.page (dostęp 8.06.2018 r.).

II.2.1.2. Formy wykonywania zawodu

Spośród 143 tys. wykonujących zawód radców, 91 tys. pracuje w kancelariach (*private practices*, zarówno indywidualnych, jak i spółkach), 18 tys. jest zatrudnionych jako *in-house* w firmach i organizacjach, 4 tys. jest zatrudnionych w lokalnej administracji, ok. 1 tys. w rządowej administracji, 2 tys. w prokuraturze (*Crown Prosecution Service*) jako prokuratorzy. Pozostali pracują w sądach w charakterze doradców, w wojsku, organizacjach charytatywnych i klinikach prawnych (*law centres*)³⁴⁸.

³⁴⁸ Law Society of England and Wales, *Becoming a solicitor guide 2018*, <http://www.lawsociety.org.uk/law-careers/becoming-a-solicitor/> (dostęp 8.06.2018 r.).

Wykres 9. Formy organizacyjnoprawne firm radców prawnych (kwiecień 2018 r.)

Źródło: https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/reports/data/solicitor_firms.page (dostęp 8.06.2018 r.).

II.2.1.3. Historia

Radcowie prawni mają krótszą historię niż adwokaci, ale ich rola na rynku usług prawnych z uwagi na ich liczebność jest o wiele większa. Do utworzenia Sądu Najwyższego w 1873 r. *solicitors* praktykowali w sądzie kanclerskim *The Court of Chancery*, który rozsądzał sprawy w oparciu o zasadę słuszności. Potem nazwą *solicitors* objęto także prawników pracujących w sądach prawa powszechnego (*common law courts, attorneys*) i w sądach kościelnych (*ecclesiastical courts, proctors*).

W prawie angielskim radcowie prawni tradycyjnie zajmowali się poradami prawnymi, wydawaniem opinii prawnych i reprezentacją w niższych sądach (poza *High Court, Crown Court* i *Court of Appeal*). W razie sporu przed Wysokim Sądem zwracali się do adwokatów, by ci poprowadzili spór sądowy według instrukcji wydawanych przez nich. W 1994 r. otrzymali uprawnienia do występowania przed wyższymi sądami.

II.2.2. Reprezentacja – *Law Society*

Radcowie są zrzeszeni w *Law Society of England and Wales (Law Society)*. *Law Society* reprezentuje ich interesy na terenie Anglii i Walii. Negocjuje w ich imieniu z organami regulacyjnymi, rządem, innymi organizacjami, prowadzi lobbing oraz organizuje szkolenia i doradztwo. Zadaniem *Law Society* jest wsparcie dla radców, ochrona ich zawodu i budowanie jego pozytywnego wizerunku³⁴⁹. Z kolei radcowie, którzy dysponują prawem do

³⁴⁹ https://e-justice.europa.eu/content_legal_professions-29-ew-pl.do?member=1 (dostęp 30.05.2018 r.).

występowania przed wyższymi sądami, są stowarzyszeni w *Solicitors' Association of Higher Court Advocates (SAHCA)*³⁵⁰. Ci, którzy chcą się specjalizować w prawie nieruchomości, mogą uzyskać odnawialny co roku certyfikat *Law Society Conveyancing Quality Scheme*. Jest to forma konkurencji z prawnikami od nieruchomości, którzy są licencjonowani przez CLC.

II.2.3. Nadzór – Solicitors Regulation Authority

II.2.3.1. Wprowadzenie

Solicitors Regulation Authority (SRA, do 2007 r. *Law Society Regulation Board*) jest niezależnym regulatorem dla: 141 811 (dane na kwiecień 2018 r.) radców prawnych (*solicitors*), 10 385 firm prawniczych, 681 firm prawniczych działających w formie ABS, 42 168 radców niewykonujących zawodu, nie-prawników, którzy są menedżerami albo pracownikami firm prawniczych w Anglii i Walii oraz innych prawników, czyli 2348 zarejestrowanych prawników zagranicznych (*registered foreign lawyers, RFLs*) i 649 zarejestrowanych prawników europejskich (*registered European lawyers, RELs*) oraz 3097 prawników europejskich zwolnionych z rejestracji (*exempt European lawyers*) – w Anglii i Walii³⁵¹. To sprawia, że pod nadzorem SRA znajduje się zdecydowana większość angielskiego i walijskiego rynku usług prawnych. *Solicitors Regulation Authority* zajmuje się sprawami regulacyjnymi i dyscyplinarnymi nadzorowanych podmiotów. Określa, nadzoruje i egzekwuje standardy zawodowe radców na terenie Anglii i Walii.

Solicitors Regulation Authority działa wyłącznie w interesie publicznym, a nie regulowanej grupy zawodowej³⁵², jasno deklaruje swoje cele³⁵³:

- rozwój i innowacyjność rynku usług prawnych, poprzez: poprawę dostępu klientów do informacji o usługodawcach, uproszczenie reguł obowiązujących prawników, podejmowanie działań nadzorczych, w szczególności w obszarach, które klienci uznali za istotne (niewłaściwe korzystanie z pieniędzy klientów, zachowania przestępne i nieuczciwe), wsparcie firm w innowacjach usługowych przez zmianę reguł wykonywania zawodu, badania rynku, wsparcie małych firm (prawników) działających w lokalnych społecznościach;
- zapewnienie wysokich standardów usług i profesjonalizmu prawników, poprzez: zmianę podejścia do egzekwowania reguł etycznych od zbyt szczegółowych norm do oparcia na zasadach profesjonalizmu, analizę kluczowych obszarów ryzyka (podobnie jak adwokacji), planowanie inkluzywnej i praktycznej aplikacji radcowskiej,

³⁵⁰ <http://www.sahca.org.uk> (dostęp 11.06.2018 r.).

³⁵¹ <https://www.sra.org.uk/consumers/what-sra-about.page> (dostęp 17.04.2018 r.); <https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/reports/annual-review/annual-review-2016-17.page> (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁵² https://e-justice.europa.eu/content_legal_professions-29-ew-pl.do?member=1 (dostęp 30.05.2018 r.).

³⁵³ <https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/reports/annual-review/annual-review-2016-17.page> (dostęp 8.06.2018 r.).

pozwalającej na zwiększenie różnorodności w środowisku zawodowym, stworzenie jednolitego egzaminu dla kandydatów na radców (*Solicitors Qualifying Examination*), informowanie społeczeństwa o złych praktykach prawniczych;

- zwiększenie własnej wydajności organizacyjnej, by przyspieszyć wydawanie sprawiedliwych rozstrzygnięć niskim kosztem, poprzez: skrócenie czasu rozpatrywania wniosków, prowadzenia postępowań wyjaśniających (*forensic investigations*) czy rozpatrywania zawiadomień od radców, efektywną obsługę klientów, którzy telefonują lub piszą na czacie do SRA z pytaniami o ocenę etyczną postępowania ich usługodawców, modernizację systemu IT, zwiększanie równości, różnorodności i inkluzywności, przestrzeganie wartości swojej organizacji: niezależności, profesjonalizmu, sprawiedliwości, inkluzywności i „progresywności”;
- współpraca z interesariuszami w celu podniesienia jakości usług, poprzez: organizację wydarzeń np. na temat modernizacji IT, przestrzegania reguł (*Compliance Conference*) czy innowacyjności, utrzymanie kontaktu przez media społecznościowe i internet, obecność na wydarzeniach międzynarodowych, prowadzenie analizy porównawczej w firmach prawniczych na temat różnorodności siły roboczej, przejrzystość działań (publikowanych np. na stronie) czy stosowanie walijskiej wersji językowej.

Solicitors Regulation Authority stara się zapewnić szeroką opinię publiczną, że usługi prawne są świadczone na odpowiednim poziomie, według określonych zasad. Jak podkreśla, leży to w interesie klientów, wymiaru sprawiedliwości i całego społeczeństwa. Dokonuje się tego przez wydawanie tymczasowych zgód – prawa do działalności – prawnikom i firmom prawniczym, które poprzedza kontrola standardów jakości w firmach prawniczych i poziomu kwalifikacji kandydatów na radców prawnych. Podmioty prowadzące szkolenia dla kandydatów podlegają akredytacji prowadzonej przez SRA, a radcy prawni muszą wykazać się przed SRA odpowiednimi umiejętnościami, by otrzymać prawo do zastępstwa procesowego przed wyższymi sądami i by odgrywać rolę obrońców w sprawach karnych. *Solicitors Regulation Authority* przeprowadziło już weryfikację ścieżki przygotowania zawodowego dla radców, umożliwiło świadczenie firmom prawniczym innych usług niż prawnicze, wdrożyło nowy rejestr firm prawniczych i uprościło kodeksy etyki (zbiór reguł *Handbook* jest krótszy o ponad 300 stron).

Solicitors Regulation Authority pobiera opłaty (*practising fees*) za wydawane zgody na działalność (licencje, zezwolenia, rejestracje) od radców, firm prawniczych w Anglii i Walii, a także radców i firm stosujących prawo angielskie i walijskie za granicą. Z opłat tych utrzymywanych jest pięć organizacji: *Law Society* (31%), *Legal Ombudsman*, LSB (razem z *Legal Ombudsman* 13%), *Solicitors Disciplinary Tribunal* (sąd dyscyplinarny SRA) (3%) i SRA (53%). W roku bilansowym 2016/2017 (*Annual*) pobrano łącznie opłaty w wysokości 99,9 mln GBP. Każdy radca zapłacił 290 GBP, natomiast 59,9 mln GBP pochodziło od firm. Wysokość opłat od firm zależy od ich wielkości i obrotów. Część przychodów SRA pochodzi także ze stosowanych środków

nadzorczych i dyscyplinarnych (2,7 mln GBP w roku 2016/2017). Koszty regulacji to 53,5 mln GBP w 2016/2017 (52,6 mln GBP w roku bilansowym 2017/2018). *Solicitors Regulation Authority* podaje swoją strukturę kosztów – te związane bezpośrednio z nadzorem (*disciplinary legal fees i interventions*) to 20%, a zatrudnienie 600 osób to 41%³⁵⁴.

Solicitors Regulation Authority nazywa się niekiedy regulacyjnym ramieniem *Law Society*. Wynika to także z faktu, że organizacje te dzielą koszty administracyjne np. w zakresie personelu i obsługi księgowej. *Solicitors Regulation Authority* tworzy 15-osobowa rada, której członkowie nadzorują pracę SRA, prezes, radca i departamenty: prawny, operacyjny i jakości, polityki, strategii i zasobów, administracyjny (finansów, zasobów, usług wsparcia). Siedzibą SRA jest Birmingham.

II.2.3.2. Reguły etyki zawodowej

Standardy wykonywania zawodu wynikają z Zasad (*Principles*) i kodeksu etyki (*Code of Conduct*). Nadrzędne cele, którym mają służyć owe standardy, są zbieżne z LSA, podobnie jak w przypadku BSB i adwokatów – tzn. starając się osiągnąć określone efekty regulacji, stosując podejście oparte na ryzyku, SRA nakłada na radców prawnych (*solicitors*) reguły, których przestrzeganie ma zapewnić uczciwość ich działania, realizowanie przez nich interesów klientów i szerszego interesu publicznego.

Reguły wykonywania zawodu (Zasady, Kodeks etyki, przepisy z prawa powszechnie obowiązującego) zebrane są w *SRA Handbook* (Podręcznik SRA)³⁵⁵. Sposób ich wyrażenia może zaskakiwać. W przeciwieństwie do polskich kodeksów etyki adwokackiej i radcowskiej, gdzie stosuje się tryb oznajmujący, a same reguły są dość ogólne, w *Handbook* normy są zazwyczaj konkretne, sformułowane z użyciem trybu rozkazującego, np. *keep other people's money separate from money belonging to you or your firm* (art. 1.2 lit. a)³⁵⁶. *You* zdefiniowane jest w każdej sekcji odrębnie zgodnie z zakresem podmiotowych adresatów norm. Zakres przedmiotowy *Handbook* jest następujący: Zasady, Kodeks etyki oraz reguły odnoszące się w kolejnych rozdziałach do: rozliczeń z klientami, przyznawania licencji i zezwoleń, ochrony klienta (ubezpieczenie, odszkodowania, reguły interwencji), postępowania dyscyplinarnego i jego kosztów, wykonywania zawodu za granicą, świadczenia usług specjalistycznych (finansowych, transgranicznych, związanych z nieruchomościami i upadłością) oraz słownik definicji legalnych.

³⁵⁴ <https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/reports/annual-review/annual-review-2016-17.page> (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁵⁵ <https://www.sra.org.uk/solicitors/handbook/pdfcentre.page> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁵⁶ <https://www.sra.org.uk/solicitors/handbook/accountsrules/part3/content.page> (dostęp 17.04.2018 r.).

II.2.3.3. Środki nadzorcze

Solicitors Regulation Authority dysponuje następującymi środkami nadzoru:

- ostrzeżeniem na przyszłość;
- sankcją dyscyplinarną, np. karą pieniężną;
- bezpośrednią interwencją w praktykę działalności osoby albo firmy (*control*);
- skierowaniem sprawy do sądu dyscyplinarnego SRA (*Solicitors Disciplinary Tribunal*);
- cofnięciem licencji lub zezwolenia na wykonywanie zastrzeżonych usług prawnych dla prawnika (*recognised sole practitioner*) lub firmy (*recognised bodies*), ich zawieszeniem, wygaszeniem albo odmową przedłużenia;
- doprowadzeniem do zamknięcia działalności regulowanej firmy (*intervention*)³⁵⁷.

Jeśli SRA rozpocznie postępowanie wyjaśniające (*investigation*) w praktyce regulowanej osoby lub firmy, to jednym z wygodnych dla obu stron sposobów jego zakończenia jest ugoda. Ugody takie mogą załatwiać zarówno całość (*regulatory settlement agreements*), jak i część (*regulatory issue agreements*) spraw objętych zakresem postępowania³⁵⁸. W ramach ugody regulowany podmiot może się zobowiązać do kompensacji spowodowanej przez siebie szkody u klienta, przeproszenia go, zwrotu ceny lub do przyjęcia sankcji (kary pieniężnej, upomnienia czy zmiany organizacyjnej). Są to niespotykane w polskiej praktyce samorządowej sposoby – katalog kar w ustawie o radcach prawnych³⁵⁹ i w Prawie o adwokaturze³⁶⁰ jest o wiele bardziej ograniczony i nie ma formalnej możliwości zawierania ugód z obwinionym adwokatem lub radcą już po skierowaniu przez rzecznika dyscyplinarnego wniosku o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego do sądu dyscyplinarnego przy danej izbie. Efekt wychowawczy ugód jest też, jak się zdaje, większy niż ukaranie winnego przewinienia dyscyplinarnego, gdyż jej warunki są z nim negocjowane. Mogą zarówno sięgać do przyczyny problemu, leżącego w organizacji (zarządzaniu lub nadzorze) pracy, jak i prowadzić do efektywniejszej kompensacji wywołanej szkody (choćby przez zwrot klientowi zapłaconej ceny).

Co więcej, w przeciwieństwie do obecnego mechanizmu w Polsce, w Anglii i Walii SRA ma możliwość egzekwowania zawartych ugód i np. wynikających z nich kar. W Polsce ściąganie kary pieniężnej czy wyegzekwowanie odszkodowania na rzecz klienta od ukaranego adwokata albo radcy napotyka nieraz na problemy, do których rozwiązania samorządowi brak instrumentów (jednocześnie woli się do tego nie przyznawać, by nie pokazać swojej niezdolności do efektywnej regulacji praktyki swoich członków). Angielscy radcowie są wprost w *Principles* obowiązani do współpracy z regulatorem i rzecznikiem praw oraz wypełniania swoich zobowiązań w sposób otwarty i terminowy. To, jak twierdzi SRA, oznacza, że podmioty, które się do tego nie stosują, spotka ostrzejsza sankcja.

³⁵⁷ <https://www.sra.org.uk/consumers/what-sra-about.page> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁵⁸ <https://www.sra.org.uk/consumers/solicitor-check/agreements.page#ria> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁵⁹ Ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1870 ze zm.).

³⁶⁰ Ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1184).

Niekiedy SRA nakłada na regulowane podmioty warunki, które spełniają funkcję prewencyjną. Mogą one występować razem z wszystkimi administracyjnymi formami zgód, które SRA wydaje: licencjami (*practising certificate*) dla radców, rejestracjami (*registration*) dla zarejestrowanych prawników zagranicznych i zarejestrowanych prawników europejskich czy zezwoleniami (*recognition*) dla firm i osób prowadzących własną działalność (*sole practitioners*). Może zażądać, by dana osoba pracowała jedynie w stosunku pracy zaakceptowanym przez SRA (np. nie-prawnik, by przełożony prawnik miał większy wpływ na efekty jego pracy) albo by dana osoba przysyłała co pół roku sprawozdania finansowe, wzięła udział w szkoleniu zaaprobowanym przez SRA albo nie podejmowała określonej pracy³⁶¹.

Zarówno SRA, jak i *Solicitors Disciplinary Tribunal* mogą też interweniować w stosunki pracownicze u regulowanych podmiotów. Mogą zażądać, by dana osoba (prawnik bądź nie) podjęła pracę w regulowanej firmie za zgodą SRA albo pod pewnymi warunkami (np. będąc pod ścisłym nadzorem, na pozycji niepozwalającej na zajmowanie się pieniędzmi klientów lub pod warunkiem nadsyłania regularnych raportów o jego pracy). Te decyzje mają na celu ochronę klientów i interesu publicznego. Tak może się zdarzyć np., gdy dany radca prawny (albo zarejestrowany prawnik) został pozbawiony licencji albo została ona zawieszona (dotyczy to odpowiednio zarejestrowanych prawników) – wtedy może on kontynuować praktykę tylko pod warunkiem, że określona firma go zatrudni. Podobne warunki mogą zostać nałożone przez SRA albo sąd dyscyplinarny na firmę, chętną zatrudnić nie-radców, którzy dopuścili się przewinienia dyscyplinarnego albo przestępstwa³⁶². Zarówno decyzja o ich zatrudnieniu, jak i przyznaniu im wynagrodzenia może wymagać aprobaty SRA. Są to więc daleko idące interwencje w stosunki wewnętrzne firmy, ale jednocześnie elastyczne rozwiązania, które pozwalają prawnikom, którzy popełnili duży błąd zawodowy skutkujący co najmniej zawieszeniem prawa do samodzielnego wykonywania zawodu, kontynuować jego wykonywanie w innych warunkach. Świadczy o lepszym dostosowaniu instrumentów regulacyjnych do praktyki „produkcji” usług prawnych. Ocena, czy rozbudowane kompetencje regulacyjne SRA są warte swojej ceny, zależy od praktyki korzystania z nich.

W końcu SRA może wstrzymać się z ostatecznym osądem przewinienia dyscyplinarnego danego podmiotu regulowanego – wtedy sprawę kieruje do *Solicitors Disciplinary Tribunal*, który jest niezależny od SRA. *Solicitors Regulation Authority* pełni funkcję oskarżyciela (tj. w polskim ustawodawstwie rzecznika dyscyplinarnego) przed sądem dyscyplinarnym i popiera swój wniosek o ukaranie obwinionego na podstawie zgromadzonego w trakcie

³⁶¹ <https://www.sra.org.uk/consumers/solicitor-check/controls.page#condition> (dostęp 7.06.2018 r.). Przykład warunku towarzyszącego okresowej licencji: *Mr Aina is not a signatory to any client or office account and does not have the sole power to authorise electronic payments or transfers from any client or office account.*

³⁶² <https://www.sra.org.uk/consumers/solicitor-check/employee-decision.page#approval-s41> (dostęp 7.06.2018 r.).

postępowania wyjaśniającego materiału dowodowego³⁶³. Ta ścieżka pozwala na orzeczenie surowszej sankcji niż przysługujące SRA, np. pozbawienia prawa do wykonywania zawodu (*striking a solicitor from the roll of solicitors*). Od orzeczeń sądu przysługuje apelacja.

Solicitors Regulation Authority może samodzielnie nałożyć na regulowany podmiot karę pieniężną do 2 tys. GBP, pisemne upomnienie lub karę nagany (poważnej nagany)³⁶⁴. Co ważne, prawie wszystkie decyzje regulacyjne SRA (niektóre porozumienia, kary, warunki itp.) są publikowane na stronie internetowej, co samo w sobie stanowi sankcję³⁶⁵. Zainteresowany regulowany podmiot może odwołać się od decyzji o publikacji.

Solicitors Regulation Authority wymaga, by każda regulowana firma miała „oficerów łącznikowych”, którzy będą odpowiadali za zgodność praktyki prawniczej z wymogami regulacyjnymi (*Compliance Officers for Legal Practice*, COLPs) oraz z wymogami finansowymi i organizacyjnymi (*Compliance Officers for Finance and Administration*, COFAs). Pełnią oni funkcję agentów zmian w swoich organizacjach, będąc odpowiedzialnymi za wprowadzenie odpowiednich procesów zapewniających zgodność z wymogami regulacyjnymi, wyjaśniając celowość spoczywających na nich obowiązków, zachęcając do ich przestrzegania i utrzymując kontakt z regulatorami. W ten sposób przyczyniają się do osiągnięcia optymalnych systemowo (z punktu widzenia LSA) rezultatów. Mechanizm ten wpisuje się w logikę zarządzania ryzykiem obliczonego na osiągnięcie określonych celów³⁶⁶. *Solicitors Regulation Authority* przekonuje do zastosowania tego rozwiązania na trzech studiach przypadku, które obrazują np. przypadki naruszenia tajemnicy adwokackiej (ujawnienie zapisów testamentu osobom niepowołanym, informowanie nieznanym o swoich klientach, zabezpieczenia w dostępie do informacji wrażliwych przy outsourcingu usług)³⁶⁷. W ten sposób edukuje praktyków, przestrzegając przed szczególnie powszechnymi lub poważnymi przypadkami nadużyć.

Polskie samorządy prawnicze, jeśli w ogóle, edukują swoich członków w mniej przystępny sposób, np. przytaczając *in extenso* orzecznictwo sądów dyscyplinarnych albo publikacje doktryny³⁶⁸. Rolę wychowawczą w zakresie etyki tradycyjnie odgrywał patronat, jednak nie wydaje się, by z racji powszechnie luźniejszych relacji z aplikantami dalej spełniał swoją funkcję. Nawet gdyby na nim oprzeć wychowanie etyczne, to i tak jego słabym punktem jest zależność od patrona, który może nie wiedzieć, jak się zachować. Stąd instytucjonalne rozwiązania w Anglii i Walii mają pewną przewagę – regulatorowi zależy na odpowiednim zorganizowaniu praktyki, jeśli chce zachować akredytację do regulacji.

³⁶³ Wyjaśnienie przesłanek decydujących o skierowaniu przez SRA wniosku o wszczęcie postępowania dyscyplinarnego: <https://www.sra.org.uk/sra/decision-making/guidance/disciplinary-issuing-solicitors-disciplinary-tribunal-proceedings.page> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁶⁴ <https://www.sra.org.uk/consumers/solicitor-check/sanctions.page#fine> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁶⁵ <https://www.sra.org.uk/consumers/solicitor-check.page> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁶⁶ <https://www.sra.org.uk/solicitors/colp-cofa.page> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁶⁷ <https://www.sra.org.uk/solicitors/colp-cofa/case-studies.page> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁶⁸ <http://www.wsd.adwokatura.pl> (dostęp 7.08.2018 r.).

II.2.4. Droga do zawodu

II.2.4.1. Współcześnie

By zostać radcą prawnym w Anglii i Walii, należy:

- uzyskać stopień licencjata na uniwersytecie:
 - z prawa, spełniający wymogi programowe³⁶⁹ (*qualifying law degree, QLD*) albo
 - z innego kierunku (SRA zwalnia z warunku wykształcenia akademickiego doświadczonych praktyków, w tym certyfikowanych prawników-menedżerów) i następnie zaliczyć *Common Professional Examination (CPE)* organizowany przez SRA albo studia magisterskie z prawa (*Graduate Diploma in Law, GDL*), podobnie jak kandydaci na adwokatów; tę drogę wybiera 20% kandydatów na radców; CPE to kurs zawodowy, a GDL to studia, po których zakończeniu otrzymuje się stopień naukowy; CPE to kurs z wiedzy prawniczej, na który mogą się zapisać także obcokrajowcy; osoby, które uczestniczyły w zajęciach z prawa na swoich studiach, mogą zostać zwolnione z nich w ramach CPE (*Accreditation of Prior Learning*)³⁷⁰;
- ukończyć podyplomowe studia z praktyki prawniczej *Legal Practice Course (LPC)* w wariantach stacjonarnym (*full-time*) lub niestacjonarnym (*part-time*) w akredytowanej instytucji (*LPC provider*) (istnieją pewne wyłączenia, które np. umożliwiają w ciągu czterech lat zaliczyć wymóg studiów i LPC – *Exempting Law Degrees*³⁷¹);
- odbyć dwuletni staż (*period of recognised training, PRT*), który polega na pracy w firmie prawniczej albo innej akredytowanej instytucji (*authorised training providers*); można go zacząć jeszcze w trakcie LPC; staż odbywa się pod nadzorem i ma na celu nabycie umiejętności praktycznych (*Practice Skills Standards*³⁷²) w co najmniej trzech różnych gałęziach prawa;
- zaliczyć kurs umiejętności zawodowych (*Professional Skills Course, PSC*³⁷³) w akredytowanej instytucji, najlepiej, jak rekomenduje SRA, w trakcie stażu;
- spełnić wymogi odnoszące się do charakteru i zdolności do wykonywania zawodu oceniane przez SRA (*Suitability Test*), odnoszące się do jego prawości (niekaralność itp.), uczciwości (szczerść, nieużywanie przemocy, niedyskryminowanie, uczciwość

³⁶⁹ Siedem podstaw wiedzy prawniczej (*Foundations of Legal Knowledge*) w Anglii i Walii to prawo: umów, deliktów (*tort*), karne, konstytucyjne i administracyjne, rzeczowe (*property*), handlowe (*trusts and equity*) i europejskie; zob. <https://www.sra.org.uk/students/resources/student-information.page> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁷⁰ Reguluje to *Training Regulations 2014*. Prawnicy z innych jurysdykcji i adwokaci muszą zdać egzaminy w ramach *The Qualified Lawyers Transfer Scheme*. Ocena dokonywana jest na podstawie testu i dwóch egzaminów z umiejętności praktycznych, w ramach których trzeba napisać dziewięć prac pisemnych, zaprezentować trzy ustnie, a trzy dodatkowe mają charakter pisemny i ustny jednocześnie.

³⁷¹ <https://www.sra.org.uk/students/exempting-law-degrees.page> (dostęp 7.06.2018 r.).

³⁷² Są to umiejętności: prawnicze, handlowe i finansowe, negocjacyjne, przygotowania pism, występowania przed sądem i obsługi klienta; zob. <http://www.lawsociety.org.uk/law-careers/becoming-a-solicitor/qualifying-as-a-solicitor/period-of-recognised-training/> (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁷³ Są to umiejętności finansowe i biznesowe, procesowe i komunikacyjne oraz związane z obsługą klienta i etyką zawodową.

w rozliczeniach itp.) i profesjonalizmu (brak sankcji dyscyplinarnych, dwie referencje); te same dotyczą osób, które przedłużają licencję, rejestrację czy zezwolenie³⁷⁴.

Alternatywną drogą do uzyskania uprawnień radcy jest aplikacja radcowska (*apprenticeship*), która trwa 5–6 lat. Polega na nauce zawodu pod okiem doświadczonego radcy. Aby ją rozpocząć, wystarczy zdać maturę. Kryteria kwalifikacji odnoszą się do ocen brytyjskiego odpowiednika egzaminu gimnazjalnego (GCSEs) i matury (A levels). Liczba miejsc dla aplikantów zależy jednak od uznania pracodawców i chociaż wzrasta, to i tak w roku bilansowym 2016/2017 było ich tylko 75³⁷⁵. Chociaż studia prawnicze nie są wymagane od aplikantów, wielu z nich podejmuje je w wariacie niestacjonarnym (*part-time*). Aplikanci otrzymują wynagrodzenie i po ukończeniu programu mogą zdobyć uprawnienia nie tylko radcy, ale także prawnika-menedżera³⁷⁶.

Można także zostać radcą, korzystając ze ścieżki przygotowania zawodowego CILEx. Wtedy uzyskuje się członkostwo CILEx i zdaje się egzaminy przygotowane przez tę organizację. Potem tryb jest taki sam: kurs CPE/GDL, kurs LPC, staż, kurs PSC i wpis³⁷⁷.

Droga przygotowania zawodowego jest długa i kosztowna. Wielu aplikantów radcowskich uzyskuje uprawnienia za cenę długów, które muszą zaciągnąć. Inni nie mogą zakończyć szkolenia, ponieważ nie znajdują pracy.

II.2.4.2. Historycznie

W XIX w. kryteria przyjęcia do zawodu radcy prawnego były bardziej liberalne niż do zawodu adwokata. Nie wymagano np. studiów uniwersyteckich (w 1870 r. tylko 5% radców prawnych miało wykształcenie wyższe, a w okresie II wojny światowej – mniej niż jedna trzecia). By zostać radcą, należało jednak odbyć pięcioletnią i drogą aplikację (*articles*, kosztowała 300 funtów), do której kandydatów przyjmowano na zasadzie znajomości. Aplikację można było jednak odbyć w całej Anglii, nie tylko w Londynie, jak w przypadku adwokatów. W 1820 r. powstało *Incorporated Law Society*, czyli fakultatywne stowarzyszenie radców prawnych, które w 1836 r. wprowadziło pierwszy egzamin kwalifikacyjny. Oparcie rekrutacji na kryterium merytorycznym, a nie uznaniowym doprowadziło do zmniejszenia liczby licencji wydawanych radcom prawnym (*practicing certificates*). W 1861 r. *Law Society* wprowadziło *Intermediate Examination*, dodatkowy egzamin po aplikacji. W 1906 r. pojawił się trzeci egzamin – z rachunkowości. Od 1833 r. *Law Society* oferowało szkolenie dla aplikantów, choć większość z nich, podobnie jak w przypadku adwokatów, preferowało prywatne kursy. Od 1922 r. roczny kurs dla przygotowujących się do *Intermediate Examination* stał

³⁷⁴ <https://www.sra.org.uk/solicitors/handbook/suitabilitytest/content.page> (dostęp 7.06.2018 r.). W roku bilansowym 2016/2017 odrzucono z tego tytułu tylko pięć osób.

³⁷⁵ <https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/reports/annual-review/annual-review-2016-17.page#diversity> (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁷⁶ Law Society of England and Wales, *Becoming a solicitor guide 2018...*, s. 8.

³⁷⁷ Law Society of England and Wales, *Becoming a solicitor guide 2018...*, s. 11.

się obowiązkowy³⁷⁸. Dwie wojny światowe uszczupliły liczbę radców o ok. 3,2 tys. Dynamika liczby radców prawnych przedstawia się podobnie jak liczba adwokatów. Po okresie wzrostu w pierwszej połowie XIX w., wskutek wprowadzonych egzaminów, ich liczba się powoli ustabilizowała, a w okresie wojen światowej – zmalała. Stąd zarówno w 1890 r., jak i w 1948 r. liczba radców była jednakowa – 15 tys. Po II wojnie światowej opłaty za aplikację zostały zniesione, jej długość ograniczona, a aplikanci zaczęli otrzymywać wynagrodzenie. Wymóg wykształcenia uniwersyteckiego nadal nie obowiązuje, choć zdecydowana większość radców w latach 80. XX w. była absolwentami prawa. Wszyscy kandydaci musieli ukończyć roczny kurs zawodowy. W miarę upowszechniania edukacji prawniczej egzaminy na wejściu traciły na znaczeniu w kontroli dostępu do zawodu, ponieważ absolwenci prawa byli zwolnieni z *Common Professional Examination* (egzaminu, który zastąpił w 1980 r. *Intermediate Examination*). Poza tym *Law Society* wprowadziło obowiązek doskonalenia zawodowego radców w wymiarze 48 godz. w ciągu pierwszych trzech lat praktyki (adwokaci uznali to za niewłaściwe rozwiązanie). Oddanie większości kontroli nad dostępem do zawodu uczelniom wyższym, których liczba zdecydowanie wzrosła w Anglii po II wojnie światowej (pięć uczelni nie odpowiada już za trzy czwarte liczby kandydatów) i do których dostęp jest tańszy dzięki rządowym grantom, spowodowało w efekcie zmianę struktury w zawodzie radcy prawnego (wzrósł udział młodych, imigrantów i kobiet). Stąd liczba studentów prawa wzrosła z 1,5 tys. w roku akademickim 1938/1939 do 16 tys. w 1980/1981. Zmiany w strukturze zawodowej mogły dać początek liberalizacji dostępu do zawodu i reguł jego wykonywania, która zaczęła się w latach 90. XX w.³⁷⁹

II.3. Notaries – notariusze

II.3.1. Zawód

Notariusze to najstarszy i najmniejszy zawód prawniczy w Anglii i Walii. Uprawnienia do praktyki zawodowej nadaje im *Faculty Office*. Po raz pierwszy dokonał tego w ramach przysługujących prerogatyw papieskich arcybiskup Canterbury w 1279 r. Podstawa ta była uznawana do 1533 r. (do czasu rozdziału Kościoła anglikańskiego i wejścia w życie *Ecclesiastical Licences Act 1533*), gdy zastąpiono ją przywilejem królewskim. Jurysdykcja Arcybiskupa wykonywana jest za pomocą jednego z najstarszych angielskich sądów, *Court of Faculties*, znajdującego się obecnie przy *Westminster Abbey* w Londynie. Sądowi przewodniczy *Master of the Faculties*, najstarszy sędzia sądu kościelnego i zwykle także sędzia Sądu Najwyższego.

³⁷⁸ R.L. Abel, *Lawyers...*, s. 28.

³⁷⁹ R.L. Abel, *Lawyers...*, s. 36.

Od 1801 r. mianowanie i regulacja notariuszy następują na podstawie ustawy Parlamentu³⁸⁰. Obecnie jest to *Courts and Legal Services Act 1990*.

Notariusze pełnią funkcję łączników między systemem prawa powszechnego i stanowionego. Przygotowują i wydają akty notarialne, dokumenty notarialnie poświadczane, udzielają porad dotyczących sporządzania testamentów, spraw spadkowych, zarządu nieruchomości i przenoszenia tytułu własności do nieruchomości. W praktyce więc mają prawo do wykonywania wszystkich zastrzeżonych usług prawnych poza postępowaniem sądowym. W swojej praktyce posługują się osobistą pieczęcią.

Czynności notarialne stanowią koszty transakcyjne w obrocie prawnym, ale notariusze mają wpływ na sposób ich dokonywania, a przez to na obniżenie zbędnych kosztów, opóźnień i ryzyka. Notariusz ma pieczęć urzędową, przez co akty notarialne z tą pieczęcią mają moc dowodową. Akty sporządzane są w formie prywatnej i publicznej. Akty publiczne to urzędowe akty notarialne (*notarial acts in authentic form*), które uznawane są w jurysdykcjach prawa stanowionego (po uzyskaniu rządowego atestu: *apostille* lub certyfikatu autentyczności podpisu i pieczęci notariusza). Akty prywatne to odpowiedniki polskich poświadczeń (art. 96 i n. Prawa o notariacie³⁸¹) i są one akceptowane w Anglii i Walii oraz w innych krajach prawa powszechnego. Jedną z najczęstszych funkcji notariusza jest poświadczanie pełnomocnictw, gdyż jest to wymagane w wielu zagranicznych jurysdykcjach. Często notariusze poświadczają też tożsamość osób, fakty albo wydarzenia w sprawach osobowych, małżeńskich, opiekuńczych (przysposobienie) itp. Mogą też zajmować się gromadzeniem dokumentacji na potrzeby rejestracji za granicą³⁸².

Okolo 575 notariuszy, członków *Notaries Society*, ma jednocześnie uprawnienia radcy, mają oni zatem jako radcowie prawo do występowania przed sądami i odpowiadają w tym zakresie przed *Solicitors Regulation Authority*.

II.3.2. Reprezentacja

Notariusze w Anglii i Walii są reprezentowani przez *Notaries Society*. Skupia ono 725 notariuszy. Pozostałych 30 jest mianowanych przez *Scriveners Company* i przynależy do *Society of Scrivener Notaries*, dawnej londyńskiej gildii zrzeszającej pisarzy sądowych. Prowadzą oni praktykę głównie w centralnym Londynie³⁸³. Obie organizacje są nadzorowane przez *Faculty Office*.

Notaries Society reprezentuje interesy notariuszy (także za granicą), zapewnia szkolenia i rozwija standardy zawodowe. Pozostaje w kontakcie z notariuszami ze Szkocji, Irlandii

³⁸⁰ <https://www.thenotariessociety.org.uk/pages/the-notarial-profession> (dostęp 30.05.2018 r.).

³⁸¹ Ustawa z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 2291 ze zm.).

³⁸² <https://www.thenotariessociety.org.uk/pages/the-notarial-profession> (dostęp 30.05.2018 r.).

³⁸³ https://e-justice.europa.eu/content_legal_professions-29-ew-pl.do?member=1 (dostęp 30.05.2018 r.).

Północnej i Irlandii oraz innych krajów, z którymi łączy je troska o rozwijanie standardów zawodowych. *Society* jest zarządzane przez 15-osobową Radę, której przewodniczy Prezydent. Organizacją kieruje Sekretarz. Te same funkcje co *Notaries Society* wykonuje *Society of Scrivener Notaries*.

II.3.3. Nadzór

Niezależnym regulatorem dla notariuszy jest Sąd Arcybiskupi (*Court of Faculties*). *The Faculty Office of the Archbishop of Canterbury* (Kuria) zajmuje się, poza mianowaniem notariuszy i udzielaniem im licencji, wydawaniem szczególnych zezwoleń na zawieranie małżeństw, gdy ma to miejsce w budynkach kościołów, gdzie normalnie nie było to możliwe, oraz przyznawaniem szczególnych stopni akademickich *Lambeth*, którymi dysponuje tylko Arcybiskup Canterbury³⁸⁴. Notariusze naturalnie są osobami świeckimi.

Reguły wykonywania zawodu są podobne do radców. Notariusze muszą odnawiać co roku swoje uprawnienia do prowadzenia praktyki i mieć ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności (*indemnity insurance*) oraz ubezpieczenie od ryzyka sprzeniewierzenia (*fidelity insurance*). Nadzór nad notariuszami wykonywany jest od 1.05.2014 r. na podstawie *Notaries Practice Rules 2014* i *Notaries (Inspections) Regulations 2014*. *Master of the Faculties* akceptuje treść kwestionariusza, zgodnie z którym prowadzone są wizytacje w kancelariach notarialnych. Notariusze są obowiązani pouczyć klientów o przysługującym im prawie do wniesienia skargi na ich usługę do Rzecznika. Poza tym notariusze muszą znać przepisy dotyczące przeciwdziałania praniu pieniędzy: *Draft Money Laundering Guidance September 2017 (Guidance for the Legal Sector)* i *The Notaries (Prevention of Money Laundering) Rules 2008*. Muszą też co roku składać oświadczenia o niezależności zawodowej. Jeśli są jednocześnie zatrudnionymi radcami, nie mogą godzić się na ograniczenie w umowie o pracę swojej niezależności jako notariuszy³⁸⁵. Szczegółowa lista uchwał zawierających reguły wykonywania zawodu jest jednak dłuższa³⁸⁶.

II.3.4. Droga do zawodu

Zgodnie z *Courts and Legal Services Act 1990*³⁸⁷ kandydaci na notariuszy muszą mieć stopień uniwersytecki albo mieć kwalifikacje adwokata lub radcy. Następnie muszą ukończyć kurs prowadzenia praktyki notarialnej oferowany przez University College London (*Diploma in*

³⁸⁴ <http://www.facultyoffice.org.uk/about-us/faqs-about-the-work-of-the-faculty-office/> (dostęp 30.05.2018 r.).

³⁸⁵ <http://www.facultyoffice.org.uk/notary/i-am-a-notary/> (dostęp 30.05.2018 r.).

³⁸⁶ <http://www.facultyoffice.org.uk/notary/i-am-a-notary/notaries-rules-regulations/> (dostęp 30.05.2018 r.).

³⁸⁷ <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/contents> (dostęp 30.05.2018 r.).

Notarial Practice)³⁸⁸. Po spełnieniu tych warunków mogą wnieść o powołanie na notariusza do *Faculty Office* i wpis na listę notariuszy (*Roll of Notaries*). Notariusze mogą prowadzić działalność w dowolnym miejscu w Anglii i Walii i przysługują im te same kompetencje.

Członkami *Society of Scrivener Notaries* mogą zostać notariusze należący wcześniej do *Notaries Society*. Potrzebne do tego jest dwuletnie przeszkolenie u notariusza-pisarza sądowego (*notary scrivener*). Kandydat musi nauczyć się zaawansowanych aspektów pracy notariusza i opanować co najmniej dwa obce języki (zwykle są to francuski, niemiecki, grecki, polski, włoski, portugalski, rosyjski i hiszpański). Ma to zapewnić biegłość w obsłudze zagranicznych podmiotów, ponieważ wiele transnarodowych transakcji ma miejsce w Londynie. Jego umiejętności sprawdzane są na egzaminie organizowanym przez *Worshipful Company of Scriveners of the City of London* na podstawie *Scrivener (Qualifications) Rules 1998*³⁸⁹.

II.4. Legal executives – prawnicy-członkowie CILEx

II.4.1. Zawód

Niektórzy prawnicy decydują się uzyskać kwalifikacje przyznawane przez *Chartered Institute of Legal Executives* (Akredytowany Instytut Prawników-Menedżerów, CILEx). Osoby takie, *Chartered Legal Executives* (licencjonowani prawnicy-menedżerowie albo prawnicy-członkowie CILEx) mogą stać się współnikami, partnerami w firmach prawniczych i mieć swój udział w ich zyskach. Mogą także prowadzić swoje własne kancelarie, obejmować kierownicze stanowiska w departamentach prawnych albo stanowiska sędziego³⁹⁰.

Prawnicy, którzy są członkami CILEx, zwykle specjalizują się w postępowaniach cywilnym, karnym, prawie rodzinnym, prawie rzeczowym, prawie spadkowym (*private client*), handlowym, pracy, administracyjnym albo praktyce prawniczej. Mają prawo do występowania przed sądem. W ramach swoich specjalizacji mogą być równie dobrymi profesjonalistami co adwokaci czy radcowie.

Zwykle prawnik *Chartered Legal Executive* jest pracownikiem, współnikiem, partnerem w spółce prawniczej albo adwokatem *Chartered Legal Executive Advocate*. Główną różnicą względem pracowników pełniących funkcje wspierające (*legal support staff*) jest to, że prawnicy z CILEx zajmują się kontaktem z klientem, a pozostali wykonują bardziej rutynowe zadania. Niekiedy prawnicy-członkowie CILEx kierują specjalistycznymi departamentami w kancelariach. Mogą przyjmować oświadczenia składane pod przysięgą (*Commissioners for Oaths*).

³⁸⁸ <https://www.ucl.ac.uk/laws/study/continuing-professional-development/notarial-practice-course> (dostęp 29.06.2018 r.).

³⁸⁹ <http://scrivener-notaries.org.uk/scrivener-notaries/> (dostęp 30.05.2018 r.).

³⁹⁰ http://www.cilexlawschool.ac.uk/Prospective_Students/Qualify_as_a_legal_executive/What_is_a_legal_executive (dostęp 12.05.2018 r.).

Ci, którzy uzyskali uprawnienia do zastępstwa procesowego, występują przed sądami (*Legal Executive Advocates*). Członkowie licencjonowani przez komitet *BarDirect* przy *Bar Council* uzyskują uprawnienia do wydawania instrukcji bezpośrednio adwokatom, z pominięciem radców³⁹¹.

Prawnik z CILEx może podjąć się tej samej pracy co radca, pod warunkiem że spełni odpowiednie wymogi.

II.4.2. Reprezentacja

W gronie 20 tys. członków stowarzyszenia *Chartered Institute of Legal Executives* są nie tylko licencjonowani prawnicy-menedżerowie, ale także doradcy prawni (*paralegals*) i inni prawnicy praktykujący w Anglii i Walii³⁹². Stowarzyszenie istnieje ponad 50 lat i wyspecjalizowało się w oferowaniu elastycznych ścieżek kariery w prawie. Instytut został założony w 1892 r. i przekształcony w 1963 r. w rodzaj spółki z o.o. dla NGOs (*company limited by guarantee*). Od 2012 r. nosi aktualną nazwę.

Jego celem jest przede wszystkim: zapewnienie oferty edukacyjnej, szkoleniowej i możliwości rozwoju kompetencji dla swoich członków (*fellows*) oraz innych chętnych osób, realizacja interesów członków, zapewnienie standardów wykonywania zawodu przez członków, publikacja kodeksu etyki, zbioru dobrych praktyk. *Chartered Institute of Legal Executives* prowadzi swoją szkołę prawa (*CILEx Law School*). Zwykle osoby korzystające z oferty jednej z 80 akredytowanych przez CILEx instytucji akademickich uczą się jednocześnie zawodu w kancelariach radcowskich albo departamentach prawnych. *Chartered Institute of Legal Executives* jest więc, jak się reklamuje, opcją dla osób, które dopiero zaczynają karierę prawniczą albo chcą się nauczyć zawodu i jednocześnie uniknąć długów. Zapełnia więc lukę, która pozostaje między ofertą innych prawników (przede wszystkim radców) a popytem na usługi prawne.

Prawnicy mający licencję prawnika-menedżera są członkami stowarzyszenia CILEx. Liczy ono obecnie 20 tys. członków.

II.4.3. Nadzór

Niezależnym regulatorem zarówno dla członków CILEx, jak i innych osób niebędących członkami CILEx, dysponujących jednak prawem do praktykowania na rynku usług prawnych, jest *Chartered Institute of Legal Executives* (CILEx)³⁹³.

³⁹¹ https://www.cilex.org.uk/about_cilex/about-cilex-lawyers (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁹² https://www.cilex.org.uk/about_cilex (dostęp 8.06.2018 r.).

³⁹³ <https://www.cilexregulation.org.uk/about-us/who-we-are> (dostęp 12.05.2018 r.).

II.4.4. Droga do zawodu

Szkolenie na licencjonowanego prawnika-menedżera jest krótsze niż *Legal Practice Course* dla kandydatów na radców prawnych (*solicitors*) i ogranicza się do obszaru specjalizacji. Pozwala więc osobom zajmującym się obsługą prawną, administracyjną czy doradcom prawnym (*paralegals*) uzyskać licencję zawodową bez studiów prawniczych. Mogą ją także uzyskać doświadczeni prawnicy.

Kandydaci na prawników mogą także zdobyć uprawnienia tzw. certyfikowanego prawnika (*chartered legal executive*), jeśli tylko zdobędą odpowiednie kwalifikacje CILEx na poziomie 3 (matury) i 6 (licencjata). Osoby z dyplomem studiów na prawie lub GDL mogą uzyskać uprawnienia, kończąc szybką ścieżkę CILEx zamiast wspomnianego rocznego kursu przygotowania zawodowego dla radców prawnych (LPC) czy adwokatów (BPTC).

II.5. Licensed conveyancers – prawnicy przenoszący prawa do nieruchomości

II.5.1. Zawód

Prawnicy zajmujący się obsługą nieruchomości określani są jako *licensed conveyancers*. Mają oni również uprawnienia do poświadczania dokumentów i przyjmowania zaprzysiężonych oświadczeń (*commissioner of oaths*).

II.5.2. Reprezentacja

Istnieje fakultatywne stowarzyszenie dla prawników zajmujących się obsługą nieruchomości: *Society of Licensed Conveyancers*³⁹⁴.

II.5.3. Nadzór

Prawnicy zajmujący się obsługą nieruchomości, reprezentowani są przez *Council for Licensed Conveyancers* (CLC, Radę prawników zajmujących się nieruchomościami i czynnościami spadkowymi), która odgrywa jednocześnie rolę akredytowanego regulatora i niezależnego regulatora. Rada ta powstała na podstawie *Administration of Justice Act 1985*, a od momentu wejścia w życie LSA obowiązana jest działać w interesie publicznym, konsumentów i podmiotów regulowanych. Oceny jej pracy dokonuje LSB. W skład tej Rady wchodzi dwóch doświadczonych prawników oraz dwóch przedstawicieli klientów (obecnie są to osoby

³⁹⁴ <http://www.conveyancers.org.uk/jobs/> (dostęp 13.06.2018 r.).

mające wieloletnie doświadczenie w organizacjach prawniczych i w sektorze publicznym). Operacyjne zarządzenie CLC pozostawione jest jednak zarządowi składającemu się z czterech osób mających doświadczenie w pracy m.in. w Ministerstwie Sprawiedliwości, *Law Society* i w biznesie³⁹⁵.

Rada ustala standardy edukacyjne i szkoleniowe dla kandydatów do zawodu, wydaje licencje i zezwolenia dla ABS do świadczenia usług związanych z nieruchomościami i sprawami spadkowymi (zastrzeżonych usług prawnych), prowadzi rejestr osób i podmiotów uprawnionych do świadczenia tych usług, ustala standardy ich praktyki zawodowej i działalności oraz reguły ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej i funduszu odszkodowawczego, by chronić konsumentów. Ponadto nadzoruje praktykę licencjobiorców i podmiotów, które uzyskały zezwolenie, doradza im w sprostaniu wymogów regulacyjnym, rozpatruje skargi na ich działalność i w razie potrzeby prowadzi postępowania dyscyplinarne oraz współpracuje z innymi interesariuszami na rynku usług prawnych w bieżącym nadzorze nad nim oraz przy kształtowaniu polityk na przyszłość³⁹⁶.

Prawnicy, którzy już mają uprawnienia CLC, muszą je odnawiać rokrocznie. Przedłużenie ważności licencji odbywa się na podstawie deklaracji, którą prawnik składa w określonym terminie, oraz po uiszczeniu płatności.

Poza tym prawnicy są obowiązani dopełnić obowiązku ciągłego doskonalenia zawodowego (*Continuing Professional Development Training*). Wymóg ten wynosi 12 godzin dla menedżerów i 6 godzin dla pracowników podmiotów, które mają zezwolenia na działalność. Z kolei dla indywidualnych prawników, którzy mają licencję do świadczenia usług z zakresu nieruchomości lub spadków, minimalna liczba godzin szkolenia to 16 godzin dla menedżerów i 8 godzin dla pracowników.

Rada wyjaśnia, że regulacje stosuje proporcjonalnie do potrzeb, są one oparte na ryzyku i ich celem jest osiągnięcie określonych rezultatów. Licencjobiorcy i podmioty, które otrzymały zezwolenie, są obowiązani wykazać, że działają niezależnie i uczciwie, tzn. utrzymują wysokie standardy pracy, działają w najlepiej pojętym interesie klienta, chętnie współpracują z regulatorami i rzecznikami praw konsumentów oraz swoim działaniem zmierzają do lepszego dostępu do pomocy prawnej i obsługi klientów.

Council for Licensed Conveyancers oferuje pomoc w znalezieniu prawnika, doradza konsumentom, jak bezpiecznie i sprawnie kupić albo sprzedać nieruchomość. Zachęca do korzystania z usług licencjonowanych przez siebie prawników, wskazując na wysokie standardy, którym muszą sprostać (*Client Charter*). Poza tym informuje o sposobie wnoszenia skarg do Rzecznika Praw Konsumentów Usług Prawnych (*Legal Ombudsman*), skarg pod swoim adresem, a także o prawie do odszkodowania i sposobie postępowania, gdy CLC zamknie praktykę prawnika. Na swojej stronie umieszcza informacje o podjętych interwencjach w praktyce

³⁹⁵ <https://www.clc-uk.org/senior-management/> (dostęp 28.06.2018 r.).

³⁹⁶ <https://www.clc-uk.org/about/what-we-do/> (dostęp 29.05.2018 r.).

prawników, którzy naruszają reguły postępowania (*Code of Conduct*)³⁹⁷. Udostępnia także słownik terminów prawniczych, które pomagają klientowi zrozumieć m.in. sposób regulacji rynku wprowadzony za pomocą LSA. Co więcej, CLC udostępnia formularz, w którym każdy może ocenić swojego prawnika. Formularz zawiera w szczególności pytania o terminowość usługi, pewność klienta co do jej kosztów i o to, czy prawnik pouczył klienta o przysługującym mu prawie do wniesienia skargi na niego³⁹⁸. Rada chwali się również tym, że podejmuje wysiłki, by wyjść naprzeciw innowacjom technologicznym (typu Uber czy AirBnB), które mogą zmienić sposób przenoszenia praw do nieruchomości, przyspieszając proces dzięki lepszej obróbce danych lub ignorując dotychczasowe procedury³⁹⁹. Zaprasza prawników do testowania nowych rozwiązań technologicznych (*lawtech*).

II.5.4. Droga do zawodu

Aby zostać licencjonowanym prawnikiem CLC, należy ukończyć prawniczy kurs zawodowy (*Level 4 Diploma in Conveyancing Law and Practice* albo *Level 4 Diploma in Probate Law and Practice*), na które kwalifikują się osoby już po maturze. Kosztują one od 3,5 tys. do 4 tys. GBP. Następnie trzeba odbyć jeszcze dodatkowy kurs (*Level 6 Diploma in Conveyancing Law and Practice* albo *Level 6 Diploma in Probate Law and Practice*), który kosztuje od 3 tys. do 3,6 tys. GBP. Oba kursy trwają 18 miesięcy i można je odbyć na miejscu lub online. Absolwenci prawa mogą zostać zwolnieni z niektórych wymogów podczas kursów. Poza ich zaliczeniem należy zdobyć 1,2 tys. godzin praktyki zawodowej (*apprenticeship scheme*). Zatem już po trzech latach za 7 tys. GBP (ok. 30 tys. zł) można uzyskać uprawnienia do świadczenia profesjonalnej pomocy prawnej z zakresu prawa rzeczowego. Kursy prowadzą tylko akredytowane instytucje⁴⁰⁰.

Po spełnieniu tych wymogów można się ubiegać o licencję licencjonowanego prawnika od nieruchomości (*licensed conveyancer*) albo licencjonowanego prawnika od spadków (*licensed probate practitioner*). Ukończenie tylko pierwszego poziomu (*Level 4 Diploma*) wraz z 6-miesięczną praktyką daje możliwość uzyskania kwalifikacji technika prawnego od nieruchomości (*conveyancing technician*) i technika prawnika od spadków (*probate technician*)⁴⁰¹.

³⁹⁷ <https://www.clc-uk.org/intervention-into-joanne-hewitt-conveyancing-services/> (dostęp 30.05.2018 r.).

³⁹⁸ <https://www.clc-uk.org/consumers/> (dostęp 23.06.2018 r.).

³⁹⁹ <https://www.clc-uk.org/how-can-a-regulator-accommodate-disruption/> (dostęp 30.05.2018 r.).

⁴⁰⁰ <https://www.clc-uk.org/trainees/become-a-clc-lawyer/licensed-conveyancer/> (dostęp 13.06.2018 r.).

⁴⁰¹ <https://www.clc-uk.org/trainees/become-a-clc-technician/conveyancing-technician/> (dostęp 13.06.2018 r.).

II.6. Patent attorneys – rzecznicy patentowi

II.6.1. Zawód

Rzecznicy patentowi są uprawnieni do doradzania klientom w sprawach własności intelektualnej, nie tylko w sprawach własności przemysłowej (wynalazków, wzorów użytkowych, znaków towarowych, wzorów przemysłowych itp.), ale także praw autorskich – w przeciwieństwie do Urzędu Patentowego RP⁴⁰² (art. 1 ust. 1 pkt 1 i 3 Prawa własności przemysłowej⁴⁰³) i Urzędu Unii Europejskiej ds. Własności Intelektualnej (EUIPO)⁴⁰⁴, w których można zarejestrować tylko prawa własności przemysłowej, a nie prawa autorskie. Rzecznicy mają prawo aplikowania o prawa ochronne dla swoich klientów do brytyjskiego Urzędu Patentowego (*Intellectual Property Office*)⁴⁰⁵.

Wszyscy brytyjscy rzecznicy mają prawo do kierowania postępowaniem i występowania przed Sądem Gospodarczym Własności Intelektualnej (*Intellectual Property Enterprise Court*, dawniej *Patents County Court*⁴⁰⁶) oraz do wniesienia odwołania od decyzji Urzędu Patentowego do Sądu Patentowego (*Patents Court*). Sąd Patentowy stanowi wydział Wysokiego Sądu (*High Court*), najwyższego sądu Wielkiej Brytanii. Wspecjalizowani w obszarze własności intelektualnej sędziowie i sądy wraz z wykwalifikowaną kadrą rzeczników patentowych i znaków towarowych zwiększają konkurencyjność Wielkiej Brytanii w tym obszarze. Są zachętą dla zagranicznych wynalazców i kapitału, by ochronę dla swoich przedmiotów znajdowali właśnie w Wielkiej Brytanii i tam je komercjalizowali.

Tytuł zawodowy *patent attorney* jest chroniony ustawowo mocą *Copyright, Designs and Patents Act 1988* i może go używać tylko rzecznik wpisany do rejestru rzeczników, podlegający nadzorowi *Intellectual Property Regulation Board* albo radca prawny wyspecjalizowany w prawie własności intelektualnej, nadzorowany przez SRA. Wszyscy rzecznicy wpisani do rejestru muszą przestrzegać zasad etyki zawodowej rzeczników (*Code of Conduct*).

Od 1999 r. *The Chartered Institute of Patent Attorneys*, czyli Akredytowany Instytut Rzeczników Patentowych, ma prawo do przyznawania licencji do zastępstwa procesowego (*Litigator Certificates*) doświadczonym i odpowiednio wykwalifikowanym członkom Instytutu. Licencja ta daje prawo do prowadzenia postępowania przed Wysokim Sądem i przed Sądem Apelacyjnym w postępowaniach, których przedmiotami są patent, wzór, znak towarowy lub informacja techniczna. To oznacza, że rzecznicy patentowi licencjonowani w zakresie zastępstwa procesowego (*patent attorney litigators*) mogą kierować postępowaniem i wydawać

⁴⁰² <https://www.uprp.pl/strona-glowna/Menu01,9,0,index,pl/> (dostęp 31.05.2018 r.).

⁴⁰³ Ustawa z 30.06.2000 r. – Prawo własności przemysłowej (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 776).

⁴⁰⁴ <https://euipo.europa.eu/ohimportal/pl> (dostęp 31.05.2018 r.).

⁴⁰⁵ <https://www.gov.uk/government/organisations/intellectual-property-office> (dostęp 1.06.2018 r.).

⁴⁰⁶ Zmiana na podstawie art. 26 lit. a pkt i The Civil Procedure (Amendment No.7) Rules 2013, zob. <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2013/1974/article/26/made> (dostęp 31.05.2018 r.).

instrukcje adwokatów (*barristers*) bez potrzeby pośrednictwa radcy prawnego (*solicitor*)⁴⁰⁷. Celem wprowadzonej zmiany było obniżenie kosztów postępowania oraz większy wybór pełnomocników dla klientów.

Wielu rzeczników, którzy osiągnęli najwyższe kwalifikacje w zawodzie, jest jednocześnie *chartered patent attorneys* (certyfikowanymi rzecznikami patentowymi) i europejskimi rzecznikami patentowymi (*European Patent Attorneys*, EPA). Kwalifikacje certyfikowanego rzecznika patentowego mogą uzyskać członkowie *Chartered Institute of Patent Attorneys* w ramach szkoleń zawodowych (*continuing professional development*, CPD). Z kolei kwalifikacje europejskiego rzecznika patentowego, który ma uprawnienia do występowania przed Urzędem UE ds. Własności Intelektualnej, uzyskuje się po zdaniu specjalnego egzaminu. Umożliwiają one uzyskanie europejskiego patentu dla swoich klientów. Niektórzy rzecznicy są też licencjonowanymi rzecznikami znaków towarowych (*registered trade mark attorney*).

W Polsce zawód rzecznika uregulowany jest podobnie jak radcy prawnego. Rzecznik może być zatrudniony lub pracować na podstawie umów cywilnoprawnych i podlega bezpośrednio kierownikowi jednostki organizacyjnej (art. 4 ust. 2–4 ustawy o rzecznikach patentowych⁴⁰⁸). Kancelaria może być prowadzona indywidualnie lub w formie spółki (także multidyscyplinarnej z przedstawicielami innych zawodów prawniczych), w tym kapitałowej. Zgodnie z art. 5 ust. 1 pkt 5 ustawy o rzecznikach patentowych warunkiem praktyki w formie spółki kapitałowej jest, aby:

- większość udziałów (akcji) posiadali rzecznicy patentowi,
- większość głosów w zgromadzeniu wspólników (walnym zgromadzeniu) oraz w organach nadzoru przysługiwało rzecznikom patentowym,
- większość członków zarządu stanowili rzecznicy patentowi,
- w spółce akcyjnej wydawane były wyłącznie akcje imienne,
- zbycie udziałów lub akcji albo ustanowienie na nich zastawu wymagało zezwolenia udzielonego przez zarząd spółki.

Jest to istotne *novum* względem dopuszczalnych form praktyki adwokatów i radców prawnych w Polsce. Możliwość praktyki rzeczników w formie spółki z o.o. istnieje od momentu wejścia w życie ustawy w 2001 r., a katalog rozszerzono na spółkę akcyjną w 2010 r.

II.6.2. Reprezentacja

The Chartered Institute of Patent Attorneys (CIPA), czyli Akredytowany Instytut Rzeczników Patentowych, zajmuje się egzaminowaniem kandydatów do zawodu rzecznika w Wielkiej Brytanii (nie tylko w Anglii i Walii). Został założony w 1882 r. Reprezentuje ok. 2 tys. rzeczników patentowych praktykujących w dowolnej formie (jako pracownicy lub prowadzący

⁴⁰⁷ <http://www.cipa.org.uk/need-advice/patent-attorneys-and-other-advisors/> (dostęp 31.05.2018 r.).

⁴⁰⁸ Ustawa z 11.04.2001 r. o rzecznikach patentowych (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1314 ze zm.).

niezależną działalność). Łączna liczba członków wynosi 3,5 tys. i uwzględnia także aplikantów rzecznikowskich i inne osoby zainteresowane materią własności intelektualnej. Pewną miarą oddziaływania Instytutu jest zasięg prenumeraty czasopisma *The CIPA Journal*, które trafia do 3,8 tys. subskrybentów, w tym także, poza wyżej wymienionymi, do urzędników patentowych i studentów⁴⁰⁹.

Instytut prowadzi rejestr rzeczników patentowych. Doradza rządowi brytyjskiemu i innym międzynarodowym organizacjom w kwestiach polityk i spraw bieżących. Instytut zarządzany jest przez Radę składającą się z 26 członków, wybieranych przez członków Instytutu. Rolą Instytutu jest zapewnienie szkoleń dla swoich członków, zarówno przed, jak i po uzyskaniu kwalifikacji rzecznikowskich. Organizuje też spotkania otwarte dla publiczności (*IP Clinics*) i tworzy publikacje tematyczne.

Co może być zaskakujące, Instytut aktywnie promuje zawód rzecznika patentowego, wprost podając wysokość zarobków, które można osiągnąć, a także zachęca do członkostwa⁴¹⁰. Może to być efekt konkurencji między akredytowanymi regulatorami (głównie Instytutem i SRA) oraz pomiędzy nimi a nieregulowanymi prawnikami, którzy mogą wykonywać podstawowe czynności rzecznika bez tytułu zawodowego. Dlatego Instytut musi tak rozwinąć swoją ofertę, aby przekonać czy to radców czy nieregulowanych prawników i ich firmy, by zechcieli płacić za członkostwo (405 GBP rocznie w standardowej wersji *Fellow* albo 180 GBP dla studentów). Członkowie Instytutu otrzymują⁴¹¹:

- czasopismo branżowe z artykułami opisującymi szczególne przypadki, z informacjami o nadchodzących wydarzeniach i ogłoszeniami branżowymi,
- materiały edukacyjne dla aplikantów rzecznikowskich przed egzaminami na rzecznika,
- informacje o seminariach, wykładach i innych podobnych spotkaniach dla praktyków,
- zaproszenia na wydarzenia integracyjne,
- dostęp do forum LinkedIn, na którym członkowie mogą wymieniać się informacjami i dyskutować,
- dostęp do grup tematycznych np. z zakresu nauk o życiu, technologii komputerowych, postępowań sądowych,
- możliwość zorganizowania spotkania w londyńskim biurze Instytutu.

Wejście do organizacji, jaką jest Instytut, czy to jako rzecznik z prawem do używania tego tytułu zawodowego czy bez jakichkolwiek uprawnień, zwiększa siłę przebiecia organizacji względem rządu i innych instytucji, daje lepsze perspektywy kariery dla członków, a także zwiększa kontrolę Instytutu nad środowiskiem zawodowym. Ten ostatni aspekt ma znaczenie dla niezależnego regulatora, jakim jest IPReg oraz LSB. Instytut jest pośrednio odpowiedzialny

⁴⁰⁹ <http://www.cipa.org.uk/ip-job-vacancies/advertising/> (dostęp 1.06.2018 r.).

⁴¹⁰ <http://www.cipa.org.uk/become-a-member/> (dostęp 1.06.2018 r.).

⁴¹¹ <http://www.cipa.org.uk/become-a-member/benefits-for-individual-members/> (dostęp 1.06.2018 r.).

za sprawność systemu ochrony własności intelektualnej oraz zaufanie obywateli do niego i do rzeczników patentowych.

Realizując jeden z celów LSA, Instytut chwali się działaniami na rzecz zwiększenia różnorodności w zawodzie rzecznika (pod względem niepełnosprawności, wieku, płci, orientacji seksualnej, przynależności społecznej i kulturowej, zamożności, rasy, religii lub wyznawanych wartości, macierzyństwa)⁴¹².

II.6.3. Nadzór

Niezależnym regulatorem dla obu zawodów prawniczych związanych z własnością intelektualną: rzeczników patentowych i rzeczników znaków towarowych, jest *Intellectual Property Regulation Board* (IPReg, Komisja Regulacji Własności Intelektualnej). Komisja ta zajmuje się ustalaniem wymogów kwalifikacyjnych dla kandydatów do zawodu oraz utrzymaniem odpowiednich standardów praktyki zawodowej rzeczników. Jest odpowiedzialna za kodeks etyki zawodowej rzeczników (*Code of Conduct*) i rejestr rzeczników. Obecnie w rejestrze podmiotów (instytucjonalnych), które mają zezwolenie na działalność od IPReg, jest ok. 210⁴¹³.

II.6.4. Droga do zawodu

Od kandydatów do zawodu zwykle wymaga się stopnia naukowego z nauk ścisłych, technicznych, matematyki. Wykształcenie w tym obszarze pozwala lepiej zrozumieć wynalazek klienta. Nie jest wymagane wykształcenie prawnicze.

Nauka do zawodu odbywa się zwykle w pracy, pod nadzorem jednego lub kilku innych rzeczników oraz w ramach dodatkowych kursów. W trakcie nauki praktykant uczy się m.in. regulacji zawartych w *UK Patents Acts 1977 i 2004*, *the Copyright, Designs and Patents Act 1988* i *the Trade Marks Act 1994* oraz w prawie umów, konkurencji i handlowym. Po ukończeniu wymaganego okresu praktyk należy zdać egzaminy organizowany przez *Patent Examination Board* (Komisję Egzaminacyjną ds. Patentów): *Foundation Examinations* (podstawowy), a po jego zaliczeniu *Final Examinations* (końcowy). Dopiero potem można się wpisać do rejestru rzeczników, czyli uzyskać licencję na wykonywanie zawodu. Egzaminy są organizowane co roku, więc minimalny okres przygotowania zawodowego wynosi dwa lata. Zwykle kandydatom zajmuje to 4–6 lat. By reprezentować klienta przed sądem, muszą uzyskać dodatkową licencję – certyfikowanego rzecznika patentowego.

Uzyskanie tytułu europejskiego rzecznika patentowego wymaga więcej, bo dwóch lat praktyki zawodowej pod nadzorem doświadczonego europejskiego rzecznika patentowego

⁴¹² <http://www.cipa.org.uk/about-us/diversity/> (dostęp 31.05.2018 r.).

⁴¹³ Stan na 17.05.2018 r.; zob. <https://ipreg.org.uk/wp-content/files/2018/05/Registered-Bodies-List-180517.pdf> (dostęp 1.06.2018 r.).

przed przystąpieniem do egzaminu organizowanego przez EUIPO. Dlatego zwykle rzecznicy uzyskują najpierw kwalifikacje brytyjskie, a potem europejskie⁴¹⁴. Kandydaci bez wykształcenia technicznego, ścisłego lub matematycznego mają szansę aplikować tylko po 10 latach praktyki zawodowej w kancelarii rzecznikowskiej.

W Polsce, by zostać rzecznikiem patentowym, należy zdać organizowany raz w roku egzamin konkursowy na trzyletnią aplikację rzecznikowską z zakresu prawa (ustawy o rzecznikach patentowych, Prawa własności przemysłowej i Konstytucji RP) oraz z wiedzy technicznej. W 2017 r. zdało 47 osób na 53⁴¹⁵. Aktualnie jest 119 aplikantów. Aplikację prowadzi Krajowa Rada Rzeczników Patentowych (nie lokalne organy Polskiej Izby Rzeczników Patentowych⁴¹⁶).

II.7. Trade mark attorneys – rzecznicy znaków towarowych

II.7.1. Zawód

Rzecznicy znaków towarowych (i wzorów przemysłowych) odgrywają kluczową rolę w selekcji nowych znaków towarowych i doradzają klientom w procedurze ich rejestracji, wykorzystaniu w marketingu i odnawianiu rejestracji. Rzecznicy pomagają w zarządzaniu portfolio znaków klientów, pomagają w obrocie nimi i ich ochronie przed naruszeniami. Rzecznicy starają się swoimi radami zapewnić rozwiązanie problemu, zanim droga sądowa stanie się koniecznością⁴¹⁷.

Tytuły zawodowe *trade mark attorney* i *trade mark agent* nie są chronione prawnie w przeciwieństwie do tytułu rzecznika. Ochronie podlega w Wielkiej Brytanii tylko tytuł licencjonowanego rzecznika znaków towarowych (*registered trade mark attorney*).

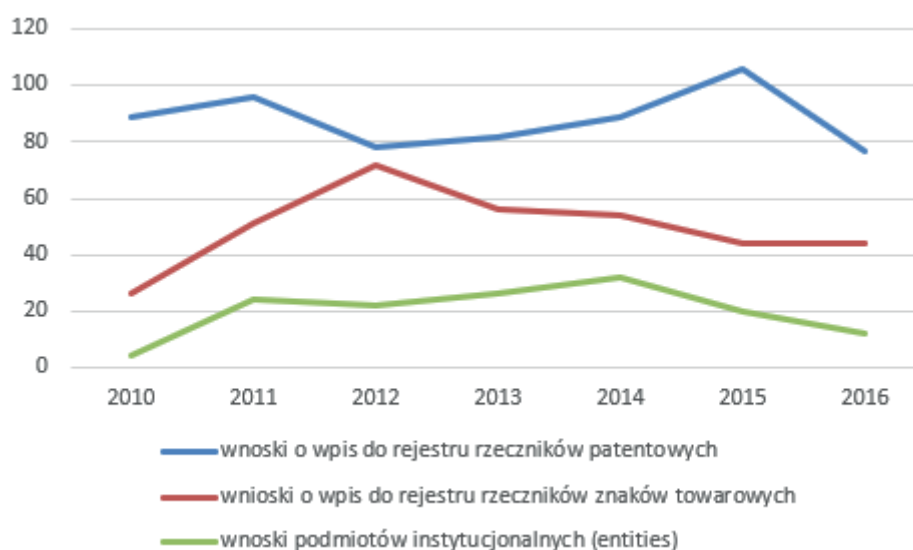
⁴¹⁴ <http://www.cipa.org.uk/need-advice/how-to-become-a-patent-attorney/> (dostęp 1.06.2018 r.).

⁴¹⁵ <http://www.rzecznikpatentowy.org.pl/bip/smodbip/index.php?id=1169> (dostęp 1.06.2018 r.).

⁴¹⁶ Historia regulacji rzeczników patentowych w Polsce z uwzględnieniem lat 1918–1966, gdy rzecznicy byli nadzorowani bezpośrednio przez Ministra Przemysłu i Handlu, a potem Prezesa Urzędu Patentowego, opisana została w książce Mieczysława Słomskiego „Historia rzecznictwa patentowego w Polsce”, Kraków 1997. Polska Izba Rzeczników Patentowych powstała dopiero w 1993 r., zob. <https://www.rzecznikpatentowy.org.pl/index.php?menu=34#> (dostęp 1.06.2018 r.).

⁴¹⁷ https://www.citma.org.uk/careers/becoming_a_chartered_trade_mark_attorney (dostęp 9.06.2018 r.).

Wykres 10. Wnioski o wpis do rejestrów IPReg rzeczników patentowych i rzeczników znaków towarowych oraz podmiotów instytucjonalnych (lata 2010–2016)

Źródło: <https://ipreg.org.uk/public/about-us/annual-report/annual-report-20162017/> (dostęp 9.06.2018 r.).

II.7.2. Reprezentacja

Rzecznicy znaków towarowych reprezentowani są przez *Chartered Institute of Trade Mark Attorneys* (CITMA). Instytut został założony w 1934 r., a akredytację otrzymał w 2016 r. Reprezentuje ponad 1500 rzeczników znaków towarowych⁴¹⁸. Jest naczelną instytucją w Wielkiej Brytanii w zakresie znaków towarowych (*trade marks*) i wzorów przemysłowych (*designs*). Członkami CITMA są poza licencjonowanymi rzecznikami znaków towarowych także kandydaci na rzeczników w trakcie szkolenia albo na stanowiskach pomocniczych, adwokaci i radcowie zainteresowani tematyką znaków towarowych.

II.7.3. Nadzór

Niezależnym regulatorem rzeczników znaków towarowych jest *Intellectual Property Regulation Board* (IPReg).

II.7.4. Droga do zawodu

Kandydaci na rzeczników rozpoczynają zwykle od praktyki w firmie prawniczej w departamencie specjalizującym się w znakach towarowych. Inni rzecznicy zaczynają od zatrudnienia

⁴¹⁸ https://www.citma.org.uk/about_citma/about_us/about_citma (dostęp 9.06.2018 r.).

u klientów, którzy dysponują na tyle dużą liczbą chronionych znaków towarowych, by zapewnić sobie profesjonalną obsługę korporacyjną w tym zakresie.

By uzyskać uprawnienia, należy mieć co najmniej dwuletnie doświadczenie w pracy nadzorowanej przez licencjonowanego rzecznika albo inną właściwą osobę. Następnie należy ukończyć dwa kursy: niestacjonarny (zajęcia w piątki i soboty) z prawa na Queen Mary University of London, który trwa rok, albo roczne studia podyplomowe z prawa własności intelektualnej na Bournemouth University (*Post Graduate Certificate in IP Law*), a następnie niestacjonarny roczny kurs w Nottingham Law School. Ukończenie studiów podyplomowych albo LLM z prawa własności intelektualnej zwalnia z obowiązku zaliczenia przedmiotów objętych wymienionymi kursami tylko częściowo. Uprawnienia adwokata lub radcy uprawniają do zwolnienia z części przedmiotów z prawa oraz z praktyki – w zależności od doświadczenia zawodowego w obszarze znaków towarowych. Po zaliczeniu tych kursów kandydat wypełnia oświadczenie o spełnieniu wymagania odpowiedniego doświadczenia⁴¹⁹.

Wszyscy zarejestrowani rzecznicy znaków towarowych (*registered trade mark attorneys*, RTMAs) mają ograniczone prawa do kierowania postępowaniem i występowania przed niektórymi sądami (*Intellectual Property Litigation Certificate*), ale mogą uzyskać dodatkowe, uprawniające do inicjowania i kierowania postępowaniem przed Wysokim Sądem i sądami na poziomie hrabstw (*county courts*) na podstawie trzyletniej licencji przyznawanej przez IPReg (*Higher Courts Litigation Certificate*). Warunkiem ich uzyskania jest ukończenie dodatkowego szkolenia. Z kolei by mieć uprawnienia do występowania i kierowania postępowaniem w sprawach własności intelektualnej przed wszystkimi angielskimi sądami, tak jak adwokat czy radca, należy uzyskać licencję *Higher Courts Advocacy Certificate*. Poprzedza je szkolenie i egzamin z umiejętności procesowych (*advocacy skills*). Osoby mające dodatkowe uprawnienia są obowiązane przestrzegać dodatkowych reguł wykonywania zawodu wydanych przez IPReg (*special rules of professional conduct applicable to regulated persons conducting litigation or exercising a right of audience before the courts* i *Rules Of Conduct For Patent Attorneys, Trade Mark Attorneys and Other Regulated Persons*), a także uczestniczyć w dodatkowych szkoleniach w ramach doskonalenia zawodowego⁴²⁰.

II.8. Costs lawyers – prawnicy zajmujący się sporami o koszty

II.8.1. Zawód

Prawnicy zajmujący się kosztami mają prawo do występowania przed sądem, kierowania postępowaniem i przyjmowania oświadczeń składanych pod przysięgą. Mogą być

⁴¹⁹ https://www.citma.org.uk/careers/becoming_a_chartered_trade_mark_attorney (dostęp 9.06.2018 r.).

⁴²⁰ https://www.citma.org.uk/careers/litigators_rights (dostęp 9.06.2018 r.).

pełnomocnikami procesowymi w sądach wszystkich rodzajów i instancji w sprawach dotyczących wyłącznie kosztów. Koszty, którymi się zajmują, to: koszty postępowania (*payable between parties*), którymi obciążana jest zwykle jedna z jego stron, koszty usługi prawnej radcy rozliczane z jego klientem i koszty bezpłatnej pomocy prawnej (*legal aid costs*) pokrywane przez *Legal Aid Agency*⁴²¹. W każdym z tych przypadków można zaskarżyć do sądu ustalony wymiar kosztów. Z usług prawników zajmujących się kosztami korzystają przede wszystkim kancelarie radcowskie (*firms of solicitors*), ale instrukcje może wydawać im każdy. Obecnie jest 265 prawników zajmujących się kosztami.

II.8.2. Reprezentacja

Prawnicy zajmujący się wyliczaniem kosztów są reprezentowani przez *Association of Costs Lawyers (ACL)*⁴²². Stowarzyszenie powstało w 1977 r. pod nazwą *Association of Law Costs Draftsmen*, a zmieniło nazwę na obecną w 2011 r. w wyniku LSA, w którym mowa jest o *costs lawyers*. Stowarzyszenie to współpracuje z innymi organizacjami prawniczymi i uczestniczy w debacie o prawie dotyczącym kosztów i procedur. Zapewnia też szkolenia i edukację z zakresu prawa dotyczącego kosztów.

II.8.3. Nadzór

Niezależnym regulatorem prawników zajmujących się kosztami jest *Costs Lawyer Standards Board (CLSB)*. Przyjmuje on skargi na prawników. Prawnik ma osiem tygodni na ustosunkowanie się do skargi. Jeśli klient nie jest usatysfakcjonowany odpowiedzią prawnika, może po upływie tego okresu zwrócić się do CLSB, jeśli sprawa dotyczy wykonywania zawodu, albo do rzecznika (*Legal Ombudsman*), jeśli sprawa dotyczy otrzymanej usługi⁴²³.

II.8.4. Droga do zawodu

By uzyskać uprawnienia, należy ukończyć szkolenie składające się z zadań domowych, obowiązkowych seminariów i egzaminu. Ponadto trzeba zdobyć co najmniej trzyletnie doświadczenie zawodowe w materii odnoszącej się do prawa dotyczącego kosztów i nadal praktykować w tej dziedzinie. Po spełnieniu obu tych warunków aplikant może wnosić o licencję do CLSB na wykonywanie trzech ww. zastrzeżonych usług prawnych.

⁴²¹ <http://www.associationofcostslawyers.co.uk/About-the-ACL> (dostęp 9.06.2018 r.).

⁴²² <http://www.associationofcostslawyers.co.uk> (dostęp 9.06.2018 r.).

⁴²³ <http://www.associationofcostslawyers.co.uk/Complaints> (dostęp 9.08.2018 r.).

III. Charakterystyka rynku usług prawnych

III.1. Podaż usług

Brytyjska branża obsługi prawnej pełni ważną funkcję w gospodarce: zatrudnia 370 tys. osób, odpowiada za wartość dodaną rzędu 24,4 mld GBP (2016 r.), czyli 1,4% brytyjskiego PKB, a eksport usług prawnych generuje 3,4 mld GBP nadwyżki w bilansie handlowym Wielkiej Brytanii. W latach 2005–2015 branża rozwijała się w tempie niemal trzykrotnie wyższym (3,3% rocznie) niż cała gospodarka brytyjska (1,2%). Według innych danych rynek jest wart 32,7 mld GBP (2017 r., wzrost z 31,5 mld z 2016 r.). Szacuje się, że 60% rynku realizują radcy prawni, 10–20% – alternatywne podmioty biznesowe, 20–30% – pozostali usługodawcy.

Legal Services Act 2007 zaczęło oddziaływać na rynek od 2011 r. Od tego czasu liczba firm prawniczych nie spadła znacząco, a wiele zmniejszyło koszty i zatrudnienie. Niektóre wycofały się z niedochodowych segmentów rynku. Świadczy to o wzroście presji konkurencyjnej i oczekiwaniach klientów żądających bardziej elastycznych usług i cen. Najślabiej rozwija się odszkodowawczy (*personal injury*) i karny segment rynku. Spośród 150 przebadanych prawników praktykujących w segmencie usług detalicznych (dla klientów indywidualnych: transfer nieruchomości, odszkodowania i spadki) 58% doświadczyło wzrostu dochodów w roku 2017⁴²⁴. Zdecydowana większość praktyków spodziewa się wzrostu obrotów w 2018 r. Najlepsze prognozy wzrostu ma segment usług korporacyjnych. Brexit jest źródłem niepewności przede wszystkim dla największych usługodawców.

Największy segment rynku to usługi dla biznesu – 46% obrotów. Największy odsetek tej kwoty przypada dla największych kancelarii prawnych. Z kolei w segmencie usług detalicznych (dla osób fizycznych) największa część rynku to usługi odszkodowawcze (*personal injury/accident/medical negligence*) – 11% i prawo rodzinne – 7% obrotów na brytyjskim rynku usług prawnych.

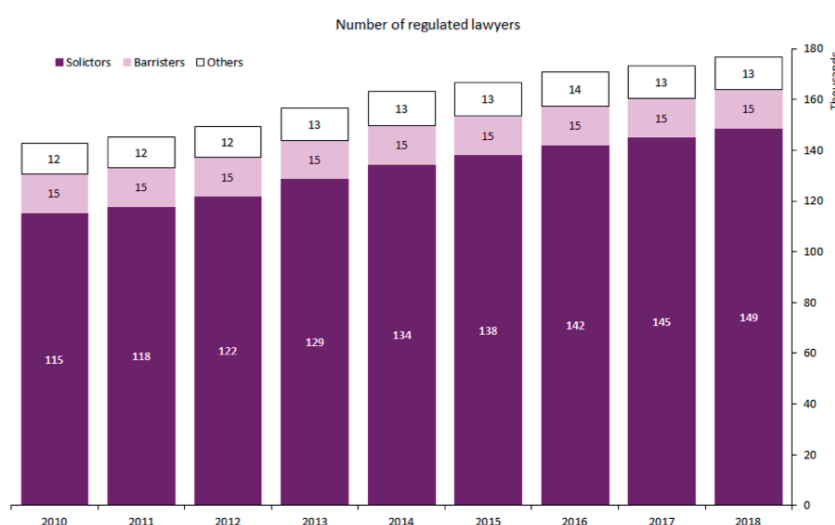
Rynek podlega postępującej konsolidacji: odsetek firm prawniczych w formie spółek kapitałowych (*incorporated*) rośnie, pod koniec 2017 r. było ich 44%, a udział firm działających w ramach klasycznej spółki partnerskiej spada i na koniec 2017 r. wynosił 17%. Liczba podmiotów instytucjonalnych mających zezwolenie na świadczenie zastrzeżonych usług prawnych od jednego z pięciu regulatorów była w pewnym momencie następująca: 10,4 tys. (SRA), 364 (*Council for Licensed Conveyancers*), 336 (*Intellectual Property Regulation Board*), 39

⁴²⁴ Z kolei dla okresów 2011–2015 i 2011–2016 w segmencie regulowanych usług z zakresu nieruchomości i spadków dane są następujące. Łączne obroty prawników i firm regulowanych przez CLC w obszarze nieruchomości i spadków wzrosły ponad dwukrotnie między latami 2011 a 2016 (z 93 mln GBP do 198 mln GBP). Tempo przyrostu przeciętnego obrotu prawników i firm było niemal takie same (dane dla lat 2011–2015) i wyniosło 78% (w porównaniu do wzrostu o 78% łącznego obrotu w okresie 2011–2015). Świadczy to o dynamicznym wzroście rynku i małym wzroście liczby podmiotów regulowanych przez CLC, zob. <https://www.clc-uk.org/turnover-of-clc-firms-doubles-in-four-years/> (dostęp 30.05.2018 r.).

(*Bar Standards Board*), 2 (*CILEX*), 150 (*Institute for Chartered Accountants*). Poza tym jest ok. 1800 firm odszkodowawczych i 1700 firm obsługujących imigrantów. Ponadto na rynku działa ponad 1100 alternatywnych podmiotów biznesowych (ABS), większość z nich jest regulowana przez SRA⁴²⁵.

Liczba licencjonowanych prawników rośnie: z 142 tys. w 2010 r. do 177 tys. w 2018 r. Liczba wykonujących zawód adwokatów wzrosła o 6% (lata 2013–2017), a radców – o 18% (lata 2009–2017). 84% ogółu licencjonowanych prawników to radcy. Poza licencjonowanymi prawnikami jest ok. 130 tys. nielicencjonowanych, którzy także świadczą pomoc prawną.

Wykres 3. Liczba licencjonowanych prawników w latach 2010–2018

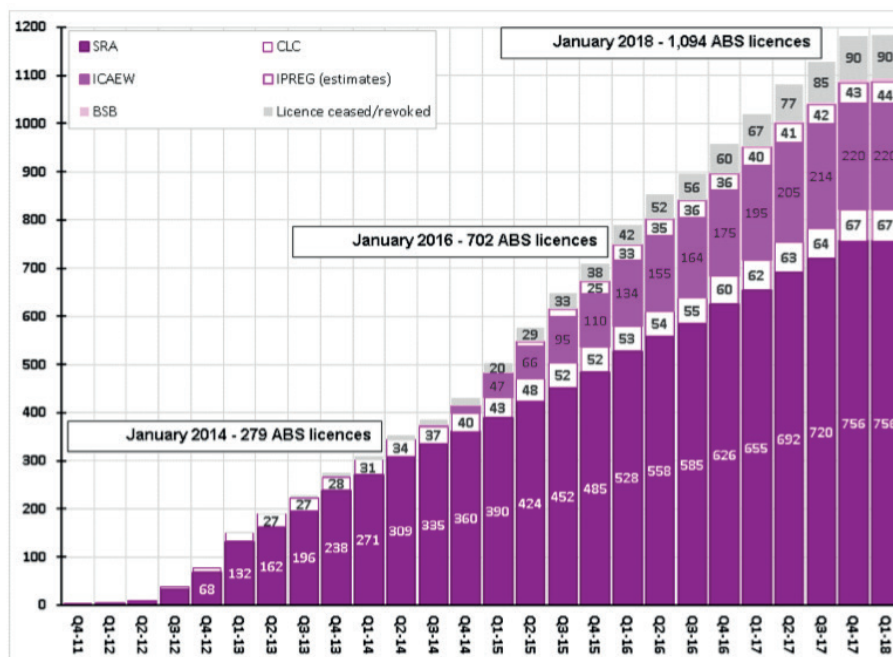
Źródło: http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Z badań wynika, że ABS spełniły pokładane nadzieje w promocji innowacji i różnorodności na rynku usług prawnych. Alternatywne podmioty biznesowe radców prawnych wprowadzają więcej nowych usług prawnych niż inne podmioty (o 13–15%). Sami radcy prawni są bardziej innowacyjni niż inni dostawcy usług prawnych, tzn. wprowadzają więcej zmian organizacyjnych i zarządczych w swoich organizacjach. 80% z organizacji świadczących pomoc prawną ma przekonanie, że dysponuje odpowiednim przywództwem i kulturą organizacyjną sprzyjającą rozwojowi nowych pomysłów. Około 40% podjęło konkretne działania w celu ich realizacji. Co czwarta z tych organizacji wprowadziła nową lub ulepszoną usługę w ostatnich trzech latach. Przeciętnie generują 6,3% przychodu z tych innowacyjnych usług. W grupie

⁴²⁵ UK Legal Services Market Report 2018, https://www.researchandmarkets.com/research/wh9scf/uk_legal_services?w=4 (dostęp 11.06.2018 r.).

dostawców usług nieregulowanych jest to aż 10,3%. Innowacyjność przejawia się przede wszystkim w rozszerzeniu oferty, poprawie jakości i przyciągnięciu nowych klientów⁴²⁶.

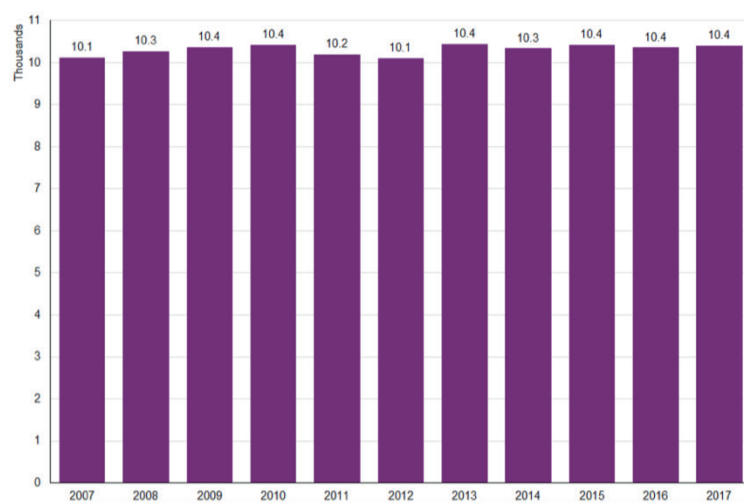
Wykres 12. Rozwój ABS z podziałem na liczbę zezwoleń udzielonych przez różnych regulatorów (lata 2011–2018)

Źródło: http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Z kolei liczba podmiotów instytucjonalnych, nie-ABS, które dysponują zezwoleniem na świadczenie zastrzeżonych usług prawnych, jest stabilna.

⁴²⁶ S. Roper, J. Love, P. Rieger, J. Bourke, *Innovation in legal services. A report for the Solicitors Regulation Authority and the Legal Services Board*, July 2015, <https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/reports/innovation-report.page> (dostęp 24.06.2018 r.).

Wykres 43. Liczba regulowanych podmiotów instytucjonalnych (*entities*) (lata 2007–2017)

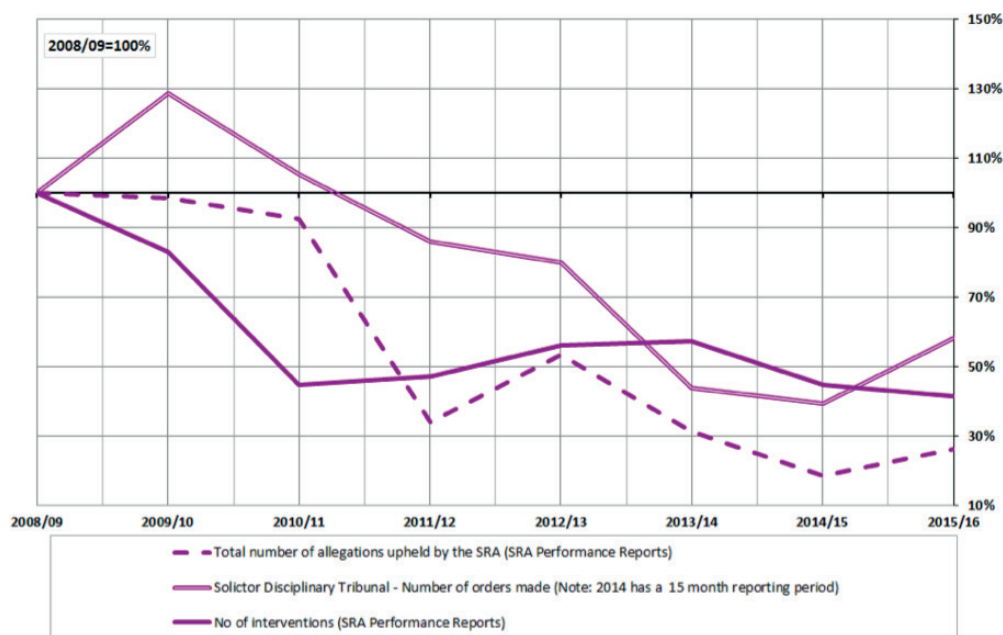
Źródło: http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Bar Standards Board, podobnie jak adwokatura w Polsce, zwraca uwagę na problem z zapewnieniem jakości usług prawnych przy nadmiernej presji konkurencyjnej. Z jednej strony presja może prowadzić do innowacji, pomysłowości i zwiększenia konkurencyjności usługodawców (lepszey i tańszej oferty), ale także – gdy prawnik nie potrafi sprostać konkurencji – do zmniejszenia jakości i zakresu usług kosztem klientów. Obniżenie jakości może przejawiać się niższym standardem obsługi i poziomem etycznym, ukrytymi lub nierealnymi kosztami. W Anglii zwiększenie presji wynika także z faktu obniżenia dotacji rządowych na pomoc prawną, co zmniejszyło przychody wielu adwokatów⁴²⁷.

Dane SRA z aktywności dyscyplinarnej opisujące liczbę zweryfikowanych skarg przeciwko licencjonowanym radcom i podmiotom instytucjonalnym świadczą natomiast o wzroście profesjonalizmu.

⁴²⁷ Bar Standards Board, *Risk Outlook*, https://www.barstandardsboard.org.uk/media/1751659/bsb_risk_outlook.pdf (dostęp 5.06.2018 r.).

Wykres 54. Zweryfikowane skargi przeciwko radcom prawnym (lata 2008–2016)

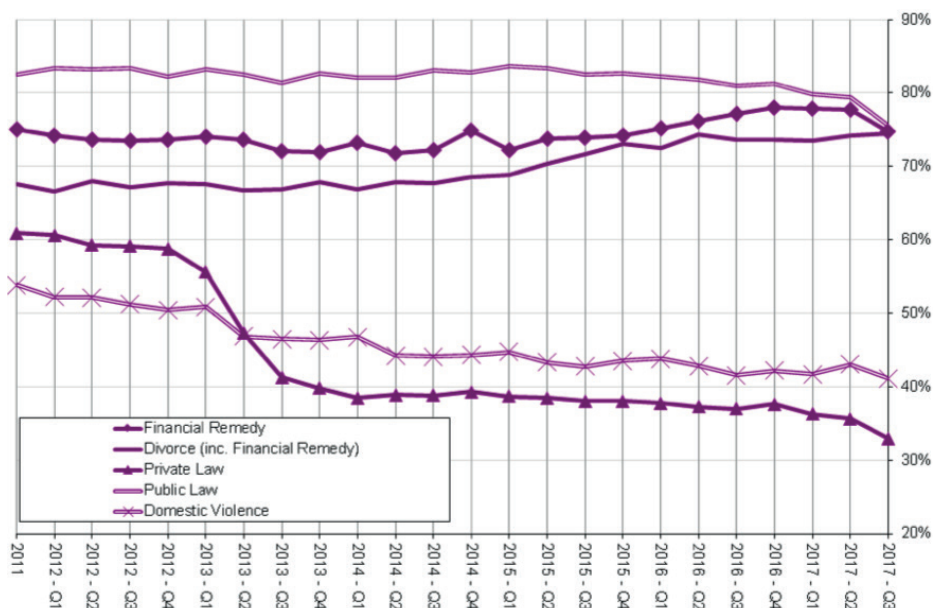
Źródło: http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Innym kryterium analizy rynku stosowanym w Anglii i Walii jest struktura grupy zawodowej. Regulatorzy dalej nie są usatysfakcjonowani z jej różnorodności.

III.2. Popyt na usługi prawne

Przechodząc do analizy strony popytowej, trzeba na wstępie zauważyć, że wiele organizacji (w tym BSB dla usług adwokackich) stwierdza, iż wielu klientów dalej nie korzysta z profesjonalnej pomocy prawnej (niska skłonność do korzystania z profesjonalnej pomocy prawnej jest także problemem w Polsce). Wartości wskaźników opisujących potrzeby prawne, które nie zostały zaspokojone, wzrastają. Odsetek spraw z udziałem pełnomocnika procesowego maleje dla każdego rodzaju spraw (por. wykres 15). Najubożsi i najsłabsi mają z reguły bardzo utrudniony kontakt z prawnikiem. Ich nieporadność ogranicza im dostęp do sprawiedliwości. Rozwiązania mające wyjść naprzeciw tym problemom, jak bezpłatna pomoc prawna, nie sprawdzają się z uwagi właśnie na niską świadomość prawną.

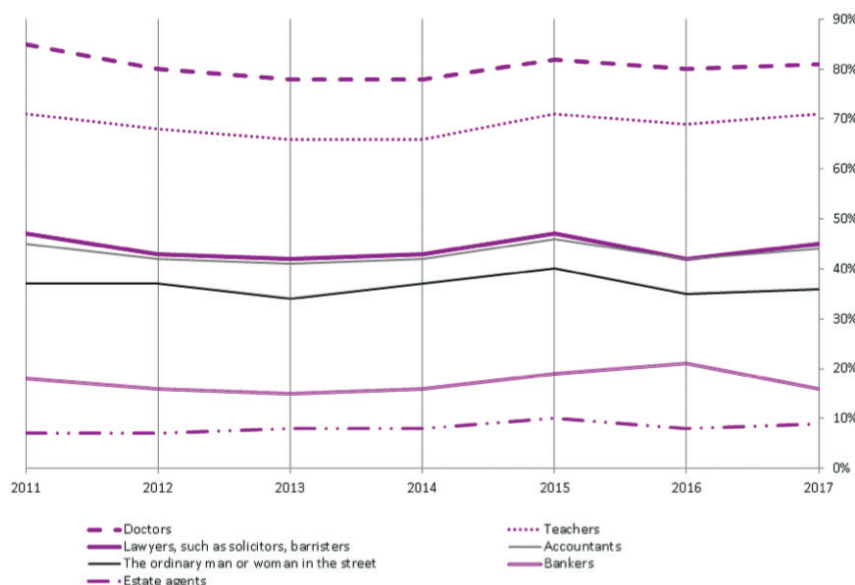
Wykres 65. Odsetek spraw z udziałem pełnomocnika procesowego z co najmniej jedną rozprawą

Źródło: statystyki MoJ Family Court, http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Czynnikami, które dodatkowo utrudniają rozwiązanie, są: złożoność prawa, ograniczenia w dostępie do bezpłatnej pomocy prawnej i brak zrozumienia roli usługodawców prawnych. Ci, którzy kontaktują się z prawnikiem, otrzymują nieraz usługi słabej jakości, niewłaściwe porady albo postrzegają je za drogie względem tego, co otrzymali. Proces reklamacji sprawia klientom problemy. Ponadto oczekiwania klientów względem prawników się zmieniają.

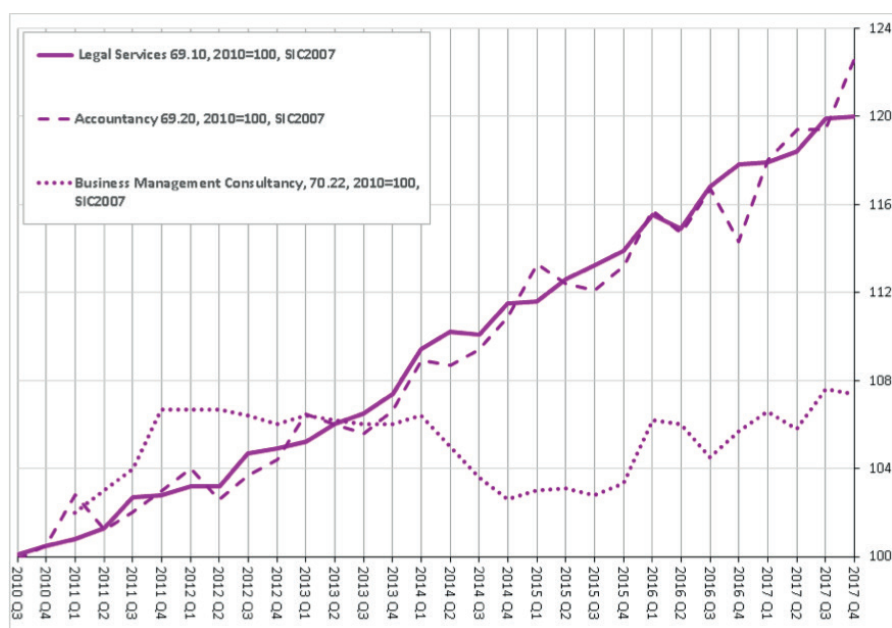
Wykres 76. Odsetek osób, które mają przekonanie, że przedstawiciele różnych zawodów (w tym prawnicy) mówią prawdę (tylko ok. 50% Brytyjczyków uważa, że prawnicy mówią prawdę)

Źródło: Legal Services Consumer Panel, Annual Tracker Survey, You Gov., http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Z badań zleconych przez *Legal Services Consumer Panel* w Anglii wynika, że głównymi barierami w dostępie do profesjonalnej pomocy prawnej są cena usług oraz brak informacji o ofercie różnych usługodawców. *Solicitors Regulation Authority* upatruje ważną rolę firm prawniczych w rozwiązywaniu tych problemów: poprzez ich dalszą ekspansję, innowacyjność, wykorzystanie niestandardowych modeli biznesowych (ABS) i sztucznej inteligencji, rozbicie oferty usług prawnych na pojedyncze usługi o niższym bardziej zrozumiałym dla klienta koszcie, najlepiej sztywnym, różnicowanie cen poprzez ich obniżenie dla najbardziej potrzebujących klientów, uproszczenie stosowanego języka, komunikacja online i przez komunikatory elektroniczne, by przyspieszyć wymianę informacji⁴²⁸. *Bar Standards Board* z kolei radzi prawnikom i organizacjom świadczącym pomoc prawną, by postarali się lepiej zrozumieć swoich klientów.

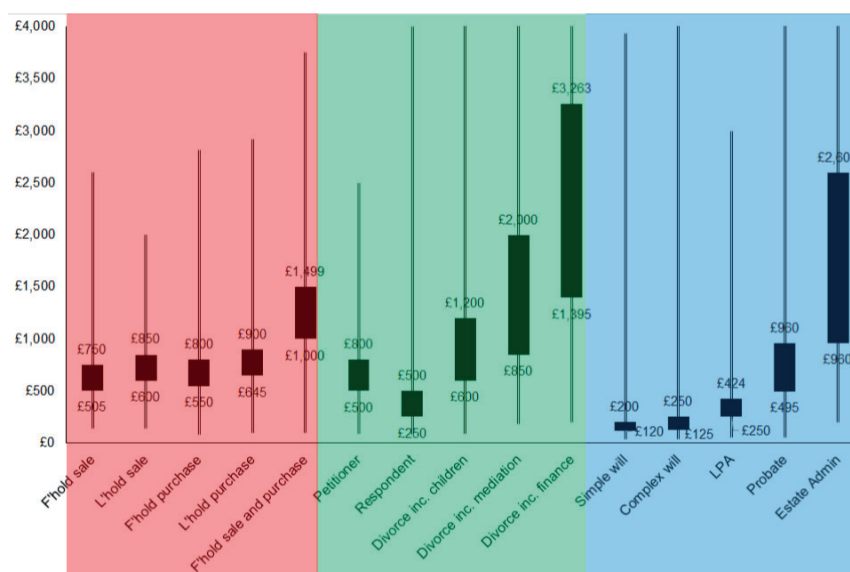
Wykres 87. Wzrost cen usług prawnych w porównaniu do cen usług rachunkowych i doradczych dla biznesu

Źródło: Office for National Statistics, LSB Gov., http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

⁴²⁸ Solicitors Regulation Authority, *Improving access – tackling unmet legal needs*, June 2017, <https://www.sra.org.uk/risk/resources/legal-needs.page> (dostęp: 24.06.2018 r.).

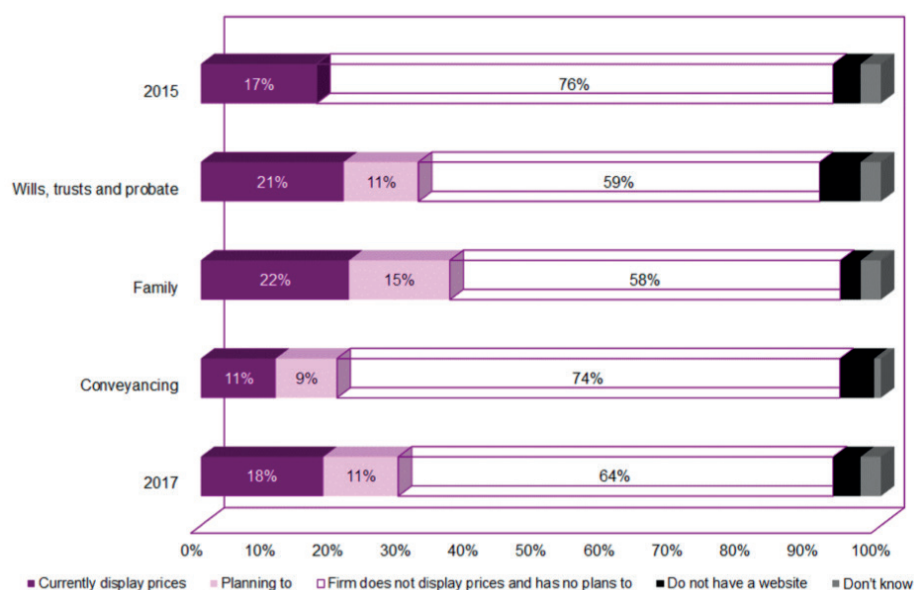
Wykres 18. Zróżnicowanie cen usług prawnych

Źródło: Prices of Individual Consumer Legal Services 2017, LSB, BMG ResearchGov., http://www.legal-servicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Ceny usług prawnych wzrastają dynamicznie, szybciej niż innych usług doradczych dla biznesu. Ich zróżnicowanie dla różnych kategorii usług dla klientów indywidualnych jest spore, zwłaszcza w sprawach rozwodowych i spadkowych z udziałem kuratora spadku.

Schemat 9. Transparentność cen usług spadkowych, rodzinnych i dotyczących nieruchomości

Źródło: Prices of Individual Consumer Legal Services 2017, LSB, BMG ResearchGov., http://www.legal-servicesboard.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Przyczyną powszechnego przekonania o wysokich cenach usług prawnych oraz małego natężenia konkurencji cenowej jest w dużej mierze brak możliwości zapoznania się przez klientów z cenami usług przed spotkaniem z prawnikiem. Tylko co szósty prawnik w sprawach spadkowych, rodzinnych i rzeczowych publikował ceny na swojej stronie internetowej. W Polsce praktyka ta jest zakazana.

Skłonność klientów do porównywania ofert różnych prawników wzrasta, ale wolno. W 2017 r. jedynie 27% klientów indywidualnych porównywało oferty samodzielnie, a tylko 2% korzystając z porównywarek. Satysfakcja z otrzymanej wartości za zapłaconą cenę utrzymuje się mniej więcej na tym samym poziomie – 61%. Połowa klientów nie podejmuje żadnych czynności, gdy jest niezadowolona z usługi, chociaż prawie połowa ufa systemowi skarg (por. tabela 3).

Najważniejsze przy wyborze prawnika dla klienta to koszt (waga 75%, dane z 2015 r.). Dziś klienci mają większy wybór usługodawców i są bardziej skłonni wybierać. Nie rozróżniają jednak regulowanych i nieregulowanych (*alternative*) usługodawców – są zaskoczeni, że niektóre są nieregulowane. Nie oznacza to jednak, że wybierają źle, ponieważ dokonując wyboru, znaczenie ma dla nich nie tylko bezpieczeństwo gwarantowane przez regulację, ale także koszt (nieraz niższy przy podmiotach nieregulowanych), wygodę oraz specjalizację.

Tabela 3. Doświadczenia klientów z zakupów usług prawnych

Indicator	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Levels of shopping around: Individuals ⁰	19%	22%	22%	24%	25%	25%	27% ^B
Use of comparison/feedback sites: Individuals ⁰	1%	1%	1%	1%	2%	2%	2% ^B
Ease of shopping around: Individuals ⁰	51%	57%	55%	54%	57%	57%	47% ^A
Satisfaction with value for money: Individuals ⁰	57%	58%	57%	63% ^A	61%	61%	61% ^B
Consumers who do nothing when dissatisfied ⁰		42%	44%	44%	42%	35%	49% ^A
Public confidence in complaining about lawyers ⁰	51%	49%	44% ^A	45%	48%	43% ^A	44% ^B
KEY: ⁰ = Survey source, ^A = Significant differences to previous figure, ^B = Significant differences between oldest and newest figure							

Źródło: Legal Services Consumer Panel, Annual Tracker Survey, You Gov., http://www.legalservices-board.org.uk/news_publications/speeches_presentations/2018/Robert_Cross_-_UCL_masters_students_March_18.pdf (dostęp 13.06.2018 r.).

Logika systemu regulacji w Anglii i Walii opiera się na wybiórczej regulacji, nałożonej na podmioty i usługi, które uznano *a priori* za wymagające interwencji państwa. Pozostali prawnicy i firmy nie podlegają regulacji, jak polscy doradcy prawni, a zatem nie muszą spełnić wygórowanych standardów na wejściu do zawodu i przy jego wykonywaniu. Zaletą usługi

licencjonowanego prawnika lub podmiotu, który ma na to zezwolenie, jest poza teoretycznie lepszymi kwalifikacjami, nadzór odpowiednich organów (akredytowanych i niezależnych regulatorów), ochrona ubezpieczeniowa, którą muszą oni posiadać i możliwość złożenia skargi.

W celu zakomunikowania klientom faktu regulowania wybranych podmiotów LSB proponuje: zachęcanie usługodawców, by podawali klientom informację o tym, że podlegają regulacji, wypracowanie dobrych praktyk dla usługodawców, jakim językiem i technikami komunikacji powinni się posługiwać, stworzenie jasnych, napisanych prostym językiem podręczników dla klientów opisujących sposób regulacji, skorzystanie z narzędzi komunikacji wizualnej przez usługodawców, mających na celu poinformowanie o regulacji⁴²⁹, a także uwzględnienie w szerszym zakresie zasady troski o klienta w regulacji⁴³⁰. Rozróżnienie na usługi regulowane i nieregulowane wprowadza warunki nierównej konkurencji na rynku, uprzywilejowując podmioty nieregulowane. Sama lista usług zastrzeżonych jest sztywna i nie pozwala na modyfikacje. *Legal Services Board* planuje w odpowiedzi na te problemy jej weryfikację.

IV. Podsumowanie i wnioski

Eksperyment instytucjonalny *Legal Services Act 2007* dostarcza bardzo ciekawych rozwiązań z zakresu zarządzania publicznego, *governance* (jasnego wyrażenia celów, organizacji firm i agencji, ich kontroli, przejrzystości), które w większości spełniły pokładane w nich nadzieje. Regulacja oparta jest na wynikach, które mają dostarczyć podmioty regulowane, a nie procedury. Inne kraje nie odważyły się na wprowadzenie takich bodźców (w szczególności USA, Niemcy, gdzie nadal obowiązuje profesjonalny paradygmat regulacji rynku usług prawnych). Niemiecka adwokatura wręcz blokowała uchwalenie LSA.

Regulacja rynku usług prawnych w Anglii i Walii jest przemyślana, choć skomplikowana. Ustawodawca wyróżnił usługi, które wymagają w jego ocenie szczególnych kwalifikacji do ich wykonywania (zastrzeżone usługi prawne i regulowane usługi). Następnie przyznał prawo do ich wykonywania różnym grupom zawodowym, tak by żadna z nich nie miała do żadnej kategorii usług wyłączności. Teoretycznie przy dziewięciu kategoriach usług zastrzeżonych i regulowanych może istnieć trudność w ich rozgraniczeniu, a przez to wątpliwość, czy i kto jest uprawniony do ich wykonania.

⁴²⁹ Np. obowiązek zamieszczania przez podmioty regulowane informacji o tym w korespondencji, na stronie internetowej, na papierze firmowym (np. *regulated by the Intellectual Property Regulation Board* albo *regulated by IPReg*).

⁴³⁰ Legal Services Board, *Lowering barriers to accessing services*, March 2016 http://www.legalservicesboard.org.uk/news_publications/publications/pdf/2016/20160331_Lowering_Barriers_Final_Report.pdf (dostęp 24.06.2018 r.).

Odpowiedzialność za prawidłową organizację usługodawców powierzono poszczególnym organizacjom prawniczym i branżowym, mającym tradycje i doświadczenie w regulowanej materii. Akredytowanymi regulatorami nie zostały organizacje tworzone od podstaw. Nawet niezależni regulatorzy, jako nowe agencje, zostali organizacyjnie wyodrębnieni z akredytowanych regulatorów. Są oni realizacją naczelnej zasady *Legal Services Act 2007* rozłączności reprezentacji i regulacji. Łatwo dostępne w internecie informacje na ich temat służą klientom prawników i samym prawnikom w zorientowaniu się, jakie są reguły gry na rynku. Zasadniczo reguły te wzmacniają konsumentów i dyscyplinują usługodawców. Klientom dają informacje o usługodawcach i usługach, które nabywają, możliwość złożenia skargi na prawnika lub firmę, jeśli ich wątpliwości zostaną przez nich zignorowane, a także uzyskania realnej kompensacji spowodowanej przez nich szkody. Temu służą niezależni regulatorzy i *Office of Legal Complaints*. Z dostępnych danych wynika, że realizują oni swoje zadania dobrze. Jakość usług mierzona liczbą uzasadnionych skarg na prawników wzrasta. Podaje się jedynie w wątpliwość, czy aby na pewno regulatorzy i prawnicy są od siebie wystarczająco niezależni.

Ideologicznym, liberalnym założeniem reformy LSA było przekonanie, że konkurencja poszczególnych organizacji o kandydatów do zawodu i firmy do regulacji, a tych o klientów, da lepsze rezultaty niż regulacja rynku oddana w ręce samorządów prawniczych. Poza tym nie podzielano poglądu, jakoby w braku bodźców do lepszych rezultatów zarówno regulatorzy, jak i prawnicy oraz firmy, starali się o nie tylko dlatego, że wyznają standardy profesjonalizmu. Obecnie regulator, który nie realizuje celów LSA, pomijając dotkliwości zastosowania innych licznych środków nadzorczych LSA względem regulatorów czy regulatorów względem podmiotów, może stracić akredytację, a prawnik lub firma, niezapewniający odpowiedniej jakości usług – zgodę na przedłużenie licencji albo zezwolenia. Licencje i zezwolenia odnawiane corocznie są same w sobie dobrym pomysłem na zapewnienie odpowiedniego profesjonalizmu usługodawców. Warunkiem działania systemu jest sprawność poszczególnych jego graczy, którzy muszą znać zasady postępowania i zdawać sobie sprawę z grożących im sankcji (usługodawcy i w mniejszym stopniu regulatorzy), korzystać z dostępnych im narzędzi wyboru usługodawcy (klienci, rozróżniając np., jakie jest ryzyko zakupu usługi u podmiotu regulowanego i nieregulowanego, czy korzystając z dostępnych możliwości skarżenia), czy znać dostępne ścieżki kariery, uprawnienia do uzyskania i sposoby regulacji (kandydaci do zawodu i firmy chętne wejść do branży). Kluczowa jest więc rola informacji.

W praktyce najsłabszym ogniwem systemu okazał się popyt na usługi prawne klientów indywidualnych i małych firm, który jest dość stabilny w czasie. Konkurencja między usługodawcami w małym stopniu zachęciła tych klientów do częstszego korzystania z profesjonalnej pomocy prawnej. Większość obywateli dalej nie korzysta z usług prawnych. Jedną z przyczyn tego jest nieumiejętność klientów w rozróżnieniu, które podmioty są regulowane, a które nie, a także powszechne przekonanie, że prawnicy są drodzy. Ceny usług i skłonność do wyboru zmieniają się bardzo wolno.

Innowacją w Anglii i Walii jest fakt, że regulacją objęte są nie tylko osoby licencjonowanych prawników, ale także firmy prawnicze. Regulatorzy, przede wszystkim SRA, interweniują w organizację wewnętrzną firm.

Nie należy tego mylić z drugą innowacją, to jest z faktem, że same regulowane firmy i inne podmioty mogą być bardzo różne – tzn. nie muszą należeć wyłącznie do prawników ani być przez nich wyłącznie zarządzane. Liczba alternatywnych podmiotów biznesowych nie jest imponująca, ale świadczy o tym, że założenie teoretyczne spotkało się z zainteresowaniem praktyki gospodarczej i niektóre biznesy zaadaptowały właśnie tę konstrukcję, poddając się nadzorowi odpowiedniego regulatora (przede wszystkim SRA). Alternatywne podmioty biznesowe są bardziej produktywne, generują innowacje usługowe, podobnie jak firmy nie-regulowane i jest ich duża różnorodność.

Aktywność badawcza niezależnych regulatorów pozwoliła na lepsze poznanie zachowań rynkowych klientów w poszczególnych segmentach rynku. Wiadomo jest dzięki temu np. jakie zachowania prawników wytykają oni najczęściej, więc możliwa jest odpowiednia reakcja na to poprzez zmiany w kodeksach etyki, podjęcie postępowań wyjaśniających i działań dyscyplinujących skoncentrowanych na tych kwestiach.

Solicitors Regulation Authority jest najbardziej wpływowym regulatorem rynku z uwagi na skalę oddziaływania (84% licencjonowanych prawników). Proponowane przez tę agencję działania mają więc największe znaczenie. *Solicitors Regulation Authority* dąży do uproszczenia reguł wykonywania zawodu, wsparcia firm w dostarczaniu nowych usług w nowy sposób dzięki *SRA Innovate*, ułatwienia w świadczeniu pomocy prawnej radcom tam, gdzie chcą, pomoc klientom poprzez większy dostęp do informacji i wzrost konkurencji oraz obniżenie kosztów regulacji przez zwiększenie własnej efektywności, co może się przełożyć na tańsze usługi prawne dla klientów.

Na pozytywną ocenę angielskiego systemu regulacji rynku wpływa także rola gospodarcza branży i wzrastająca liczba wykonujących zawód prawników. Polska, nawet po reformie na kształt angielskiej, ma małe szanse na osiągnięcie globalnej pozycji na rynku usług prawnych jak Wielka Brytania z uwagi na barierę językową i mniejsze tradycje prawne, ale na pewno może rozwinąć narzędzia pozwalające wesprzeć dalszą ekspansję międzynarodowych i polskich kancelarii, przynajmniej w regionie Europy Środkowej i Wschodniej. Profesjonalna branża usług prawnych może odegrać większą rolę także w polskiej gospodarce.

Przykład Anglii i Walii pokazuje, że niższy poziom regulacji może sprzyjać innowacyjności – jest ona większa w segmencie usług nieregulowanych (jeśli mierzyć ją dochodami z innowacyjnych usług).

Kluczowym pytaniem o regulację rynku w przyszłości jest to, jak usługi prawne będą świadczone w przyszłości. Niektórzy proponują stworzyć agencję wspierającą zastosowanie nowych technologii (baz danych, sztucznej inteligencji, uczenia maszynowego, automatyzacji, analiz prognostycznych, systemów eksperckich, procesowania języka naturalnego).

Z zakresu reguł wykonywania zawodu warto wspomnieć, że angielscy adwokaci nie mają zakazu zatrudnienia i wiele z nich pracuje na umowę o pracę. Poza tym organizacje reprezentujące prawników, takie jak *Bar Council* czy *Law Society* są bardziej scentralizowane niż polskie samorządy prawnicze. Po odebraniu kompetencji regulacyjnych (dyscyplinarnych, tworzenia reguł etyki zawodowej i przyznawania licencji) organizacje te koncentrują się już tylko na wsparciu swoich członków. Anglia i Walia nie przewidują żadnego szczególnego schematu reguł dla uzyskania potwierdzenia specjalistycznych umiejętności zawodowych w określonej dziedzinie prawa, jak np. w Niemczech. Wyjątkiem są usługi regulowane i prawo do występowania przed wyższymi sądami, które wymagają zdania przez np. radców prawnych czy rzeczników patentowych i znaków towarowych dodatkowych egzaminów. Dla porównania w sąsiedniej Szkocji wyróżnia się aż 30 specjalizacji dostępnych dla radców prawnych.

E. Zawód adwokata (*attorney*) w USA

I. Wprowadzenie

I.1. Zawód adwokata

Podstawą funkcjonowania amerykańskiego systemu prawnego jest Konstytucja, która stanowi rdzeń prawa federalnego tworzonego przez Kongres USA w postaci *bills* oraz *acts*. Jednak większość obowiązujących aktów prawnych tworzona jest w ramach prawa stanowego. Relacje pomiędzy prawem federalnym a stanowym kształtują się w taki sposób, że w razie kolizji norm pierwszeństwo przyznaje się prawu federalnemu.

Analogicznemu podziałowi podlega sądownictwo. Sądownictwo federalne ma trójdzielną strukturę, w skład której wchodzi sądy rejonowe (*district courts*), sądy apelacyjne oraz Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych. Proces wyboru sędziów sądów federalnych ma charakter polityczny, gdyż powoływani są przez Prezydenta USA za zgodą Senatu. Sądownictwo federalne ma monopol na rozstrzyganie kwestii dotyczących konstytucyjności prawa, kontraktów międzynarodowych, urzędów państwowych, sporów kompetencyjnych pomiędzy poszczególnymi stanami, prawa upadłościowego oraz prawa morskiego.

A contrario, sprawy niezastrzeżone dla sądów federalnych rozpoznawane są przez sądy stanowe. Jeśli chodzi o strukturę sądownictwa stanowego, to wyróżnia się sądy procesowe (tzw. *trial courts*), sądy apelacyjne oraz stanowe sądy najwyższe. W przeważającej liczbie stanów sędziowie są wybierani w wyborach powszechnych. Wyjątki w tej mierze stanowią stany, w których sędziowie są powoływani w drodze nominacji przez władze lokalne.

Zawód sędziego jest w Stanach Zjednoczonych traktowany jako uwieńczenie kariery adwokackiej. Jeśli chodzi o profesję adwokata należy na samym początku zwrócić uwagę na kwestie terminologiczne, gdyż w języku angielskim jest wiele odmian tego tytułu zawodowego. Często są mylone i w rezultacie stosowane nieprecyzyjnie następujące terminy: *attorney*, *barrister*, *solicitor*. W USA *attorney* bądź *attorney-at-law* to odpowiednik polskiego adwokata, pełnomocnika, który reprezentuje klienta przed sądem. Alternatywnym określeniem jest *counselor* lub *counselor-at-law*. Przeważnie posługuje się on licencją, która uprawnia go do działania na terytorium danego stanu oraz w sądach federalnych. *Lawyer* to po prostu prawnik, czyli osoba, która ukończyła studia prawnicze i udziela pomocy prawnej. Termin ten często

traktowany jest jako synonim słowa *attorney*. Natomiast funkcjonowanie w powszechnym użyciu słów *barrister* lub *solicitor* wynika z faktu, iż w Anglii i Walii odnoszą się one do terminu *lawyer*. W USA *solicitor* to radca prawny w urzędach lub firmach, określany również jako *adviser* lub *company lawyer*.

Początków kształtowania się amerykańskiego systemu zawodów prawniczych należy upatrywać w XVII w., a dokładniej w roku 1641, kiedy to Sąd Generalny przyjął Kartę Praw (*Massachusetts Body of Liberties*). Była to pierwsza wzmianka na terenie kolonii na temat reprezentantów mogących występować przed sądem. Natomiast pierwsza szkoła prawa na terenie kolonii mieściła się w Litchfield w stanie Connecticut.

Pierwszy kodeks etyczny na terenach USA (*Canons of Ethics*) został przyjęty w 1887 r. dla adwokatów stanu Alabama. Natomiast kodeks o charakterze ponadstanowym *American Bar Association* (ABA) został przyjęty w 1908 r. Wprowadzał wspólny dla wszystkich stanów zbiór reguł wykonywania zawodu prawnika (*Canons of Professional Ethics*). W drugiej połowie XX w. utworzony przez ABA komitet do oceny stosowanych przez prawników standardów etycznych opracował modelowy kodeks odpowiedzialności zawodowej (*Model Code of Professional Responsibility*), który został uchwalony w 1969 r. Kodeks został zaadaptowany przez stanowe sądy najwyższe i zaczął obowiązywać wszystkich adwokatów stanowych. Jednak obecnie większość stanów przyjęło kolejny zbiór wzorcowych reguł postępowania profesjonalnego (*Model Rules of Professional Conduct*), który został opracowany w 1983 r.

Należy też wspomnieć o bardzo istotnym terminie *bar*, który służy zbiorczemu określeniu wszelkiego rodzaju działalności prawniczej.

Częstą praktyką wśród amerykańskich adwokatów jest specjalizacja w konkretnych dziedzinach prawa. Istnieje również wyraźnie widoczna tendencja do dychotomicznego podziału różnych rodzajów działalności wykonywanych przez prawników, a ściślej adwokatów (*attorneys*).

Jako przykład należy wskazać podział, w ramach którego adwokaci świadczą swoje usługi w kancelariach prawnych (*outside counsel*) oraz takich, którzy należą do struktury wewnętrznej danej firmy, obsługują jej dział prawny (*in-house counsel*).

Wyróżnić można także prawników, którzy są pełnomocnikami procesowymi i zapewniają obsługę prawną, począwszy od zainicjowania postępowania w imieniu klienta, profesjonalnie „przeprowadzając” go przez cały proces (*plaintiff attorney*) oraz takich, którzy zajmują się *stricto* obroną (*defense attorney*). Oczywiście, często łączy się występowanie w obu tych rolach procesowych.

Można spotkać się również z podziałem na adwokatów, których praktyka ogranicza się do pracy biurowej, sporządzania dokumentów oraz świadczenia pomocy prawnej klientom, wyłączając reprezentację w sądzie (*office practice*) oraz adwokatów, którzy świadczą usługi prawne, działając zarówno w sądzie, jak i poza nim (*litigators*).

W niektórych stanach przyznawane są certyfikaty poświadczające wyspecjalizowanie adwokata w danej dziedzinie prawa. Przykładowo w Kalifornii takie certyfikaty potwierdzają specjalizację w zakresie m.in. prawa rodzinnego, prawa karnego, prawa upadłościowego czy prawa podatkowego⁴³¹. Adwokat spełniający określone wymagania, po przyznaniu mu certyfikatu, może występować jako specjalista w danej dziedzinie prawa. Jednak większość prawników praktykujących w danym obszarze prawa nie jest certyfikowana w tej dziedzinie, a ogólna certyfikacja nie jest wymagana, aby móc zajmować się określonym działem prawa.

Jednym z większych wyzwań i jednocześnie osiągnięć jest uzyskanie specjalizacji w zakresie prawa patentowego. Procedurą w tym zakresie zajmuje się *Office of Enrollment and Discipline of the US Patent and Trademark Office* (odpowiednik jednostki organizacyjnej polskiego Urzędu Patentowego), który nakłada bardzo rygorystyczne wymagania warunkujące rejestrację kandydata na rzecznika patentowego.

I.2. Rola adwokatów

Prawnicy w USA (*lawyers, attorneys*) doradzają swoim klientom w kwestiach prawnych oraz w razie potrzeby reprezentują ich interesy prawne przed sądem, w urzędach, a także w sprawach o charakterze prywatnym. Na potrzeby prowadzenia sprawy komunikują się ze swoimi klientami i innymi osobami zaangażowanymi w sprawę. Informują klientów o alternatywnych środkach prawnych, które można zastosować dla ochrony ich interesów. Konsultują się z klientem w sprawie planowanej strategii postępowania. Prowadzą badania i analizy różnych problemów prawnych pojawiających się w społeczeństwie. Interpretują przepisy prawa i orzeczenia na potrzeby swoich klientów (zarówno osób fizycznych, jak i osób prawnych). Sporządzają i wnoszą do sądu niezbędne pisma procesowe. Przygotowują w imieniu klientów różne dokumenty, m.in. umowy, testamenty.

Amerykańscy prawnicy mogą występować w podwójnej roli: jako adwokaci (*advocates*) oraz doradcy (*advisors*). Jako *advocates* reprezentują jedną ze stron w procesie sądowym. Przedstawiają dowody i przygotowują argumentację mającą na celu ochronę interesu swojego klienta. Natomiast jako *advisors* doradzają swoim klientom w zakresie ich praw i obowiązków oraz proponują kierunki właściwych dla nich działań w sprawach czy to osobistych, czy zawodowych. Natomiast wszyscy prawnicy dokonują wykładni przepisów prawa i orzecznictwa sądowego, odnosząc to następnie do konkretnych sytuacji, z którymi stykają się ich klienci.

Należy podkreślić, iż w USA jedynie prawnicy posiadający licencję mogą prowadzić sprawy sądowe w ramach stanów, w których praktykują. Mogą również występować w sądach

⁴³¹ *The State Bar of California* uznaje za specjalistów prawników, którzy wykraczają poza standardowe wymogi licencyjne, <http://www.calbar.ca.gov/Attorneys/Legal-Specialization> (dostęp 14.05.2018 r.).

federalnych, o ile złożą wnioski i zostaną dopuszczeni. Istnieje również możliwość uzyskania tymczasowego przyjęcia do występowania w sądzie stanowym lub federalnym.

Prawnicy w Stanach Zjednoczonych mają różne tytuły i różne obowiązki w zależności od tego, w jakim miejscu pracują. Przykładowo w kancelariach prawniczych często nazywani są wspólnikami. Świadczą usługi prawne dla osób prywatnych i firm. Natomiast ci, których rola polega na reprezentowaniu i obronie oskarżonego w procesie, nazywani są *criminal law attorneys* lub *defense attorneys*.

Lawyers świadczą również usługi prawne na rzecz władz federalnych, stanowych i lokalnych. Typowym zawodem prawniczym, którego działalność ma charakter urzędowy, jest prokurator (*prosecutor*). Do jego zadań należy wniesienie pozwu bądź oskarżenia przeciwko podmiotowi, który dopuścił się naruszenia prawa.

W ramach działalności publicznej prawnicy mogą również pracować jako obrońcy z urzędu (*public defense attorneys*), reprezentując osoby, które nie są w stanie pokryć kosztów obrony z wyboru.

Częstym zjawiskiem jest także świadczenie usług prawnych jako doradcy rządowi (*government counsels*) obsługujący organy administracyjne, organy władzy wykonawczej lub ustawodawczej. Tworzą i interpretują przepisy prawa oraz ustalają procedury ich egzekwowania. *Government counsels* sporządzają również opinie prawne. Do ich obowiązków należy także prowadzenie spraw sądowych w imieniu rządu.

Niektórzy prawnicy ograniczają świadczenie swoich usług jedynie do określonej firmy. Nazywani są *corporate counsels* lub *in-house counsels*. Zajmują się obsługą działu prawnego danej firmy, zatem stanowią element jej struktury wewnętrznej. Doradzają kierownictwu firmy w kwestiach prawnych związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej na rynku. Wskazują właściwe i opłacalne, z punktu widzenia zgodności z prawem, kierunki działań. Kwestie te mogą obejmować interpretację przepisów prawnych, umowy z innymi firmami, finanse, podatki, porozumienia zbiorowe ze związkami zawodowymi itd.

W Stanach Zjednoczonych znana jest instytucja tzw. *public-interest lawyers* (prawników *pro publico bono*). Pracują oni dla prywatnych organizacji non-profit, które świadczą usługi prawne dla osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji finansowej. *Public-interest lawyers* zajmują się zwykle sprawami cywilnymi. Nie świadczą pomocy prawnej w zakresie spraw karnych.

Wszystkie opisane powyżej uprawnienia przysługują osobie, która uzyskała tytuł *attorney-at-law*, tzn. przeszła odpowiednie przygotowanie zawodowe w *Law School*, otrzymała co najmniej stopień *Juris Doctor* (JD), zdała *bar exam* oraz została przyjęta do stanowej „palestry” (*state bar association*).

Osoba, która ma tytuł zawodowy prawnika JD, ale nie została przyjęta do *state bar association*, nie może mienić się adwokatem (*attorney-at-law*). W większości prawo stanowe zezwala na praktykę prawa tylko tym, którzy są licencjonowani przez dany stan do wykonywania

zawodów prawniczych – z tym jednak zastrzeżeniem, iż uprawnienie do praktykowania w jednym stanie nie upoważnia automatycznie do świadczenia usług prawnych w innym stanie. Należy również podkreślić fakt, iż praktykowanie bez licencji (poza drobnymi wyjątkami) stanowi przestępstwo.

Jeśli chodzi o świadczenie usług prawnych na amerykańskim rynku, tak jak już wcześniej wspomniano, od niedawna możliwe jest to także bez tradycyjnego przygotowania do zawodu zakończonego uzyskaniem tytułu *attorney-at-law*. Chodzi o instytucję *Legal Technicians*, czyli techników prawa. Funkcjonowanie tego zawodu jest obecnie ograniczone terytorialnie (stan Waszyngton) oraz przedmiotowo (jedynie materia prawa rodzinnego), jednak *Legal Technicians* dysponują uprawnieniami do udzielania porad prawnych, sugerowania swoim klientom kierunków postępowania w procesie, udzielania pomocy w sporządzaniu określonych pism procesowych. Nie mają natomiast możliwości reprezentowania klientów przed sądem.

W niektórych stanach również prawnicy spoza USA są dopuszczeni w pewnym zakresie do praktykowania prawa na terenie federacji. Taki prawnik może uzyskać licencję na wykonywanie zawodu zagranicznego konsultanta prawnego (*Foreign Legal Consultant*). Licencja ta pozwala doradzać klientom w zakresie przepisów obcego państwa, w którym taki prawnik jest licencjonowany.

Ponadto istnieje też pewna opcja praktycznej aktywizacji studentów jeszcze na etapie zdobywania wykształcenia. Wiele stanów pozwala studentom występować przed sądem jako *certified legal intern* (CLI). Jest to coś w rodzaju studenckiej praktyki, która jest możliwa po spełnieniu pewnych warunków, m.in. ukończenia co najmniej połowy czasu trwania edukacji prawniczej z satysfakcjonującymi wynikami oraz pozostawania pod nadzorem wykwalifikowanego i licencjonowanego prawnika.

I.3. Zawód technika prawnego w stanie Waszyngton

W stanie Waszyngton w 2015 r. powstał program LLLT (*Limited License Legal Technicians*), w ramach którego udzielane są licencje technika prawnego, uprawnionego do prowadzenia tylko spraw rodzinnych. Licencji udziela Najwyższy Sąd stanu Waszyngton, który wyszedł z inicjatywą jego stworzenia. Wymogi sprowadzają się do:

- konieczności uzyskania stopnia podobnego do licencjatu (*associate's degree*) na jakimkolwiek kierunku, który wymaga minimum dwóch lat studiów np. w *college'u* albo pomaturalnej szkole zawodowej;
- ukończenia kursu w szkole prawa akredytowanej przez ABA albo Radę ds. Techników Prawnych (*Limited License Legal Technicians Board*), który będzie zawierał przedmioty z procedury cywilnej, umów, metod prowadzenia postępowania dowodowego,

wprowadzenia do prawa, prowadzenia kancelarii prawnego, analizy prawnej i etyki zawodowej;

- kursu online z prawa rodzinnego;
- egzaminu złożony z dwóch części – z zakresu odpowiedzialności zawodowej oraz prawnych aspektów stosunków rodzinnych w praktyce;
- praktyki prawniczej pod nadzorem doświadczonego prawnika przez minimum 3 tys. godzin;
- przysięgi przed Sądem Najwyższym stanu⁴³².

Technicy mogą pracować niezależnie, w zespołach albo w firmach prawniczych. Program ten jest swoistym novum na amerykańskim rynku. Zapewnia niedrogą pomoc prawną tym, których nie stać na skorzystanie z usług adwokata. Wszelkie kwestie prawne wykraczające poza program LLLT muszą być skierowane do adwokata. Rada LLLT udziela licencji i nadzoruje działalność techników prawa. Są plany, aby rozszerzyć zakres materii, w której będą mogli się specjalizować technicy prawa. Perspektywicznie mówi się o takich dziedzinach jak prawa osób starszych, spory na gruncie umów najmu oraz kwestie imigracyjne. Ponadto niewykluczone jest, iż rozwiązanie, które zostało przyjęte w Waszyngtonie, obejmie swoim zasięgiem terytorialnym także inne stany⁴³³. Technicy prawa wyposażeni są w uprawnienia umożliwiające doradzanie klientom, przygotowanie ich do samodzielnej reprezentacji w sądzie, sporządzenie niezbędnych dokumentów dla sądu (tych, które zostały zaakceptowane przez Radę LLLT). Nie mogą natomiast reprezentować klienta w sądzie ani prowadzić w jego imieniu negocjacji. Technik prawny jest zawodem regulowanym przez przepisy o dyscyplinie zawodowej i podlega zasadom etyki profesjonalnej oraz obowiązkowemu ubezpieczeniu od odpowiedzialności cywilnej.

Opisane rozwiązanie spotkało się zarówno z życzliwym przyjęciem ze strony obywateli amerykańskich i równie ostrą krytyką i oburzeniem środowisk prawniczych. Głównym kontrargumentem adwokatów jest stwierdzenie, iż technicy prawa nie mają dostatecznych kompetencji, by pomóc klientom w często niezwykle skomplikowanych sprawach. Zarzucają również, iż może to skutkować marginalizowaniem problemów, z jakimi zwracają się ludzie, których nie stać na profesjonalną (w tradycyjnym tego słowa znaczeniu) pomoc prawną, skoro podstawowym powodem wprowadzenia tego zawodu na rynek jest dostęp do tańszych usług prawnych świadczonych przez osoby o znacznie ograniczonym przygotowaniu zawodowym. Jednak prawdziwą weryfikację argumentów jednej i drugiej strony przyniosą najbliższe lata.

⁴³² <https://www.wsba.org/for-legal-professionals/join-the-legal-profession-in-wa/limited-license-legal-technicians/become-a-legal-technician> (dostęp 20.05.2018 r.).

⁴³³ Na temat wdrożenia programu licencjonowania techników prawnych (LLLT) w Oregonie zob. <https://oregonlawpracticemanagement.com/2017/07/10/are-limited-license-legal-technicians-coming-to-oregon/> (dostęp 14.05.2018 r.).

Jeżeli chodzi o pozostałe profesje, takie jak notariusz czy komornik, nie są one tak rozwinięte jak w Europie, gdyż są to urzędnicy, którzy najczęściej nawet nie muszą mieć wykształcenia prawniczego.

II. Rola organizacji reprezentujących adwokatów

Informacje o licencjonowanych prawnikach podawane są do publicznej wiadomości. W zależności od stanu lista pełnoprawnych praktyków prawa jest dostępna na stronie internetowej każdego stanu bądź w sądowej bazie danych. Nie ma jednego federalnego rejestru.

W Stanach Zjednoczonych nie ma obligatoryjnego ogólnokrajowego stowarzyszenia prawników. *American Bar Association* z siedzibą w Chicago jest dobrowolną organizacją zrzeszającą ponad 400 tys. członków i 3,5 tys. podmiotów instytucjonalnych. Do jej podstawowych celów należy dążenie do rozwoju i maksymalnej profesjonalizacji usług świadczonych przez członków ABA, promowanie edukacji prawniczej o najwyższej jakości, propagowanie sztan-darowych zasad profesji prawniczej, takich jak: reguły etycznego postępowania, profesjonalizm, wykwalifikowanie, niezależność zawodu prawnika i sądownictwa. *American Bar Association* działa w taki sposób, aby wszyscy członkowie mieli pełne i równe uczestnictwo. Swoją aktywność kieruje także w stronę społeczeństwa, dbając o zwiększenie świadomości prawnej obywateli, działając na rzecz praworządności, dążąc do zapewnienia wszystkim dostępu do wymiaru sprawiedliwości.

W niektórych stanach funkcjonują stanowe zrzeszenia adwokatów, które prowadzą także działalność związkową. Są to usankcjonowane przez władze państwowe organy, które reprezentują prawników praktykujących w danym stanie. Członkostwo w takich organizacjach jest obowiązkowe. Ich funkcje różnią się w zależności od stanu, ale generalnie obejmują regulację zasad przyznawania prawnikom licencji, obsługę egzaminu adwokackiego, regulacje związane z ustawicznym kształceniem prawników (*Continuing Legal Education*), zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej adwokatów w razie naruszenia zasad etyki zawodowej. *State bar associations* prowadzą również listy licencjonowanych adwokatów w danym stanie oraz organizują towarzyskie wydarzenia dla prawników.

Niektóre stany mają także fakultatywne stowarzyszenia prawników, których działalność koncentruje się na doskonaleniu zawodu prawnika. Są też takie stany, w których funkcjonują oba rodzaje tych organizacji. Na przykład w Virginii *Virginia State Bar* jest obowiązkowym zrzeszeniem, a *Virginia Bar Association* dobrowolnym.

W każdym stanie istnieje jednak co najmniej jeden podmiot, który wspiera i usprawnia funkcjonowanie zawodów prawniczych oraz angażuje się w działalność mającą na celu wzbudzenie zaufania społeczeństwa do prawników.

Większość *state bar associations* wymaga od swoich członków spełnienia wymagań *Continuing Legal Education*, czyli programu kształcenia ustawicznego. Wypełnienie określonych wymagań stawianych przez CLE umożliwia adwokatom zachowanie swoich licencji. *State bars* oferują nawet niezbędne kursy, z rabatami dla członków konkretnego stowarzyszenia.

III. Nadzór nad zawodem adwokata

Nadzór nad zawodem prawnika w USA odbywa się za pośrednictwem *state regulatory agency*, *discipline commission* lub *discipline committee* (można określić je zbiorczym mianem urzędów regulacyjnych). Są to instytucje, których działalność ogranicza się do określonych stanów. W każdym stanie funkcjonuje organizacja dyscyplinarna, która nadzoruje działalność prawników. Może działać z urzędu w razie powzięcia uzasadnionego podejrzenia, że doszło do naruszenia reguł dyscypliny zawodowej przez określonego praktyka prawa. Może także działać w wyniku zgłoszenia. Zasadniczo każdy obywatel może złożyć taką skargę, a organizacja rozpatruje sprawę i ustala, czy doszło do naruszenia. W razie stwierdzenia, iż miało to miejsce, organizacja podejmuje odpowiednie kroki. Powody wszczęcia takiej procedury mogą być różne – od niedopełnienia obowiązków płacenia składek, sprzeniewierzenia funduszy klientów aż do poważnych naruszeń etycznych. Ewentualne sankcje dyscyplinarne przyjmują postać ostrzeżeń, upomnień, nagany, zawieszenia, a nawet wykluczenia z zawodu. Adwokat, któremu zarzucono naruszenie reguł etyki zawodowej, ma prawo odwołania się od takiej decyzji.

Zarzuty odnośnie do naruszeń zasad etyki zawodowej przez adwokatów mogą być przedstawiane zarówno przed komisją dyscyplinarną (*disciplinary board / committee*), jak i przed sądem dyscyplinarnym (*state bar court*).

W Polsce adwokaci i aplikanci adwokaccy podlegają odpowiedzialności dyscyplinarnej za zachowania sprzeczne z prawem, zasadami etyki bądź godności zawodu lub za naruszenie obowiązków zawodowych. Wśród sankcji dyscyplinarnych można wyróżnić upomnienie, nagany, karę pieniężną, zawieszenie w czynnościach zawodowych, wydalenie z adwokatury. Sąd dyscyplinarny wszczyna postępowanie na żądanie uprawnionego oskarżyciela. Zazwyczaj jest nim rzecznik dyscyplinarny w danej izbie. Minister Sprawiedliwości może zlecić wszczęcie dochodzenia lub postępowania przed sądem dyscyplinarnym. Właściwy do rozpoznania sprawy jest sąd dyscyplinarny izby adwokackiej, której członkiem w chwili wszczęcia postępowania dyscyplinarnego był ten, przeciwko któremu wniesiono skargę.

IV. Reguły wejścia do zawodu adwokata

W Stanach Zjednoczonych proces przygotowania zawodowego do zawodów jest bardziej elastyczny i nie przewiduje odpowiednika polskiej aplikacji. Jednak pewnym utrudnieniem w zdobyciu wykształcenia prawniczego mogą być wysokie koszty związane z opłaceniem czesnego na wydziałach prawa (kwota ta oscyluje w granicach 120–180 tys. dolarów za trzy lata nauki).

Przed rekrutacją do szkoły prawa kandydaci muszą ukończyć czteroletnie studia pierwszego stopnia na wybranym przez siebie kierunku i uzyskać tytuł licencjata (*bachelor's degree*). W praktyce najczęściej do szkoły prawa aplikują absolwenci kierunków o pokrewnym charakterze, np. studenci politologii czy ekonomii.

Kolejnym krokiem jest rekrutacja do szkoły prawa. Przy naborze do niej uwzględnia się wyniki w nauce kandydata oraz wyniki LSAT (*Law School Admission Test*). Jest to egzamin organizowany cztery razy w roku przez LSAC (*Law School Admission Council*). Jego celem jest weryfikacja umiejętności logicznego myślenia oraz argumentacji, a nie wiedzy prawniczej. Ostateczny rezultat wyrażony jest w wyniku punktowym, który kandydat uzyskał z pytań zamkniętych. Natomiast pisemna wypowiedź na wybrany temat jest przesyłana do szkoły prawa, do której aplikuje kandydat.

Aplikując na studia prawnicze, należy się dowiedzieć, czy uczelnia jest akredytowana przez *American Bar Association* (odpowiednik polskiej Naczelnej Rady Adwokackiej). Progi kwalifikacyjne w akredytowanych *Law Schools* są znacznie wyższe niż w tych, które nie mają takiej akredytacji. Ukończenie szkoły bez akredytacji nie gwarantuje wykonywania w przyszłości zawodu prawnika. Wiele stanów nie akceptuje dyplomów z takich szkół. Zatem atrakcyjność na bardzo wymagającym amerykańskim rynku pracy jest ściśle związana z miejscem zdobycia wykształcenia. Najlepsze, najbardziej prestiżowe studia prawnicze oferuje niezmiennie od wielu lat Uniwersytet Yale (zgodnie z rankingiem *U.S. News and World Report*⁴³⁴). Na kolejnych miejscach znajdują się takie uczelnie jak: Stanford University, Harvard University, University of Chicago.

Po trzyletnich studiach prawniczych w Law School uzyskuje się tytuł JD (*Juris Doctor* – odpowiednik polskiego tytułu magistra). W ich trakcie studenci zdobywają wiedzę na temat poszczególnych dziedzin prawa. Na amerykańskich wydziałach prawa nie wykłada się przedmiotów o charakterze ogólnym, takich jak filozofia, socjologia czy historia prawa. Uzasadnieniem takiego stanu rzeczy jest założenie, iż studenci odbyli już etap ogólnej edukacji, więc nie ma potrzeby powielania zdobytych przez nich informacji. Natomiast nic nie stoi na przeszkodzie wykorzystywaniu na studiach prawniczych wiedzy uzyskanej wcześniej na studiach licencjackich. Program studiów obejmuje nauczanie przygotowujące do praktycznego

⁴³⁴ <https://www.usnews.com/best-graduate-schools/top-law-schools/law-rankings> (dostęp 15.05.2018 r.).

wykonywania zawodu prawnika w USA. Istnieją jednak uczelnie, które oferują pojedyncze kursy skupiające się na wybranych dziedzinach prawa, np. prawie podatkowym. Zasadniczo jednak na tym poziomie studiów nie ma specjalizacji.

Zajęcia prowadzone w amerykańskich szkołach prawa polegają głównie na analizie i rozwiązywaniu kazusów oraz interpretacji orzecznictwa. Odbywają się w formie dyskusji wykładowców ze studentami, w tym zakresie można je porównać do formy polskich seminariów. Studenci pod nadzorem wykładowcy wcielają się w role praktyków i próbują rozstrzygać problemy prawne.

Taki kształt nauczania prawa związany jest ściśle z funkcjonującym w USA systemem *common law*, w którym zasadniczą rolę odgrywa orzecznictwo, a precedensy w hierarchii źródeł prawa zajmują miejsce na równi z ustawami. Sądy związane są rozstrzygnięciami innych sądów zapadłych w podobnych sprawach. Jednak ocena podobieństwa stanów faktycznych i w rezultacie możliwość orzeczenia podobnego rozstrzygnięcia jest bardzo trudną sztuką, gdyż nawet niewielkie różnice mogą sprawić, iż wcześniejsze orzeczenie nie będzie mogło zostać zastosowane. Tak tworzy się nowy precedens. Studenci prawa są kształceni w taki sposób, aby potrafić wychwycić istotne szczegóły i precyzyjnie ocenić taką sytuację.

Obok standardowych przedmiotów prawniczych (takich jak prawo konstytucyjne, prawo cywilne, prawo karne) studenci biorą udział także w zajęciach, na których zgłębiają tajniki retoryki prawniczej. Podczas takich zajęć kształtują umiejętność sprawnego mówienia i występowania przed sądem. W amerykańskich szkołach prawa wielką popularnością cieszą się konkursy krasomówcze oraz zajęcia w formie *moot court*, czyli odgrywanie symulacji rozpraw sądowych. Przyczynia się to do rozwijania tzw. *oral skills*, czyli zdolności wystawiania się, jednak jeszcze większą uwagę zwraca się na umiejętności pisania (*writing skills*). Obowiązkowym elementem edukacji przyszłego prawnika jest udział w zajęciach *legal writing* (polegających na pisaniu opinii prawnych), *appellate advocacy* (polegających na sporządzaniu pozwów i innych pism procesowych), a także *contract writing* (czyli pisaniu umów).

Egzaminy mają formę pisemną i z reguły polegają na rozwiązywaniu kazusów, analizie problemów prawnych, czasami również na rozwiązywaniu testów wielokrotnego wyboru. Egzaminy zazwyczaj mają formę *open book*, w ramach której studenci mogą korzystać z tekstów aktów prawnych. Jest to uzasadnione założeniem, że studenci mają nabyć umiejętność prawidłowego interpretowania przepisów prawa, a nie ich nauki na pamięć.

Po zakończeniu studiów, aby wykonywać zawód wykwalifikowanego prawnika, niezbędne jest zdanie tzw. *bar exam*, czyli dwudniowego egzaminu, który składa się z części stanowej: zazwyczaj w formie testu wielokrotnego wyboru i eseju oraz części federalnej (międzystanowej), tzw. *Multistate Bar Examination*, która jest wspólna dla wszystkich stanów USA.

Pozytywne ukończenie egzaminu wiąże się z uprawnieniem do posługiwania się tytułem *attorney-at-law*. Jednak ze względu na specyfikę systemu prawnego w USA, aby wykonywać zawód prawnika, niezbędne jest spełnienie wymagań danego stanu, w którym planuje się

rozpocząć praktykę. Po spełnieniu warunków dotyczących wykształcenia i pozytywnego wyniku egzaminu zawodowego, komisje etyczne sprawdzają pod kątem etycznym i moralnym, czy kandydat jest „zdolny” do bycia członkiem profesji prawnej. W rzeczywistości proces ten sprowadza się do weryfikacji jego uprzedniej karalności. Co więcej, większość stanów wprowadziła standardowe wymagania dotyczące przestrzegania zasad etycznych. Przykładowo w Nowym Jorku wymagane jest uzyskanie pozytywnego wyniku z testu MPRE (*Multistate Professional Responsibility Exam*).

Tytuł JD (*Juris Doctor*) nie jest jedynym, który daje możliwość zdobycia kwalifikacji niezbędnych do przystąpienia do egzaminu adwokackiego. Umożliwia to program dostosowany do potrzeb międzynarodowych studentów prawa. Pozwala on otrzymać stopień *Master of Comparative Law* (M.C.L.) oraz *Master in Comparative Jurisprudence* (M.C.J.). Programy te pozwalają zapoznać się prawnikom spoza USA z instytucjami prawnymi oraz specyfiką prawa amerykańskiego.

Inną opcją jest skorzystanie z programu LL.M. (*Master of Law*), na który można aplikować po uzyskaniu tytułu *Juris Doctor* lub ukończeniu co najmniej czteroletniego kursu prawnego w innym kraju. Program daje podstawową wiedzę o prawodawstwie lub przybiera formę studiów specjalizacyjnych z określonej dziedziny prawa.

Ponadto wiele amerykańskich wydziałów prawa prowadzi programy organizowane przede wszystkim z myślą o studentach spoza USA. Są to zazwyczaj programy letnie z prawa. Czas ich trwania waha się od tygodnia do dwóch miesięcy. Programy takie prowadzone są również przez stowarzyszenia branżowe oraz prywatne organizacje szkoleniowe.

W porównaniu zatem z sytuacją w Polsce licealista w USA nie musi dokonywać wyboru przedmiotów humanistycznych już na maturze, gdyż wyboru zawodu prawnika dokonuje później. Wiąże się jednak z o wiele znacznie większymi kosztami wynikającymi z czesnego i zakwaterowania zwykle w innej miejscowości. Mogą sobie więc na to pozwolić osoby o bardzo dobrej sytuacji finansowej. Studia zwykle są finansowane z kredytu studenckiego, który w ostatnich latach jest trudniej spłacić z uwagi na konkurencję w zawodzie.

V. Reguły wykonywania zawodu

Nie istnieje jeden akt prawny regulujący zawód prawnika w USA. Każdy stan przewiduje własne zasady etyki zawodowej, które regulują pożądane postawy prawników praktykujących w danym stanie. We wszystkich stanach (oprócz Kalifornii⁴³⁵) zasady te oparte są

⁴³⁵ Kalifornia zaproponowała swój własny zbiór zasad postępowania zawodowego, który 10.05.2018 r. został zatwierdzony przez Sąd Najwyższy w Kalifornii. Jest to pierwszy kompleksowy zbiór zasad etyki prawniczej w Kalifornii od 1989 r. Nowy kodeks wchodzi w życie z odpowiednim wyprzedzeniem (1.11.2018 r.), aby umożliwić zapoznanie się z nowymi przepisami. W wyniku tej zmiany Kalifornia dołącza do reszty stanów

na wzorcowych regułach *Model Rules of Professional Conduct* przyjętych przez *American Bar Association*.

Poza tym niektóre stany mają ustawy regulujące kwestie świadczenia usług prawnych. Normy mogą także wynikać z prawa zwyczajowego (*common law*) i precedensów, odnoszących się do etyki zawodowej (np. przywileju reprezentowania interesów klienta przez adwokata czy konfliktów interesów). Poza tym adwokaci występujący przed sądem podlegają regułom panującym w danym sądzie.

Jeśli chodzi o standardy etyczne panujące w amerykańskich środowiskach prawniczych, zauważa się pewną tendencję do ich liberalizacji. Pierwszą międzystanową regulacją w tej mierze był *Canons of Professional Ethics* z 1908 r. Kolejnym był *Model Code of Professional Responsibility* z 1969 r. Natomiast ostatnim *Model Rules of Professional Conduct* opracowany w 1983 r. Zmiany nazw kodeksów nie są przypadkowe. Według autora książki „Amerykańska etyka prawnicza”⁴³⁶ Ryszarda Sarkowicza w prawie amerykańskim można dostrzec dwójakie podejście do etyki zawodowej, co rzutuje na używaną terminologię. Przedstawiciele doktryny odwołują się do dorobku etycznego, natomiast praktycy używają określeń obojętnych aksjologicznie, np.: zasady postępowania zawodowego (*rules of professional conduct*). W Stanach Zjednoczonych Ameryki nastąpiło swego rodzaju przewartościowanie. Obecnie istnieje tendencja, aby coraz rzadziej mówić o etyce i moralności. Wpisuje się to w tendencję do profesjonalizacji różnych dziedzin życia, do szczegółowego opisywania reguł postępowania, eliminując wybór etyczny, którego każdy praktyk musi dokonać we własnym sumieniu.

V.1. Reguły reklamy

Przykładem takiej ewolucji są reguły reklamy. *Canons of Professional Ethics* z 1908 r. radykalnie zmienił stan rzeczy, jaki miał miejsce do czasu przyjęcia tej regulacji. Kodeks zakazywał reklamy adwokatów w jakiegokolwiek postaci. Zakaz ten został implementowany także do *Model Code of Professional Responsibility*. Jednak regulacja z 1983 r., a mianowicie *Model Rules of Professional Conduct*, nieco go złagodziła, po to by w 2002 r., w wyniku nowelizacji, doprowadzić do niemal kompletnej liberalizacji możliwości reklamowania się adwokatów.

Istotne w tym zakresie jest rozróżnienie dwóch pojęć, a mianowicie *advertising* oraz *solicitation*. Ten pierwszy termin oznacza reklamę o powszechnym, masowym charakterze. Natomiast drugie określenie (dosłownie: napraszanie się) odnosi się do akwizycji, czyli bezpośredniego kontaktu z potencjalnym klientem. Niepokojący jest fakt, iż to właśnie *solicitation* stanowi główny środek oferowania swoich usług przez amerykańskich prawników.

i przyjmuje numerację oraz system organizacyjny oparty na regułach *American Bar Association*; <https://www.dailyjournal.com/mcle/287> (dostęp 16.05.2018 r.).

⁴³⁶ R. Sarkowicz, *Amerykańska etyka prawnicza*, Kraków 2004, s. 21–27.

Przykładem tego typu praktyk jest *ambulance chasing* jak akwizycja klientów leżących w szpitalu⁴³⁷. Niektóre stany uznały, iż *Model Rules of Professional Conduct* jest zbyt liberalny, dlatego zastosowały pewne restrykcje w tym zakresie. Przykładowo w stanie Floryda zakazano wysyłania ofert swoich usług przed upływem 30 dni od wypadku lub innego nieszczęśliwego zdarzenia do osoby poszkodowanej lub jej bliskich.

V.2. Formy organizacyjnoprawne

W USA dostępnych jest sześć form organizacyjnych, w ramach których funkcjonują firmy prawnicze. Są to:

- *Sole proprietorships* (kancelaria indywidualna),
- *General Partnerships* (spółki jawne),
- *Limited partnerships* – LPs (spółki komandytowe),
- *Limited liability partnerships* – LLPs (spółki partnerskie),
- *Limited liability companies* – LLC (spółki z o.o.),
- *Professional corporations* – PCs (korporacje, spółki akcyjne).

Chociaż podstawowe zasady działalności każdej z tych struktur są podobne, to przepisy dotyczące m.in. rejestracji, opłat czy odpowiedzialności cywilnej różnią się w zależności od stanu i danej formy organizacyjnoprawnej. W niektórych stanach niektóre formy mogą nie być dostępne.

Kancelarie zazwyczaj wybierają formę organizacyjnoprawną w zależności od sposobu opodatkowania, możliwości ograniczenia odpowiedzialności osobistej oraz łatwości i swobody działania (proste regulacje prawne i ograniczona biurokracja).

Sole proprietorship oznacza prowadzenie działalności gospodarczej na podstawie wpisu do ewidencji.

General partnership, czyli amerykańska spółka jawna, analogicznie do polskiej, jest podstawową formą prowadzenia działalności gospodarczej na małą skalę. Charakteryzuje się tym, iż w ramach jej struktury występuje kilku wspólników, każdy z nich ponosi pełną odpowiedzialność za zobowiązania spółki, opodatkowani są wspólnicy, a nie spółka. W większości stanów spółka jawna ma podmiotowość prawną.

Limited partnership, czyli amerykańska spółka komandytowa, podobnie jak w Polsce, składa się z jednego komplementariusza (*general partner*) oraz jednego komandytariusza (*limited partner*). Komplementariusze odpowiadają w pełni całym swoim majątkiem za długi spółki, komandytariusze odpowiadają tylko do wysokości wpłaconej sumy komandytowej.

⁴³⁷ Np. sprawa *Ohralik v. Ohio State Bar Assn.*, <https://www.oyez.org/cases/1977/76-1650> (dostęp 26.06.2018 r.).

Limited liability partnership, czyli amerykańska spółka partnerska, jest pochodną amerykańskiej spółki jawnej. Partnerzy LLP nie odpowiadają za zobowiązania wynikłe z błędu partnera. W zależności od stanu mogą nie odpowiadać za długi spółki mające swoje źródła w zaniedbaniach pozostałych partnerów bądź popełnionych czynach zabronionych. Niektóre stany przewidują także, iż partnerzy nie odpowiadają za długi spółki wynikające z podpisanych przez pozostałych partnerów umów.

Limited liability company, czyli amerykańska spółka z o.o. może być kierowana przez zarząd (*management*) lub bezpośrednio przez wspólników. Spółka ta nie płaci federalnego podatku dochodowego, płacą go natomiast udziałowcy, o ile nie ustalą inaczej. Za długi spółki odpowiedzialna jest spółka.

Corporation, czyli amerykańska spółka akcyjna, jest konstrukcją, która w sposób zasadniczy różni się od jej odpowiednika w prawie polskim. Regulacje poszczególnych stanów przewidują wiele rodzajów spółek akcyjnych. Niemniej jednak spółka akcyjna jest osobą prawną niezależną od swoich akcjonariuszy. Jej długi pokrywane są z majątku spółki.

Wymagania odnośnie do rejestracji działalności gospodarczej uzależnione są od stanu, w którym działalność ta ma być prowadzona. Ogólnie rzecz biorąc, należy zgłosić prowadzenie działalności gospodarczej do właściwego urzędu (zazwyczaj jest to stanowy Departament Stanu). W niektórych stanach nawet ten warunek nie jest wymagany.

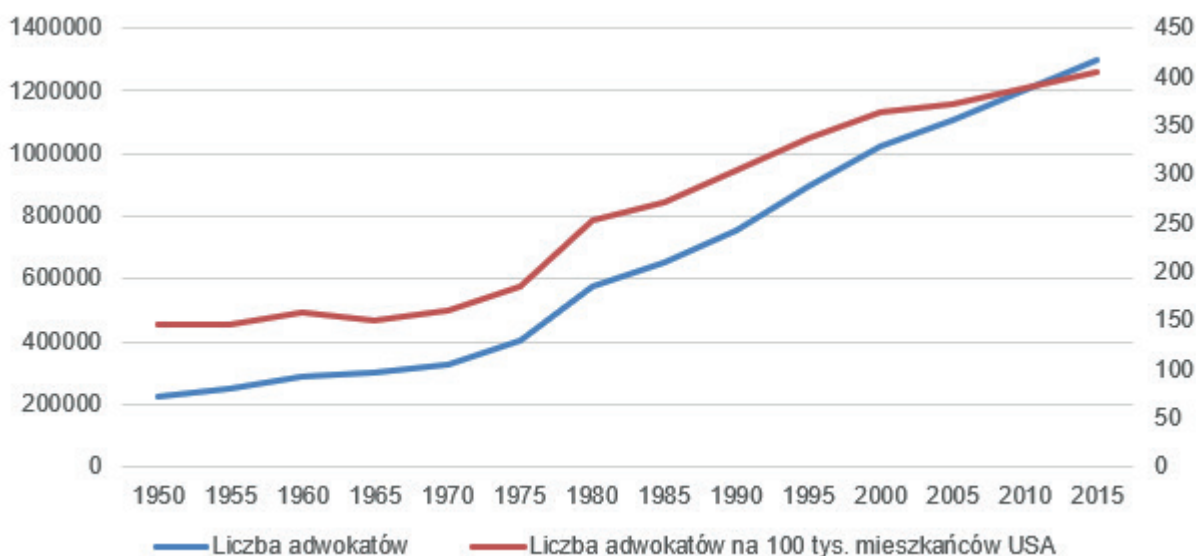
Jeśli chodzi o odpowiedzialność za długi, osoba fizyczna w USA jest w pełni odpowiedzialna za długi firmy, podobnie jak w Polsce. Według prawa amerykańskiego dochody z prowadzenia działalności gospodarczej przez osobę fizyczną opodatkowane są łącznie z pozostałymi dochodami właściciela z innych źródeł.

VI. Podaż usług prawnych

VI.1. Liczba adwokatów

W 2016 r. liczba adwokatów w USA wynosiła 1316 tys. Na 100 tys. mieszkańców przypada 404 prawników (2015 r.). To jeden z najwyższych wskaźników na świecie. Niemal połowa z nich, 628,4 tys. (2017 r.), 48%, jest zatrudnionych albo w kancelariach, albo w administracji publicznej na różnych jej szczeblach. Najwięcej adwokatów jest w Kalifornii (168 tys., 430 na 100 tys. mieszkańców), stanie Nowy Jork (175 tys., 890 na 100 tys. mieszkańców), Teksasie (88 tys., 320 na 100 tys. mieszkańców), Florydzie (76 tys., 370 na 100 tys. mieszkańców). Najwyższy współczynnik liczby adwokatów na 100 tys. mieszkańców dotyczy stolicy, Waszyngtonu – 7840 (sic!).

Wykres 19. Dynamika populacji adwokatów w USA (lata 1950–2015)

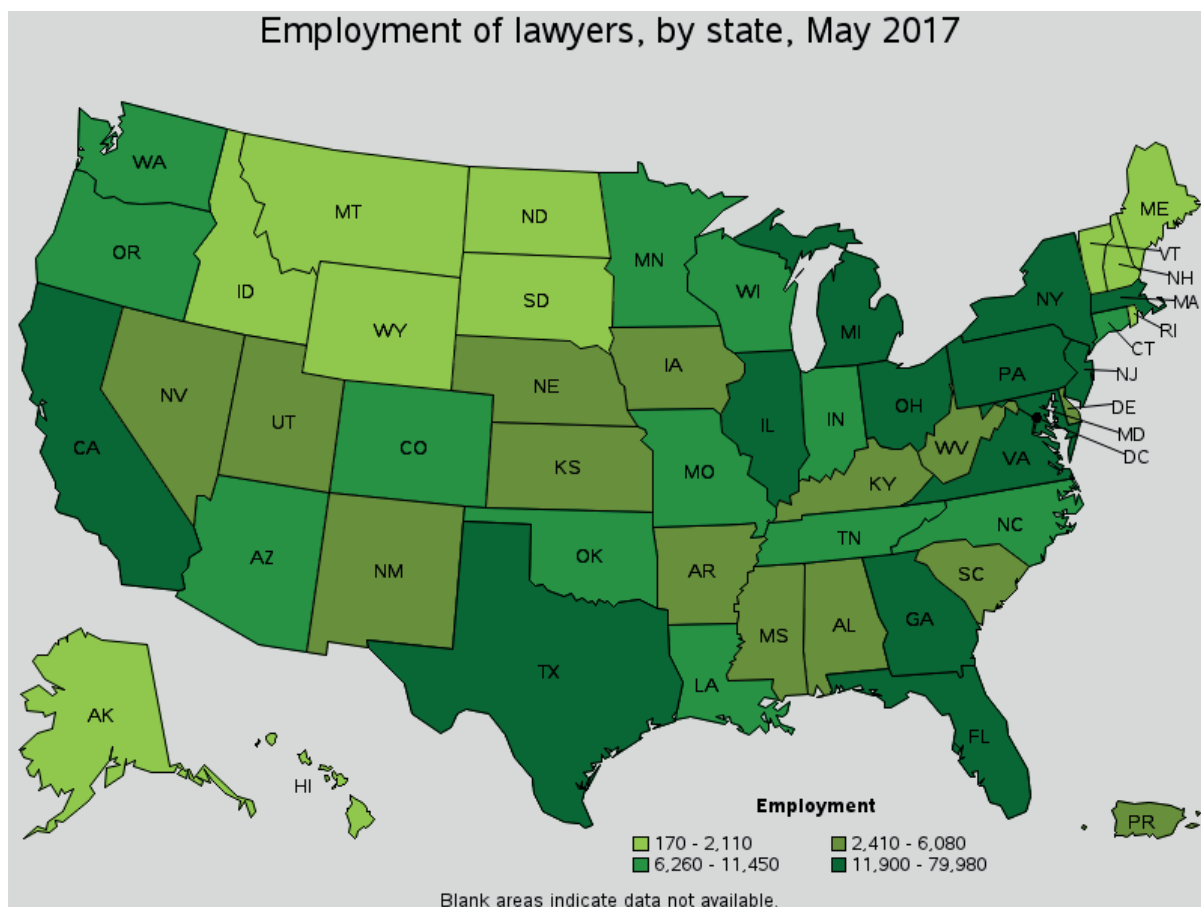
Źródło: <http://www.denniswpottslaw.com/united-states-attorneys-map/> za: American Bar Association, (dostęp 20.05.2018 r.).

Jak przedstawiono na wykresie powyżej, tempo wzrostu liczby adwokatów od lat 60. XX wieku jest wyższe niż łącznej populacji w USA. W efekcie mimo rosnącego popytu na usługi prawne wynikającego z rozwoju gospodarczego i prawdopodobnie także większej skłonności do szukania sprawiedliwości w sądzie, szanse rynkowe dla nowych prawników się pogorszyły.

VI.2. Zatrudnieni prawnicy

Poniższa mapa przedstawia liczbę zatrudnionych prawników (nie tylko adwokatów, *attorneys*) w poszczególnych stanach USA. Rozproszenie geograficzne jest bardzo duże: Massachusetts, Nowy Jork, Kalifornia, Texas – najzamożniejsze i najbardziej zurbanizowane stany dają najwięcej pracy prawnikom.

Rysunek 1. Liczba prawników zatrudnionych w USA wg stanu maj 2017 r.

Źródło: Bureau of Labor Statistics, <https://www.bls.gov/oes/current/oes231011.htm> (dostęp 19.05.2018 r.).

W ujęciu sektorowym prawnicy pracują przede wszystkim w sektorze prywatnym, świadcząc usługi prawne dla ludności (niemal 400 tys. prawników jest zatrudnionych w firmach). Osiągają tam wyższe zarobki (średnio 148 tys. USD na rok) niż w sektorze publicznym, jednak niższe niż gdyby pełnili funkcje kierownicze w firmach (179 tys. USD).

Tabela 4. Struktura zatrudnienia prawników wg sektorów własności i wynagrodzenia

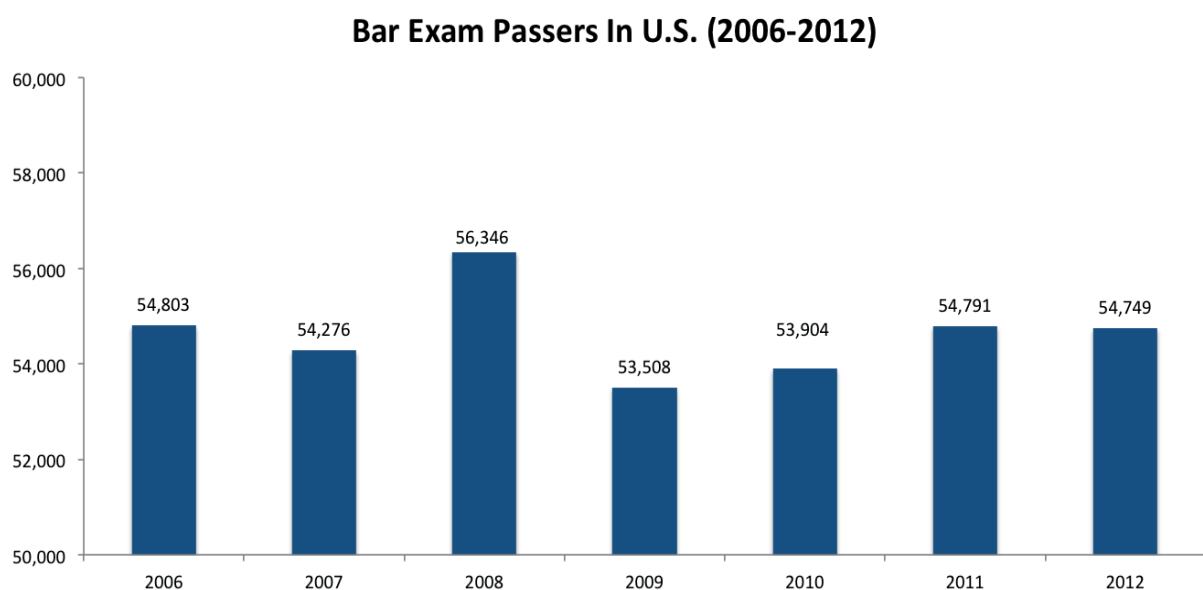
Branża	Liczba zatrudnionych	Udział w branży (%)	Przeciętna płaca na godzinę (USD)	Przeciętna płaca na rok (USD)
Doradztwo prawne (komercyjne)	388 670	34,40	71,13	147 950
Władze lokalne z wyłączeniem szkół i szpitali	54 920	1,01	49,26	102 450
Władze stanowe z wyłączeniem szkół i szpitali	42 250	1,93	43,32	90 100
Rząd federalny	37 210	1,84	66,35	138 000
Zarządzanie przedsiębiorstwami	17 770	0,76	86,04	178 970

Źródło: Bureau of Labor Statistics, <https://www.bls.gov/oes/current/oes231011.htm> (dostęp 19.05.2018 r.).

Prawnicy pracują w swoich biurach, chyba że spotykają się z klientami w różnych miejscach, takich jak domy, szpitale lub więzienia. Większość prawników pracuje w pełnym wymiarze czasu pracy, wielu jednak w praktyce pracuje ponad 40 godzin tygodniowo, zwłaszcza w dużych firmach.

VI.3. Zdawalność Bar Examination

Wykres 20. Liczba osób zdających *bar exam* w latach 2006–2012

Source: National Conference of Bar Examiners; excludes Puerto Rico, Virgin Islands, and other U.S. territories

Źródło: National Conference of Bar Examiners.

Z badań wynika, że 40% absolwentów szkół prawniczych z 2014 r. nie może znaleźć pracy w zawodzie. Wiele ma problemy ze spłacaniem kredytów, zaciągniętych na pokrycie czesnego na studiach prawniczych⁴³⁸. Mimo że całkowita liczba absolwentów szkół prawniczych spadła z 52 tys. do 38 tys. w ciągu ostatnich czterech lat, liczba ta pozostaje nadmierna. Nierównowaga pomiędzy podażą pracy a popytem na pracę utrzymuje się, ponieważ kredyty studenckie są zbyt łatwo dostępne, szkoły prawnicze mają interes w dalszym kształceniu, a mało kto zastanawia się nad trudnym położeniem bezrobotnych absolwentów.

⁴³⁸ Aktualną podaż usług prawnych na amerykańskim rynku pracy określił jednym stwierdzeniem Steven Harper, autor książki *The Lawyer Bubble*, na łamach *New York Times'a*. „Too Many Law Students, Too Few Legal Jobs”, co oznacza: zbyt wielu studentów prawa, zbyt mało miejsc pracy. <https://www.nytimes.com/2015/08/25/opinion/too-many-law-students-too-few-legal-jobs.html> (dostęp 19.05.2018 r.).

VI.4. Charakterystyka rynku

Rynek usług prawnych w Ameryce Północnej jest największy na świecie. W 2016 r. miał udział wynoszący ok. 49,44% w globalnym rynku usług prawniczych. Dla porównania, udział Europy Zachodniej wynosi ok. 21,64% (jest na drugim miejscu)⁴³⁹.

Branża usług prawnych w Stanach Zjednoczonych wygenerowała w 2013 r. obrót w wysokości 256,66 mld USD⁴⁴⁰. Prognozowane kwoty za rok 2018 sięgają ok. 288 mld USD. Od 2009 r. branża urosła o 21%. Duże kancelarie prawne odpowiadają za ok. 65% amerykańskiego rynku usług prawniczych⁴⁴¹. Czołową kancelarią prawniczą na świecie pod względem wielkości zysków w 2015 r. była Latham & Watkins (założona w 1934 r., jest dziś międzynarodową korporacją zatrudniającą ponad 2200 prawników w 14 różnych krajach).

W 2017 r. w USA aż 1,1 mln osób zatrudnionych było w ramach różnych zawodów prawniczych. Statystyki wskazują, że do 2022 r. liczba ta wzrośnie do ok. 1,38 mln⁴⁴². Największą część tej grupy stanowią *lawyers*, zatem wykwalifikowani prawnicy z odpowiednim przygotowaniem zawodowym. Ponad 40% absolwentów *law schools* z 2015 r. podjęło pracę w kancelariach prawniczych do marca 2016 r., a ponad 60% z nich na stanowiskach wymagających zdania *bar exam*⁴⁴³.

Presja konkurencyjna na rynku ze strony innych adwokatów oraz z zewnątrz, wymagania klientów i nowe technologie⁴⁴⁴ charakteryzują amerykański rynek usług prawnych. Jeszcze kilkanaście lat wstecz tradycyjne kancelarie prawne miały monopol na świadczenie usług prawnych i nie narzekały na brak beneficjentów. Dziś wachlarz alternatywnych usług prawnych jest szerszy. Powszechnie dostępne stały się platformy, które oferują usługi prawne w określonym zakresie w dużo tańszych cenach, wykorzystywane np. w ramach *outsourcingu*, tzw. *LPO (legal process outsourcing)*. Usługami takimi mogą być interpretacja dokumentów, sporządzanie pism procesowych, prowadzenie analizy prawnej.

⁴³⁹ Business Wire: <https://www.businesswire.com/news/home/20180220006387/en/Global-Legal-Services-Market-Report-2018--> (dostęp 26.06.2018 r.).

⁴⁴⁰ Dane statystyczne dostępne na: <https://www.statista.com/forecasts/311177/us-legal-services-revenue-forecast-naics-5411> (dostęp 26.06.2018 r.).

⁴⁴¹ Zob. <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report-preview.aspx?id=776> (dostęp 26.06.2018 r.).

⁴⁴² Dane statystyczne dostępne na: <https://www.statista.com/statistics/318740/number-of-employees-in-legal-occupations-us/> (dostęp 26.06.2018 r.).

⁴⁴³ Ciekawym zjawiskiem jest fakt, że wśród przedstawicieli zawodów prawniczych stosunkowo nieliczną grupę stanowią kobiety. Przykładowo w 2016 r. stanowiły ok. 36% wszystkich reprezentantów profesji prawniczych. W 2015 r. zarabiały odpowiednio ok. 89,7% wynagrodzeń przysługujących męskim przedstawicielom zawodu. Jednak dysproporcje te stopniowo maleją. Największe rozbieżności w tym zakresie dało się zauważyć w 2006 r., kiedy to kobiety zarabiały zaledwie 70,5% wynagrodzenia przysługującego mężczyznom.

⁴⁴⁴ Na przykład istnieją programy sztucznej inteligencji, które przeglądają kontrakty i sugerują stosowanie określonych klauzul, dokonują przeglądów pism i przygotowują podstawowe dokumenty (oparte na programowych wzorach).

Poza tym powstają firmy takie jak np. *Rocket Lawyer*⁴⁴⁵, która świadczy doradztwo prawne online. Koszty działalności takich firm są niższe niż koszty prowadzenia tradycyjnej kancelarii prawnej, stąd i oferowane ceny mogą być niższe. Powstawanie nowych podmiotów tego typu zwiększyło oczekiwania klientów, świadomych istnienia tańszych i wygodniejszych opcji. Przede wszystkim oczekują lepszej komunikacji, szybszej obsługi i niższych cen. Gdy klient potrzebuje prostej porady prawnej, może nie brać pod uwagę skorzystania z usług wykwalifikowanego adwokata – szablony pism przygotowane przez firmy typu *Rocket Lawyer* mogą mu do tego wystarczyć. Także i w Polsce łatwo znaleźć tego typu wzory⁴⁴⁶. Nowa technologia powoduje ryzyko utraty pozycji rynkowej przez doświadczonych prawników, którzy nie godzą się na automatyzację świadczonych usług. Taka sytuacja wymusza na kancelariach prawnych zaktualizowanie świadczonych usług stosownie do zmieniających się realiów.

Rynek usług prawnych ulega nieustannym zmianom. Uwarunkowane jest to wieloma czynnikami, lecz głównym motorem rynku jest globalizacja, wzrost liczby alternatywnych dostawców usług prawnych, a przede wszystkim szybki postęp technologiczny. Doprowadziło to do opracowania nowoczesnych aplikacji mających uatrakcyjnić i ulepszyć jakość usług w branży prawniczej. Pomagają one zwiększyć produktywność, dostarczają innowacyjne produkty. Przykładowo nowoczesne smartfony z zainstalowanym odpowiednim oprogramowaniem umożliwiają prawnikom pracę na odległość.

Na amerykańskim rynku prawniczym odnotowano w przeciągu ostatnich pięciu lat wzrost liczby fuzji i przejęć, co okazało się najnowszym trendem. Podyktowane jest to chęcią rozszerzenia swojej działalności poza obszar geograficzny danego stanu, a nawet całej Federacji. Inną tendencją jest wzrost zapotrzebowania na usługi prawne przy jednoczesnym spadku zamówień dla tradycyjnych kancelarii prawnych, gdyż klienci coraz częściej zwracają się po pomoc prawną do alternatywnych dostawców.

VII. Popyt na usługi prawne

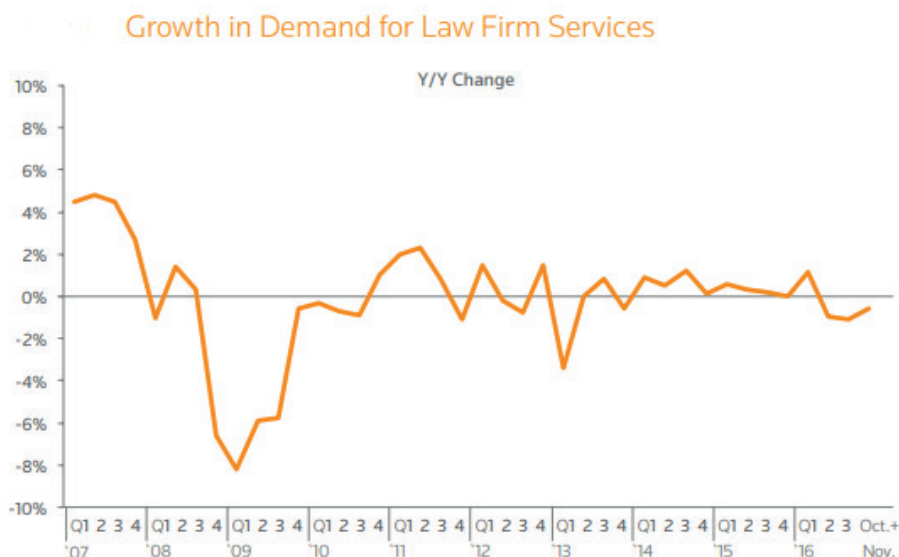
Kryzys finansowy z lat 2008–2009 dał się odczuć także w branży usług prawnych, która zanotowała istotny spadek obrotów. Klienci zaczęli żądać zmniejszenia kosztów korzystania z pomocy prawnej przy jednoczesnym zwiększeniu wydajności i jakości pracy prawników. Kancelarie prawne, które niegdyś miały wyłączność na świadczenie usług prawnych, musiały się dostosować do nowych oczekiwań swoich klientów.

⁴⁴⁵ Rocket Lawyer to firma internetowa założona przez Charleya Moore’a, z siedzibą w San Francisco w Kalifornii. Świadczy osobom fizycznym oraz małym i średnim przedsiębiorstwom internetowe usługi prawne, np. rejestrację nieruchomości. Zob. <https://www.rocketlawyer.com/?stickyTrack=3wBJWkGU> (dostęp 17.05.2018 r.).

⁴⁴⁶ Zob. np. <http://www.internetowa-kancelaria.pl> (dostęp 20.05.2018 r.).

Ostatnia dekada była okresem stagnacji popytu na usługi prawne przez spadek produktywności prawników, rosnącą presję związaną z niezadowoleniem klientów oraz niewielkie zyski. Na wykresie poniżej przedstawiono obraz tego zjawiska w ciągu ostatnich 10 lat. Po najsilniejszym załamaniu popytu, co miało miejsce w 2009 r., od 2010 r. do 2016 r. stopniowo następował jego wzrost (ze sporadycznymi i drobnymi spadkami).

Wykres 21. Wzrost popytu na usługi kancelarii

Źródło: Thomson Reuters Peer Monitor, <http://www.legalexecutiveinstitute.com/wp-content/uploads/2017/01/2017-Report-on-the-State-of-the-Legal-Market.pdf> (dostęp 26.06.2018 r.)

W wielu stanach funkcjonują organizacje *pro bono*. *American Bar Association* postuluje, aby każdy adwokat starał się świadczyć usługi prawne w ramach wolontariatu przez co najmniej 50 godzin w roku.

Obecnie osoby o niskich dochodach mają łatwiejszy dostęp do usług prawnych (przynajmniej w mniej skomplikowanych sprawach) niż kiedykolwiek wcześniej, poprzez działalność firm typu *Rocket Lawyer*, organizacje *pro bono* czy instytucję *Limited License Legal Technicians*. Wszystko to sprawia, że prawnicy muszą dostosowywać swoje praktyki do zmieniających się uwarunkowań, co oznacza konieczność świadczenia usług wysokiej jakości przy niezbyt wygórowanych kosztach.

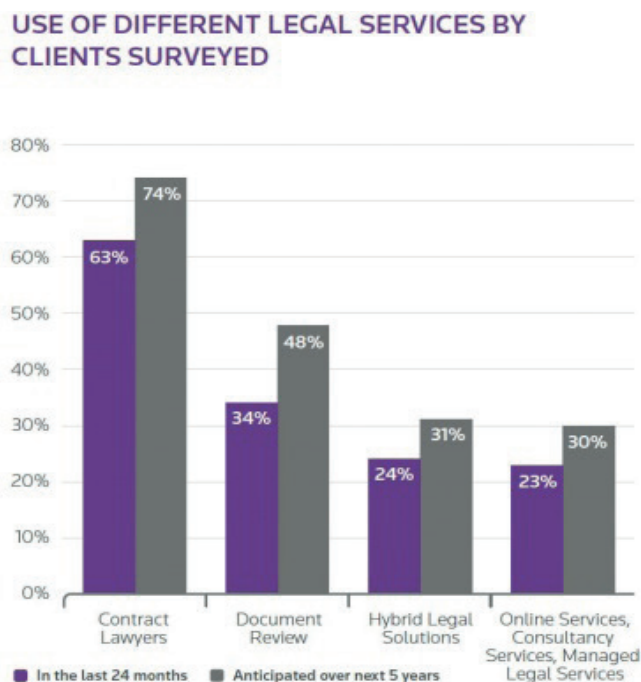
Uzasadnione jest stwierdzenie, iż zapotrzebowanie na prawników w Stanach Zjednoczonych jest większe niż kiedykolwiek wcześniej. Jest to spowodowane wielością przepisów i danych, które potrzebne są w analizie prawnej. W dzisiejszym świecie każdy obywatel i każda firma styka się z często złożonymi problemami prawnymi, dla których rozwiązania potrzebna jest gruntowna znajomość prawa. Ponadto w ważnych segmentach rynku nie ma wystarczającej liczby prawników.

Amerykański rynek usług prawnych charakteryzuje się również tym, że zwykli obywatele często mają nieodpowiedni dostęp do usług prawnych, a koszt tych usług jest wysoce wygórowany. W raporcie *World Justice Project* z 2017 r. wymiar sprawiedliwości w USA w sprawach cywilnych i karnych został oceniony dopiero, odpowiednio, na 26. i 20. miejscu. Indeks łatwości dostępu społeczeństwa do sprawiedliwości w sprawach cywilnych (*People can access and afford civil justice*) dla USA przyjął wartość 0,42 (w skali 0-1), plasując ten kraj dopiero na 96. miejscu na 113 krajów (sic!) (Wielka Brytania była z kolei na 60. miejscu). Najlepszy wynik uzyskała Holandia (0,83), Urugwaj (0,78) i Dania (0,76)⁴⁴⁷.

Tradycyjne kancelarie musiały dostosować charakter swojej działalności do zmieniających się standardów i uwarunkowań rynku. Klienci oczekują przede wszystkim szybszego działania, łatwiejszej komunikacji oraz obniżenia cen usług. W wyniku kryzysu lat 2007–2009 zaczęli zwracać się do prawników praktykujących w tradycyjnych kancelariach z prośbą o pomoc prawną, której wcześniej szukaliby u nie-prawników, np. na platformach internetowych oferujących szablony rozwiązań podobnych problemów prawnych. W przeciągu kilku ostatnich lat wzrosła świadomość prawna poprzez powszechny dostęp do różnych źródeł wiedzy. Łatwiej jest teraz ustalić, czy cena za dany produkt lub usługę jest adekwatna do zazwyczaj stosowanych na rynku. Także rozwój technologii sprawił, że klienci oczekują szybszego i zautomatyzowanego działania. Platformy internetowe oferują swoje usługi 24 godziny na dobę, bez konieczności wychodzenia z domu. Klienci przyzwyczaili się do takiej wygody i oczekują łatwiejszej komunikacji z prawnikami oraz załatwienia tylko niezbędnych kwestii w drodze bezpośredniego kontaktu. Zmiany w oczekiwaniach klientów wpływają na konieczność dopasowywania swoich usług przez praktyków prawa w tradycyjnych kancelariach.

⁴⁴⁷ Na wartość indeksu dostępu do sprawiedliwości w sprawach cywilnych i karnych ma znaczenie szereg kwestii odnoszących się do <http://data.worldjusticeproject.org/#groups/USA> (dostęp 29.06.2018 r.).

Wykres 102. Konsumpcja różnych usług prawnych: faktyczna i planowana (tworzenie umów, analiza prawna dokumentów, rozwiązania mieszane, usługi online)

Źródło: badanie Allen & Overy z 2014 r., <https://blogs.thomsonreuters.com/answeron/revolution-legal-services/> (dostęp 26.06.2018 r.)

Wykres powyżej przedstawia, z jakich usług prawnych klienci najczęściej korzystali w ostatnich latach i jakie są odnośnie do tego prognozy na przyszłość. Dwie trzecie ankietowanych korzystało już z usług prawników w zakresie sporządzania kontraktów, projektów. Jedna trzecia stwierdziła, że korzystała z usług polegających na przeglądzie i podaniu interpretacji obszernych dokumentów, a około jedna czwarta korzystała z doradztwa prawnego lub usług online.

Jeśli klient nie zdecydował się skorzystać z usługi prawnej, mimo że problem, na który się natknął, takiej pomocy wymagał, wynikało to z następujących przyczyn:

- 24% ankietowanych zdecydowało, że poradzi sobie z problemem samodzielnie, bez profesjonalnej pomocy;
- 22% ankietowanych nie wiedziało, gdzie szukać właściwej pomocy;
- 20% ankietowanych nie miało pewności, czy ich problem jest natury prawnej;
- 14% ankietowanych obawiało się zbyt wysokich kosztów;
- 13% ankietowanych nie miało czasu na zwrócenie się z problemem do profesjonalnego podmiotu;
- 12% ankietowanych obawiało się wejścia na drogę sądową;
- 12% ankietowanych zrezygnowało z innego powodu⁴⁴⁸.

⁴⁴⁸ Legal Services Corporation, <https://www.lsc.gov/media-center/publications/2017-justice-gap-report> (dostęp 20.05.2018 r.).

VIII. Dochody prawników

Średnie roczne wynagrodzenie zatrudnionych prawników wyniosło w kwietniu 2017 r. 119 250 USD. Dla 10% najmniej zarabiających było to 57 430 USD, a 10% najwięcej zarabiających otrzymało przeciętne wynagrodzenie w wysokości ponad 208 000 USD. W rozbiu na poszczególne sektory własności najlepsze płace prawnicy amerykańscy uzyskują w administracji federalnej, a na drugim miejscu w sektorze prywatnym w kancelariach prawnych.

Tabela 5. Przeciętne roczne wynagrodzenie zatrudnionych prawników wg sektorów własności (maj 2017 r.) w USD

Rząd federalny	141 900
Doradztwo prawne (komercyjne)	120 280
Władze lokalne, wyłączając szkoły i szpitale	93 020
Władze stanowe, wyłączając szkoły i szpitale	85 260

Źródło: Bureau of Labor Statistics, <https://www.bls.gov/ooh/legal/lawyers.htm#tab-5> (dostęp 26.06.2018 r.)

Prawnicy, którzy świadczą usługi prawne na własny rachunek, zarabiają stosunkowo mniej niż prawnicy zatrudnieni⁴⁴⁹.

Tabela 6. Najwyższe przeciętne roczne wynagrodzenia prawników w USA wg miejscowości

San Jose, California	197 320
San Rafael, California	192 220
Bridgeport, Connecticut	185 560
San Francisco	183 890
Houston	175 380

Źródło: U.S.News, <https://money.usnews.com/careers/best-jobs/lawyer/salary> (dostęp 26.06.2018 r.)

Wysokie koszty przygotowania zawodowego wpływają na wzrost cen usług prawnych. Zarobki prawników uzależnione są od wielu czynników: geograficznych, branży, w której praktykują, formy ich działalności, posiadanych umiejętności i jakości świadczonych usług.

Ceny świadczonych przez prawników usług prawnych w powszechnym odczuciu oceniane są jako zbyt wygórowane i nieosiągalne dla przeciętnego obywatela. Według danych CEB (*Corporate Executive Board*) średnia stawka godzinowa przypadająca wspólnikom kancelarii prawnych od 2002 r. niemal się podwoiła, podczas gdy średnie stawki godzinowe dla pracowników innych profesji (fizycznych i umysłowych) wzrosły o mniej niż 20%.

⁴⁴⁹ Zob. <https://www.bls.gov/ooh/legal/lawyers.htm#tab-5> (dostęp 19.05.2018 r.).

Niektórzy uzasadniają to faktem, że *American Bar Association* prowadzi działalność polegającą na sztucznym ograniczaniu możliwości świadczenia usług prawnych przez wykorzystanie systemu licencji. *American Bar Association* zarzuca się wręcz zbyt daleko posuniętą ingerencję w wolny rynek. W jednym z artykułów opublikowanych przez amerykański dwutygodnik *Forbes* padło określenie, że ABA prowadzi zatwierdzony przez państwo kartel, który zarządza rynkiem usług prawniczych⁴⁵⁰.

IX. Podsumowanie i wnioski

Amerykański system profesji prawniczych odbiega od modelu polskiego. Przede wszystkim inaczej wygląda edukacja przyszłego prawnika, który przed pójściem na właściwe studia prawnicze musi ukończyć inny kierunek i uzyskać tytuł licencjata. Wydaje się to rozsądnym rozwiązaniem, gdyż podczas studiów, w ramach których student zdobywa tytuł *bachelor's degree*, nabywa wiedzę ogólną, a właściwe wykształcenie prawnicze zdobywa potem. Ponadto w szkole prawa realizuje przedmioty *strictly* prawnicze, co pozwala mu skupić całą swoją uwagę na materii zawodowej. W Polsce uwaga studenta prawa rozprasza się na wiele przedmiotów o charakterze ogólnym.

Jeżeli chodzi o świadczenie usług przez prawników, istotną różnicą w tej mierze są zasady, jakie obowiązują praktyków prawa przy wykonywaniu swojej profesji. W USA reguły etyki zawodowej mają przynajmniej w niektórych aspektach (np. reklamy) charakter bardziej liberalny niż te, które dotyczą polskich prawników⁴⁵¹.

Negatywnie oceniane jest amerykańskie postępowanie dyscyplinarne. „Zbyt mało nieetycznych zachowań jest stwierdzanych, potępianych, dochodzonych i karanych”⁴⁵². Tylko co trzeci obywatel uważa, że stanowe organizacje dyscyplinarne właściwie wywiązują się ze swoich zadań. Jednak najczęściej zarzuca się, że ich działalność jest zbyt powolna, niejawna i nieskuteczna. Podnosi się, że niewiele robi się dla ochrony praw klientów.

⁴⁵⁰ <https://www.forbes.com/sites/realspin/2016/07/07/why-lawyer-salaries-are-skyrocketing/#15eb-f67bcce3> (dostęp 17.05.2018 r.).

⁴⁵¹ W Polsce dopuszczalne jest tylko „informowanie o prowadzonej działalności” – § 23a Kodeksu Etyki Adwokackiej. Dopuszczalne są tylko takie formy informowania o świadczonych usługach jak prowadzenie strony internetowej, oznaczenie przy siedzibie kancelarii, wydawanie broszur oraz wpisy w bazach adresowych. Przy czym takie materiały nie mogą mieć natarczywego charakteru, obejmować bezpośrednich porównań z jakością usług innych adwokatów lub informacji o wygranych sprawach.

⁴⁵² D.L. Rhode, *The Trouble with Lawyers*, Oxford 2015, s. 107.

Literatura

- Abel R.L., *Lawyers in Society: The Common Law World*, Berkeley 1988.
- Alcon E.M., *Impacto de la Abogacia en la economia*.
- Ariadna, *Diagnoza świadomości prawnej Polaków 2016*, http://zpp.net.pl/upload/omt9ag_09.03.2016Niewiadomopr awnaPolakw2016.pdf (dostęp 27.06.2018 r.).
- Bar Standards Board, *BPTC Key Statistics 2018*. An analysis of students over three academic years, https://www.barstandardsboard.org.uk/media/1932232/bptc_key_statistics_report_2018.pdf (dostęp 6.06.2018 r.).
- Bar Standards Board, *Risk Framework*, http://www.barstandardsboard.org.uk/media/1751663/bsb_risk_framework_16pp_5.4.16_for_web.pdf (dostęp 5.06.2018 r.).
- Bar Standards Board, *Risk Index*, http://www.barstandardsboard.org.uk/media/1751667/bsb_risk_index_12pp_5.4.16_for_web.pdf (dostęp 5.06.2018 r.).
- Bar Standards Board, *Risk Outlook*, https://www.barstandardsboard.org.uk/media/1751659/bsb_risk_outlook.pdf (dostęp 5.06.2018 r.).
- Bar Standards Board, *Strategic Plan 2016-19*, http://www.barstandardsboard.org.uk/media/1746768/bsb_strategic_plan_2016-19.pdf (dostęp 5.06.2018 r.).
- Boon A., *Professionalism under the Legal Services Act 2007*, „International Journal of the Legal Profession” 2010, t. 17, nr 3.
- Boon A., *The ethics and conduct of lawyers in England and Wales*, Hart Publishing 2014.
- EU Regular Economic Report 3. *Growth, jobs and integration: services to the rescue.*, World Bank Publications 2016, <http://pubdocs.worldbank.org/en/930531475587494592/EU-RER-3-Services-to-the-Rescue.pdf> (dostęp: 20 czerwca 2018 r.).
- Gries-Redeker S., *Specialisation in Germany*, Workshop on Lawyers’ Specialisation, Regional Chamber of Legal Advisers, Katowice 15.04.2016.
- Gut T., *Counsel misconduct before the International Criminal Court: professional responsibility in international criminal defence*, Hart Publishing 2012.
- Koske, I., I.Wanner, R. Bitetti and O. Barbiero (2015), *The 2013 update of the OECD product market regulation indicators: policy insights for OECD and non-OECD countries*, OECD Economics Department Working Papers, No. 1200.
- Legal Services Board, *Lowering barriers to accessing services*, March 2016 http://www.legal-servicesboard.org.uk/news_publications/publications/pdf/2016/20160331_Lowering_Barriers_Final_Report.pdf (dostęp 24.06.2018 r.).
- Law Society of England and Wales, *Becoming a solicitor guide 2018*, <http://www.lawsociety.org.uk/law-careers/becoming-a-solicitor/> (dostęp 8.06.2018 r.).
- OECD, *Disruptive innovation and legal services*, June 2016, <http://www.oecd.org/competition/disruptive-innovations-in-legal-services.htm> (dostęp 27.06.2018 r.).
- Palomar Olmeda A., *Practicum acceso a la Abogacía*, Pamplona 2013.
- Rhode D.L., *The Trouble with Lawyers*, Oxford 2015.
- Roper S., Love J., Rieger P., Bourke J., *Innovation in legal services. A report for the Solicitors Regulation Authority and the Legal Services Board*, July 2015, <https://www.sra.org.uk/sra/how-we-work/reports/innovation-report.page> (dostęp 24.06.2018 r.).
- Sarkowicz R., *Amerykańska etyka prawnicza*, Kraków 2004.
- Semple N., *Legal Services Regulation at the Crossroads. Justitia’s Legions*, Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA 2015.
- Solicitors Regulation Authority, *Improving access – tackling unmet legal needs*, June 2017, <https://www.sra.org.uk/risk/resources/legal-needs.page> (dostęp: 24.06.2018 r.).
- Viladas Jene C., *The Legal Profession in Spain: An Understudied but Booming Occupation* [w:] *Lawyers in society. 2: The civil law world*, R. L. Abel (red.), Berkeley, Calif. 1988.

Zakończenie

Kategorie poddane analizie w niniejszej pracy inspirowane są socjologią krytyczną i ekonomią. Zastosowane podejście opiera się na teorii, zgodnie z którą prawnicy są grupą zawodową, która stara się zdobyć kontrolę nad rynkiem, na którym działa. Kontrola – sprawowana poprzez reguły dostępu do zawodu i jego wykonywania – ma pozwolić prawnikom na uzyskanie wyższych dochodów. Obroną *status quo* mogą być argumenty odnoszące się do profesjonalizmu, który prawnicy mają prezentować. Profesjonalizm grupy zawodowej wymaga długiego okresu przygotowania zawodowego, samorządności i niezależności. Zastosowana perspektywa pozwala podkreślić znaczenie rozwiązań, odnoszących się np. do reklamy usług, specjalizacji prawników, stosowanych cen, drogi do zawodu, zakresu władzy organizacji prawniczych i nadzoru nad nimi, które, jak się okazuje, mają duże znaczenie dla stworzenia warunków dla zróżnicowanej i łatwo dostępnej oferty pomocy prawnej (poza jej profesjonalizmem liczy się też cena, wygoda, czas świadczenia itp.). Analiza może pozwolić otworzyć dyskusję nad ewentualnym uelastycznieniem zasad wykonywania zawodu.

Na poparcie zastosowanej, krytycznej perspektywy badawczej należy przytoczyć nie tylko założenia teoretyczne, ale i praktykę polityczną w poddanych analizie krajach. W każdym z nich miały miejsce większe lub mniejsze zmiany reguł zawodowych. Zmiany te, generalizując, miały raczej na celu dostosowanie ceny, oferty i jakości usług prawnych do warunków rynkowych niż do współkształtowania owych warunków poprzez wzmocnienie wpływu usługodawców. Nie chodzi tu tylko o anglo-walijski model regulacji rynku usług prawnych, bo każdy z krajów dostarcza tu przykładów ciekawych, choć mniej systemowych, rozwiązań.

Zawarte są one w podsumowaniach poszczególnych rozdziałów, ale te najważniejsze trzeba zestawić także i w tym miejscu.

Przykład Anglii i Walii uczy przede wszystkim zasady niezależności regulacji i reprezentacji. Regulacja oznacza decydowanie o przyznaniu i pozbawieniu prawa do świadczenia usług oraz ustalanie reguł ich świadczenia i rozliczanie z tego, natomiast reprezentacja polega na obronie interesów grupy zawodowej. Nałożono tam też na prawników obowiązek corocznego odnawiania licencji i zezwoleń na świadczenie usług prawnych – nie trzeba więc dyscyplinarnej sankcji pozbawienia prawa do wykonywania zawodu, by usługodawca takie uprawnienie stracił. Istotnym *novum* jest fakt, że regulator usług prawnych ma prawo nakazać określone zmiany w wewnętrznej strukturze organizacyjnej w firmach prawniczych.

Jeszcze większą innowacją, nie dość jeszcze rozpowszechnioną w praktyce, jest możliwość zaangażowania nie-prawników we własność i w zarządzanie firm prawniczych. Oznacza to przełamanie występującej w wielu krajach zasady niezależności prawników od wpływów z zewnątrz, która przejawia się w wąskim katalogu dostępnych form organizacyjnoprawnych czy ograniczonych możliwościach współpracy z przedstawicielami innych zawodów.

W Anglii i Walii podmioty wpływające na rynek usług prawnych w sposób otwarty dążą do osiągnięcia określonych celów, zdefiniowanych ustawowo i w tym celu mogą dowolnie korzystać z przyznanych im kompetencji. Siłą rzeczy mając do realizacji wiele różnych celów, regulacja sytuacją na rynku odbywa się na zasadzie ryzyka i za pomocą strategii – w sposób menedżerski, a nie administracyjny. Poza tym regulatorzy przeprowadzają analizy rynku, które pomagają im lepiej zaprojektować efektywną interwencję w celu realizacji celów, za które są odpowiedzialni.

Doświadczenia angielskie uczą, że dobre rezultaty może przynieść powierzenie odpowiedzialności za regulację rynku i realizację określonych wartości i celów wyspecjalizowanemu podmiotowi, który będzie zarówno niezależny względem czynników politycznych, jak i środowiskowych. Podmiot taki, np. komisja regulacji usług prawnych, mógłby wypełniać funkcje regulacyjne, podobnie jak *Legal Services Board* i podlegli jej akredytowani regulatorzy. Komisja taka mogłaby też na wzór agencji odpowiedzialnych za badania i rozwój oraz komercjalizację innowacji (np. fińskiej *Business Finland*) wspierać kancelarie prawnicze w wykorzystaniu nowych technologii. Pomogłoby to zapewnić ich implementację, a także wsparłoby polskie kancelarie w tworzeniu przewag komparatywnych. Polskie kancelarie prawne mają mniejszy kapitał i dostęp do know-how w porównaniu do swoich międzynarodowych rywali. Podobne rozwiązania, charakteryzujące się aktywnym nadzorem, można zastosować dla regulacji różnych branż i zawodów. Powierzenie tych kompetencji ministerstwu może nie pozwolić na sprawny monitoring rynku i oddziaływanie na niego.

W Anglii i Walii wyodrębniono w sposób przemyślany katalog usług prawnych, które ze względu na swoją materię wymagają narzucenia klientowi konieczności skorzystania z wykwalifikowanego usługodawcy. Pozostałe segmenty rynku pozostawiono wolnej konkurencji. Katalog ten jest szerszy niż w Polsce i obejmuje nie tylko zastępstwo procesowe (podzielone zresztą na dwie kategorie usług: występowanie przed sądem i wydawanie poleceń co do taktyki procesowej). W Polsce adwokaci i radcowie prawni mają właściwie wyłączność tylko do zastępstwa przed wyższymi sądami (choć w niektórych przypadkach korzystają jeszcze z przymusu adwokacko-radcowskiego) i do poświadczania dokumentów za zgodność z oryginałem. Tak duży zakres swobody pozostawionej wszystkim innym doradcom prawnym wydaje się nieuzasadniony.

Co do Niemiec, to zwrócić należy przede wszystkim uwagę, że obowiązuje tam nadal jednolity model przygotowania zawodowego wszystkich prawników, mający swoje korzenie jeszcze w państwie pruskim. Interes klientów nie jest więc kluczową wartością, przynajmniej na

etapie kształcenia prawników. Niemcy są poza tym jednym z niewielu krajów, gdzie sztywnej widełkowej regulacji podlegają ceny usług prawnych. Rozwiązaniem o charakterze proklientkim jest jednak wprowadzenie ścieżek specjalizacyjnych dla prawników. Podobny, młodszy, nieco bardziej restrykcyjny i mniej nowoczesny system specjalizacji istnieje w Szwajcarii.

Przykład Hiszpanii uczy z kolei m.in., że kryteria dostępu do bezpłatnej pomocy prawnej finansowanej z budżetu państwa mogą podlegać sprawdzeniu przez samorząd adwokacki. W Hiszpanii 40% adwokatów nie wykonuje zawodu, co pokazuje granicę wzrostu efektywnej podaży usług prawnych, tzn. liczby wykonujących zawód adwokatów. W dalszym ciągu liczba wykonujących zawód adwokatów (144 tys., 2017 r.) jest większa niemal trzykrotnie od liczby wykonujących zawód adwokatów i radców prawnych w Polsce (53 tys., 2017 r.). Nadmierna liczba prawników jest skutkiem bardzo dużej liczby studentów i absolwentów prawa. Liczba adwokatów – we wszystkich krajach systemu prawa stanowionego – była kiedyś niewielka w porównaniu z innymi zawodami prawniczymi.

Podobny problem z zapewnieniem pracy dla rosnącej liczby prawników mają Stany Zjednoczone (1,3 mln prawników). Oba kraje są dobrym przykładem znaczenia koniunktury dla funkcjonowania rynku usług prawnych. W obu znaczący wpływ na zmniejszenie się liczby zleceń dla prawników miał kryzys lat 2008-2009. Kryzys doprowadził do wzrostu oczekiwań klientów. Ewentualna redukcja popytu na rynku w wyniku załamania koniunktury jest więc realnym zagrożeniem także dla polskich kancelarii, których główną barierą rozwoju jest dziś bariera popytowa. Sposobem na jej pokonanie jest uelastycznienie m.in. reguł reklamy. Reklama jest kluczowym zagadnieniem regulacyjnym, gdyż jest to narzędzie komunikacji oferty usługodawcy (zakresu usług, ceny, jakości), a jej wyeliminowanie utrudnia klientom podjęcie decyzji o skorzystaniu z usług prawnika i jego wybór. Jej zakaz utrudnia wejścia na rynek przede wszystkim młodym, z reguły bardziej innowacyjnym prawnikom, którzy nie dysponują jeszcze swoją bazą klientów.

Natomiast Francja jest przykładem kraju, gdzie zachodzi integracja poszczególnych zawodów prawniczych i dyskutuje się nawet włączenie rzeczników ds. własności przemysłowej do zawodu adwokata. Ponadto forma francuskich egzaminów na aplikację i egzaminów adwokackich wydaje się rzetelniejsza dla oceny umiejętności praktycznych niż polskich egzaminów. Kandydaci muszą m.in. zdać ustny egzamin (na aplikację) i wystąpić przed sądem (egzamin adwokacki). Pozostawia to jednak większy zakres uznania egzaminującym, być może nadmierny. Szkolenie aplikantów prowadzą wyspecjalizowane szkoły dla adwokatów. Sądownictwo dyscyplinarne jest odizolowane od poszczególnych izb adwokackich, choć pozostaje pod kontrolą samorządu adwokackiego. Adwokaci mają prawo udziału w związkach zawodowych, które tworzą dodatkową siłę lobbingsową poza samym samorządem.

Z wniosków dla Polski odnoszących się do więcej niż jednego z przeanalizowanych krajów warto przytoczyć następujące:

1. W organizacjach prawniczych członkami mogą być nie tylko osoby, ale także podmioty instytucjonalne, jak w Niemczech i Anglii i Walii.
2. Adwokaci w żadnym z analizowanych krajów nie mają zakazu zatrudnienia jak w Polsce.
3. Zarówno w Anglii i Walii, jak i w Hiszpanii wyróżnia się specjalistyczny zawód prawników występujących przed sądem (odpowiednio: *barrister* i *procurador de los tribunales*). W Anglii i Walii jego przedstawiciele, adwokaci, nie mają już jednak wyłączności na reprezentację przed sądem. W Niemczech i Francji kompetencje przedstawicieli podobnego odrębnego zawodu prawniczego ograniczają się do reprezentacji przed wyższymi sądami (kasacyjnymi we Francji i najwyższym w Niemczech, tj. Federalnym Trybunałem Sprawiedliwości).
4. Im szerszy zakres konkurencji w zawodach prawniczych, tym lepsze rezultaty (polskie doświadczenia z rozszerzeniem kompetencji radców prawnych i zalegalizowaniem praktyki doradców prawnych to potwierdzają).
5. Można mówić o pewnym trendzie do ujednolicania warunków dostępu do zawodu. W Anglii i Walii opracowywany jest jednolity egzamin zawodowy dla kandydatów na radców prawnych w miejsce wymogów odnoszących się do studiów i doświadczenia zawodowego (*Solicitors Qualifying Examination*), a we Francji wprowadzony zostanie jednolity w skali kraju egzamin na aplikację adwokacką (*formation professionnelle*). Pokazuje to też, że kompetencje zawodowe można sprawdzać za pomocą jednego egzaminu. Egzamin z wiedzy prawniczej mógłby w Polsce być organizowany tylko raz na końcu drogi przygotowania zawodowego.
6. We wszystkich przeanalizowanych krajach droga przygotowania zawodowego do roli adwokata jest dość długa i zawiera podobne etapy jak w Polsce: studia prawnicze, praktykę zawodową i egzamin zawodowy. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że w Anglii i Walii możliwe jest przekwalifikowanie się do zawodu prawnika mimo ukończenia innych studiów.
7. W Anglii i Walii są różne drogi kariery prawniczej. W USA – jedna, prokuratorem i sędzią zostaje się po zdobyciu doświadczenia jako adwokat.
8. Okres pięcioletnich studiów prawniczych mógłby zostać w Polsce skrócony, biorąc pod uwagę np. trzyletni okres studiów w *law school* w USA.
9. Aplikacja adwokacka w krajach o tradycji samorządowej, jak w Polsce, tzn. w Niemczech i Francji, jest krótsza od polskiej (referendariat w Niemczech trwa 2 lata, a szkolenie we Francji – 1,5 roku).
10. Powinna powstać możliwość przekwalifikowania się do zawodu prawnika dla osób z doświadczeniem zawodowym, tak jak w Anglii i Walii (*Common Professional Examination/Graduate Diploma in Law*).
11. Można wydawać licencje (obligatoryjne), ewentualnie certyfikaty (fakultatywne), technika prawnego, jak w stanie Waszyngton w USA czy w Anglii i Walii (gdzie *Council*

for Licensed Conveyancers wydaje licencje technika prawnego od nieruchomości i od spadków).

12. Można opracować odrębne ścieżki dla uzyskania kwalifikacji specjalistycznych (wzorem Niemiec), zarówno dla adwokatów i radców prawnych w Polsce, jak i dla kandydatów do zawodu (wzorem Anglii i Walii), co pozwoli lepiej ukierunkować podaż usług i będzie okazją dla absolwentów prawa albo innych młodych ludzi do udanego wejścia na rynek pracy.
13. Reguły reklamy w Polsce są najbardziej restrykcyjne z przeanalizowanych krajów, nawet bardziej niż w Niemczech.
14. Możliwość świadczenia pomocy prawnej w formie spółek kapitałowych została już wprowadzona w Niemczech, Anglii i Walii czy USA.
15. Warto utrzymać w Polsce swobodę kształtowania cen usług prawnych, jak to ma miejsce także w Hiszpanii czy w Anglii i Walii. Doświadczenia niemieckie pokazują, że ceny administrowane mogą wzrastać szybciej niż rynkowe z niekorzyścią dla klientów.
16. Podział w Polsce na adwokatów i radców prawnych przy tych samych uprawnieniach wydaje się sztuczny – w każdym z analizowanych krajów inny tytuł zawodowy oznaczał inne uprawnienia.

